

ВАШИНГТОН ИРВИНГ

**ҲИКОЯ
ВА
АФСОНАЛАР**

ВАШИНГТОН ИРВИНГ

**ҲИКОЯ
ВА
АФСОНАЛАР**

Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
Тошкент—1990

ББК 84. 7А
И 72

© Гафур Гулом номдаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1980 й. (Тарж.)

«ЭСКИЗЛАР КИТОБИ»ДАН

РИП ВАН ВИНКЛЬ

*Дитрих Никербокернинг
хотираларидан*

Чоршанба кунини яратган оллоқ
(У муътабар айём — Ватан кунидир)
Сакслар тангриси Ватан ҳаққи-ла
Онг ичиб айтгумки, асил ҳақиқат
Охири, оқибат мазор қаърига
Мени элтгучи машъум кунгача
Қалб сирӣ бўлиб қолар мен учун.

Карграйт.

Гудзон бўйлаб юқорига чиқишга муяссар бўлган ҳар қандай киши, албатта, Қаатскиль тоғларини хотирлаши муқаррар. Дилни ваҳимага соладиган баландликда жойлашиб, бор атроф узра қаддини кериб турган олис Апалач тоғларининг буюк оиласига мансуб бўлмиш бу тизмалар дарёдан ғарброкда ястаниб ётади. Йилнинг ҳар қандай фасли, об-ҳавонинг хиёл ўзгариши, ҳатто кун давомидаги ҳар қандай соат ҳам бу тоғларнинг сеҳрли ранги ва тароватида ўзгаришлар ясаб туради. Шундан яқин-йироқдаги барча бекалар уни бенуқсон барометр ўрнида кўришади. Ҳавонинг тинч ва осойишта чоғида феруза ранг ва қирмизи бу тоғларнинг мардонавор тарҳи кечқурунлари ложувард осмон қўйнида кўзга ташланади, баъзида эса (гарчи чор атрофда булутдан асар бўлмаса-да) унинг туман зангори қалпоқдай ўраб олган чўққилари ботиб бораётган офтобнинг сўнгги нурларида худди ғалабанинг гултожи сингари чарақлаб, кўзларни қамаштиради.

Бу афсонавий тоғларнинг этагида ёнбағирликнинг мовий ранглари яшнаб ётган водийнинг кўм-кўк манзарасига сингиб кетадиган жойда сайёҳнинг нигоҳи дарахтлар орасидан тахта томлари ярқираб кўринувчи қишлоқ тепасида тўпланиб турган енгил тутун пардасини илғаб олиши мумкин.

Бу истилонинг энг дастлабки пайтларида олижаноб Питер Стайвесант (Гўри нурга тўлсин!) ҳокимлиги бошланган кезларда голланд кўчманчилари томонидан барпо этилган қадимий қишлоқча бўларди. У ерда биринчи мустамлакачилар Голландиядан келтирилган сариқ майда гиштан бунёд қилган панжарали деразалар қўйилиб, тикка томларнинг қирраларига хўрозлар шаклидаги флюгерлар ўрнатилган бир неча уйчалар яқин-яқинларгача сақланиб келганди.

Қадим замонларда, бу ўлка Британия вилоятига қараган чоқ-да худди ана шу қишлоқчада ва ўшандай уйчаларнинг бирида (гапнинг рости, вақтнинг ўтиши ва об-ҳаводан анчагина шикастланган бир уйчада) Рип Ван Винкль деган мулойим ва соддагина бир киши яшаб ўтган.

У Питер Стайвесантнинг рицарлик ишларида фаол иштирок этиб донг таратган ва у билан Кристина қўрғонининг қамалида қатнашган Ван Винклар авлодига мансуб эди. Лекин авлодларининг жанговар феъли унга ёт эди. Мен унинг мулойим ва соддагина бир кишилигини айтган эдим; устига-устак у ажойиб қўшни ва мўмин-қобил, ғариб эр ҳам эди. Унинг ғариблиги, эҳтимол, кўпчиликнинг меҳрини қозонишига ва ҳаммага танилишига сабаб бўлган кўнгилбўшлигидан ҳамдир, зеро уйларида хотинларининг доимий гиди-бидиларига ён беравериб кўникиб қолган эрлар одатда ташқарида жуда кўнгилчан ва илтифотли бўлишади. Уларнинг феъли уйдаги ғурбатларни кўравериб, бешак-шубҳа, бўш-баёвгина бўлиб қолади, чунки ўзаро оилавий танбеҳлар кишини сабру тоқатли ва итоатгўй бўлишга ҳар қандай панду насиҳатлардан кўра яхшироқ ўргатиб қўяди. Мана шу туфайли ҳам миждов хотинни баъзида фалакнинг илтифоти дея тушуниш мумкин, гар шундай десак, унда Рип Ван Винкль бе-ниҳоя марҳаматга эришган эди.

Ҳар ҳолда Рип барча қишлоқи ойимларнинг қизгин майлини қозонгани шубҳасиз эди ва бу ойимлар нозик аёллар зотининг расмига кўра, Риплар хонадонидаги оилавий ихтилофлар масаласида доим қаҳрамонимизнинг ёнини олишар ҳамда кечқурунлари ўзаро суҳбатга киришган пайтларида қулай фурсатдан фойдаланиб, ҳамма айбни Ван Винкль хонимга тўнкашарди. Ҳатто қишлоқ болалари ҳам у пайдо бўлганда шодон гала-говур билан қарши олишарди. Уям кичкинтойларнинг ўйинларига кўшилиб кетар, уларга ўйинчоқлар ясар. варрак учиринларнио баҳай ўйнашларни ўргатар, жину ажиналар ва ҳиндилар ҳақида узлуксиз ҳикоялар сўзлаб берарди. У қишлоқ бўйлаб айланиб юргани қачон чиқмасин, уни бир гала болалар ўраб олишиб, кийимининг этакларига осилишар, елкасига тирмашар ва бема-лол истаган шўхлигини қилаверишарди; дарвоқе, яқин атроф-даги ҳеч бир ит зоти тумшуғини кўтариб, унга қараб вовиллаш-ни хаёлигаям келтирмасди.

Рипнинг характеридаги энг катта бир нуқсон, меҳнат қилиш-ни сира ҳам жини суймаслигида эди. Бироқ бу нарса ҳеч ҳам унда қунт ёки ҳафсаланинг етишмаслигидан эмасди, чунки, баъзи-да у худди татарларнинг найзасидай узун ва оғир дастали қар-моқни ушлаганча нам тошга ўтириб оларди-да, ҳатто пўкак «қилт» этмаса-да, кунни бўйи чурқ этмасдан ўтираверар ёки бир-

иккита олмагон ё ўрмон каптарларини отиб олиш ниятида милтиғини елкасига илганча тўқайзору ботқоқликларда, тоғу адирларда соатлаб санғиб юраверарди. У ҳеч қачон қўшниларининг ҳатто энг оғир ишларига ҳам кўмаклашишдан қайтмас, агар қишлоқда ҳашар билан маккажўхорини тозалашмоқчи ё тош девор кўтармоқчи бўлиб қолишса, у биринчилар қатори ишга киришаверарди; қишлоқ бекаларй ўнға ҳар хил топшириқлар ёки, ҳатто ўзларининг анча кўникиб кетган эрларига-да малол келадиган икир-чикир юмушларни қилиб бериш тўғрисидаги илтимослар билан мурожаат этишга ўрганиб кетишганди. Хулласи калом, ўзгаларнинг ишларини Рип бажонудил бажариб ташлайверарди лекин ўзларининг ишига асло қиё боқмасди; оила бошлиғи вазифасини адо қилиш ва фермани батартibroқ тутиш унинг учун хаёлга сиғмайдиган ва имкониятдан ташқари иш бўлиб туюларди.

У ўз ерининг ишлов беришга арзимаслигини: бу ер бутун ўлкадаги энг бир ярамас жойлиги, у ерда ҳамма нарсанинг жудаям ёмон ўсишини ва қанча меҳнату куч сарф қилмасин, бари бир, ҳамияям шунақа бўлиб қолаверишини айтиб зорланарди. Унинг қўраси бузилиб ётар, сиғири ё адашиб юрар, ё карамга уриб кетар; унинг даласидаги ёввойи ўтлар бошқа ҳар кимнинг даласидагига қараганда сўзсиз тезроқ ўсар; бирон бир пайт у энди ишга уннамоқчи бўлганида, албатта, аксига олиб ёмғир қуя бошлар ва натижада, унга мерос теккан ер акрма акр¹ қисқара бориб, ниҳоят, унинг хўжасизлиги оқибатида картошқа ва маккажўхори экиладиган бир-иккита эгатдангина иборат бўлиб қолган, у эгатлар ҳам чор атрофдаги ерларнинг ичидаги энг расвоси эди.

Унинг болалари худди қаровсиз ўсган етимлардай ёқавайрон, иркит бўлиб юришарди. Унинг ўғли Рип қуйиб қўйгандай отасининг ўзи эди ва унга падарининг на фақат жулдур кийими, балки феъли ҳам мерос бўлиб қолиши шундайгина кўриниб турар эди. Одатда у онасининг изидан тойчоқдай иргишлаб йўргалар экан, кийиб олгани отасининг эски, илма-тешик бўлиб кетган иштонининг ниҳоятда кенглигидан уни худди башанг хонимларнинг шамол қутурган пайтда қўйлагининг этагини зўр қийинчилик билан тутиб олганлари сингарни бир қўли билан базўр ушлаб юрарди.

Меҳнатининг оғир ё енгиллигига қараб, кишига оқ нон ё қорз нон ейиш насиб этади. Рип Ван Винкль бунга эътибор бермай-

---

¹ Акр — Америкада 4047 кв. метрга тенг бўлган ер ўлчови.

диган, ҳатто меҳнат эвазига фаровон яшагандан кўра қўлни қовуштирганча оч-наҳор ўтиришни афзал биладиган боқи беғам фуқаролар тоифасига мансуб киши эди. Агар Рипнинг ўзига қолганда-ку, бутун умрини ҳуштак чалиб, ялло қилиб ўтказган бўлар эди, лекин минг афсуслар бўлсинким!.. унинг хотини эрининг ялқовлиги, бепарволиги ва оиласини хонавайрон қилгани учун ҳадеб вайсайвериб, қулоғини кар қилар эди. Эрталаб, ту-пу кун унинг тили тийилмас, эри нима демасину, нимага қўл урмасин — бу нарса албатта унинг вайсашига сабаб бўларди. Бундай ваъзхонликларга Рип мудом бир хилда жавоб қилар: елкасини қисиб, бошини чайқар, кўзларини осмонга тикканча «миқ» этиб оғиз очмасди, у ҳадеб шунақа муомала қилаверганидан унга бу одат бўлиб қолган эди. Бироқ бари бир унинг бу қилиғи хотинининг янада авж олишига сабаб бўлар ва ниҳоят, Рип ён бериб, жанг майдонини тарк этарди-да уйдан йироқроқ бирон макондан паноҳ изларди,— ахир, фақат шундай маконларгина хотинининг қаҳридан зир титраб яшайдиган бечора эрларни улар зулмидан пана қилиши мумкин-да.

Уйдагилардан Қашқир лақабли итгина Рипнинг яккаю ягона қадрони эди. Дангасаликда ва бекорчиликда эримнинг шериги деб билганидан ҳамда Рипнинг тез-тез йўқолиб қолаверишига уни сабабчи дея ўйлаганидан бечора ит ҳам ҳадеб Ван Винкль хонимнинг зулмига дучор бўлаверар, шу туфайли нотавонликда хўжайинидан қолишмасди. Қашқир эса, гапнинг пўскалласини айтганда, барча ҳалол итларга хос ҳамма хусусиятларга эга эди, мабодо ўрмоннинг бирон йиртқичига тўғри келиб қолганида жасурликда у ҳеч бир ҳайвонга ён бермасди, лекин доим гийбат сасиб турадиган қаҳрли хотин тилининг таъналари қарши-сида унақанги жасурликлар ип эшолмайди-ку! Уйнинг бўсағасидан ўтар-ўтмас бечора қашқирнинг қиёфаси ўзгара қоларди: у уйга маъюсланиб, думини осилтириб ё қисиб, худди бир жиноят билан қўлга тушгандай бекасига гилай қарашлар қилганча, пусиб кириб келар ҳамда Ван Винкль хоним қўлидаги сурпурги ё чўмич билан хиёл ўқталишга жазм этиши ҳамон эшикдан ангиллаганича ўқдай отилиб чиқарди.

Иллар ўтиши билан Рипнинг оилавий ҳаёти янада оғирлаша борди. Бадфеелик ҳеч қачон ёш ортгани билан юшмайди, аччиқ тил кесувчи асбобларнинг ичида ганча кўп ишлатила боргани сари ўтмаслашмасдан аксинча, янада ўткирлаша борадиган ягона асбобдир. Ўз уйини тез-тез тарк қилиб туришга маҳкум бўлган Рип оқилу файласуф ва қишлоқнинг бошқа бекорчилари йиғилишадиган доимий клубга келиб юриб, секин-аста унга танда қўйиб қолди. Бу клуб аъзолари Георг III қирол ҳазрати олийларининг қизил бўёқда ясалган портрети вивеска хизматини

Ўтаб турган кичикроқ бир қаҳвахона олдидаги скамейкада ўтирганча мажлис қилишарди. Улар ёзнинг узун куні бўйи бу ердаги салқинда ўтириб олганча, қишлоқдаги ҳар хил ивир-сивир гаплардан мижғовлашишар ёки турли-туман боши-кети йўқ ҳикояларни айтиб эзмаланишарди. Лекин баъзида қандайдир бир ўткинчи йўловчи ташлаб кетган эски газета сабаб бўлиб, уларнинг ўртасида шундай донишмандларча мунозаралар авж олардики, айрим бир давлат аробларининг бунақа гаплардан воқиф бўлмоқлиги учун унча-мунча пул харж қилишларига тўғри келарди. Шунда улар бутун бошли луғатдан энг мураккаб сўзни ҳам тутилмасдан ўқий оладиган мактаб муаллими, миттигина ва ниҳоятда олифта кийиниб олган олимчалик бўлмиш Деррик ван Буммелнинг қироатли ўқишини шунақанги тантанавор вазиятдаги бир диққат билан тинглашардики, оҳо! Бир неча ой муқаддам содир бўлиб ўтган воқеалар устида шунақанги доноларча фикр юритишардики, асти қўяверасиз!

Бу олий йиғиннинг ижтимоий қарашларига қишлоқнинг отахони ва қаҳвахонанинг эгаси Николас Веддер раҳнамо эди; у эртадан-кечгача қаҳвахона эшиги олдидан жилмас, қуёш кўтарила боргани сари каттакон дарахтдан тушиб турган соя қанча узоқлашса, офтобдан пана бўлиш учун у ҳам шунчалик кўп сурилиб ўтираверганидан қўшнилари унинг ҳаракатини кузатиб, вақтни нақ қуёш соатига қараб билган каби аниқ айтиб бера олишарди. Тўғри, унинг овози камроқ чиқардию, лекин трубкасидан бурқсиётган тутун адо бўлмасди ҳамда унинг барча мухлислари (бундай улугсифат кишиларнинг доим ўз мухлислари бўлади) уни жуда яхши англашар ва нима демоқчилигини дарҳол билиб олишарди. Шу нарсаюм маълум эдики, мабодо мутолаа ёки ҳикоя унга маъқул бўлмаса, у жон-жаҳди билан трубкасини бурқситиб, оғзидан ҳадеб қисқа-қисқа, паға-паға тутунларни асабий пуфлаб чиқара бошларди; агар, аксинча эшитаётган нарсаси унга ёқса, унда Веддер трубкасини секин-аста ва кайф ила сўриб, элас-элас енгилгиңа тутун чиқариб қўярди; вақти-вақти билан трубкасини оғзидан олиб, суҳбатдошига тўла ҳамфикр эканлигини билдириш мақсадида бошини силки-тарди, шунда унинг бурнининг ёнида хушбўй тутун ҳалқа-ҳалқа бўлиб турарди.

Лекин охир-оқибатда Рипни шаллақи хотини бу истеҳкомдан ҳам маҳрум этди, у хотин бу мўътабар зотлар йиғинининг аъзоларини ҳам калакаю мазах қилиб, бир неча марта уларнинг тинчлик ва осойишталигига путур етказди. У таъвия ҳатто авлиёсифат бир зот бўлмиш Николас Веддерга ҳамманинги кўзи олдида: «менинги енгилтак эримнинг бекорчиликдан санқиб

юришларини сен қўллаяпсан» деб бўҳтон ёғдиришдан ҳам қайтмади.

Шундай қилиб, бечора Рип ночор бир аҳволга тушиб қолди; фермадаги имушлару хотинининг қарғишларидан узоқроқ бўлиш учун унга ёлғизгина бир йўл — қўлига қуролини олиб айланиб келгани ўрмонга жўнаб кетишигина қолган эди. У ерда дарахтнинг тагига ўтириб оларди-да, бахтсизлигига шерик бўлиб, раҳми келадиган ити Қашқир билан ов сумкасида бор нарсасини баҳам кўрарди. «Ғарибгина Қашқирим,— дер эди у шундай кезларда,— хўжайканиннг дастидан итнинг кунидан ҳам баттар кунга қолдинг-а? Майли, ҳечқиси йўқ, оғайин, ҳозирча мен тирик эканман, беҳимояликдан нолимасанг ҳам бўлаверади!» Қашқир думини ликиллатиб, хўжайинига ғамгин назар ташлаб қўйди ва агарла итлар ҳам одамларга раҳми келганини билдира олишга қодир бўлсалар, унда ҳозиргина Қашқирнинг ҳам Рипга ҳамдарлик изҳор қилганига ишонишга тайёрман.

Очиқ куз кунларидан бирида шундай сайр қилиб юриб. Рип ўзи сезмаган ҳолда Каатскиль тоғларининг энг баланд чўққиларидан бирининг устига чиқиб кетибди. У ўзининг сеvimли олмахон овига берилиб кетди ва унинг ўқ отишларига кимсасиз тоғлардан такрорий акс-садолар эшитилиб турарди. У шомга яқин, чарчаганидан ҳарсиллаб нафас олганича жарликнинг шундоққина лабидаги кўм-кўк, тоғ майсалари билан қопланган дўнгликка ёнбошлади. У шу ерда туриб, дарахтлар орасидаги ёруғликдан бир неча чақирим жойга чўзилиб, қалин ўрмон билан қопланиб ётган кенг водийни кўриб қолди. Пастликдаги аллақайси йироқ-йироқларда улкан Гудзон дарёсининг улуғвор ва шовқинсиз оқиб ётгани кўриниб турарди, (аҳён-аҳёндагина унинг заррин оғушида яллиғланган булутнинг акси ёки худди бир жойда тургандай секин қимирлаётган қайиқчаниннг елкани элас-элас кўзга ташланарди), лекин Гудзон ҳам бориб-бориб йироқдаги тоғ этакларининг мовийлигига сингиб кетарди.

Қарама-қарши томонда эса унинг кўзи олдида ёввойи, теран бир пастқамлик намоён бўлиб, у пастқамликнинг чор атрофда қаққайиб турган чўққилардан емирилиб тушган тошлар қалашиб ётган туби ботиб бораётган қуёш шуьлаларида аранг ёришиб турарди. Рип ёнбошлаганча, бу манзарани хомуш томоша қилар, оқшом чўка бошлаган; тоғлар водий узра узун-узун кўкиш кўланкалар ёйиб ташлаганди. Рип қишлоққа етмасиданоқ шом тушиб улгуринини англади ва чуқур хўрсинганича хотини билан бўладиган даҳшатли учрашувни тасаввур қилди.

У энди йўлга тушай деб турганида, узоқдан кимнингдир: «Рип Ван Винкль! Рип Ван Винкль!» дея бақиргани эшитилди. Рип атрофига аланглади, лекин теваракда тоғлар узра учиб кетаётган ёлғиз қаргадан бўлак бирон зог кўринмасди. У хаёлимга шунақа туюлгандир, дея ўйлаб, яна тоғдан тушишга шайлана бошлаган ҳам эдики, яна бирданига тинч оқшом палласида аниқ жаранлаган ўша: «Рип Ван Винкль! Рип Ван Винкль» деган товуш қулоғига чалинди. Шу пайт Қашқир жунларини ҳурпайтириб, ириллаганича эгасининг ёнига тиқилиб олди-да, пастликка ваҳимали қараганча, жим бўлиб қолди. Энди Рип ҳам сал-пал хавотирга тушди; у Қашқир назар ташлаган томонга тикиларкан, ниҳоят чўққига машаққат билан тирмашиб чиқиб келаётган бир одамнинг ғалати гавдасини кўрди, у одам елкасидаги юкнинг оғирлигидан букилганча зўрға келарди. Бунақанги одам боласи оёқ босмайдиган биёбон жойда тирик жонни учратганига Рип ҳайрон бўлди ва ўзини ёрдамга чорлаган бу кишини шу яқин атрофлик кимдир бўлса керак, деб ўйлаб, қарашворгани туша бошлади.

У яқинроқ боргач, нотаниш кимсанинг ғалати қиёфасини кўриб, янада ҳайратга тушди. Унинг қаршисида қалин жинглак сочли ва оппоқ соқолли миттигина чорпақил бир чол турар эди. У қадимий голландча фасонда кийинган бўлиб, елкасида мовут камзул, белига камар танғиган, бир неча жуфт шим кийиб олган, қолаверса, ғоят кенг устки чолворининг ёнларига қатор-қатор садафлар қадалган, тиззаларига бант ўраб олганди. У елкасида афтидан ароқ тўла бинойидек бочкача олиб келарди. Рипга яқинроқ келиб, кўмаклашиб юборишни сўраб, имо қилди. Бироқ Рип хиёлгина ҳадиксираб, нотаниш кимсага ишонқирамай турди-да, кейин, бари бир, ҳамишагидек ҳозир-жавоблик билан ҳамроҳининг илтимосини бажаргани шошилди ва мана улар қуриб қолган ирмоқнинг ўрнига ўхшаган ўзан бўйлаб, бир-бирига ёрдамлашганча, юқорига тирмашиб кўтарила бошлади.

Юқорига кўтарилншаркан, Рип бир неча бор йироқларда момақалдироқнинг гулдирашига ўхшаш ғалати гумбир-гумбирни эшитди. Бу товушлар чўзилиб кетган чуқур жарликдан, аниқроғи, чўққилар ўртасидаги дарадан чиқаётганга ўхшарди; улар юриб бораётган майда шағалга тўла илон изи сўқмоқ ҳам ана шу томонга чўзилиб кетганди. Рип бирпас тўхтаб, бу аллақердаги тоғларда тез-тез учраб турадиган кучли тезоқар сел гулдиросидир, деб ўйлади-да, тагин йўлида давом этди. Дарани айланиб ўтишгач, улар худди кичикроқ амфитеатрга ўхшаш нишабликка чиқишди. Уни ҳамма томонидан этакларида дарахт шохлари солланиб турган тикка жарликлар

Ўраб олганидан, пастликдан ложувард осмон парчалари ёки кечкурунги тип-тиниқ булут бўлакларигина элас-элас кўзга ташланарди. Шунча йўл юришса-да, на Рип, на унинг ҳамроҳи бирон нарса деб оғиз очишмади, бироқ қаҳрамонимиз ароқ тўла бочкани бу кимсасиз, хилват тоққа кўтариб чиқишнинг нима зарилли бор экан, дея бош қотириб келаётган эса-да, буни сўраб чолга мурожаат этишга журъат этмади, зеро у одамда ғайритабиий ва ақлга сиғмайдиган нимадир бўлиб, кишини ваҳимага солар ҳамда отамлашиш имкониятини истисно қиларди.

Амфитеатрга етиши билан Рип бир қанча ҳайратланарли нарсанинг гувоҳи бўлди. Уртадаги текис майдончада ғалати шахслар гуруҳи кегли ўйнаб юришарди. Улар жимжимадор ғайри эл кийим кийиб олишган: бировлари тор курткали, бировлари — белига узун ханжар осилган камзулда ва деярли ҳаммаси Рипнинг ҳамроҳиникидек кенг чолвор кийишганди. Лекин уларнинг кийимларидан ташқари, қиёфалари ҳам ғалати эди: бировининг калласи ғоят катта бўлиб, рапидадай юзидан чўчқаникидек митти кўзлари қисилиб турарди; бошқа бировнинг юзи эса (униси худди шакарбошга ўхшагандай қизил хўроз пати тақилган оппоқ қалпоқ кийганди) биттагина бурундан иборатдай кўринарди. Уларнинг ҳар қайсиси ҳар хил шаклда соқол қўйворган бўлиб, соқолларининг ранги ҳам турфа хил эди. Биттаси кўрнинишдан бошлиққа ўхшарди; бу шамолда қорайган қизил юзли кексароқ забардаст жентельмен эгнига жиякли чакмон илиб, белидаги кенг камарига ханжар осган ҳамда тепаси туртиб чиққан қалпоғига пар қистирган, қизил пайпоқли оёқларига, олд томонига тўқалар қоқилиб зеб берилган баланд пошнали бошмоқлар кийиб олган эди. Бу кишиларнинг турқи-таровати Рипга қишлоқ руҳонийси ван Шайкнинг меҳмонхонасида турган илк кўчманчилар Голландиядан келтирилган фламанд рассомининг қаламига мансуб картинани эслатди.

Рипни ҳаммасидан кўра кўпроқ ҳайрон қолдирган нарса шу бўлдики, гарчи бу йигитларнинг чин кўнгилдан ёзилиб ўйнашаётганлари равшан сезилиб турган эса-да, лекин бари бир улар қовоқ-тумшуқларини солиб олишган ва сирли равишда сукут сақлашарди; Рип ҳали ҳеч қачон бунақанги хомуш дарага тушмаганди. Тоғлар аро момақалдиروқ гулдирганидай акс-садо бераётган соққалар қарсиллашидан бошқа ҳеч нарса бу сукунат осойишталигига раҳна солломасди. Рип йўлдоши билан яқин келишганида бу кимсалар бараварига ўйиндан тўхташди-да, уларнинг ҳар бири Рипга худди ҳайкалларники сингари шиддатли назар-ла тикилишди; уларнинг афтлари

шунақаям ғалати, бегона ва совуқ эдики, бундан Рипнинг юраги шувиллаб, тиззаларигача қалтироқ турди. Шу орада унинг ҳамроҳи катта-катта жомларга бочкадаги ичимликдан қуя бошлади ва Рипга уларни ўйнаётганларга элтиб беришни имо қилди. Рип қўрқувдан дағ-дағ титраганча унинг амрини бажо келтирди; у зотлар ичимликни жимгина синмириб юбо-ришди-да, тагин ўйинга берилишди.

Рип аста-секин атрофидагиларга кўникиб қолди. Унинг ваҳимаю хавотири ўтиб кетди. У ҳатто, ўзига ҳеч ким қарамай турган пайтда албатта, ичимликдан тотиб кўришгаям журъат қилди ва унинг ҳидию таъмига қараб, аъло навли голланд ароғи эканлигини билди. У ўз табиатига кўра доимо ташна бўлиб юрадиган киши эканлигидан, уни кўп ўтмай «яна бир мартагина хўплаб кўрсам-чи», деган ўй васвасага сола бошлади. Лекин бир хўплам ўз орқасидан бошқа қултумларниям торта бошлаши сабабли, уста-уст хўплай бошлаганидан охири хаёли чувалашиб, боши зилдай оғирлашган Рип кўксига эгилиб қаттиқ уйқуга кетди.

Рип уйғонгач, ўзини кечаги дарадан чиқиб келаётган чолни дастлаб учратган жойидаги кўм-кўк дўнглик устида ётганини кўрди. У кўзларини ишқалади — очиқ ва ёруғ тонг отганди. Буталар орасида қушчалар пириллашиб, чирқиллашиб юрарди; баланд кўкда бургут кўксини тоза тоғ шаббодасига тутганча қанот қоқарди. «Наҳотки, бутун тунни шу ерда ўтказган бўлсам?» — ўйлаб қолди Рип. У ухлагунича содир бўлган барча воқеаларни бир-бир хаёлидан ўтказди. Голланд ароғи тўла бочка кўтарган ғалати кимса... тоғ орасидаги жарлик... чўққилар ўртасидаги хилват бурчак... Кегли ўйнаётган хомуш дара... жом... «Эҳ, жом бўлмай қолсин, — ўйлади Рип, — эҳ, ланати жом! Энди Ван Винкль хонимга нима ҳам дейман?»

У қуролини излаб, атрофига аланглади, бироқ унинг янги, қойилмақом қилиб мойланган питрадон милтиғи ўрнида эски, чақмоқтошли мушкет ётарди; милтиқнинг стволини занг босган, қулфи бузилиб, ложасини қуртлар еб ташлаганди. Рип тоғда учратган ҳалиги баджаҳл ва гунг маишатхўрлар мени майна қилишиб, кайфимни ошириб қўйишганда, милтиғимни алмашлаб кетишган, дея шубҳаланди. Қашқир ҳам кўринмасди; бироқ у олмахон ё каклик изидан қувлаб юриб, адашиб қолган бўлиши ҳам мумкин эди.

Рип ҳуштак чалиб, итининг номини айтиб чақирди, лекин бариси беҳуда кетди. Унинг ҳуштагию қичқирғига тоғлар акс садолар қайтариб турдию, бироқ итидан дарак бўлмади.

У кеча кечқурун ўйин бўлган жойга яна боришга қарор қилди; агар ўша ўйинчилардан биронтаси йўлиқса, ундан мил-

тигию итини қайтаришни талаб этмоқчи бўлди. У шу аҳдини амалга оширмоқчи бўлиб, ўрнидан турган эди, бўғинларининг зирқираб кетганини сизди, ўзига илгариги чаққонлик ва эпчиллик етишмаётганини англади.

«Эҳ, бу тоғларининг тўшаги қурмасин, улар сираям менга тўғри келмайдиганга ўхшайди,— ўйлайди Рип,— шунчалик сайри томошадан кейин устига-устак яна бод ҳам илаштириб оладиган бўлсам, унда хўжайкадан роса кўрадиганимни кўраман-да!»

У бир амаллаб жарликка тушиб олди-да, кеча кечқурун ҳамроҳи билан тоққа кўтарилишгандаги ирмоқни топиб олди. У ирмоқдан чўққидан чўққига сачраб, жарликни гувиллашу гумбирлаш товушларига тўлдирганча селнинг шиддат билан кўпикланиб оқиб ётгани Рипни таажжубга солди. Рип бари бир унинг қирғоғи бўйлаб тепага тирмашиб чиқа бошлади, унинг дафна, қайин ва бошқа дарахтларнинг бутазорлари орасида ёриб, йўлдан чалкашиб, вақти-вақти билан унинг йўлида дарахтларга гажаклари билан тирмашиб ўзига хос тўр тутиб ташлаган ёввойи токнинг қалин новдалари орасида ўралашиб қолганча силжишига тўғри келди.

У ниҳоят дарадаги амфитеатрга чўққилар орасидан ўтиш мумкин бўлган жойга етиб келди, лекин у жойнинг изиям кўринмасди. Чўққилар ўтиб бўлмайдиган девор шаклида қаққайиб туришар; юқоридан енгилгина момик кўпиги вижирлаётган сел оқими теран, атрофдаги ўрмонларнинг кўланкасида қорайиб ётган зимистондай улкан кўлга келиб қуюларди. Шу ерда бечора Рип беихтиёр тўхтаб қолди. У яна бир марта ҳуштак чалиб, итини чақирди, лекин унга жавобан қуёш нурларида ёришиб турган жарлик устида осилиб ётган қуруқ дарахт тепасидаги баланд осмонда айланиб юрган бекорчи қарғаларнинггина қагиллаб қўйгани эшитилди; бунчалик осмонда ўзларини хавфхатардан холи деб билган қарғалар пастга истеҳзоли қарашиб, гўёки, бир бечоранинг ивирсиб юрганини масхара қилиб қўйгандек бўлишди. Энди нима қилсин? Қун ўтиб борар, унинг қорни оча бошлаганди, ахир у нонуштаям қилмаганди-да! Милтигию итининг йўқолганидан дили сиёҳ бўлган, хотини билан кўришмақдан хавфсизраб турардию, бари бир, бу тоғларда очидан ўлиб кетмаслиги керак-ку, ахир! У бошини сарак-сарак қилиб, занг босган мушкетни елкасига ташлади-да, ғам-ташвишу хавотирга ботганча уйига томон равона бўлди.

Рип қишлоққа яқинлашганида бир неча кишини учратди, лекин уларнинг биронтасиям таниш эмасди; бундан у ҳайрон қолди, чунки Рип округларидаги ҳар бир ўткинчиниям танийман деб ҳисобларди. Унинг устига бу одамларнинг кийими

Рип кўникиб қолганидан бутунлай бошқача бир андозада тинилган эди. Уларнинг бариси Рипга ҳайрат ила бақрайишиб тикилишар, ҳар сафар унга қарашаркан, ҳаммаси бирдай яяқларини қашлаб қолишарди. Бунақа ҳаракатнинг ҳадеб қайтарилаверишини кўриб, Рип ҳам беихтиёр кўлини ияғига олиб борди ва таажжуб ичра соқолининг салкам бир ярим қаричча ўсиб кетганини пайқади!

У ниҳоят қишлоққа кириб келди. Бир тўда нотаниш болалар унинг изига тушиб олишди, болалар қийқиришганча унинг оппоқ соқолига ишора қилишарди. Итлар ҳам (уларнинг ичида биронтаям эски таниш итлар кўринмасди) жон борича вовиллаганча унга ташланишарди. Ҳатто қишлоқ ҳам ўзгариб, уйлар қалинлашиб, одамлар кўпайишиб кетганди. Унинг қаршисида унга алҳол нотаниш бўлган иморатлар қаторлашиб турар, лекин унга яхши таниш илгариги кичик уйчаларнинг изиям кўринмасди. Эшикларда ўзгача номлар, деразаларда ўзга кишиларнинг қиёфалари — ҳамма-ҳаммаси ўзгариб кетганди. Унинг боши гаранг бўлаёзди; Рип ўзиям, атроф-теварагидаги олам ҳам афсуну жодуларнинг маҳрига тушиб қолмадимикан дея ўйлай бошлади. Ахир ҳозир шу дамда кечагина ўзи тарк этган она қишлоғининг бағрида турганига сираям шубҳа йўқ эди. Анави қаққайиб турган Каатскиль тоғлари, йироқларда тез оқар Гудзон яллиғлиниб турибди, манави эса — шу ерда не-не асрлардан бери яшнаб ётган тепаликлару водийлар. Рип ҳазилакамига гарангсиб қолмаганди. «Кечаги жом, — ўйлади у, — менинг калламни алғов-далғов қилворган кўринад!».

Ўзининг уйига олиб борадиган йўлни унчалик машаққатсиз топиб олди. Лекин у томонга дилида мана ҳозир Ван Винкль хонимнинг ҳайқириши янграса керак деган ваҳима билан яқинлашди. Уйлари инқирозга юз тутган: томи ўйилиб, деразалари пачоқланган, эшикларнинг ошиқ-мошиғи қўпорилиб ётарди. Уй ённда ориқ, чалақорин, Қашқирга ўхшаган бир ит тентиб юрди. Рип уни чақирди, лекин ит тишларини гижирлатиб ириллади-да, нари кетди. Бу унга жудаям алам қилди. «Менинг ўзимнинг итима, — хўрсинди бечора Рип, — у ҳам мени унутиб қўйибди».

У уйга кирди; гапнинг сирасини айтганда, Ван Винкль хоним бу уйни доим батартиб ва озода тутар эди. Ҳозир уй бўм-бўш, қаровсиз, афтидан, эгалари ташлаб кетганга ўхшарди. Бунчалик ташландиқ ҳолни кўргач, унга хотини олдидаги барча ваҳималар ҳам унут бўлди-да, баланд овоз билан бекани ва болаларини чақира кетди; унинг товуши кимсасиз хоналарда бир зум жаранглаб турди-да, кейин яна сукунат чўкди.

Рип уйидан шошилинич чиқди-да, ўзининг илгариги овунади-ган манзили бўлмиш қишлоқ қовоқхонаси томон жўнади; бироқ қовоқхона ҳам кўздан ғойиб бўлганди. Унинг ўрнида ёғочдан қурилган улкан иморат қийшайиб турар, унинг кенг деразалари ланг очиқ бўлиб, баъзиларининг синган ойналари ўрнига эски шляпалар ёки юбкалар тиқиб қўйилган; бинонинг эшиги тепасида: Жонатан Дулитнинг «Иттифоқ» меҳмонхонаси деган вивеска осилганди. Бир пайтлар оддийгина голландча қовоқxonани ўз соясила кўмиб турадиган баҳайбат дарахт ўрнида энди учига тунги қизил қалпоққа ўхшаган нимадир илинган яланғоч таёқ қаққайиб кўринарди. Таёқ узра тагин аллақандай юлдузлар ва чизиқлар акси туширилган байроқ ҳам ҳилпирарди. Булар бариси қандайдир ғаройиб ва ажойиб эди. Аммо-лекин Рип ўзи доим трубка чекиб ўтирадиган жой тепасидаги вивескадан қирол Георг III нинг қирмизи юзини сал танигандай бўлди, бироқ уям ғоят ажиб тарзда ўзгариб қолганди. Қизил мундир очсарик ранг безакли кўк мундирга айланган; қўлидаги ҳасса ўрнида шамшир пайдо бўлган; бошига учбурчак шляпа кийиб олган ва сурат пастида йирик ҳарфлар билан: Генерал Вашингтон сўзлари битилган эди.

Ҳамишагидай эшик олдида оломон уймалашиб турар, лекин уларнинг ичиди Рип хотирлай оладиган бирон таниш кимса йўқ эди. Ҳатто, одамларнинг феълиям ўзгариб кетганга ўхшарди. Ҳамманинг кайфиятида илгаригидай совуққонлик ва мудроқ осойишталикмас, балки удабуронлик, тиришқоқлик ва тараддуд барала кўзга ташланарди. Рип олазарак кўзлари билан суҳбатдошларининг бекорчи ваъзонликларига жавобан паға-паға тамаки тутуни пуфлаб ўтирадиган кенг юзли, бақбақалари осилган, ажойиб узун трубкали донишманд Николас Веддерни ё эски газетанинг мазмунини вайсаб ўтирган қишлоқ муаллими Ван Буммелни беҳуда излар эди. Уларнинг ўрнида қиссалари қанақадир босма эълонларга лиқ тўла ориқ, серзардароқ бир кимса гражданди ҳуқуқлари ҳақида, сайлов тўғрисида, Конгресс аъзолари, озодлик, Бэнкерс-Хилл, 1776 йил қаҳрамонлари ва яна кўп нарсалар хусусида шовқин солганча сафсата сотар, унинг бу гаплари эсанкираб қолган Рипга гўё тилларнинг вавилонча бўтқасига ўхшаб туюларди.

Рипнинг пайдо бўлиши, унинг оппоқ узун соқоли, занг босган чақмоқтошли милтиғи, ғаройиб кийими ва унинг орқасидан изма-из эргашиб келаётган аёллар ва болалар тўдаси дарҳол қовоқхона сиёсатбозларининг диққатини ўзига тортди, Улар Рипни ўраб олишди-да, улкан бир қизиқиш билан унинг бошидан-оёғигача қайта-қайта синчиклаб кўздан кечира кетишди. Нотиқ кўз очиб юмгунча унинг ёнида ҳозир бўлди-да,

уни хиёл четга чиқариб, ким учун овоз бермоқчилигини сўради. Рип унга ҳайрат билан бақрайиб турарди. У ўзига келишига улгурмасиданоқ, қандайдир пакана ва абжиргина бир одамча унинг енгидан тортиб, оёқ учига турди-да, Рипнинг қулоғига: «Сиз кимсиз ўзи — федералистми ё демократми?» дея шипшиди. Рип бу сафар ҳам ҳеч балони тушунмади. Шундан сўнг ўткир учбурчакли шляпа кийган гумондор ва ўзбилармон қари жентелмен оломон орасидан ўнгу сўлидагиларни тирсақлари билан туртганча Рипнинг ёнига келиб, унга рўпара бўлди; у бир қўлини биқинига тираганча, иккинчи қўли билан ҳассасига таяниб, ўзининг шиддатли назари ва шляпасининг ўткир учини худди суҳбатдошининг юрак юрагига қараётгандай жиддий равишда, не сабабдан сайловга қуролланиб келгани ҳамда нима учун орқасидан оломон эргаштириб юрганини, мабодо қишлоқда исён-писён кўтармоқ ниятидамасмилигини сўради.

— Мени авф этинг, жентельменлар! — хитоб қилди бутунлай эси оғиб қолган Рип. — Мен бир бечора ва ғариб одамман, асли шу ерликман, худонинг марҳаматига сазовор бўлгур қиролимизнинг содиқ бир фуқаросиман!

Шу пайт кескин шовқин кўтарилди.

— Ушла! Ушла! Жосус? Муҳожир! Олинглар уни! Йўқот уни!

Учбурчак қалпоқли ўзбилармон одам оломонни аранг тинчтиб олди-да, юзига янада зўр виқор ва жиддийлик бериб, номаълум жиноятчини тагин сўроққа тутиб, ундан бу ерга нима учун келганию кимни излаб юрганини сўрай кетди. Бечора Рип бўшашганча дилида ҳеч бир ёмон нияти йўқлигини, бу ерга одатда қовоқхона ёнига тўпланишадиган қўшниларида биронтасини кўрмоқ учун келганини исботлай бошлади.

— Жуда соз, хўш ким улар? Номларини айтинг-чи?

Рип бир зум ўйлаб олди-да, кейин деди:

— Николас Веддер.

Жимлик чўкди, уни қандайдир бир қариянинг чийиллаган товуши бўлди:

— Николас Веддерми? Бундан қарийб ўн саккиз йил бурун у қазо қилиб, нариги дунёга равона бўлган. Қабристонда унинг мазорига ёғоч ёдгорлик ўрнатилган ва унда Веддер ҳақида бор гап битилган эди, бироқ уям чириб битди.

— Майли, унда Бром Детчер-чи, у қани?

— Ҳа, анавими! У уруш бошланганидаёқ сафарбар қилинганди; бировлар уни Стони Пойнтни олиш учун кетган жангда ҳалок бўлган дейишади, бошқа бировлар эса — Антон Бурни яқинидаги бўрон чоғида чўкиб кетган, дейишади. Уларнинг

қай бирининг ҳақлигини билмайману лекин у шу кетганича қайтиб келмади.

— Ван Буммель қаерда, ҳалиги ўқитувчи?

— Уям урушга кетиб, катта генерал бўлган ва энди Конгресс аъзоси.

Рип она қишлоғида рўй берган ўзгаришларни, уни эски қадрдон дўстларидан айирган бешафқат қисматни эшитиб ва энди ўзини бу дунёда мутлақо ёлғиз қолган дея ўйлаганидан, руҳи эзилиб, қалби музлаб бораётганини ҳис этди. Устига-устак ҳар бир жавоб унинг ҳайратини оширар, зеро гап узоқ муддатли вақт ҳақида ва у англаб егмаётган: уруш, Конгресс, Стони Пойнт каби воқеалар тўғрисида кетаётган эди. У бошқа дўстларини сўраб ўтиришга ботинмади-да, тўла умидсизлик билан қичқирди:

— Наҳотки, бу ерда ҳеч ким Рип Ван Винклни тапимаса?

— Ҳа, Рип Ван Винкми?— шов-шув кўтарилди.— Нега танимас эканмиз! Ана-ку Рип Ван Винкль, ана дарахтга суяниб турибди.

Рип кўрсатилган томонга қаради ва ўзи тоққа чиқиб кетаётганида қандай бўлган бўлса, худди шундоқ қиёфадошини кўрди. У ҳам айни шундай дангаса, у каби жулдурвоқи эканлиги тайин эди. Шўрлик Рип тамомила довдираб қолди. У энди ўзидан ҳам гумонсирар, ўзини Рип Ван Винкми ёки бошқа бировми дея лол эди. У эсанкираб тўраркан, учбурчак қалпоқли киши ундан сўради:

— Сиз кимсиз ўзи ва исми шарифингиз ким?

— Худо билади!— жавоб берди у эс-ҳушини йўқотиб.— Ахир мен сираям мен эмасман-ку, мен...— Қанақадир бошқачаман... Кеча кечқурунгина мен ростакамига ўзим эдим, лекин бу тунни мен тоғлар орасида ўтказдим, шунда менинг милтиғимни алмаштиришибди; энди ҳамма нарса ўзгариб қолди, ўзим ҳам, шунинг учун мен ўзимнинг отимниям, кимлигимниям нима дейишни билмайпман.

Шунда атрофдагилар бир-бирлари билан кўз уриштириб, имо-ишора қилишиб, бошларини чайқашганча, пешоналарига маънодор қилиб шапатилаб қўя бошлашди.

Халойиқ ичидагилар қариянинг қўлидан милтиғини олиб қўйиш кераклигини, бўлмаса, унинг бирон бало қилиб қўйишим мумкинлигини айтиб пичирлашарди. Шунақаям бўлиши эҳтимоллиги ҳақида оғиз очишлари ҳамано учбурчак қалпоқ кийган ўзбилармон шошилинич жуфтакни ростлаб қолди. Шунақангги кескин дақиқада истараси иссиққина бир ёш жувон олдинга интилганча оқсоқол кексани кўздан кечиргани унга

яқинлашди. Жувоннинг қўлида дўмбоққина бир бола бўлиб, у Рипни кўриши билан бор овозда хўнграб юборди.

— Жим бўл, Рип,— шангиллади жувон,— Жим, тентак: бо-бой сенга ҳеч нарса қилмайди.

Чақалоқнинг исми, онасининг қиёфасию овози — булар ба-риси ўтган хотираларни Рипнинг кўз олдига келтирди.

— Сенинг отинг ким, қадрдон қиз?— сўради у.

— Жудит Гарденир.

— Отангни ким дейишарди?

— У боёқишни Рип Ван Винкль дейишарди, мана йигирма йилдан ошиб кетдики, у бир куни елкасига милтигини илиб, уйдан чиқиб кетганича дом-дарак йўқ. Ити бир ўзи уйга қайтиб келди, бироқ отамга нима бўлганини — у ўзини-ўзи отиб ташладими ёки ҳиндиларнинг қўлига тушдими, буни ҳеч ким билмайди. У пайтлар мен кичкинагина бир қизча эдим.

Рип яна бир нарсани билиб олгунча сабри чидамай, товушлари қалтираганча сўнгги саволни берди:

— Онанг-чи, у қаерда?

— Уям вафот қилди; бу яқинда содир бўлди. Унинг томири ёрилиб кетди — у янги Англиялик аттор билан уришиб қолганди.

Жуда бўлмаганда мана шу гапда Рипнинг кўнглига тасалли берадиган хабар бор эди. Боёқиш ўзини ортиқ тутиб туролмади, кўз очиб юмгунча қизи ва чақалоғини бағрига босди.

— Мен — сенинг отангман! — ҳаяжон билан қичқирди у. — Мен Рип Ван Винклман, қачонлардир навқирон бўлган, энди эса қария Рип Ван Винклман. Наҳотки, бирон тирик жон шўрлик Рип Ван Винклни танимаса-я?

Ҳамма кўзларини чақчайтирганича унга тикилишарди. Қандайдир ушоққина бир кампир мадорсизликдан гандираклаганча оломон ичидан базўр чиқиб олди-да, кафтини пешонасига қўйиб, унинг юзига тикилгач:

— Ие, албатта! Бу — Рип Ван Винкль-ку, худди ўзи! — дея хитоб қилди у. — Хуш келибсан, қадрдон қўшнимиз! Қаёқларга йўқолиб қолувдинг, чоли тушмагур, роппа-роса йигирма йил-а!

Рипнинг кечмиши жудаям қисқа эди, зеро бутун бошли йигирма йил унинг учун бир ёз оқшоми сингари «лип» этиб ўтиб кетганди. Йиғилишганлар Рипнинг гапларини тинглаётиб, унга тикилиб қолишган ва унинг ҳикоясидан ажабланишарди; лекин баъзилар бир-бирларига им қоқишиб, юзларини буриштиришар, хавф-хатар йўқолгач, тагин мазкур воқеа юз берган жойга қайтган учбурчак қалпоқли ўзбилармон кимса эса лабларини қимтиб, бошини сарак-сарак қилиб турарди; шунда барча халойиқ аҳли бошларини чайқай бошлашди.

Сўнгра кекса Питер Вандердонкнинг фикрини билишга қарор қилишди; худди шу пайтда унинг ўзи йўлда пайдо бўлди. У бу вилоятнинг дастлабки тарихларидан бирини ёзиб қолдирган ўзиникидай исми шарифли тарихчининг авлоди эди. Питер маҳаллий аҳоли ичида энг ёши улуғи бўлиб, округга алоқадор барча аjoyиб воқеалару ривоятларни ёд биларди. У Рипни дарҳол таниди ва у гапириб берган қиссанинг алҳол чинлигига кафилигини айтди. У йиғин аҳлига тарихчи бобосининг қайд қилишича Каатскиль тоғлари азалдан турфа ғалати жонзотларга тўла эканлигини таъкидлади; ривоят қилишларича деди у, дарёни ва унинг воҳасидаги ўлкани дастлаб очган ҳамда текшириб чиққан Хендрик Гудзон ўзининг «Ярим ой» командаси билан бу жойларни йигирма йилда бир марта айланиб, кўздан кечириб чиқармиш. Шундай қилиб, у ўзининг ўтмиш қаҳрамонликларининг макони бўлган воҳага албатта келаркан ва дарёни ҳамда унинг номига аталадиган шаҳарни зийраклик билан назаридан ўтказаркан. Питер Вандердонкнинг отасигаям бир марта уларни кўриш насиб қилганмиш: арвоҳлар қадимги голландча кийимларга ўранишиб тоғлар ўртасидаги адирликда кегли ўйнашганмиш; ҳатто унинг ўзиям ёз кунларидан бирида шом пайти соққаларнинг йироқларда гулдирётган момақалдиروқни эслатовчи гумбир-гумбирини эшитганмиш.

Ниҳоят халойиқ тинчиб; ўзларининг муҳимроқ ишига — сайлов масаласига ўтишди.

Рипнинг қизи отасини ўзиникига жойлаштирди. Унинг шинам ва яхши жиҳозланган уйи бор экан, эри эса ҳу бир пайтлар Рипнинг елкасига тирмашиб юрган зумрашалардан бири бўлмиш бўйдор ва қувноқ йигит эди. Уқувсиз отасининг ўзгинаси бўлган, ҳали биз дарахтга суяниб турганини кўрган, Рипнинг ўғли ҳамда меросхўри саналувчи йигит куёвнинг фермасида ишлар ва падаридан мерос теккан фақат ўзиники бўлмаган ҳар қандай юмушга бемалол уннайвериш одати билан танилиб қолганди.

Рип тағин сайру томошаларинию илгариги қилиқларини қайтадан бошлаб юборди; у олдинги ошналарини ҳам қидириб топди, лекин улар ҳам роса ўзгариб кетган: вақт уларниям аяб ўтирмаганди! Шу туфайли Рип ёш авлод вакиллари билан ошно тутинишни афзал кўриб, тез орада улар билан апоқ-чапоқ бўлиб кетди.

Ҳар қандай оилавий мажбуриятлардан ҳоли ҳамда киши бемалол бекорчиликка берилиши мумкин бўлган қутлуғ ёшга етиб қолган Рип қовоқхона олдидаги илгариги ўрнини эгаллаб олди. Уни қишлоқнинг ёши улуғларидан бири ва узоқ «урушдан олдинги йиллар»нинг жонли солномаси сифатида ҳурмат қилишарди.

Унинг маҳаллий олди-қочди гаплар ҳамда узоқ муддатли уй-қуси мобайнида рўй берган воқеа-ҳодисалар билан яхшилаб танишиб олгунича озмунча вақт ўтмади. У кўп нарсаларни: мустақиллик учун кечган урушни, эски Англия ҳукмронлигининг емирилганини ва ниҳоят, унинг ўзи қирол Георг III нинг содиқ фуқаролигидан Қўшма Штатларнинг озод гражданига айлانганини билиб олди. Гапнинг пўскалласини айтганда, Рип сиёсатнинг унчалик фарқига бормас эди: давлатлар ва империялар ҳаётида бўлаётган ўзгаришлар унинг диққатини жалб этмасди; у жабр-зулмнинг ўзи шунча йиллар озорини тотган бир турини — юбканинг золимона ҳукмронлигинигина билар эди. Унинг бахтига бу зулмга ҳам чек қўйилганди; оилавий бўйинтуруқни бўйнидан халос этган Рип энди Ван Винкль хонимнинг истибоддини хаёлигаям келтирмай уйдан бемалол чиқиб кетаверар ва уйга истаган пайтида қайтиши мумкин эди. Лекин хотинининг номи тилга олинган заҳоти у бошини сарак-сарак қилиб, елкасини қисганча кўзларини осмонга тикиб олар, унинг бу ҳолатини ўзининг аянчли қисматга маҳкумлиги ифодаси деса ҳам, фавқулодда озодликка эришувидан хурсанд бўлганини билдирувчи ҳол деса ҳам бўлар эди.

Рип ўзининг тарихини мистер Дулитль меҳмонхонасининг ҳар бир янги ижарачисига ҳикоя қилиб берарди. Олдинлари унинг яқиндагина гафлат уйқусидан уйғонгани учунми бу ҳикояга у-бу янги нарсалардан қўшиб туришини сезишарди. Охири оқибат бу ҳикоя ҳозиргина мен сизга сўзлаб тугатган қиссага айланган ва бу қиссани округнинг деярли барча эркаклари, хотинларию болалари эд билар эди. Бироқ баъзи-баъзида унинг чинлигига шубҳаланишаётганларини билдириб қўйишар; айримлар Рип ақлдан озиб қолгану, мазкур тарих эса, унинг калласига ўрнашиб олган тентакликнинг бир кўриниши холос, дея уқтиришарди. Лекин қачонлардир Голландиядан келиб ўтириб қолганлар унинг гапларига тўла ишонч билан қарашади. Ва ҳозирдаям, ёзнинг қоқ ўртасида Каатскиль тоғлари томондан эшитилаётган момақалди роқ гумбирини эшитишаркан, бу албатта, кегли ўйнашаётган Хендрик Гудзон ва уни кемасининг командаси дея таъкидлашади. Бу жой хотинларининг қаҳридан изтироб чекувчи барча эркаклар зулмга тоқат қилиб бўлмай қолган дамларда Рип Ван Винкль ичган жомдан симириб, бир йўла унут бўлиб кетиш ҳақида хаёллар, суришарди.

(Бир сайёҳнинг ҳикояси)

Германиянинг жанубий томонидаги хаёлий ва ёввойи Оденвальд тоғларининг Майн ва Рейн дарёлари бир-бирига қўйилган жойидаги чўққиларидан бирида қадим-қадимларда барон фон Ландсхорт қалъаси қад кўтариб турарди. Ҳозир у тамоман ташландиқ бир ҳолда, унинг харобалари қалин қора қайин ва қарағайзорлар орқасида деярли кўзга чалинмайди. Аммо ўзининг илгариги эгаси каби бошини тик тутиб, атроф-теваракдаги ерларга юқоридан қарашга ўрганган қоровул минора дарахтлар устида ҳамон кўриниб туради.

Барон буюк Қаценеленбогенлар¹ наслининг энг сўнги вакили бўлиб, у аждодлардан қолган лаш-лушлар ва шухратпарастликни мерос қилиб олганди.

Гарчанд қудомаларининг жангари хислатлари оила хўжалиги учун жуда қимматга тушган бўлса-да, барон ўтмишнинг улуғвор удумларини муқаддас сақлашга интиларди. Замон тинч эди. Немис зодагонлари бургут уяси каби тоғларга қапишиб ётган ноқулай ва кўримсиз қалъаларини ташлаб, ҳосилдор водийларга кўчишаётган ва ўзларига муҳташам саройлар қуриб олишганди. Аммо барон ўша-ўша мўъжазгина қалъада мағрур ўрнашиб олиб, боболари мол-мулк ила қўшиб васият қилиб қолдирган қўшнилар ва ўзга уруғларга нисбатан адоват ва ғанимликни меросий қайсарлик билан давом эттирди.

Барон ёлғиз қизнинг отаси эди, қачонки табиат ота билан онага биттагина фарзанд ато қиларкан, камомади учун гўё уэр сўрагандай, уни мўъжиза қилиб яратади. Бароннинг қизи ҳам шундай бўлиб дунёга келди. Энагалар, қуда-андалар ва чор теваракдаги қариндошлар бир овоздан бутун Германияни кезиб чиққанда ҳам бундай соҳибжамолни излаб топиш қийин, бу яарса уларга жуда яхши маълум эканлигига баронни чиппа-чин ишонтирдилар. Бунинг устига қизча бир вақтлар немис саройида бир неча йил туриб зодагон хоним тарбиясига оид мукамал система билан батафсил танишишга муяссар бўлган қари қиз холасининг серкак назаридан баҳраманд бўлиб ўсди. Уларнинг ҳамма кўрсатмаларини бажонудил бажариб борган қиз, ёшидан ўзиб тезда камолот чўққисига кўтарилди. Ўн саккиз ёшида

¹ Яъни, «мушукнинг тирсаги». Бир вақтлар қудратли бўлган уруғ вакиллари шу ном билан аталган. Бизга айтдиларки, дастлаб бу қўлларининг гўзаллиги билан машҳур бўлган бир қизга ҳазиллашиб қўйилган лақаб экан. *(Муаллифнинг изоҳи.)*

қойилмақом кашталар тикишга ўрганиб, авлиёларнинг бутун бошли ҳаётини гиламларга туширар эди. Айниқса, уларнинг юз дўриши шу қадар совуқ ва қатъий эдики, гўё уларнинг жони равон оловида мусаффо бўлаётгандай эди. Шунингдек, у деярли барча қанча черков ривоятлари ва битмас-туганмас мўъжиза ҳамда баҳодирликлар ҳақидаги «Қаҳрамонлар китоби»¹нинг қарийб ҳаммасини бирма-бир муҳокама қилиб чиққанди. У ҳатто, ёзув машқида ҳам бир талай муваффақиятларга эришди: ўз исмини тўлиқ ёза билар, ва бунда биронта ҳам ҳарф тушиб қолмас, шундай аниқ ёзардики, ҳатто холалари унинг ёзувини кўзойнаксиз аниқ ўқий олишарди. У қўл хунарида ҳам илгарилаб кетган ва уй мутлақо кераксиз ҳар хил кўрпа-қуроқлар билан тўлиб-тошганди; энг мураккаб замонавий тандаларга моҳир, арфа ва гитарада қанчалаб романс ва қўшиқларни чалар, миннезигерларнинг кишини тўлқинлатиб юборадиган барча балладаларини ёддан билар эди.

Холалари, (ёшлигида ўлгудай танноз ва суюқоёқ бўлишган) айтиш мумкинки, ёш жиянининг бутун хулқ-атворида ҳушёр соқчи ва қаттиққўл мураббия қилиб тайинланган эди, чунки ёруғ жаҳонда бу қариган сатанглардай такаббур ва бешафқат назоратчилар камдан-кам топилади.

Баъзи бир истисноларни ҳисобга олмаганда, қиз ҳар доим холаларининг кўз остида эди; у ҳеч қачон якка ўзи мулозималарсиз, ёки тўғрироғи, бир тўда назоратчиларсиз қўрғондан чиқмас, одоб қоидалари ва сўзсиз итоаткор бўлиш лозимлиги унга бетиним уқтириб туриларди; эркаклар масаласига келганда, уларни маълум бир чегарада тутиб туришга, уларга ишончсизлик билан қарашга шундай ўргатилган эдики, агар тегишли ижозат бўлмаса, дунёдаги энг гўзал хушторга ҳам қиз бош кўтариб қарашга ботинолмаган бўларди,— ҳа, ҳа!— Ўйигит ўзини унинг оёқлари остига ташлаган бўлса ҳам, у журъат қилмаган бўларди.

Бундай тарбия қоидаларининг натижалари тонг қоларли ва равшан эди; ёш қиз итоат, одоб бобида беқиёс тимсол бўлиб хизмат қилиши мумкин эди. Тенгдошлари қизлик жозибасини бесаранжом турмуш ва ялтироқ нарсаларга сарфлаётган ҳамда бу нафис гуллар бирорта шафқатсиз қўл томонидан узилиб, кейин ташлаб кетилиши ҳеч гапмас бўлган бир пайтда тикансоқчилар орасида қиз атиргул сингари марҳаматли қари қизларнинг ҳушёр назорати остида гулгун очилиб, ниҳоят, гўзал бир сарви гулрўга айланди. Холалари унга фахр ва тантана билан нигоҳ ташлашарди; дунёдаги барча ёш қизлар тез қоқилиб

¹ XV асв немис қаҳрамонлик ривоятлари тўплами.

қолиши аниқ, аммо худога минг қатла шукурки, каценеленбоген уруғининг меросхўри умрида бундай ҳодиса асло рўй бермайди.

Барон Ландсхорт серфарзанд ота бўлншдек бахтга муяссар бўлмаган эсада, ҳар ҳолда, унинг дастурхони атрофида бир тўда одам ўтирарди, чунки толе унга камбағал қариндошларни ортиғи билан ато қилганди. Уларнинг ҳаммаси, дунёдаги барча камбағал қариндошлар каби, жўшқин ва тез эллашиб кетадиганлардан эди; ҳаммаси баронни эъзозлар, қулай келди дегунча гурр этиб ёпирилиб, баронни қуршаб, ўзларининг иштироки билан қўрғонга ҳаёт бахш этардилар.

Бу бебаҳо кишилар ўзларининг оилавий шодиёналарини ҳамиша барон ҳисобига нишонлашар ва шароблардан тотиниб туриб, бу оламда қариндошлар учрашувидан, қалблар тантанасидан завқли ҳеч нарса йўқ, деб бир-бирларини ишонтирадилар.

Бароннинг бўйи кичик бўлса-да, аммо кўнгли кенг эди. У дунёдаги шу уй ичидаги энг бирламчи одам эканлигини англаб, боши кўкка етарди. У уй деворидаги рамкалардан қовоғини солиб қараб турган шон-шавкатли жангчи — салафлар ҳақида узоқ-узоқ гапиришни яхши кўрар, чунки ҳеч қачон ва ҳеч қаерда бундай, яъни, унинг ҳисобидан истиқомат қилиб юрган кишилардай бутун вужуди қулоққа айланиб тинглайдиган кишиларни учратмаган эди.

У бутун вужуди билан мўъжизаларга интиларди. Германиядаги ҳар бир тоғ ва дара номи билан боғлиқ сон-саноксиз ривоят ва дostonларнинг воқеалари чиндан ҳам бўлиб ўтганига сидқидилдан ишонарди. Меҳмонлари эса бароннинг ўзидан ҳам соддароқ бўлиб, шу гапларни юзинчи марта эшитишга тўғри келган бўлса-да, унинг ҳикоясини кўзи ва оғзини катта очиб, тонг қотганча тинглашар, ўрни-ўрни билан қойил қолаётганларини билдириб туришни ҳам эсдан чиқармасдилар. Меҳмонлар даврасида кароматли қоҳин, қўл остидаги кичикроқ майдон доирасида ҳокими мутлақ бўлган Ландсхорт мана шундай яшар ва, энг муҳими, замонасининг энг буюк валинъмати эканига ўзининг ҳам ишончи комил эди.

Менинг ушбу ҳикоям қариндошларнинг навбатдаги йиғилишидан бошланади. Улар бу сафар ниҳоятда муҳим сабаб билан тўпланишган: барон ўз қизи учун танлаган куёвни улар кутиб олишлари лозим. Келиннинг отаси ва бавариялик кекса бир дворянин икки шавкатли оилани бир-бири билан узвий боғлашга аҳд қилишган фарзандларининг никоҳи билан аҳдга муҳр босмоқчи эдилар. Дастлабки музокаралар барча расмий учрашувларга монанд ўтди. Ешлар бир-бири билан учрашмасданоқ

никоҳдан ўтди ҳисоб эди, тўй куни белгиланди. Куёв граф Альтенбург армиядан чақирилган, у ҳозир йўлда, тезда етиб келиб, барон ўз қўли билан топширмоқчи бўлган қизни қабул қилиб олиши керак. Аммо ёш граф қутилмаган сабабларга кўра Вюрцбургда ушланиб қолиб, ўзининг етиб келадиган куни ва соатини хат орқали маълум қилди.

Қалъада интизор қилган меҳмонни тантана билан кутиб олиш учун қизгин тайёргарлик бошланди. Гўзал келинни бағоят диққат билан ясатишга киришдилар. Қизни ясатишга алоқадор барча юмушларга асосий раҳнамолик қилиш холаларнинг зиммасига юкланган бўлиб, уларнинг келиннинг либоси хусусидаги баҳси эрталабдан бошланарди. Уларнинг ихтилофидан фойдаланиб, қиз ўз диди билан безанди, бахтини қарангки, унинг диди анча дуруст экан. У шундай гўзал, айни ёш куёв истагандай эди. Кутиш онларига хос безовталиқ унга яна ҳам жозиба бахш этиб турарди.

Унинг юзи ва бўйнида ўйнаб турган қизиллик, диркиллаб турган кўкрак, дам-бадам нимагадир қадалиб, ўйга толаётган кўзлар—ҳаммаси унинг юракчасида кечаётган нафис ҳаяжондан гувоҳлик берарди. Холалар унинг атрофида парвонадек айланишар, чунки эрсиз холалар масаланинг бу томонига алоҳида эътибор беришарди. У ўзини қандай тутиши, нима дейиши, куёвни қандай қиёфада кутиб олиш лозимлиги хусусида бир талай маслаҳатларни унинг олдига уйиб ташлашди. Табиийки, барон бир четда бармоғини ўйнаб ўтиргани йўқ. Тўғриси айтганда, унинг аралашувига ҳожат ҳам йўқ эди, аммо табиатан шовур-шувурга мойил, ҳаракатчан бу одам чор теваракда қий-чув билан бораётган тайёргарликка фаол иштирок этмай туролмасди. У гоят ташвишли бир тусда елиб юрар, хизматкорларни дам-бадам ишидан тўхтатиб, ихлос билан, жонбозлик кўрсатиб ишлашларини қайта-қайта таъкидлар эди, гоҳ у хона, гоҳ бу залдан эшитилиб турган унинг гунгиллаган товуши шу қадар бетиним ва бадга урар эдики, шу ўринда бу овоз айни жазираме ёз кунини катта кўк пашшанинг зиз-зизлашига жуда ўхшаб кетарди.

Бу орада сўқимга боқилган бузоқ сўйилди, ўрмонни овчиларнинг ҳай-хув садоси эгаллади, ошхона эса энг сара овқатлар билан тўлдириб ташланган, ертўладан рейнвейн ва фернвейн шароблари олиб чиқилган, ҳатто катта гейдельберг бочкасига кон-трибуция эълон қилинган эди. Қимматли меҳмонни немисларга хос тантанаворлик ва шовқин-сурон билан кутиб олиш учун лозим бўлган ҳамма заруратлар таппа-тахт эди. Аммо меҳмондан эса ҳали ҳам дарак йўқ: у кечикаётган эди. Соат кетидан соат ўтарди. Яқинда нурлари билан бепоён Оденвальд ўрмонларини

ёригиб турган қуёш энди фақат чўққиларнинг энг учларинигина зарға белаётганди. Барон ўзининг энг юксак минорасига кўтарилди-да, умид билан бутун кучини кўзига йиғиб, узоқ-узоқларда келаётган граф ва унинг йўлдошларини илғаб олишга қаракат қилди. Бир дафъа гўё улар кўрингандай бўлди; дарадан буғи овози эшитилиб, тоғлар акс-садо берди. Узоқ дара қўйида секин-секин илгарилаётган суворийларнинг қораси кира-шира кўзга ташланарди. Аммо тоғнинг этагига шундай етган жойда улар бехосдан шарт бурилиб, бошқа йўлдан от чаптириб кетишди. Қуёшнинг сўнгги нурлари ҳам ўчди; энди фақат оқимтир йўлни зўрға фарқлаш мумкин эди, унда кундузги заҳматдан сўнг уйлари сари оёғини аранг судраб бораётган деҳқонлардан ўзга ҳеч ким йўқ эди.

Кўҳна Ландсхорт қўрғонини ташвиш ва безовталиқ қамраб олган шу пайтда, Вюрцбург шахрининг шундай бир чеккасида кўнгилисиз бир воқеа содир бўлди.

Еш граф фон Альтенбург уйланишга бораётган кишига хос бир тарзда шошмасдан, отини бир текис йўрғалатиб келарди, чунки унинг ишончи комил эди; дўстларининг ғамхўрлиги туфайли у тўй ташвишларидан қутулган, никоҳнинг бўлишига шубҳа йўқ — келин уни кутяпти, худди узоқ ва машаққатли йўлнинг охирида тузаб қўйилган дастурхон каби унинг йўлига мунтазир. Вюрцбургда у чегарада бирмунча вақт бирга хизмат қилган қуролдош ўртоғи билан учрашиб қолди. Бу — Герман фон Штаркенфауст — немис рицарлари орасида пахлавонлиги ва олижаноблиги билан шухрат қозонган йигит эди. У армиядан қайтиб келаётган эди. Унинг отасининг қўрғони Ландсхортнинг қадимий қўрғонига яқин бўлиб, бу икки оила бир-бири билан азалдан адоват сақлар ва ҳеч қачон юз кўришмаган эди. Тасодифий учрашувдан беҳад қувонган йигитлар ўзларининг зафарли ишлари ва саргузаштлари хусусида сўз юритдилар ва граф ўзининг кўпгина шавкатли ишлари билан бир қаторда ҳозир уйланиш учун бораётганини, қизни ҳали ўзи кўрмаган бўлса-да, тавсифлаб беришларига қараганда, ҳаётда камдан-кам пайдо бўладиган соҳибжамол эканини маълум қилди.

Дўстларнинг йўли бир йўналишда эди. Шу боисдан улар йўлнинг қолган қисмини бирга ўтадиган бўлишди.

Граф мулозимларига сал кейинроқ жўнаб, йўлда етиб олишларини тайинлади-да, ўзлари саҳар пайти йўлга тушдилар.

Улар жанговар ҳаёт ва қилмиш-қидирмишлари ҳақидаги эсдаликлар билан йўлни қисқартириб бордилар. Граф суҳбатдошини зериктириб қўймаслик учун, унаштирилган қайлиғи-

нинг беқиёс ҳусни-жамолини қайта-қайта таъсирлар, уни жутиб турган бахт ҳақида ҳаяжон билан гапирар эди.

Шу тахлит гурунглашиб, Оденвальд тоғининг энг хилват ва ўрмонли доvonларидан бирига кўтарилди бошладилар. Маълумки, у даврларда Германиянинг нопокиза кучлар билан лиқ тўлган саройлари каби унинг ўрмонларида ҳам, қароқчилар гужғон ўйнарди. Биз ҳикоя қилаётган пайтга келиб, қароқчилар сафи мамлакат бўйлаб санқиб юрган солдатлар ҳисобига яна ҳам кўпайган эди. Шу сабабли, бизнинг сувориларимиз қоп-қоронғи ўрмон ичида дайдилар шайкасининг ҳамласига йўлиққан экан, бунга ҳеч ким ҳайрон бўлмайди. Улар қаҳрамонларча курашдилар, аммо графнинг шериклари етиб нелганда, жуда ҳолдан тойган эдилар. Мулозимларни кўрган қароқчилар қочиб қолишди, аммо улар қочиш олдидан графни оғир жароҳатлашга улгурган эдилар. Уни авайлаб Вюрцбургга қайтиб олиб кетишди, қўшни монастырдан руҳни ҳам, тинни ҳам баб-баравар маҳорат билан даволайдиган монах чақириб келинди: аммо унинг иккинчи санъатига ҳожат йўқ эди, графнинг кунни саноқли қолган эди.

Ёш граф ўлим олдидан нафаси қисилиб ётаркан, дўстидан тезда Ландсхорт қўрғонига йўл олиб, куёв келиннинг олдига белгиланган муддатда етиб келолмаганининг машъум сабабини тушунтиришни илтимос қилди. У келинни унчаям қаттиқ севиб қолмаган бўлса-да, аммо юксак даражада саранжом-саришта одам эди. Энди у ушбу топшириқ тез ва мулозимат билан ижро этилишини истарди. «Агар шу нарса бажо келтирилмаса, — деди у; — мен қабрда тинч ётолмайман». Бу сўзларни у алоҳида бир тантанаворлик билан гапирди. Улаётган кишининг шундай фожиали дақиқада айтган васиятини ҳурматлаш лозим эди. Штаркенфауст уни тинчлантиришга ҳаракат қилди: унинг хоҳишини тўлиқ бажаришга ваъда қилди ва сўзларининг тасдиғи сифатида унга қўлини узатди. Улаётган киши ташаккур маъносида унинг қўлини қисди ва бирпасдан сўнг ҳушидан кетди. У жон талвасада алаҳлаб, келин ҳақида, унинг олдидаги ўз бурчи, берган ваъдалари ҳақида гапирди, от безатишларини талаб қилди, шу онда, ҳозирроқ Ландсхорт қўрғони томон от чоптириб кетмоқчи бўлди ва худди эгарга ўтир-япман, деб бир хаёл билан жон берди.

Штаркенфауст ёш кетган ўртоғи ҳаққи оғир нафас олди, кўзидан солдатнинг ҳассос кўз ёшларини сидириб ташлади-да, зиммасига юкланган ўта ноқулай вазифа тўғрисида ўйга толди. У кўнглига тош бостириб, ҳар хил бетартиб хаёллар қуршовида топшириқни бажаришга киришди, чунки у ўзини ашаддий душман деб билган кишилар олдига чақирилмаган меҳмон

бўлиб бориши ва машъум хабар билан уларнинг нурли умидларини чилпарчин қилиш лозим эди. Аммо унинг кўнглида табиий бир қизиқиш уйғонди: ёруғ дунёдан шунчалик қизғаниб, бекитиб келинаётган машъур Қаценеленбогенлар малойикасини бир кўргиси келиб қолди. Шуниям айтиш керакки, у гўзал жинсининг ашаддий мухлисларидан бўлиб, бунинг устига беқарор ва янги фикрга тез берилиб кетар, шунинг учун ҳам ҳар қандай саргузаштли ҳодиса уни лов этиб қамраб оларди.

Вюрцбургдан чиқиб жўнашдан олдин у монастыр одамлари билан кўмиш маросимига оид зарур ишларни шартлашиб олди. Марҳумни маҳаллий ибодатхонага, ўзининг шавкатли ҳамқавмлари ёнига қўядиган бўлишди: оғир қайғуда қолган граф мулозимлари унинг жасадини жойлаштириш бўйича барча ташвишларни ўз зиммаларига олдилар.

Энди сабрсизлик билан меҳмонни, ундан ҳам кўпроқ таом тортилишини бетоқат бўлиб кутаётган қадимий қаценеленбогенлар оиласи ва шунингдек, оиллага жуда ярашиб тушган паканагина баронга қайтиш пайти етди; биз уни кечки совуқ пайти қоровул минорада қолдириб кетгандик.

Коронғи тушди, аммо меҳмондан ҳали ҳам дарак йўқ эди. Охири барон ноумид бир ҳолда минорадан тушди. Бир соат бир соатдан суриб келинаётган овқатни энди бир дақиқа ҳам сақлаб бўлмасди. Гўштлар илвираб кетган, ошпаз роса тажанг, меҳмонларнинг ранг-рўйи эса очликка чидолмай таслим бўлган қалъа гарнизонини эслатарди. Куёв-иштирок этмаётган бўлса-да, барон истар-истамас таом тортилсин ишорасини қилишга мажбур бўлди. Ҳаммаси энди ўтириб, интизор қилган базмни бошлаймиз деб туришганда, дарвоза олдида чалинган бурғу овози йўловчи келганини маълум қилди. Бурғу яна бир қайта чалиниб, қўрғоннинг кўҳна саройларини жаранглаган садо билан тўлдириди. Барон толеига битилган куёвга пешвоз чиқишга шошилди.

Кўтарма кўприк туширилди ва йўловчи отини дарвоза сари ҳайдади. Тим қора тулпор устида барвастандан келган, чиройли бир йигит ўтирарди. Унинг юзи бир оз оқарган, кўзларида ҳаёлий учқун ўйнар, унинг бутун қиёфасида маъюслик излари сезилиб турарди. Барон меҳмоннинг мулозимлар қуршовида эмас, яқка келганини кўриб, кўнгли сал хира тортди. Бир мунча дақиқа (албатта узоқ эмас) у ўзини таҳқирланган ҳис қилди ва ҳатто буни меҳмон ўзи қариндош бўлаётган оила ҳаётидаги муҳим воқеанинг аҳамиятига эътиборсиз қараяпти, деб ҳисоблашга ҳам тайёр эди. Аммо у дарҳол тинчланди: ҳаммасига сабаб— мулозимлардан ўзиб кетишга мажбур қилган жўшқин йигитлик ҳисси деб ҳисоблади.

— На иложки, — гап бошлади йўловчи, — сизнинг даргоҳингизга бевақт кириб келдим...

Шу ерда барон рицарнинг гапини бўлиб, узундан-узоқ салом ва қутловлар билан уни табриклади. Шуниям айтиш керак, барон ҳар доим ўзининг ширинсуханлиги ва гўзал нутқи билан фахрланар ва мудом пайтини топиб, уни яна бир бор намоиш қилиш пайтида бўларди. Меҳмон бир-икки марта унинг тилидан қуйилиб келаётган сўзлар оқимини тўхтатишга уриниб кўрди, аммо ҳаммаси бенатижа тугади, охири у ҳам бўйсуниб, баронга қўйиб берди. Фақат улар ичкари саройга ўтишганда барон биринчи бор гапдан тўхтади; йўловчи бу ерда яна бир марта гапиршига оғиз жуфтлаганда ҳуркишиб, қип-қизариб кетган келинни ўртага олиб кириб келган аёллар унга яна халақит беришди.

У келинга кўз ташлади ва худди сеҳрлангандай қотиб қолди; қизнинг қарашида ловуллаган юраги шуъла сочиб турарди; қизнинг меҳрибон ва дилбар қиёфаси уни бир умрга ўзига парчинлаб қўйгандай эди. Эрсиз холаларидан бири қизнинг қулоғига ниманидир шипшиди ва қиз бор журъатини йиғиб, куёв билан гаплашишга уринди. У намли кўм-кўк киприкларини чўчиброқ кўтариб, уятчан ва айни чоқда синчков назар ташлади ва шу ондаёқ кўзини олиб қочди. У бирор сўз деёлмади, аммо унинг дудоқларида жилва уйғонди, ёноғининг остида энгилгина чуқурча ҳосил бўлди — куёв унга маъқул бўлганди. Шундай кўркам ва жозибали йигит айни севиш ва турмушга чиқиш истаги билан ёниб юрган ўн саккиз ёшли қизга ёқмаса, бу жуда ғалати бўларди.

Тобора оғиб бораётган тун расмий музокараларни мустасно қиларди. Барон олдингидай сертакаллуф эди; амалий характердаги гапларни эрталабга қолдириб, меҳмонни нозу неъматлар столига олиб борди. Стол катта залда тузалган эди. Деворда юзларида дағал ва кескин чизиқлар кесишиб кетган, турқи қаттиқ ва совуқ Каценеленбоген уруғи қаҳрамонларининг портретлари, улар жанг ва ов майдонларида қўлга туширган ўлжалар қатор осилиб турарди. Зарбадан қийшайиб кетган совутлар, ўртасидан тарс синган турнир найзаси, парчалаб ташланган байроқлар билан ёнма-ён ўрмон жангларидан есдаликлар: бўрининг жағи, ёввойи чўчқанинг қоziқ тиши ва серка буғунинг каттакон шохлари ўзи отар ҳамда бердиш милтиқлари орасида қайраниб ёш куёвнинг нақ бошига қадалғудай бўлиб турарди.

Аммо рицарь на уни ўраб олган жамоани, на мўл-кўл нознеъматларни гўё сезмаётгандай эди. Овқатга қўл урар-урмас келин билан суҳбатга берилиб кетганди. У ён-веридагилар эшитмайдиган қилиб, жуда паст овоз билан сўзларди, чунки муҳаббат ҳеч қачон дўриллаб изҳор қилинмайди-да; лекин гап

өшиқнинг дудоғидан чиқаётган экан, у ҳар қанча шивирлаб гапирмасин, аёллар қулоғи қандайдир мўъжиза билан уни илғаб оларди. Унинг хатти-ҳаракатлари босиқ ва майин бўлиб, балки мана шу нарса қизда кучли таассурот қолдирганди. Қиз уни берилиб тинглар ва унинг ёноқларидаги алвон ранг гоҳ ёниб, гоҳ ўчиб турарди. Вақти-вақти билан унинг саволларига уялиб-қизариб жавоб берар, йигит кўзини четга олиши билан унинг хаёлий чеҳрасига ўгринча кўз югуртириб, бахт ва меҳрнинг бу қадар мўллигидан безовта бўлиб оҳиста хўрсиниб кўярди. Ҳаммаси равшан: икки ёш бир-бирини севиб қолди. Холалар — юрак сирларининг билимдонлари шундай деб қатъий фикр билдиришди.

Хуфтон таътили қувноқ ёки ҳар ҳолда шовқин билан ўтар, чунки меҳмонлар мудом қуп-қуруқ кармон ва ёқимли тоғ ҳавоси билан ёнма-ён юрувчи худо ярлақаган иштаҳанинг бахтли эгалари эди. Барон ўз бисотидаги энг яхши ва энг узун саргузаштларни ҳикоя қилар ва у ҳали ҳеч қачон бунчалик чиройли гапирмаган, ёки ҳеч бўлмаса, бунчалик самарага эришмаган эди. Агар унинг ҳикоясида бирон-бир ғайритабиий воқеа чиқиб қолса, бўлди, тингловчилар бирдан «оҳ, уҳ» уриша бошлашар, агар қитиқли гап бўлса, хохолаб юборишар ва қизиғи шундаки, айна тўғри келмайдиган жойда ҳам қаҳ-қаҳ уриб кулишарди.

Тан олиш керак, барон кўпчилик буюк кишилар каби ўз қадрини шунчалик чуқур тушунар эдики, агар юксак даражада куядирмаса, асло ҳазил қилмасди. Аммо бу ҳазил, сўзсиз, бир қадаҳ қимматбаҳо хокхеймер шароби билан яна ҳам авжга чиқарди; табиийки стол кўҳна ва кучли вино билан ясатиқлик бўлса, хўжайиннинг ўта саёз ҳазили ҳам жуда ўткир бўлади. Аммо бошқалари унчалик бой бўлмаса-да, анча дадил аския-бозлар анча-мунча чучмал қилиқларни ҳам намоёиш қилдилар; лекин уларнинг аскияси жуда ўзига хос ва бетакрор бўлиб, бу аскияларнинг таъсир кучини фақат шунга ўхшаш шароитдагина яққол ҳис қилиш мумкин, холос; аёлларнинг қулоғига сўзланган кўпгина айёрона лутфлар уларнинг афт-ангорини тириштириб юборарди, камбағал, аммо қувноқ ва думалоқ юз бир қариндош овозини барала қўйиб айтаётган қўшиқ қизнамо холаларни елпиғич билан юзини яширишга мажбур қилди.

Бу базму шовқин ичида ёш рицарь қандайдир мутлақо ўзгача ва бу ерга асло тўғри келмайдиган жиддият билан ўтирарди. Унинг юзидан азобланаётганлиги аломати тобора аниқроқ ифода топаётганда, бароннинг аскиялари унинг гардини олиш ўрнига, аксинча, дардини бешбаттар чуқурлаштирмоқда эди. У баъзан ўйланиб қолар, баъзан эса аксинча кўзлари у ёқдан-бу ёққа алаңлаб ўзини ноқулай сезаётганини ошкор қилиб кўярди.

Унинг келин билан суҳбати тобора жиддийлашиб, ғалати мавҳум тус олиб борарди, қизнинг тоза ва ювош пешонасида ҳурпайган булутлар тўплана бошлади, вақти-вақти билан унинг сезгир ва нозик бадани бўйлаб енгил сесканиш ўтиб қоларди.

Албатта, бу ўзгаришлар атрофдагиларнинг назаридан четда қолмасди. Уларнинг шоду хуррамлиги куёвнинг хафалиги билан заҳарланган ва энди уларнинг кўнглида ҳам хира кайфият илдиз отаётган эди. Кунжак-кунжақда шивир-шивирлар, кўз уриштириб елка қисиш ва бош чайқашлар бошланиб кетди. Қўшиқ ва кулги борган сари камайиб борар, совуқ сукут эса умумий суҳбатни тобора кўпроқ бўлар эди. Буларнинг кетидан ғайритабиий нарсалар ҳақидаги ғалати тарих ва ҳикояларни сўзлаб беришга ўтилди. Битта ваҳимали ҳикоя ўз орқасидан яна ҳам даҳшатлироқ бир нечасини эргаштириб келарди. Охири бароннинг гўзал Леонорани авраб олиб кетган суворий-арвоҳ ҳақидаги қиссасини эшитиб, бир қанча хоним ҳушидан кетаёзди. Одамни сескантирадиган, аммо ростдан ҳам бўлган бу воқеа кейинчалик шеърга солиниб, бутун дунёни айланиб чиқди.

Куёв қиссани диққат билан эшитди. Унинг икки кўзи баронга ўқдек қадалган эди. Қисса ечимга келиши билан у аста ўрнидан тура бошлади, у қоматини ростлаган сайин тобора катталашиб борар, сеҳрланиб қолган бароннинг назарида у ҳайбатли бир кишига айланаётган эди. Қисса тугаши билан рицарь оғир нафас олди ва иштирок этаётганлар билан тантанали суратда хайрлашди. Ҳамма ҳайратдан қотиб қолди. Баронни гўё яшин ургандай бўлди.

Бу нимаси? Ярим кечада қўрғондан чиқиб кетмоқчимиз? Ахир унинг истиқболига ҳамма нарса тахт-ку; агар унинг дам олгиси келаётган бўлса, тўшак солиғлик.

Меҳмон сирини ичига ютиб, маъюс бош чайқади.

— Бу кеча, — деди у, — бу кеча мен бошқа жойда тунамоғим лозим.

Бу жавоб ва товушда бароннинг юрагини ғижимлайдиган нимадир бор эди; аммо у бутун руҳини бир жойга тўплаб, ўзининг меҳмоннавоз таклифини яна қайтарди.

Меҳмон унинг илтимосини жимгина рад қилди, хайр-маъзур учун қўлини бир силкиб, секин эшик сари юрди. Холалари тош қотиб қолганди; келиннинг боши эгилиб, кўзларида ёш йилтиларди.

Барон меҳмоннинг ортидан эргашди, улар бош қўрғон сароёйига чиқишди; куёвнинг қора йўрғаси ер тепиниб, пишқириб турарди. Ерни ғира-шира ёритиб турган машъала нурида дарвоза саҳнига етганда меҳмон бир зум тўхтади ва қоп-қоронғи гумбаз остида маъюс товуш билан деди:

— Энди икковимиз холи қолганда, жўнаб кетишимнинг босинни тушунтиришим мумкин. Бўйнимда оғир мажбурият бор.

— Ахир... — унинг сўзини бўлди барон, — ўрнингизга бошқа бировни юборсангиз бўлмас эканми?

— Менинг ўрнимни ҳеч қим босолмайди, мен шахсан ҳозир бўлишим лозим... Мен Вюрцбургга қайтишим керак, ибодатхонага...

— Ундай бўлса, — деди руҳи тетикланган барон, — нега энди уни эртага қилиш мумкин эмас? Эртага ўзингиз билан келишни ҳам бирга олиб борасиз.

— Йўқ! Йўқ! — тантана билан хитоб қилди меҳмон, — менинг вазифам мутлақо бошқача ва келинга бу ерда ҳожат йўқ... Қуртлар, қуртлар мени кутяпти. Мен — мурдаман. Мени қароқчилар ўлдирган. Менинг танам Вюрцбургда ётипти. Ярим кечада мени лаҳмга қўядилар. Мени гўр кутиб турибди. Мен мажбурман. Тайинланган жойда ҳозир бўлишим керак.

Шу сўзларни айтиб, у ирғиб отга минди, кўтарма кўприкдан гизиллаб ўтди ва от туёғининг тасир-тусири гувиллаган тун шамоли ичра эшитилмай қолди.

Барон ўзини бутунлай йўқотган ҳолда залга қайтиб, рўй берган воқеани гапириб берди. Унинг гапини эшитган икки хонимнинг бу сафар чиндан ҳам эси оғиб қолди, бошқаларнинг эса хаёлига арвоҳ билан бирга базм қилибмиз, деган фикр келиб, ваҳимадан бутун вужуди музлаб кетарди. Баъзилар бу диний ривоятларда тасвирланган ёввойи овчи дейишса, бошқа бирлари тоғ жинлари, алвастилар ва бошқа ҳар хил ғайри мавжудотлар ҳақида гапириб, бу кучлар шавкатли немис халқини қадим замонлардан бери тинмай таъқиб қилиб келаётганини таъкидлашарди. Камбағал қариндошлардан бири: бунинг ҳаммаси ёш хушторнинг шунчаки аломатлиги, юзидаги надомат эса ёш йигитнинг меланхолик табияти туфайли, деган маънода гапиришга журъат этди. Бироқ бундай тахмини билан у бутун жамоанинг, айниқса бароннинг қаҳрига учради; барон шундай қаҳрли назар билан уни бошдан-оёғигача қараб чиқдики, меҳмон кўпчиликнинг қарашига қарши фикрдан тезроқ қайтишни лозим топди.

Лекин пайдо бўлаётган фаразлар қандай бўлишидан қатъий назар, эртаси куни ҳаммаси барҳам топди: чопар ёш графнинг ўлдирилгани ва Вюрцбургдаги черковга дафн қилингани ҳақида хабар келтирди.

Қўрғон аҳли қандай даҳшатда қолганини тасаввур этиш қийин эмас. Барон ўз хонасини ичкаридан тамбалаб олди. Унинг шодлигига шерик бўлиш учун келган меҳмонлар, албатта, бошига кулфат тушганда ташлаб кетишмади. Улар ҳовлида у ёқ-

дан-бу ёққа юришар ёки залнинг у ер-бу ерида тўпланишиб, келиб-келиб шундай яхши одамнинг бошига кулфат тушганига ачиниб, бош чайқатишар, елка қисишар, кейин эса стол атрофини қуршаб олишарди-да, эҳтирос билан ичиш, ейишга берилиб кетишар; узоқ-узоқ ўтиришарди, чунки улар ҳар дақиқада тетик туриши лозим эди. Аммо ҳаммадан ҳам бева қолган келиннинг дарди оғир эди. Ақалли бирор марта ҳам кучоғида бўлмай туриб эридан айрилиш, яна... қанақанги эрдан денг! Унинг арвоқи шу қадар мунис бўлса, тиригида қандай экан... У ўз фарёди билан бутун уйни тўлдириб турарди.

Беваликнинг иккинчи кечаси у тунаш учун кечани бирга ўтказишга рўйхушлик билдирган холасининг кузатувида ўз хонасига чиқди.

Арвоқлар иштирокида рўй берган тарихларни холачалик маҳорат билан ҳикоя қиладиган кишини бутун Германияни излаганда ҳам топиш амри маҳол эди. Хола қандайдир боши-охири йўқ қиссани узоқ чўзди, охири ярмига бориб ўзи ухлаб қолди. Хона четда жойлашган бўлиб, деразалари боққа қараган эди. Жияни уйғоқ, чиқиб келаётган ой нурининг тоғтерак баргларида сокин тебранишини ўйчан кузатар эди. Минора соати энди ярим кечага занг урган ҳам эдики, боғдан нафис ўйноқи оҳанглар аста қўйила бошлади.

Қиз шошиб ўрнидан турди-да, оёғининг учида юриб деразага яқинлашди. Дарахтлар соясида баланд бўйли киши аниқ кўриниб турарди. Нотаниш киши бошини кўтарган эди, ой нури унинг юзини ёритиб юборди. О парвардигор!! Унинг қаршисида куёв-арвоқ турарди... Шу пайт қизнинг қулоғига «дод!» деган қичқирӣқ эшитилди; қиз ялт этиб бурилганида музыка овозидан уйғониб, ёшигина жиянининг орқасидан билдирмай деразага яқинлашган хола унинг қўлига йиқилди. Қиз яна қайтиб деразага қараганда, арвоқ ғойиб бўлганди.

Бу икки гўзал жинс вакилидан асосан хола жиддий қаровга муҳтож эди, чунки ваҳимадан унинг эс-ҳуши чиқиб кетганди. Ёш келинга келганда эса, ҳатто қайлиғининг арвоқи ҳам унга азиз эди. Ҳар нима бўлганда ҳам, унда қандайдир эркаклик жозибасига ўхшаш бир нарса бор эди, ва албатта, эрнинг сояси эрсираб юрган қизнинг ҳароратли туйғуларини қондиролма-са-да, ҳар ҳолда йўқдан кўра бор, қайлиқнинг арвоқи ҳам уни кўнглига тасалли берар эди.

Хола бошқа қайтиб бу хонада туролмаслигини маълум қилди. Ўз навбатида жиян ҳам, умрида биринчи марта кўнгил сўзига қулоқ солиб шундан бошқа ҳеч бир хонада яшолмаслигини билдирди. Бундай ҳолда табиийки, унинг якка ўзи тунамоғи лозим бўлади. Аммо шу гаплардан сўнг қиз холани арвоқ келган-

лигини ҳеч кимга айтмасликка ва оғир кулфатда қолган сўнги юпанчидан маҳрум қилмасликка, яъни азиз кишисининг арвоҳи разм солиб турган хонада у билан бирга қолишга холасидан сўз олди.

Қари хоним ўз сўзида қанча вақт тура олади, бу ҳақда бир нарса дейиш қийин, чунки ҳар хил мўъжизалар ҳақида гапиришни у жуда яхши кўрар ва агарда одамнинг қутини учирадиган бу воқеани биринчи бўлиб гапириб берса борми, у катта шуҳрат қозонарди. Лекин бу жойларда ҳозир ҳам аёлларнинг нақадар матонат билан сир сақлай олишлари ҳақида ҳам гап кетганда хола қандай қилиб бутун ҳафта давомида шайтоннинг васвасаси билан курашиб, тишини тишига қўйиб, сирни ичига ютгани энг яхши мисол қилиб келтирилади.

Чунки бир ҳафтадан кейин ёш қиз изсиз ғойиб бўлди. Унинг хонаси бўм-бўш, тўшакнинг тахи бузилмаган, дераза ланг очиқ—қушча пириллаб учиб кетганди. Бу хабар уйғотган ҳайрат ва хавотирни фақат бирон кишининг бахтсизлиги учун дўстлари орасида қўзғотган қий-чувви умрида бирор марта кўрган кишигина тўла тасаввур қила олади. Ҳатто камбағал қариндошлар—ҳатто улар ҳам егулик қўйилган стол устидаги бетиним ишларни вақтинча тўхтатдилар.

Бир вақт тили бир неча дақиқа гапга келмай қолган хола чапак чалиб, дод солди.

— Арвоҳ!! Арвоҳ...уни арвоҳ олиб кетган!

У ўша тунни рўй берган ваҳимали саҳнани қисқагина гапириб берди ва ўз ҳикоясига келинни шубҳасиз арвоҳ авраб кетган, деган хулоса билан нуқта қўйди. Иккита хизматкор унинг тахминини маъқуллашди. Улар ярим кечада тоғ этагида от дупурини эшитганларини айтишди. Ҳеч қандай шубҳага ўрин йўқ, бу келинни қора отга миндириб, тўғри ғўристонга олиб кетган арвоҳ эди. Иштирок этаётганларнинг ишонишдан бошқа иложи қолмади, чунки бунга ўхшаш воқеаларга Германияда ҳеч ким ғайритабиий ҳодиса деб қарамайди, ҳақиқатга яқин бундай ҳикояларнинг беададлиги ҳам шу билан изоҳланади.

Бечора бароннинг пешонаси шўр эди. Унинг меҳрибон ота, ва шавкатли каценеленбогенлар зотининг вакили қаршисида юракни тилкалайдиган айри кўндаланг турганди! Иккидан бири: ёки унинг қизи, биттаю битта жигаргўшасини мурда ўғирлаб кетган ёки ўрмон жинларидан биров унга куёв бўлади ва ундан арийдиган невара-алвастиларга энди у бобо бўлиши кетди. Одатдагидай унинг боши қотиб бутун қўрғонни оёққа турғизди. Одамларга отларни эгарлаб, барча йўл ва сўқмоқлар, дараларни титкилаб чиқиш буюрилганди. Бароннинг ўзи ҳам узун сувори этик кийиб, белига қилич боғлаб, тайини йўқ изни

қувиб кетиш учун отга сакраб минмоқчи бўлиб турганди, аммо кутилмаган воқеа уни тўхтатиб қолди.

Бой ҳашамлар билан ясатилган от минган қандайдир хоним ёш йигит кузатувида қўрғон сари келарди.

Хоним отини елдириб келиб, дарвоза олдида отдан сакраб тушди. У ўзини бароннинг оёғига ташлаб, унинг тиззасига бош қўйди. Бу унинг йўқолган қизи, у билан келган эса куёв—арвоҳ эди. Барон тонг қотиб қолганди. У бир қизига, бир арвоҳга қарар, кўзларига ишонмасди. Куёв руҳлар подшолигини кўргач, жуда ўзгариб кетибди. Устига кийган бежирим кийимлар қуйиб қўйгандай ярашиб, унинг олижаноб ва жасур қадди-қоматини кўз-кўз қилиб турарди. Унинг юзидаги қонсизлик ва ғамдан асар ҳам қолмаганди. Унинг гўзал чеҳрасида ёшларга хос ажиб тароват балқиб турарди, катта қора кўзларида ҳаётбахш қувонч нурлари ўйнардди.

Тезда сир тўла ошкор бўлди. Йигит (қиссамнинг бу қаҳрамони асло арвоҳ эмаслиги сизга маълум) ўзининг ким эканлигини маълум қилди: Герман фон Штаркенфауст. У ёш графнинг ўлгани, ўзи бу нохуш хабар билан, қўрғонга шошиб келгани, аммо қандай қилиб бароннинг камоли лутфи совуқ хабарни маълум қилишга имкон бермагани, бир қарашдан келин уни маҳлиё қилгани ва унинг ёнида ҳеч бўлмаса, бир неча соатгина бўлиш истаги билан ёниб, сирни очмасликка аҳд қилганини сўзлаб, токи барон ўзининг арвоҳлар ҳақидаги қиссалари билан унга ушбу қийин вазиятдан чиқишнинг ажабтовур йўлини эслатамангача, хушнуд базмин бузмай чиқиб кетиш ниятида бўлганини бирма-бир гапириб берди. Шунингдек, у яна уруғлар орасидаги кўҳна низодан хавфсираб, яширинча келишда давом этгани, боққа кириб, қизнинг деразаси тагига яқинлашгани, унинг қалбини ром қилиб, уни бу уйдан олиб кетгани ва хуллас у билан никоҳдан ўтганини маълум қилди.

Бошқа бирор вазиятда барон асло юшамасди, чунки оталик ҳукмини ўтказишга жиддий эътибор берар, қолаверса, масала эски уруғ низосига тегиб кетадиган бўлса, терслиги тутарди.

Лекин у ўз қизини севар, уни ўлди ҳисоблаб йиғлаган эди, энди эса соғ-саломат қўриб қувониб турарди; албатта, куёв душман уруғидан, лекин худога шукур, арвоҳларга ҳеч бир тегишли жойи йўқ. Тан олиш керак, рицарнинг ўзини арвоҳ кўрсатиб қилган ишларида бу ердагиларнинг шубҳасиз ҳақиқат тўғрисидаги тасаввурига сал-пал мос келмай турган нимаямдир бор эди, аммо бароннинг ўз даврида уруш кўрган кекса дўстлари уни ишонтиролдиларким, муҳаббат йўлида қилинган ҳар қандай ҳарбий айёрлик кечирилгуси; бунинг устига хуштор йигит ҳарбий хизматдан яқинда қайтган.

Шундай қилиб, ҳаммаси ўз ўрнига тушди. Барон дарҳол келин-куёвни кечирди. Қўрғондаги тантаналар қайтадан бошланди. Камбағал уруғдошлар оиланинг янги аъзосини шодлик ва эҳтиром билан қабул қилишди: у жуда одобли, олижаноб ва айниқса жуда бой эди. Холалар, албатта, бир мунча гангиброқ қолишди. Зотан уларнинг қулфлаб сақлаш ва сўзсиз итоатликка ўргатиш системаси ўзини жиндаям оқдолмаса-да, аммо улар ҳаммасига сабаб қилиб ўзларининг эътиборсизлиги— деразаларга панжара қўйдиртирмаганларида деб ҳисобладилар. Улардан бири эса ўзининг даҳшатли ҳикояси тамоман бузилгани ва у умрида кўришга муяссар бўлган яккаю ёлғиз арвоҳ ҳам сохта чиққанидан хафа эди. Унинг ёш жиянига келсак, аксинча, арвоҳнинг паҳлавон жуссасида чинакам қон гупуриб турганини кўриб, қувончи кўксига сиғмай борарди. Шу ерда бизнинг ҳикоямиз ҳам тугади.

ТОШҲОВЛИНИНГ СИРИ

Бир замонлар Гранада шаҳрида камбағал тош терувчи бўлиб, у барча улуғ айём кунларига ва рўза, ҳайитларга, ҳатто Биби душанба маросимига ҳам амал қиларди. Аммо пок яшашига қарамай, барибир камбағалликдан боши чиқмас, сира касаси оқармас, кун сайин аҳволи оғирлашар эди. У жўжабирдай оиласига нон топиш учун жонини жабборга бериб ишларди. Бир куни кечаси тош терувчининг кўзи энди илинганида эшик тақиллаб қолди. У эшикни очди; худди гўрдан чиққан арвоҳдай новча ва озгин бир руҳоний чолни кўрди.

— Қулоқ сол, оғайни,— деди руҳоний.— Мен сенинг покдил насроний эканлигингни яхши биламан; сенга фойдали бир иш бор, шу бугун кечасиёқ бажаришинг керак.

— Жоним билан бажараман, жаноб падре¹, ҳақини тузукроқ тўласангиз бўлгани.

— Ҳақдан ташвишланма,— деди руҳоний.— Сени бир жойга олиб бораман, аммо-лекин кўзинг боғлиқ бўлади.

Тош терувчи рози бўлди. Руҳоний унинг кўзларини боғлаб, ҳар хил чалкаш тор жин кўчалардан олиб ўтди. Ниҳоят, улар бир уйнинг арки олдида тўхташди. Руҳоний калит солиб, оғир, ғийчиллама эшикни очди. Ичкарига киришди. Эшик яна ёпилди ва тамбаланди. Сўнг руҳоний тош терувчини овоз гумбурлаб чиқиб турадиган йўлакдан олиб ўтди. Бино ичкарисига катта

---

¹ Падре — таъсир, отахон маъносига.

залдан ўтиб киришди. Шундан сўнггина руҳоний тош терувчининг кўзбоғдоғичини ечди. Тош терувчи атрофига қараб, ўзининг хира фонус нур сочиб турган ичкари ҳовлида турганини кўрди. Ҳовли ўртасида қуриб қолган арабий фавворали ҳовузча бор эди. Руҳоний мана шу ҳовузча остида кичик бир даҳма қазишни буюрди. Бунинг учун гишт ва оҳак тайёр қилиб қўйилган экан.

Тош терувчи тун бўйи тинмай ишлади, аммо иш битмади. Тонг отарга яқин руҳоний устанинг қўлига олтин танга бериб, яна кўзини боғлаб, уйига элтиб қўйди.

— Яна бир марта бориб ишни тугатиб келишни хоҳлайсанми?— деб сўради руҳоний.

— Жоним билан,— деди уста,— агар бугунгидай яхши ҳақ тўласангиз.

— Ундай бўлса эртага ярим кечада келиб, сени яна олиб кетаман.

Руҳоний айтганини қилди. Даҳма қуриб битказилди.

— Энди,— деди руҳоний,— бу гўрга қўйиладиган ўликни олиб келамиз.

Бу сўзларни эшитиб, қўрққанидан тош терувчининг тепа сочи тикка бўлиб кетди. У қалтираб-қақшаб руҳоний отахонга эргашиб, иморатнинг энг ичкаридаги хонасига борди; у даҳшатли ўлим манзарасини кўраман деб жон ҳовучлаб турган эди, аммо бурчакда турган салмоқли-салмоқли учта кўзага кўзи тушиб, кўнгли жойига келди. Шубҳасиз, бу қўзалар олтин-кумуш тангаларга тўла эди. Руҳоний отахон иккаласи терлаб-пишиб, кўзаларни аранг ҳовлига ташиб чиқишди ва тайёрланган мазорга «дафн» этишди. Даҳма туйнуғи тош териб, сувалиб беркитиб ташланди. Тунги юмушнинг излари йўқотилиб, тош ҳовли яна аввалгидай тус олди. Руҳоний яна тош терувчининг кўзларини боғлаб, аввал юришмаган янги йўллар билан уйига бошлаб кетди. Улар ҳар хил тор кўчаю жин кўчалардан узоқ юришиб, бир жойда тўхташди. Руҳоний шу ерда ёнидан икки олтин танга чиқариб тош терувчининг қўлига тутқазди...

— Ибодатхонада азон намозига бонг чалинмагунча шу ердан жилмайсан,— деди руҳоний.— Агар шундан олдинроқ кўзингни очсанг, бошингга фалокат тушади.

Шу сўзларни айтиб руҳоний ғойиб бўлди. Тош терувчи ҳалоллик билан кутаверди. Зерикмаслик учун қўлидаги олтин тангаларни у қўлидан бу қўлига ўтқазиб, бир-бирига уриб жаранглатиб кўрарди. Ибодатхона қўнғироғи азон намозига чақириши билан тош терувчи кўзидаги боғдоғични олиб ташлади. Қараса, Қсениль дарёсининг қирғоғида турган экан. Шу ердан у оёғини қўлига олиб уйига чопди. Икки кечада топган пулига

уйида икки ҳафта бола-чақалари билан. Базм қилди. Шундан сўнг аввал қандай фақир бўлса, ўшандай бўлиб қолаверди.

У оз-оз ишлаб, тиришиб, яна тоат-ибодатга берилди, барча азиз-авлиёларнинг улуг айёмларида, барча байрамларда расм-русумни жойига қўйиб юрди. Йилдан-йилга баттар қашшоқлашиб, бола-чақалари озиб-тўзиб, жулдурвақи лўливаччалар тўдасига ўхшаб қолди.

Бир куни оқшом пайтида тош терувчи вайрона кулбасининг дарвозаси тагида ўтирган эди. Шу пайт унинг олдига бутун шаҳарда хасислиги, зиқналиги билан ном чиқарган машҳур бой, кўпгина уйларнинг эгаси келиб қолди. Бой пахмоқ қошларини чимириб, бир зум энсаси қотганича унга қараб тургач, гап бошлади:

— Сени жуда камбағал дейишади, оғайни, тўғрими?

— Камбағаллигимни инкор қилиб бўлмайди, тақсир, буни бир қарашдаёқ сезиш мумкин.

— Ундай бўлса бирор иш топилганига хурсанд бўлсанг керак ҳамда қиммат ҳақ сўрамассан?

— Гранада шаҳридаги ҳар қанақа тош терувчидан камроқ ҳақ оламан, тақсир.

— Менга шу керак эди. Менинг бир эски уйим бор. Ўзи хароб, вайрон бўлган уй. У ер-бу ерини тузатиб ўтиришгайм арзимаёди, бари бир ҳеч ким у ерда туришни истамайди. Хуллас, шу уйнинг ёриқ-ямогини арзонроққа тўғрилаш керак. Ортиқча харажат қилинмаса дейман.

Қария тоштерувчини кўхна, нураб турган бир уйга бошлаб борди. Улар бир нечта ҳувиллаган катта хоналардан ўтиб, арабча нақш билан ишланган қадимий фаввораси бўлган ички тош ҳовлига чиқиб қолишди. Тоштерувчига бу ер элас-элас таниш кўринарди. Шунинг учун у бир зум ҳовлида тўхтаб қолди.

— Айтинг-чи, — деди у, — бу ҳовлида аввал ким турган эди?

— Минг лаънат ўшанга! — қичқирди хўжайин. — Бу ерда қари, мункиллаган бир руҳоний — поп турарди. Ўзидан бошқа ҳеч нарса билан иши йўқ эди. Айтишларича, у ниҳоятда бой экан. Бирорта қариндош-уруғи бўлмагани учун бутун бойликларини черковга васият қилиб қолдиради, деб ўйлашган эди одамлар. У тез қазо қилди. Ўлган заҳоти ҳамма поплар ва монахлар уни бойликларини қўлга тушираёмиз, деб ўзларини бу ерга уришди. Аммо поппинг чарм ҳамёнидаги бир нечта дукатдан бошқа ҳеч вақони топишолмади. Аммо-лекин, ҳаммадан менга қийин бўлди. Руҳоний ўлимидан кейин ҳам бу ерни тарк этмади. Лекин арвоҳдан пул ундириб бўлармиди? Айтишларича, поп ухлайдиган хонада тун бўйи олтин тангалар жаранглаб, руҳонийнинг арвоҳи тун бўйи танга санаб чиқар эмиш. Баъзан ҳовлида дод-

фарёдлар ҳам эшитилар экан. Бу гаплар тўғрими-йўқми, аммо шу уйим тўғрисида ҳар хил хунук овозалар тарқалди, ҳеч ким бу ерда туришни хоҳламайди.

— Бўлмағур гап!— деди тоштерувчи.— Келинг, шу уйда мен тура қолай. Албатта, ҳеч қанақа ҳақ тўлолмайман. Майли, бошқа тузукроқ ижарачи топилгунча яшаб тураман. Ҳайтовур, мен бу уйни тартибга келтириб, одамларни безовта қилаётган арвоҳни тинчитишга уриниб кўраман. Мен софдил бир насронийман, камбағал одамман, менга шайтоннинг ўзи пул тўлдирилган қоп қиёфасида кўринсаям чўчимайман.

Хасис бой софдил тоштерувчининг таклифини жон деб қабул қилди. Тоштерувчи бу ерга бола-чақалари билан кўчиб келди ва барча ваъдасини бажарди. У, аста-секин уйни сувабнетиб тартибга келтирди. Шундан кейин марҳум черков хизматчиси яшаган хонада туллари олтин тангалар жаранги эшитилмай қолди. Аммо олтин тангалар жаранги кундузлари тирик ва соғ-саломат яшаётган тоштерувчининг чўнтаклариди эшитила бошлади. Қисқаси тоштерувчи барча қўни-қўшнилариини ҳайроқ қолдириб, тез бойиб кетди. Кўп ўтмай, Гранаданинг энг бадавлат кишиларидан бирига айланди. У, виждони таскин топиши учун черковга анча-мунча нона бериб турди. Аммо фақат ошини ошаб, ёшини яшаб ўлаётган чоғидагина тошҳовлидаги даҳманинг сириини ўз ўғлига очди ва унга мерос қолдирди.

ХАЗИНА ИЗЛОВЧИЛАР

(Марҳум Дитрих Никербокернинг хотираларидан)

Эсладим сузамол кампирларнинг кўп
Турфа эртақлари ривоятларин
Бойликлар кўмилган маконлар бўйлаб
Шарпаю арвоқлар кезганин барин.

К. Марло, «Мальталиқ яҳудий».

ИБЛИС ДАРВОЗАСИ

Манхеттен деган кўркам шаҳардан олти миляча ўзоқликдаги бўғозда, яъни, аниқроғи Насауни, ёки Лонг-Айлендни материкдан ажратиб турадиган денгиз томонда юзма-юз чўққайган иккита дўнглик орасидан сув оқими сиқилиб саёзликда айқаш-уйқаш бўлиб ётган ҳарсанглар оралаб базўр ўтадиган торгина ўзан бор. Баъзан оқим шиддат билан олға интилиб, қаҳру газаб ила ҳамма тўсиқларни босиб кетади. Шундай вақтларда ўзанда сонсиз гирдоблар қайнаб, оппоқ сермавж тўлқинлар зардали тўлғанади, баъзи тез оқар жойларда ва харсанглар ораллиқларида гувиллаб, қутирганча илдам ташланади, телбаларча жазавага тушади. Шундай пайтларда унинг чангалига тушишга журъат қиладиган бадбахт кеманинг-ку ҳолига вой!

Бундай бебошлик сув тошаётган ё пасаяётган муайян дамлардагина бўлади. Сув кам бўладиган баъзи дамларда оқим мулойим ва осойишта кечади; аммо денгиз сал кўтарилиши билан у ҳаддидан ошиб, худди жиннилардай ғалаён бошлайди. Тошқин энг баланд даражасига етгани ҳамон оқим яна тинчиб қолади ва гўё тушликдан кейин ором олгани ёнбошлаган полвон каби ширин ва беозор уйқуга кетади. Умуман уни ичгани ҳеч вақо йўқлигида мўмин-қобилгина бўлиб қоладиган ёки, аксинча, бадбўй ичимликка муккасидан кетиб, тўйиб олганидан кейин иблисдай кайфу сафо қиладиган уришқоқ ароқхўрга ҳам ўхшатиш мумкин.

Бу қудратли ва шиддатли, ашаддий ва маст-аласт, сузиш хатарли бўлган оқим ўтмишда голланд денгизчилари бошига озмунча кўнгилсизликлару ташвишлар солмаган; уларнинг жомсифат кемаларини ваҳшийлик билан ҳар томонга итқитиб, ҳар қандай кимсани ҳам гангитиб ташлайдиган даражада бурқира-

ётган гирдоблар аро сарсону саргардон қилган; уларни ҳам кўпинча бир пайтлар Манхеттенни қуришга мос жой излаб юрган хаёлпараст туш кўрувчи Олофнинг машҳур эскадрильясини қоялару чўгиртошларга иргитгани сингари тошлар орасида парчалаб ташлаган. Худди ўшанда хаёлпараст ва унинг шериклари қахру аламга тўлиб бу машъум маконни «Хелле-Гат»¹ деб аташган ва уни абадул абад шайтоннинг ворислигига топширишган. Бу номга сўнгроқ инглизлар ўзгача маъно бергач, «Хелл-Гейт»² бўлган, кейинчалик ташриф буюрган, голландча ҳам, инглизча ҳам тушунмайдиган келгиндилар (уларни авлиё Николайнинг ўзи ёрлақасин!) тилида бу жой ҳеч қандай маъно англамайди «Хорл-Гейт» га айланган.

Иблис Дарвозаси болалигимда мени ваҳимага солар ва хаёлий қалтис ниятларимни амалга оширадиган жой бўлиб хизмат қиларди; мен ҳам барча шўх голланд болаларига ўхшаб якшанбалик саёҳатларни хуш кўрганимдан бу майда дейгизларнинг сайёҳи сифатида неча бор кема ҳалокатига учраш ва чўкиб кетиш хавфига дучор бўлганман. Чиндан ҳам Иблис Дарвозаси меннинг ва доимий бекорчи ошналаримнинг назарида қисман ажиб номи, қисман бу жой билан боглиқ бўлган турлитуман ғайритабиий ҳодисалар туфайли Сцилла ва Харибдаларнинг³ ўтмиш денгизчиларига даҳшат солганидан-да, таҳликаларок туюлар эди.

Бу жойнинг қоқ ўртасида, «Товуқ ва жўжалар» деган гавжум қоялар ёнида гирдобга йўлиққан ва пўртана чоғида тошлар устига суриб ташланган бир кеманинг харобаси ётар эди. Уни қароқчилар кемаси бўлган дейишар ва тағин машъум қотиллик ҳақидаги қандайдир ғаройиб воқеани ҳикоя қилишарди. Қанақа қотиллигини эслай олмайману, бироқ у ҳикоят бизни пачоқланган кема томонга ваҳимали кўрқув аралаш назар солишга ва ундан иложи борича узоқроқ сузишга мажбур этарди. Ҳақиқатан ҳам, чириб ётган кема ускуналарининг ачинарли аҳволию, у ёлғиз қўққайган жойнинг ўзиёқ ғалати қиёфалар ва тасаввурларнинг туғилишига етарли асос бўла оларди. Кеманинг вақт ўтиши билан қорайиб қолган ён тахталари тошқин чоғида аранг кўзга чалинар, бироқ сув пасая бошлаши билан кема корпусининг йирик бир қисми муаллақ қолиб, унинг баъзи жойлари кўчиб тушган қопламаси орасидан кўриниб турган

¹ Helle gat — шайтоннинг туйнуғи (голландча).

² Hell gate — иблис дарвозаси (инглизча).

³ Сцилла ва Харибда — Мессина бўғозида юзма-юз жойлашган иккала қоянинг номи. Улар «Одиссея»нинг XII қўшиғида ўтиб кетаётган кемаларга ҳужум қилувчи алвасти — қоялар сифатида тилга олинади.

қовурғалари ва шпангоутлари баҳайбат денгиз махлуқининг улкан скелетига ўхшаб турарди. Шамолда ғийқиллаб тебранаётган арқон ва блоklar осилган мачтанинг синиги денгиз узра чўққайиб турар, йироқлардан учиб келган чорлоқ— чайка кеманинг маъюс қадди тепасида доира ясаб қанот қоққанча, бортовуши билан қийқириб юрар эди. Мен баъзан тунлари кемада кўринган матрос— арвоҳлар ҳақидаги ҳикояларни сал-пал эслайман; бу арвоҳларнинг яланғоч бош суюклари, кўз косаларида кўкиш шуълалар ёлқинланиб тураркан; бу ҳикояларнинг бошқа тафсилотлари хаёлимдан кўтарила бошлаган.

Бу жойлар, қадимгиларнинг Махлуқот Бўғози сингари, мен учун эртаklar ва афсоналар тўқиш макони эди. Манхеттендан то жарликка етгунча сонсиз дарахтлар ястаниб ётган хушманзара денгиз соҳилида эгри-бугри майда серқоя кўрфазлар тизилиб кетган эди. Бундай сирли қўналғалар қароқчилар, ажиналар, контрабандистлар ва кўмилган хазиналар ҳақидаги кўплаб афсонаю ривоятлар билан алоқадор бўлиб болалик кунларимда турли ғаройиб қиссалар менинг ва бошқа ҳамроҳларимнинг хаёлини сира тарк этмас эди.

Ешим улғайгач, мазкур ривоятларда заррача бўлса-да, ҳақиқат учқуни борми-йўқмилигини аниқлаш мақсадида текширишлар олиб бордим; мен ўлкамиз тарихининг бу азиз, лекин номаълум соҳасини доимо алоҳида бир синчковлик билан ўргандим. Аммо асосли маълумотларнинг тагига етиш билан бирга жуда кўп машаққатларгаям дуч келардим. Аллақачонлар унутилиб кетган бир фактнинг моҳиятига етишдан илгари турфа масаллару эртаklar диққатимни банд этарди. Мен жиннинг бўғоз орқали Коннектикутдан Лонг-Айлендга худди кўприкдан юргандай ўтиб кетган «Иблис йўлаги» хусусида тўхталиб ўтирмайман, менимча у мавзу бир муҳтарам олим ва тарихчи дўстим томонидан ёритилаяпти, унга бу воқеага оид баъзи гапларни айтиб берган эдим¹. Худди шунингдек, баъзи-баъзида бўронлар чоғида Иблис Дарвозасидаги ташландиқ қайиқ қуйруғи устида кўзга чалғувчи Қароқчи— шарпа номи билан маълум бўлиб, қачондир губернатор Стюйвезентнинг кумуш ўқидан учган учбурчак қалпоқли қора арвоҳ ҳақида ҳам гапириб ўтирмайман. Чунки бу қора одамни Фрогснеклик темирчи Манус Конклиннинг бевасидан бошқа кўрдим деган кимсани учратга-

¹ Шайтон ва «Иблис йўлаги» ҳақидаги фавқуллода ажойиб ва ҳақиқий хужжатларга асосланган ҳикояни Нью-Йорк тарих жамиятининг йиғилишида ўқилган бениҳоя қимматли докладдан ўқишингиз мумкин, доклад мистер Никербокернинг вафотидан кейин унинг дўстларидан бўлмиш бир йирик маҳаллий юрист томонидан қилинган эди. (*Муаллиф изоҳи*).

ним йўқ; бахтга қарши бечора аёлнинг кўзлари бир оз хира бўлиб, гўё шомда бошқалардан яхшироқ кўрармиш деган мишмишларга қарамасдан, хатога йўл қўйган бўлиши ҳам мумкин.

Бари бир, бу гаплар қароқчилар ва уларнинг ғаройиб хазиналари тўғрисидаги кишининг гоят завқни қўзғайдиган ҳикоялар қаршисида ҳеч нарса эмас. Утган шунча муддат давомида аниқлашга муваффақ бўлганим ва ҳақиқатнинг маълум заррасига эғалиги билан диққатга молик воқеани қуйида эътиборингизга ҳавола қилаётирман.

ҚАРОҚЧИ КИДД

Янги Нидерландияни қирол Карл II Голландия Бош Штатлари салтанатидан тортиб олганидан кўп ўтмай ҳали ҳам осойишталик ва тартиб ўрнатилмаган бу вилоят ҳар хил дайдию, қаллобларнинг, умуман, қонун ва инжилнинг чеклашларидан безор, енгил-елпи ўлжа топишга бел боғлаган турли қанланғи-қасангиларнинг макони бўлиб қолган эди. Улар ичида Буканерлар¹ алоҳида ўринни ташкил қиларди. Бу денгиз босқинчилари, эҳтимол, қароқчиликнинг улкан мактаби бўлмиш Каперчилик² кемаларининг сабоғини олганидан ва босқинчиликнинг ўзига хос мазасини тотиб кўришганидан сўнг талончиликка бор вужуди билан берилиб кетган кимсалар эди. Ваҳоланки, каперлар билан қароқчилар орасида унчалик фарқ йўқ: ҳар иккаласиям текин дунё иштиёқмандлари, бу борада қароқчи на фақат душмани, балки дорга тортилиш хавфи билан ўчакишаётгани учун ҳам айниқса, шижоат кўрсатиб уришади.

Лекин қандай сабоқ кўрганларидан қатъи назар, инглиз колонияларига оид соҳиллар яқинида жойлашган Буканерлар довурак ва жасур йигитлар бўлган; ҳатто осойишта замонлардаям улар испан кўчманчилари ҳамда савдогарларига тез-тез ҳужум қилишиб, уларни талаб туришарди. Манхеттен гаванига қўниш осонлиги, қирғоқ яқинида хилват жойларнинг сероблиги ва яқиндагина қарор топган ҳокимиятнинг дасти қисқалигидан бу шаҳар қароқчилар қароргоҳига айланди; улар келтиришган ўлжаларини шу ерда гум қилишар ва янги босқинларга шайланиш учун нафас ростлашарди. Шаҳарга фавқулодда турли хил мол-

¹ Буканерлар, ёки флибустьерлар — инглиз ёки француз миллатига маъсуб қароқчилар бўлиб, XVI—XVII асрларда Америкадаги испан колонияларини беаёв талашиб, вайроналарга айлантиришган.

² Капер — хусусий денгиз кемаси, у уруш пайтида ўз мамлакатни ҳукуматиининг ижозати билан муҳолифлар кемаларига ҳужум қилган.

мулк, тропик табиатининг ҳашаматли бойликлари ва испанлардан босиб олиб келинган қимматбаҳо нарсаларни келтирувчи қароқчилар ўз молларини босқинчиларга хос танглик билан пуллашлари туфайли манхеттенлик очкўз савдогарларнинг самимий меҳмонлари ҳисобланишарди. Ҳар хил давлатлару, ер юзининг турли бурчакларидан йиғилган бу десперадолар¹ тўдалари куппа-кундулари беозор ва тинч аҳолини туртиб-суртиб, шаҳарчанинг овлоқ кўчаларида тўполон кўтариб шовқин солишганча денгиз ортидан келтирган буомларини айёр ва қурумсоқ савдогарларга ярим, ҳатто чорак нархига пуллашар, кейин тушган ақчаларига қовоқхоналарда айш қилишарди; улар нишар, карта ва соққа суришар, бақиршар, отишишар, қасамхўрлик қилишар ва сўкинишар, уларнинг қийқириғу, ёқаланиш ва ур-сурлари теварак атрофдаги квартаалларда истиқомат қилувчиларнинг уйқусини бузиб, дилларига ваҳима соларди.

Оқибатда бебошликлар ниҳоят даражада хатарли тус олиб, вилоятни бутунлай иснодга қолдирди ва ҳокимиятни бевосита аралашнишга мажбур қилди. Ижтимоий маразга айланишга улгурган бу иллатларга чек қўйиш, колонияларда ин қўйган барча текинхўрларни ҳайлаб чиқариш мақсадида бир қанча тадбирлар жорий қилинди. Бундай чораларни ижро этишга ҳукумат томонидан жалб қилинганлар орасида машҳур капитан Кидд ҳам бўлиб, унинг қай тарзда турмуш кечиришини ҳеч ким яхши билмас, аслида у на дон, на сомон тоифасига мансуб шахс эди. У савдогарлик ҳам қилар, лекин кўпроқ контрабандистлигидан турқи денгиз талончиларига гоят ўхшаб кетарди. У ҳар қандай шароитда ҳам сузиш учун ўнғай қилиб ясалган кичкинагина қайиқчасида узоқ вақт қароқчилар билан савдосотиқ ишлари олиб борди. Кидд ўғриларнинг барча қўналгаларию хилват бурчакларини яхши билар, ўзи ҳам аллақандай сирию сафарларда иштирок қилар ва худди ёмғир остида қолган телба денгиз қуши сингари қўнимсиз эди.

Бу ғаройиб шахс шу тахлит ишларга энг муносиб тип бўлгани учун ҳам ҳокимиятдан денгиз босқинчиларига қарши курашишда қатнашишга кўрсатма олди; бинобарин, қадимий қондаларда яхши айтилганидек, фирибгарни тутишда фирибгар даркор, тагин гоҳида балиқларни овлашда балиқлар турига мансуб сувсарлар ҳам ишга солиниши маълум-ку, ахир.

Шу тариқа, 1695 йили Кидд қуроолланган ва зарур аслаҳалар билан тўла таъминланган «Саргузашт» номли ҳарбий кемада Нью-Йоркдан сузиб чиқиб кетди. Узининг илгариги бекатларига етгач, у кема экипажини кўпроқ ўзининг собиқ ош-

¹ Довжораклар (исп.)

налари — ханжару тўппончали фидойилар ҳисобига тўлдириб, шарққа томон равона бўлди. Кидд қароқчиларни таъқиб қилиш ўрнига ўзи талончига айланиб кетди. У Мадейра, Бонавист ҳамда Мадагаскар томонларга сузиб борди ва кейинчалик Қизил денгизга кирадиган қўлтиқда ўралаша бошлади. Бу ерда улар турли-туман босқинлардан ташқари инглиз капитан бошчилигидаги маврлардан иборат команда бошқарадиган тўкин бир савдо кемасини қўлга туширишди. Кидд бу ишни бажонудил қаҳрамонлик, диний муҳолифларга қарши ўзига хос салб юриши деб эълон қилган бўлардию бироқ ҳукуматга аллақачонлардан бери бу хил христианларча тантананинг қизиғи қолмаганди.

Шундай қилиб, капитан Кидд денгизларда бир неча йил талаган ўлжаларини пуллаб, қанча кемаларнинг бошига етгач, катта ерга қайтишга журъат қилди ва нодир бойликлару мулозимсифат, бақириб-чақирган ҳамроҳлари даврасида Бостонга келиб тушди.

Бу пайтда замон ўзгариб кетган эди. Колонияларга келаётган буканерлар энди бежазо қолмасдилар. Айниқса, бундай балоларни йўқотиш борасида алоҳида ташаббус кўрсатган янги губернатор лорд Беллемонт Кидднинг қилмишидан дарғазаб эди. Шунинг учун у Киддга ваколат берган бўлса-да, барибир уни оқламади. Шу сабабли Кидд Бостонга кириши биланоқ, ҳокимият унинг қайтиб келгани ҳақида жар солди ва денгиз қароқчисини ҳибсга олиш чораларини кўра бошлади. Лекин Кидднинг жасорати ва унинг изидан худди бульдоглардай тиркашиб юрган содиқ шерикларининг фидойилиги туфайли уни ҳадеганда қўлга олиб бўлмади. У бу муҳлатдан фойдаланиб, ўз хазинасининг улкан бир қисминини бекитишга муваффақ бўлди ва шундан сўнггина шаҳар кўчаларига мағрур бош кўтариб чиқди. Қамоққа олиш пайтида қаршилиқ кўрсатмоқчи бўлди-ю, барибир қуролсизлантирилиб, ҳамроҳлари билан бирга турмага ташланди. Кидд ва унинг шериклари ҳибсда бўлишса-да, ҳокимиятга гоаят хавфли туюлганидан, уларни кемага солиб қуролли соқчилар назоратида Англияга юборишга қарор қилинди. Бандиларнинг биродарлари қароқчиларни суд таъйиқидан қутқариб олишга роса уринишди, бироқ бу хатти-ҳаракатлар бекор бўлиб, айбдорлар суд томонидан шафқатсиз қораланди ва Лондонда дор жазосига маҳкум этилди. Ҳукм ижро этилаётганида, айниқса, Кидд ёмон азоб тортди: дор ипи маҳбуснинг оғирлигига дош беролмай узилиб кетди-да, у ерга ағабанаб тушди. Иккинчи марта осгачгина уни тинчитишга муваффақ бўлишди. Эҳтимол, икки бор дорга тортилиш кўргилниги ҳақидаги нақл ҳам шундан келиб чиққандир.

Умуман, Қидднинг тарихи шунақа, худди ана шу тарих кўп-лаб шу тахлитдаги ривоятларнинг тарқалишига сабаб бўлган. Унинг гўё қамоқдан олдин мўл тиллаю, бойликлардан иборат тенгсиз хазина кўмгани ҳақидаги мишмишлар соҳил аҳолисининг кўнглига гулгула солиб қўйган эди. Гоҳ у ерда, гоҳ бу ерда Қидднинг шарқий сафаридан ўлжа қилиб келтирган бир дунё пулларию, арабча сўзлар битилган тангаларнинг топилгани тўғрисида овозалар тарқалар; бундай нотаниш ҳарфлар авом халқ кўзига худди иблисларнинг афсунгар ёзувидай бўлиб кўринганидан, улар таҳликага туришарди.

Шу хил хазиналар Плимут билан Код бурни оралигидаги хилват жойлардан чиққан дейишарди; бу гаплардан сўнг одамлар тилида бошқа жойлар: на фақат шарқий соҳил, балки Саунд, Манхеттен ва Лонг-Айленд қиргоқлариям хазиналар маконига айланди. Вилоятнинг турли пучмоқларида қўним топган букаперлар лорд Беллемонтнинг шафқатсиз чораларидан қаттиқ чўчиганидан дунё ва бойликларини йўллардан олис овлоқ жойларга, кимсасиз денгиз ва дарё соҳилларига яширишиб, бутун ўлка бўйлаб тарқаб кетишди. Уларнинг кўпчилиги орқага қайтиб, яширган хазиналарини олиб кетиш имкониятидан абадий маҳрум бўлганидан, у бойликлар хазина изловчиларни васвасага солиб, эҳтимол, ҳали ҳам ер остида ётгандир.

Баъзи дарахтлар ва чўққиларда учрайдиган ҳар хил белги ва ишораларни бойликлар кўмилган жойлар йўлини кўрсатувчи аломатларга йўйиши ҳамда кўпчиликнинг зўр ҳафсала билан қароқчилар ўлжаларини ахтаришлари ҳам аслида шундан. Бир пайтлар бундай қидирувлар ҳақида, роса кўпайиб кетган ҳикоятларда аксарият иблиснинг ишларига кўп ўрин ажратиларди. Хазина изловчилар иблисни тинчителиш учун турфа жодую афсунлар ўқишар, ё у билан дабдабали шартномалар туришарди. Барн бир, шайтон хазина изловчиларга қизиқ бир ҳунар кўрсатиб, чув туририб кетарди. Гоҳо қидирувчиларнинг баъзилари гаройиб сандиқ топар, лекин ҳамиша қандайдир тасодиф содир бўларди: ерни қанча қазилса ҳам, ўра яна кўмилиб кетаверар, ё қўққисдан юз берган даҳшатли гулдирак ёки арвоқлар важоҳатидан уларнинг эхонаси чиқиб, жуфтакни ростлаб қолишарди; гоҳида иблиснинг ўзи келиб қолар ва одамларнинг тумшуғи остидан ўлжани тортиб кетарди. Хазиначилар эртасига шу жойга қайтиб келишганида тундаги ишларидан асар ҳам қолмаганининг гувоҳи бўлишарди.

Бу миш-миш гапларнинг ғоят қоронғилигидан менинг қизиқишларим узоқ вақтлар қониқмай қолаверди. Аслида чин ҳақиқатга оғир машаққатлар орқалигина етишиш мумкин; ундай ҳақиқат мен учун ҳаётда энг азиз нарсадир. Мен ўлка-

миз тарихи ҳақида ишончли маълумотлар олиш ниятида бу борадаги севимли манбаимга — шу жойларнинг эски аҳолиси-га, айниқса, голланд кампирларига мурожаат қилдим; аммо она диёримга мансуб ривоятлару ҳикоятлар билан камина ҳали ҳеч ким эришмаган даражада воқиф бўла олганимдан гоят фахрлансам-да, бари бир, узоқ давом этган текширишларим айтишга арзигулик нарса бермади.

Хайрият, бир сафар ёзги таътилнинг охири кунларида, ўтмиш болалигимнинг сўлим манзилларидан бўлган қадрдон жойларда қармоқ қуриб, дам олиб юрган эдим. Давраимизда шаҳримизнинг анчагина мўътабар кишилари ҳам бўлиб, мабодо уларнинг азиз номларини аташга журъат қилганимда, бу камтарин хотираларим алоҳида эътибор касб этган бўлар эди. Овимиз ҳеч юришмас, неча марталаб ўрнимизни ўзгартирсак-да, бари бир, қармоқнинг пўкаги «қилт» этмасди. Ахийри, Манхеттен оролининг шарқ томонида соҳил яқинидаги қоя-нинг тагида лангар ташладик. Кун жимжит ва илиқ эди. Ёнимизда дарё шиддат билан оқиб ётар, на бирон тўлқин, на мавж кўзга чалинар, атрофда тўла сукут ҳукмронлигидан, ҳатто бир пайт қуриган дарахт шоҳида ўтирган кўктароғ кўққисдан парвоз этиб, дарё тепасида ўлжасини мўлжалга олиб хиёл муаллақ тургач, бор бўйи билан ўзини сувга урганида бир зум ҳайратдан лол қолдик. Шундай қилиб, ҳар ким қай-қайнинг ҳар жойида таппа тушганча, сокин ва илиқ кун наъшасини суриб, юришмаётган овдан зерикиб мудрай бошлаганида бир ҳурматли ҳамроҳимиз бемалол пинакка кетиб, қармоғининг лангарчаси чўкиб кетибди. Уйғонгач, қармоғига қандайдир оғир бир нарса илинганини айтди. У зудлик билан овни тортганида қармоққа илиниб чиққан хийла узун ўзгача нухсадаги тўппончани кўриб, ҳаммамиз ҳайрон қолдик. Тўппонча ложасини чувалчанглар кемириб, чиғаноқлар ўраб ташлаганига қараганда у сув тубида анча вақтлар ётганга ўхшарди. Қутилмаганда пайдо бўлган бу аждодларимиз ҳарбий тарихининг ёдгорлиги камгап ошноларим ўртасида қизгин баҳсга сабаб бўлди. Улардан бири тўппонча мустақиллик учун кечган жанглар даврига хос деса, бошқаси, пистолет шаклининг ғалатилигини ҳисобга олиб, унинг эгаси бу ерга биринчи келганлардан кимдир, эҳтимол, Саундни текширган ва пишлоғи билан донги чиққан Блок-Айлендни кашф қилган машҳур Адриан Блок ҳам бўлиши мумкинлигини фараз қилди. Учинчи биров эса тўппончани диққат билан кўздан кечиргач, унинг ишланишида шубҳасиз, испан усталарининг қўли борлигини айтди.

— Ишончим комилки,— деди у,— мабодо тўппончанинг

тили бўлганида, ҳозир бизга испан бойлари билан бўлган ғаройиб олишувлар тарихини сўзлаб берган бўлур эди. Бу тўппончанинг ўтмиш буканерларига мансублигига менинг шубҳам йўқ, ким билади, балки, у худди ўша Кидднинг қуролидир?

— Ҳа, у Киддми, беқиёс мерган бўлган-да ўзиям,— қичқирди Код бурунлик қари кит овловчи.— эски бир ажойиб қўшиқ бағишланган унга:

Номим дарға Кидд дейишар,
Мен сафар анжомида...

Аслида қисқагина бўлган бу қўшиқда Кидднинг қандай қилиб тавротни ерга кўмиб, иблис билан ошно тутингани ҳақида куйланади:

Олиб таврот қўлимга
Мен сафар анжомида,
Дафн айладим заминга
Мен сафар анжомида.

Агар шу тўппончани чиндан ҳам Киддга алоқадор бўлган деб фараз қилсакми, оҳо, унда бу қурғурнинг қадри бебаҳо бўлар эди!.. Дарвоқе, Кидд кўмиб кетган пулларни топиб олган бир омадли йигит эсимда бор; қачонлардир бир қўшним унинг тарихини ёзиб олган, кейинчалик мен бу қиссани ёдлаган эдим. Келинлар, зерикиб ўтиргунча, шунини гапириб бера қолай...

Шундай дея, у бизга қуйидагиларни сўзлай кетди.

ИБЛИС ВА ТОМ УОКЕР

Массачусетсда, Бостонга яқин жойда, кичикроқ, лекин теран бир кўрфаз бор, у Чарльсбэйдан бошланиб, эгри-бугри бўлиб ҳалқаланганча материк ичига бир неча милча оқиб боради ва охири қалин ўрмон билан қопланган ботқоқликка, аниқроғи, балчиқликка бориб тақалади. Кўрфазнинг бир тарафини серсоя чакалакзор қоплаб олгану нариги қирғоғида сувнинг шундай ёнгинасидаги тепада бир неча ёлғиз, кекса баҳайбат дублар ўсиб ётган тикка тепалик қаққайиб туради. Ривоятларга қараганда, мана шу баҳайбат дарахтлардан бирининг остига Кидднинг хазинаси кўмилган. У кўрфаз орқали ўз бойлигини қоронғуликда қайиққа солиб, ортиқча уринмасдан жарлик

этагига ўтказиб олишга муваффақ бўлган. Баланд жойда тургани учун яқин атрофда ўзини ҳеч ким кузатмаётганига ишончи комил ва ниҳоят, йироқлардан ҳам кўзга ташланиб турувчи дарахтлар кейинчалик яширилган бойликни осонлик билан топиб олишда энг аниқ белги бўлиб хизмат қилиши мумкин эди. Яна нақд қилинишича, бу ишларнинг барисига шахсан иблиснинг ўзи раҳнамолик қилган ва Кидднинг хазинасини ҳимоя этишни ҳам у ўз гарданига олган, яна шу нарсаям маълумки, иблис яшириб кетилган барча хазиналарга нисбатан, айниқса, улар қиңғир йўллар билан топилган бўлса, доимо шу тарзда йўл тутаркан. Тақдирнинг тақозоси билан орқасига қайтиб ўз пулларидан фойдаланиш Киддга насиб қилмагану тез орада Бостонда ҳибсга олиниб Англияга жўнатилган, қароқчи сифатида айбланиб, осиб ўлдирилган.

1727 йилда, яъни худди ўша янги Англия даҳшатли зилзилаларга дучор бўлиб, қанчалаб ашаддий гуноҳкорлар тавбаю тазарру билан ерга тиз чўкишга мажбур бўлган йили бу ерга яқин жойда Том Уокер деган эти устихонига ёпишган бир зиқна кимса яшаб турган. Унинг хотини ҳам ўта қурумсоқлиги билан маълум бўлган, улар ниҳоят даражада хасис бўлишганидан, ҳатто, бир-бирини нима қилиб бўлса-да, чув туширишга интилишган. Бу хотиннинг қўлига нимаики илинмасин, дарҳол хилват жойларга гум қилган, баъзан товуқ ҳовлига қақаглаб чиқишга улгурмасиданоқ қўйиб кетган иссиққина тухуми у таъвиянинг мулкига аўланган. Унинг эри доимо уйда пусиб юрганича хотинининг яшириб қўйган нарсаларини топишнинг пайдан бўлган ва кўпинча улар одатда умумий оилавий мулк ҳисобланадиган айрим нарсалар устида қирпичоқ бўлиб жанжаллашиб кетишарди. Улар абжағи чиққан, қаққайиб қолган, кўринишидан ҳатто одам боласи турадиган уйга ўхшамаган, қиёфаси харобани эслатувчи кулбада истиқомат қилишарди. Кулбанинг атрофида бесамараликнинг тимсоли бўлмиш қизил кедр дарахтлари ўсиб ётар, уйнинг мўрисидан ҳеч қачон тутун кўтарилмаган, ҳеч қачон ҳеч бир йўловчи унинг эшигини тақиллатиб, уларни йўқлаб келмаганди. Бўртиб турган қовурғаларини рашпернинг симларини санагандай осонлик билан илгаб олиш мумкин бўлган даражадаги ориқ аянчли бир от уй қилинидаги далада ҳасрат қилгандай тентиб юрар, туёқлари остидаги шағални аранг қоплаб ётган юпқагина йўсин қатлами кўзларини шамғалат қилиб, азоб берганча, унинг оч қорнини ўртарди. У онда-сонда бошини кўтариб, қўранинг нарғидан ўтиб бораётган ўткинчиларга жавдираб назар солар ва гўё, улардан бу очлигу яланғочлик ўлкасидан уни ҳам олиб кетишларини сўраб ялинаётгандай бўлар эди.

Уй ҳам, унинг хўжалари ҳам отнинг қашқасидай маълум эди. Томнинг хотини ўтакетган миждов ва шаллақи, эзма ва қўли бехосият банда эди. Кўпинча унинг эри билан ади-бади айтишиб, чинқираётган овози эшитилиб турар, унинг афти-башарасининг моматалоқ бўлиб кўкариб юришидан бу хил ғиди-бидилар фақат қарғишу бақриқлар билан чеқланиб қолинмаслиги кўриниб турарди. Шу туфайли ҳам бирон ўзга кишининг юраги уларнинг жанжалига аралашигга бетламасди. Утиб кетаётган йўловчи бу уйдан чиқиб тўрған бақриғу болохонадор сўкишларни эшитиб, иложи борича четлаб юришга ҳаракат қилар, гавго уяси бўлмиш бу лаънати маконга кўзининг қирини ташлаб бораркан, мабодо ўзи бўйдоқ бўлса, зинҳор-базинҳор бундай балолардан йироқлигидан хурсанд бўларди.

Бир марта уйдан хийла узоқлашиб кетган Том қайтишида назарида яқинроқ туюлган ботқоқлик орқали ўтадиган йўлдан юрмоқчи бўлди. Кўпгина яқин йўллар сингари бу йўл ҳам хавфли ва хатарли эди. Ботқоқликда бўйи тўқсон футларга етадиган маъюс қарағайлару хемлок¹ дарахтлари ўсиб ётар, шунинг учун ҳатто кундуз кунлариям бу чангалзорлар зимистон бўлиб ётганидан у жойлар бутун округ бўйлаб тарқалган бойўғлилар тўпланадиган маконга айланган эди. У ерда усти турли ўтлару йўсинлар билан қопланган ҳар хил ўнқир-чўнқирлару ўралар учрар, йўсинлар бепарвороқ сайёҳларнинг кўзларини шамғалат қилганидан улар чуқурликларга тушиб кетиб, елимдай ёпишқоқ қоп-қора балчиққа беланиб қолишарди, бу ерларда тагин моғор босган кўлмаклар бўлиб, улар итбалиқлар, балодай бақалар ва сувилонларга ғиж-ғиж эди, ҳалқобларга ярмигача ботган чирик қарағайлару хемлокларнинг таналари худди ботқоққа булғаниб, мудраб ётган тимсоҳларга ўхшаб кетарди.

Том бу маккор ўрмон оралаб эҳтиёткорлик билан узоқ кезди, у чуқур ўралар орасидаги ўнғайсиз дўнгликлардан дўнгликларга сакраб ўтар ёки худди мушукдай эпчиллик билан қадамларини эҳтиёткорлик билан босганча, бўронлар ағдариб ташлаган дарахтларнинг тўнкалари узра олдинга интилар, баъзан мушгир ёки бирон оролчадан кўтарилаётган ёввойи ўрдак бехосдан қичқириб юборганида чўчиб тўхтаб қоларди. Ниҳоят у ярим оролга ўхшаб уч томонидан балчиқзор билан ўралиб ётган, заранг майдонга етди. Бу жой дастлабки колонистлар билан бўлган жанглр пайтида ҳиндиларга таянч бўлиб хиз-

---

¹ Хемлок — АҚШда кўп тарқатган нинабаргли дарахтлар тури.

мат қилганди. Улар бу ерда ҳандаққа ўхшаган бир истехком қуришган ва уни душман яқин йўлай олмайдиган қўрғон деб билишар ва жанглар пайтида у жойда ҳиндиларнинг хотин, бола-чақалари яширинишарди. Лекин эски қўрғон бузилиб, энди у ерда ер билан яксон бўлиб ётган дўнгликдан бошқа деярли ҳеч нарса қолмаган, у дўнгликда ҳам шох-шаббалари ботқоқликдаги қарағай ва хемлокларнинг қоп-қора тусларидан кескин ўзгариб турувчи дублар ва бошқа дарахтлар ўсиб ётарди.

Том Уокер бу эски қўрғонга етиб келганида кун оғиб, ғирашира бўлиб қолган эди. У бир оз нафасини ростлаб олиш учун тўхтади. Бошқа бирон кимса бўлганида бу хилват, дилга гулгула соладиган манзилда тўхтаб ўтиришга журъат қилмаган бўларди, чунки бу макон ҳақида юрт орасида ҳиндилар билан бўлган қақшатқич жанглар даври ҳикоялари таъсирида туғилган турли мишмишлар юрарди, одамларнинг таъкидлашича, худди шу ерда ҳар хил жодугарлик базмлари ва жину ажиналар номига қурбонлик қилишлар бўлиб ўтган.

Бу хил ваҳималар Том Уокерга ҳеч гап эмасди. У ағанаб ётган хемлок танасида дам олар, дарахт бақасининг хунук қуриллашига қулоқ тутиб, қўлидаги таёқ билан ёнидаги қора ерни кавлаб ўтирарди. Тупроқни беихтиёр равишда кавлашда давом этаркан, у таёғининг қандайдир қаттиқ нарсага бориб текканини сезиб қолди. У пайдо бўлган чуқурликдан тупроққа қоришиб ётган чириндини суғуриб олди ва унинг кўзи олдида томагавк учи чуқур қадалиб ётган ёриқ бош суяги пайдо бўлди. Томагавк тигидаги зангга қараб, бу даҳшатли зарба берилган пайдан бери кўп замонлар ўтганини билса бўларди. Бу нарса ҳинди аскарларининг охириги қалъаси бўлмиш мазкур маконда содир бўлган қопли жангларнинг мудҳиш гувоҳи эди.

— Ҳм,— тўнғиллаб қўйди Том Уокер, суякка ёпишиб қолган лойни тушириш учун уни оёғи билан тепаркан.

— Бу суякни тинч қўй,— кимнингдир қўпол ва хириллаган овози эшитилди. Том ердан кўзларини узиб, қаршисига қаради ва рўпарасидаги тўнкада ўтирган елкадор қора одамни кўрди. У суҳбатдошининг товушсиз-несиз қандай пайдо бўлганига ҳайрон бўлди ва янада қуюқлашган оқшом ғира-ширасида номаълум кимсани иложи борица аниқроқ кўриб олишга ҳаракат қилиб, натижада унинг негр ҳам, ҳинди ҳам эмаслигини англади. Гарчи у жулдур, ярим ҳиндича кийим кийиб, баданини қизил камар, аниқроғи, шарф билан ўраб олган бўлса-да, бари бир унинг юзи қораям, қизғиш қўнғир рангдаяммас, балки бугдой-мағизроқ, дудлангандай ва гўё доим қўра ёнида ишлайдиган одамникидай қурум босган эди. Сочлари тиканакдай

диқкайиб хурпайиб турарди. Елкасига болта кўтариб олган эди. У бир неча дақиқа қизғиш катта кўзларини узмай Томга диққат билан қараб турди.

— Менинг маконларимда сенга нима керак?— сўради у дағал ва серзарда толуш билан.

— Сенинг маконларинг?— жавоб берди Том тиржайганча.— Қанчалик сеники бўлса, шунчалик меникиям: бу жойларнинг эгаси дьякон Пибодидир.

— Лаънатлар бўлсин сенинг у дьякон Пибодийнингга!— деди нотаниш одам.— Ишончим комилки, агар у ўзининг гуноҳи азимлари ҳақида бош қотирмаса ва яқинларини тинч қўймаса, ҳали лаънат тавқасини осади ҳам. Ана у томонга назар солгин: дьякон Пибодининг нима ишлар қилганини ўзинг кўрасан.

Том ўша томонга қаради ва каттакон, кўринишдан бақувват ва азим, лекин чириб битаёзган дарахтга кўзи тушди; дарахтнинг бир томони чопилган эди. Том бу дарахтнинг умри тугаганини ва биринчи шамолдаёқ ерга ағдарилиб тушишини англади. Дарахтнинг пўстлоғида бу жойларда ўзига яраша салобатга эга, ҳиндиларни алдаш билан бойиб кетган дьякон Пибодининг номи ўйиб ёзилган эди. У йирик дарахтларнинг кўпчилигида колониянинг бадавлат кишиларининг номлари битилганига ва бу дарахтларнинг ҳаммаси сезиларли равишда болта билан чопиб қўйилганига ишонч ҳосил қилди. Узи ўтирган, кўринишидан яқиндагина йўқилиб тушган дарахтда Кроуиншильднинг номи битилган эди, шунда, ривоятга кўра, Том денгиз талончиликлари пайтида орттирган бойлиги билан чираниб юрувчи у бойни эслаб қўйган.

— Бунинг иши ҳал бўлган — энди ўтин бўлади!— деди қора одам илжайиб заҳарханда билан.— Биласанми, умуман, қишга ўтин жамғариб қўйишни яхши кўраман.

— Лекин дьякон Пибодининг ўрмонини қиришга сенинг нима ҳаққинг бор эди?— сўради Том.

— Биринчилик ҳаққи,— жавоб берди суҳбатдоши.— Бу ўрмонлар қадимдан бери менинг қарамоғимда эди, мен уларга бу тупроққа сизларнинг рангпар аждодларингиз қадам қўймайдан илгариги замонларданоқ хўжайинлик қиламан.

— Майли, журъат қилиб сўраган саволимга жавоб берингчи; сиз ўзингиз кимсиз?— деди Том.

— Оҳо, менинг кўпгина номим бор! Бир юртларда мени ёввойи сайёд дейишса, бошқаларида — руда қазувчи дейишади. Бу ерларда мени қора ўтинчи деб билишади. Қизил танлилар томонидан бу жой менинг номимга аталган, улар шу ерда менинг шарафимга вақти-вақти билан оқ танлиларни гулханда куйдириб туришарди, чунки бу хилдаги қурбонлик пайтида

ажойиб хушбўй ҳидлар анқийди-да. Кейинчалик сиз — оқ ёв-войилар томонидан қизилтаълилар қириб ташланганидан бери квакерлар ва анабаптистларни таъқиб этишга ҳомийлик қилиш билан кўнгил овутаман, бундан ташқари, мен қулфурушларнинг ҳимоячиси, ҳомийси ҳамда салемчасига жодугарлик¹ ишларининг катта билағониман.

— Менимча, агар янглишмасам,— деб гап ташлади Том,— эл орасида сиз ўша қора иблис номи билан машҳур кимса бўласиз.

— Хизматингизга мунтазир камина худди ўшанинг ўзги-насиман!— деди қора одам деярли эҳтиром билан бош иргатиб.

Ривоятга кўра, шу тарзда уларнинг гурунги бошланган, лекин бу суҳбат менга ниҳоятда бетакаллуф туюлганидан, мазкур ҳикоянинг чинлигига ҳам шубҳа қиламан. Биров бўл-маса биров бунақаниг фавқулодда кимса билан учрашганда, тагин ёввойи ва хилват бир макондаги учрашувдан жуда бўл-маганда эсанкираб, довдираб қолиши ҳеч гапмас, дея ўйлаши мумкин; аммо шунинсям борки, Том жасур йигит бўлиб, ҳар нарсадан ҳам ваҳимага тушавермасди, унинг устига жанжал-нинг уяси бўлмиш хотини билан ўтказган ҳаёти туфайли ҳатто энг жиртаки иблис ҳам унга эш бўлолмасди.

Айтишларича, юқорида келтирилган муқаддимадан кейин ҳам улар узоқ ва жиддий гаплашишган ва Том уйига анчагина ҳаяллаб қайтган. Қора одам унга ботқоқ яқинидаги тепаликда ўсган дублар тагига Кидд кўмиб кетган беҳисоб бойликлар ҳақида сўзлаб берди. Бу хазинанинг бариси унинг ихтиёрида бўлиб, бойликларни ҳимоя қилишни бутунлай ўз бўйнига ол-ган ва унинг илтифотига сазовор бўлган кимсадан ташқари ҳеч ким ҳеч қачон бу жойга яқин йўлай олмасди. Қора одам Томни ниҳоятда ёқтириб қолганидан Кидднинг бойликларини унинг ихтиёрига топширишни таклиф қилди, фақат бу иш баъзи бир маълум шартларга кўра амалга ошириларди. Гарчи Том бу тўғрида ҳеч кимга ҳеч нарса демаган эсада, бу шартлар нимадан иборат эканлигини фаҳмлаб олиш унчалик қийин эмас. Бироқ Томнинг ўйлаб олгани фурсат сўраганига қара-ганда, бу шартлар мушкулроққа ўхшарди, чунки Том мол-дунё ҳақида гап кетганда у-бу майда-чуйдалар билан ивирсиб ўти-радиган киши эмас. Улар ботқоқликнинг четига яқинлашшиди,

¹ Салем — АҚШда Бостон яқинидаги шаҳар. Ирвинг XVII асрнинг охирида шу шаҳарда жодугарлар устидан бўлиб ўтган процессни назарда тутмоқда, шунда мазкур ишлар билан шуғулланувчи махсус трибунал юзлаб кишиларни жодугарликда айблаб, қамоққа ташлаган, маҳбуслардан ўн тўқ-қиз киши осиб ўлдирилган.

вомаълум кимса «миқ» этмасди. «Буларнинг бари рост эканлиги нима билан исботлай оласиз?» — сўради ундан Том. Қора одам: «Мана сенга менинг гувоҳлигим»,— деди-да, кўрсаткич бармоғини Томнинг пешонасига босди. У шундай дея ботқоқлик томон юрди ва Томнинг айтишига қараганда, у секин-аста балчиққа шўвғий бошлади ва унга дақиқа сайин сингиб борарди, сўнгра Томга унинг елкаси ва калласига кўриниб турди-да, ниҳоят, бутунлай кўздан ғойиб бўлди.

Том уйга қайтгач, пешонасидаги қоп-қора куйдирилган сингари бармоқ изини кўрди ва уни ҳеч қанақасига йўқотиб ташлашнинг иложи йўқ эди.

Хотинининг унга айтган дастлабки гапи бадавлат буканер Абсалом Кроунишильднинг ўлими ҳақидаги хабар бўлди. Газеталар бундай пайтларда бўладиган одатий шавқ билан бутун оламга «исроиллик улуғ зот»нинг жон таслим этганини маълум қилди.

Том ёқши учун занжи оғайниси кесиб, тайёрлаб қўйган дарахтни ёслади. «Ҳе, майли-да! Енса ёниб кул бўлавермайди-ми бу қароқчи! Кимнинг кўзи учиб турибди бунга!» Энди у бутун кун бўйи кўрганию эшитганларининг ҳаммаси паққос чин эканлигига, шунчаки бир алаҳсираш эмаслигига тўла ишонди.

Нафсиламбрини айтганда, Том хотини билан жудаям очиқлиб гаплашавермасди, бироқ бу сафарги сири ичига сиғдириб бўлмайдиган гап бўлгани сабабли бу ҳақда чор-ночор хотинига ёрилди. Лекин Қидднинг тиллалари ҳақидаги гап унинг оғзидан чиқар-чиқмас, хотинининг бор ҳарислиги жўш урдию, у эрини ванжининг шартларига кўнишга ундай бошлади, чунки шу тарзда бутун ҳаётларига етадиган дунёни қўлга киритиш мумкин эди. Аслида Томнинг ўзиям жонини жабборга бергани тайёр эдию, лекин хотинининг гапига кирмасликка аҳд қилди-да, терслик билан режаларидан мутлақо воз кечди. Унинг раддияси эру хотин ўртасида анчагина тўқнашувлар чиқишига сабаб бўлди. Хотини қанчалик тиришмасин, тавқӣ лаънатга дучор бўлишни асло истамаган Том ҳам шунчалик оёғини тираб туриб олди.

Ниҳоят, хотини мустақил ҳаракат қилишга, мабодо уринишлари муваффақият келтиргани ҳолда бор бойликларни ёлғиз ўзи эгаллаб олишга жазм этди. Жуфти ҳалоли сингари довюрак бу хотин бир куни шом чоғида эски ҳинди қалъаси томон равона бўлди. Бир неча соатлардан кейингина у қайтиб келди. У ҳеч нарса гапирмас, саволларга жавоб беришдан бош тортарди. Ростини, у қош қорая бошлаганида баланд кекса дарахтни чопаётган қора одамнинг учрагани ҳақида нимадир

деди. Занжи шуңақанги қахрли эканки, ҳатто у билан гаплашиб ўтиришнйям эп кўрмабди. Энди хотини у ёққа бирон асқотадиган ҳадя билан яна бориши керак экан, бу ҳадянинг нималигини айтиб ўтиришни у лозим топмади.

Эртасига у яна ботқоқлик томон жўнаб кетди, у лиммо-лим тўлдирилган пешбандида қандайдир бир зил нарсани олиб борарди. Том хотинининг қайтишини бесабрлик билан кута бошлади, лекин унинг кутишлари бекор кетди, тун ярим бўлди — барибир хотинидан дарак бўлмади, тонг ҳам отди, кун пешин ҳам бўлди ва ниҳоят, яна шом чўкди — хотинидан эса дом-дарак йўқ эди. Шунда Том тоқатсизланиб қолди, кейин хотини пешбандида кумуш чойнак ва қошиқлар, умуман, ўзи билан олиши мумкин бўлган барча қимматбаҳо буюмларни олиб жўнаганидан воқиф бўлгач, бетоқатлиги ҳаддан ошди. Яна бир тун ўтиб, тонг ҳам отдию — хотини барибир қайтмади. Қисқаси, шу дамдан бошлаб у дом-дараксиз ғойиб бўлди.

Унга ҳақиқатда нима бўлганини кўпчилик билишга ҳаддан зиёд тиришганига қарамай, эҳтимол, ана шу кўпчиликнинг ури-нишлари туфайли ҳам, ҳеч ким ҳеч нарса аниқлай олмади. Бу тарих ҳам ниҳоятда кўп сонли муаррихлар шуғулланганидан мавҳумлашиб ва чалкашиб кетган воқеалардан бири эди. Улардан баъзилари уни ҳар хил айқаш-уйқаш сўқмоқлар орасида адашиб қолиб, бирон ботқоқлик ё ўрага қулаб тушган дейишар; бир мунча такабурроқ бошқа бировлари эса хотин рўзғордаги барча нодир нарсалар билан бекиниб олиб, кейинчалик ўзга бир вилоятга ўтиб кетгандир дея гумонсирашарди, учинчи бир хиллар эса одамзотни васвасага солувчи у махлуқ хонимни ҳам ўзига ийдириб, ботқоқлик қаърига тортиб кетган бўлиши мумкин дея тахмин қилишар, гапларининг исботи сифатида ботқоқлик узра топилган хоним шяласини важ қилиб кўрсатишарди. Уларнинг таъкидлашларича, хотин уйини тарк этган ўша оқшом ботқоқликдан аллақандай елкадор бир қора одам катакчали матодан тикилган пешбандга ўралган тугунни кўтарганча тантанавор қиёфада чиқиб кетганмиш, бу ҳикоят ҳам сўнгги тахминнинг тўғрилигидан дарак берарди.

Кўп тарқалган ва шу билан бирга энг ишончли ривоятда айтилишича, хотинининг ҳамда мол-дунёсининг тақдиридан ташвишга тушган Том Уокер ниҳоят ҳар иккаласининг ҳам кетига тушиб, шу ниятда ҳиндилар қалъаси томон жўнаб кетган. У узун ёз куни бўйи бу зимистонда тентиради-ю, лекин бари бир хотинининг изиниям топа олмади. У бир неча марта хотинининг номини айтиб чақирди, аммо чақирғига ҳеч қандай жавоб бўлмади. Фақат тепасидан учиб ўтаётган мушгиригина чириллаб қўйди ҳамда яқинидаги кўлмакдан бақанинг

гамгин қуриллагани эшитидди. Айтдишларича, ниҳоят шом қоронғисида бойқушлар увлаб, тиним билмас кўршапалаклар у ёқдан-бу ёққа увиллаб уча бошлаган бир пайтда сарв дарахти ёнида ўраллашиб юрган қарғалар тўдасининг қағиллаши Томнинг эътиборини жалб қилган. У тепага кўз ташларкан, дарахт шохига илиниб турган катак пешбандга ўралган тугунни ва унинг ёнида қаққайганча, афтидан, қоровуллик қилиб ўтирган калхатни кўрибди.

Том қимматбаҳо оилавий буюмлари ўроғлик деб билгани хотинининг пешбандини таниб, қувончидан сакрай бошлабди.

«Ўзимизнинг буюмларга эга бўламиз-да,— деб ўйлабди у енгил нафас олиб.— Хотинсиз ҳам бир кунимизни кўрармиз».

Том дарахтга чиқа бошлади: калхат улкан қанотларини ёзди-да, ўрнидан кўзғалиб, қуриллаганча кечки ўрмон қоронғилиги ичра сингиб кетди. Том катак тугунчага ёпишди ва не кўз билан кўрсинки, тугунда одамнинг юраги ва жигаридан бўлак ҳеч вақо йўқ эди.

Энг ишонарли ривоятга кўра, Томнинг хотинидан бор-йўғи шу нарса қолган. Балки, у эрига қилиб ўрганиб қолган муомаласини занжи одамга ҳам қилмоқчи бўлгандир, аммо-лекин жанжалкаш, ғиди-биди хотинларга одатда иблиснинг ўйнаши дея қарашса-да, бу сафар иш бутунлай чаппа кетган. Лекин бари бир у қаҳрамонона жон берган, чунки, ҳикоя қилишларича, Том дарахтнинг тагида оёқ изларидан ўйилиб кетган ерни ҳамда елкадор дарахткесарнинг дағал сочларидан юлиб олинган бир сиқим жунни кўрган. Том хотинининг кучи неларга қодирлигини ўз тажрибасидан билар эди. Қизгин жанг изларини кўздан кечирар экан, у елкасини қисиб қўя қолди. «Ана холос!— деди у ўзига-ўзи.— Бу иблис ҳам тоза адабинни еган кўринади!»

Мол-мулкидан ажралган Том сабр-тоқатли киши бўлгани учун хотинидан жудо бўлса ҳам ғамга берилмади. Ўзига бир мунча хизмати сингганидан у қора дарахткесардан ҳатто миннатдор ҳам бўлгандай бўлди. Шу туфайли, Том у дарахткесар билан таниш-билишчилигини давом қилдирмоқчи, янада яқинлашиб олмоқчи бўлди, лекин кўп вақтгача унинг бу борадаги барча уринишлари бекор кетди; одатда биринчи йўқлашдаёқ пайдо бўладиган қари фирибгар бу гал учрашувдан қочар, чунки у ўзининг қачон «майдонга чиқиши» лозимлигини яхши билар, фақат ўйинда ютиб чиқишига имони комил бўлгандагина ўзини кўрсатишга ботинар эди.

Ривоятга кўра, ниҳоят Том сабру тоқати тугаб, кўнглига ором бермай қўйган хазинани нима қилиб бўлса-да, қўлга киритиш учун ҳар қандай шартга ҳам кўнишга қарор қилган бир куни

кечкурун ботқоқлик атрофида елкасига болтасини ташлаб олганча аллақандай бир қўшиқни хиргойи қилиб айланиб юрган одатдагидай дарахткесар кийимидаги қора одамга юзма-юз бўлибди. Занжи ўзига Том ва унинг яқинлашиш учун қилаётган ҳамма уринишлари бутунлай аҳамиятсизлигини таъкидловчи бир қиёфага кириб, суҳбатдошига истар-истамас, қисқа-қисқа жавоб қилиб, ниманидир минғирлаганча йўлида давом этарди.

Бироқ Том бир амаллаб мақсадга кўчди-да, улар қароқчининг хазинасига эришиш учун қўйилаётган шартларни муҳокама қила бошлашди. Бошқа ҳар хил шартлар орасида одатда иблис майл кўрсатаётганида қўядиган шартлар ҳам унутилгани йўқ, бу шартнинг қанақалигини баён этиб ўтиришнинг бизга ҳожати йўқ. Бундай шартлар орасида шу қадар майда-чуйдалари ҳам бор эдики, занжи уларни Томнинг сўзсиз қабул этишини талаб қилиб туриб олди. Яна унинг талабига кўра Томнинг маҳрига ўтган пуллар занжининг мўлжалидаги ишлар учун сарф қилинмоғи лозим эди. Масалан, у Томга бу пулларни қул савдосига тикишни, аниқроғи, эрксиз занжиларни ташийдиган кема қуришни таклиф қилди. Аммо бу таклифдан Том мутлақо воз кечди, бусиз ҳам виждонининг ҳаддан зиёд азобланганидан, ҳатто, шахсан иблиснинг ўзи ҳам уни жонли мол савдогари бўлишга кўндира олмасди.

Бу масалада Томнинг ўта инжиқлик қилаётганини кўргач, у оёғини тираб туриб олмади-да, фақат Томга судхўр бўлишни маслаҳат берди: чунки иблис судхўрларни ўз мақсадларини амалга оширишга энг муносиб кишилар деб билганидан, фавқуллодда бир қатъийлик билан уларнинг сафини кенгайтиришга тиришарди. Том бу гал эътироз қилиб ўтирмади, негаки судхўрлик унинг юрак-юрагидан туйган ҳавас ва истакларига мос тўшарди.

— Келгуси ойда Бостонда саррофлик дўкони очасан, — деди унга занжи.

— Зарур бўлса, буни эртагаёқ қилишим мумкин, — жавоб берди Том Уокер.

— Сен пулларингни ҳар ойига икки процентдан қўйиб, қарз берасан.

— Худо ҳақи, тўртдан олишга ҳам тайёрман! — хитоб қилди Том Уокер.

— Сен векселларга биноан тўловни талаб қиласан, гаровлар муддатини чўзишни мутлақо рад этасан, савдогарларни хонавайрон қила борасан.

— Мен уларнинг онасини учқўрғондан кўрсатаман! — бақириб юборди Том Уокер.

— Сен менинг пулларимни болалатасан, — деди қора фириб-

гар айрича бир мамнуният билан. — Олтинларни қачон олишинг мумкин? — сўради у.

— Шу бугун кечаси.

— Бўпти, ҳаммаси қойилмақом бўлади, — деди иблис.

— Ҳаммаси қойилмақом, — такрорлади Том Уокер. Улар қўл олишди-да, битимни бас қилишди.

Бир неча кундан кейин Том Уокер Бостондаги саррофлик дўкони пештахтасининг ёнида ўтирар эди. Унинг бадавлатлиги, бунинг устига истаган вақтда ишончли таъминот эвазига қарз беришга тайёрлиги ҳақидаги шов-шув тез вақт ичида бутун шаҳар ва шаҳар ташқариси бўйлаб тарқалиб кетди. Нақд пуллар камёб бўлган губернатор Бельгер замонлари, албатта, ҳамманинг эсида бор. Бу насия даври эди. Мамлакат давлат қоғозларига тўлиб кетди; машҳур Ер банки таъсис қилинди; ҳамма олибсотарчиликка ўзини урди; йироқ вилоятларни аҳоли билан тўлдириш ва ўлканинг одам боласининг изи тушмаган жойларида шаҳарлар барпо қилиш режаларини амалга ошириш деб халқнинг жинни бўлаёзишига оз қолди; заминдор даллоллар шаҳар коммуналарию чеки йўқ эльдорадолар учун шартномаларнинг лойиҳаларини кўтариб юришарди, бу жойларнинг таг-туғи номъалум бўлса-да, у ерларга ҳар қандай киши ҳам кетишга тайёр эди. Қисқаси, вақти-вақти билан мамлакатимизда авж олиб турадиган олибсотарчилик безгаги шу қадар кучайган эдики, ҳар бир фуқаро ҳеч нарса ҳисобига қўлга мўл-кўл бойлик киритишни орзу қиларди. Ҳамишагидек безгак ҳам ниҳоят ўтиб кетди; орзулар пучга чиқиб, шу билан бирга, хаёлларга тинчлик бермаётган мол-дунёлар ҳақидаги ўйлар ҳам тутундай ҳавода ғойиб бўлди; эндигина оғир дард чангалидан суғурилиб чиққан одамлар ноилож аҳволда қолишди ва бутун мамлакат бўйлаб «оғир замонлар бошланди» дея зорланишлар кучайиб кетди.

Ўзи учун ниҳоятда қулай бўлган бу умумий қашшоқлик кунларида Том Уокер Бостон шаҳрида саррофлик дўкони очди. Тез кунда идораси қарз сўраб юрганларга тўлиб кетди. У ер қашшоқликка юз ўгирган қаллоб, таваккалчи, товламачи, амалга ошиши мушкул бўлган режаларига ёпишиб олган даллол, ҳар қадамига пул сочиб яшайдиган исрофгар купас, путури кетиб кредит кўтарган савдогар — хулласикалом, нима қилиб бўлса ҳам, пул топиш пайига тушган барча қаланғи-қасанғиларга тўлиқ эди.

Шундай қилиб, Том барча муҳтожларнинг меҳрибонига айланди ва ўзини барча «камбағалликдаги дўстлар» каби туга бошлади, яъни бошқача айтганда, муҳибларидан яхшигина шариккома ва етарли кафолатнигина талаб этарди. Арзғуйиннинг

аҳволи қанчалик ночор бўлса, Томнинг шартлари ҳам шунчалик оғир бўларди. У кўплаб вексель ва гаровхатларни ўз қўлига тўплади-да, қарздорларини секин-аста сиқа бориб, ниҳоят бор-йўғини шилиб оларди-да, идорасидан ҳайдаб чиқарарди.

У пулларни ҳовучлаб йиғиб-йиғиб давлат ва нуфузга эриш-гач, биржада бошқа ҳеч кимни назар-писанд қилмай, учбурчак қалпоқ кийган бошини тобора фоз қилиб юра бошлади. У бени-ҳоя шуҳратпарастлигидан ўзи учун манаман деган катта гиштин уй қуриб олди, лекин хасислиги сабабли иморатнинг анчагина қисми битмай ўлда-жўлда қолди. Бойлигидан чиришиб извош ҳам харид қилди, бироқ извош учун олинган отлар доимий оч-ликка маҳкум эдилар ҳамда Томнинг извошининг ёғ кўрмаган гилдираклари гупчак атрофида ғичирлаб айланиб бораркан, бу худди унинг сон-саноқсиз қарздорларининг жони ғижирлаб, нолишаётганига ўхшар эди.

Аммо йиллар ўтиши билан Том ўзининг келажаги ҳақида бош қотира бошлади. Ўзини бу дунёнинг неъматлари билан тўла таъминлаб олиб, энди пешонасига битилган эртанги у кун тўғрисида ўйларди. Энди қачонлардир занжи одам билан битишган битимини алам билан эслар, ўзини бир бало қилиб бўй-нига олган мажбуриятлардан халос этиш йўлларини изларди. Ҳаммани ҳайратга солиб, кутилмаганда черковга серқатнов бў-либ қолди. У қаттиқ бақириб-чақириб ибодат қилар, гўё фалак-нинг марҳаматига ўлкасининг қудрати билан эришадигандай эди. Ҳар қандай киши унинг якшанбадаги жазавасининг дара-жасига қараб, ўтган ҳафта ичидаги гуноҳларининг нақадар оғирлигини билиб оларди. Сион базми жамшидларига олиб чи-қадиган йўлдан секин-аста ва бир маромда кўтарилиб бораёт-ган мўмин-қобил ва мулойим христианлар, бу янги художўй-нинг улардан ўзиб кетаётганини кўриб, ўзларига таънаю маломат тошларини отардилар. Том диний ишларда ҳам худди дунёвий юмушлардаги каби жиддият ва қатъият билан иш кў-рар; ўз яқинларига нисбатан қаттиққўл ҳакам ва нозирлик қи-лар; гўё улар қилган тариқча гуноҳ дарҳол Томнинг ҳисоб-китоб дафтаридаги «қарзлар» бўлимида қайд қилинарди. Ҳатто у квакер ва анабаптистларга эълон қилинган қувғинни яна қай-та тиклашнинг мақсадга мувофиқлиги ҳақида ҳам сўз юритар-ди. Қисқаси, Томнинг дин йўлидаги жўшқинлигию ғайрат-ши-жоати ҳам тез кунда унинг бой-бадавлатлиги каби донг таратди.

Лекин диндорликнинг барча юзаки кўринишларию тоат-иба-датларини қойил қилиб юргани билан барибир бир куни иблис қарзнинг тўловини талаб этиб қолса нима бўлади, деган ваҳима унинг ич этини ер эди. Айтишларича, у гафлатда қолмаслик учун кичкина тавротни ёнидан қўймай, уни доим камзулининг

киссасига солиб юрган. Унда яна бошқа бир қаттагина таврот бўлиб, уни иш столи устида сақлар, келиб кетувчилар кўпинча Томнинг уни мутолаа этаётгани устидан чиқишарди. Бундай пайтларда у мутолаа узилиб қолган саҳифани кўкиш кўзойнагини қўйиб бекитарди-да, тагин шеригининг пешонасини шўр қиладиган шартнома тузишга тайёр бир қиёфада арзғўйига юзланарди.

Баъзи бировларнинг таъкидлашича, кексалик йилларида унинг ақли бир оз тоб ташлаб, умри тугаб бораётганини фараз қилиб янгигина тақаланган, эгарланган ва жиловланган тулпорни шайлаб қўйган, у бир куни қиёмат келиб дунё ағдартўнтар бўлганида дарҳол сакраб минаман деган хаёл билан отни узала тушиб, тўрттала оёғини осмонга қилиб ётишга ҳам ўргатган эди; эҳтимол, у ўлган кунидан, ўзининг занжи дўстининг дастидан қуён бўлишга қарор қилган ва амалга ошираётган тадбирлари сабаб бўлиб, албатта зафар қучишига ишончи комил эди. Аммо-лекин бу гаплар кампирларнинг қуруқ чўпчаклари бўлишиям мумкин.

Агар у ростдан ҳам шу хил эҳтиёт чораларини кўрган бўлса, унда бу тадбирларнинг ҳаммаси бекор ва бефойда бўлиб чиққан. Ҳар қалай, бир ишончли нақлдан шундайлиги маълум, у нақл қуйидаги ривоятнинг ҳақлигини исбот этади.

Бир куни жазирама эрталаб чоғи — ёз гандирдай қиздирган пайтлар бўлиб, яқиндагина момақалдироқнинг даҳшатли гумбур-гумбури тугаган паллада Том ўзининг идорасида ўтирар эди. Бошига оппоқ сомон қалпоқ кийган, энгига ҳиндий шойидан тикилган эрталабки чопон илиб олганди. У қўлида муддати ўтиб кетган бир гаровхат ушлаганча ўтирар, уни ундириб олиш учун арз қилиш пайида эди, бу иши у билан қалин дўст тутинган бир заминдор олиб-сотарни батамом хонавайрон этиши турган гап эди. Қашшоқ даллол тўлов муддатини бир неча ойгагина чўзишни илтимос қилганди. Бешафқат, баджаҳл Том гаровхатнинг муддатини узайтиришдан бутунлай воз кечди.

— Ахир оилам тариқдай тарқаб кетиб, тиланчилик қилишга маҳкум бўлади-я, — ялинди қарздор.

— Раҳм-шафқат ҳар кимнинг ўз уйдан бошланади, — жавоб берди Том. — Мен энг аввало ўзимнинг тирикчилигим ҳақида қайғуришим керак, оғир замонлар, ҳеч имкони йўқ.

— Ахир сиз менинг орқамдан шунчалик бойиндингиз, — даллол гапнинг очигига кўчмоқчи бўлди.

Томнинг сабри тугаб, тақводорлиги ҳам эсидан кўтарилди. — Агар сизнинг орқангиздан бирон чақа фойда кўрган бўлсам, иблисларга ем бўлай!

Бу сўзлар унинг оғзидан чиқар-чиқмас, эшикнинг уч марта

қаттиқ-қаттиқ дукиллагани эшитилди. Қим тақиллатаётганини билиш учун Том ўрнидан қўзғалди. Эшикда бетоқат пишқириб, ер депсинаётган қоп-қора тулпорнинг жиловини тутганча занжи одам турарди.

— Том! Орқамга туш! — қўполлик билан буюрди қора нота-ниш. Том ўзини орқага ташлади-ю, лекин кеч эди; у митти тавротини камзулининг чўнтагида қолдирган; катта таврот эса идорада муддати ўтган гаровхат остида ётарди; шу пайтгача ҳеч бир осий банда Том Уокер сингари қўққисдан қўлга илинмаганди.

Қора одам уни худди ёш боладай эгарга ўнгарди-да, отига қамчи босди ва Том ортилган тулпор бўронларга пешвоз чиққани шитоб билан отилди. Ручкаларини қулоқлари орқасига қистириб олган идора ходимлари деразадан кўзларини бақрайтириб қараганча қолаверишди: Том кўчалар оралаб шаҳардан чиқиб борар, қалпоғи у ёқдан-бу ёққа лопиллар, чопони қарши-сидан эсаётган шамолнинг шиддатидан тинмай ҳилпирар, тулпорнинг туёғи тош йўлда бетиним учқун сачратганча борарди. Улар сал ўзига келгач, ҳозиргина қора одамнинг кўланкаси кўзга ташланган томонга бурилишди; аммо у тағин кўздан ғойиб бўлганди.

Шу тариқа Том Уокерга мазкур гаровхатни ундиргани арз қилиш nasib этмади: у шу кетганча қайта кўринмади. Ботқоқлик яқинида истиқомат қилувчи бир фермернинг айтишига қараганда, момақалдироқ роса авжга миниб, йилдирим кетидан йилдирим гумбирлаб турган бир пайтда йўл томондан келаётган отнинг дупурию кишнаши ва бақирриқларни эшитиб дераза олдига чопиб чиқибди; унинг олдидан худди мен юқорида таърифлаганим каби чавандознинг қиёфаси ярқ этиб ўтиб кетибди; от далалару тепаликлардан телбалардай учиб, хемлоклар билан қопланган зимистон балчиқ ёққа ўтибди-да, эски ҳиндилар қалъаси томон бурилибди ва шундан кўп ўтмай фермер ўша йўналишда даҳшатли бир чақмоқ чақиб, бутун ўрмонни ўз қаърига тортувчи ёнғин кўтарилганини кўргандай бўлибди.

Машҳур Бостон аҳолиси бошини сарак-сарак қилиб, елка қисишибди; чунки дастлабки кўчиб келган замонларидан бери турли-туман арвоқлар, жодугарлару шайтоннинг ҳар хил найрангларини ҳадеб кўраверишганидан юқорида бўлиб ўтган ҳодисага «Шунчаки бир нарса-да», — деб қўя қолишибди. Томдан қолган мулкнинг ҳисоб-китобини қилгани ҳомийлар тайинланибди. Лекин ҳисобга олишга арзийдиган ҳеч нарса йўқлиги маълум бўлибди. Унинг сандиқларини очишиб, судхўрнинг измидаги барча векселлар, горовхатлар ва бошқа қоғозларнинг бир-сиқим кулга айланганини кўришибди. Олтину кумушлар бўл-

са керак деб тахмин қилганлари темир қутича бўлса, ёғоч қириндиларию пайраҳаларга тўла экан. Отхонада Томнинг ярим оч отлари ўрнида иккита чирик скелет ётарди, Том йўқолган куннинг эртасига унинг улкан гиштин уйига ўт тушиб, бирпасда ёниб битди.

Натижада, Том Уокер ва унинг ҳаром йўллар билан тўплаган бойлиги шу аснода гум бўлибди. Шунинг учун барча қурумсоқ судхўрлару саррофлар бу қиссани қулоқларига қўйиб олсинлар. Унинг чинлигига заррача шак-шубҳа йўқ. Узингиз ўйлаб кўринг: бир пайтлар Том дуб тагидаги Кидднинг хазинасини олиб чиққан ўра ҳали ҳам турибди ва истаган одам бориб кўриши мумкин, бундан ташқари, шунинг яқинидаги ботқоқликда ва ҳиндилар қалъаси ёнида ҳавонинг авзойи бузуқ кунлари эрталаб чопон ва оқ қалпоқ кийган чавандозни тез-тез учратса бўлади; бу чавандоз, шак-шубҳасиз, машъум судхўрнинг абадий безовта арвоқининг худди ўзидир. Ва сўнгги нарса шуки, мазкур қисса ҳамма тилларда шунчалик шов-шув бўлиб кетдики, Янги Англияда тарқалган «Иблис ва Том Уокер» матали ҳам аслида шу асосда яратилган.

Менинг хотирлашимча, Қод бурунлик кит овловчи гапириб берган қиссанинг мазмуни қарийб шундай. Унда яна қанчадан-қанча ҳар хил икир-чикир тафсилотлар бор эдики, мен уларни қолдириб кетдим, лекин аслида шуларнинг сероблиги туфайли биз куннинг қандай ярим бўлиб қолганини сезмабмиз. Шу орада тошқин ҳам бошланди: офтобда мириқиб тобланса бўладиган пайт ўтиб кетган ва шунинг учун даврамиздаги кишилардан бири соҳилга чиқишни ва куннинг тафти қайтмагунча дарахтлар соясида ётиб дам олишни таклиф қилди.

Бу таклифни ҳамма бажонудил қабул этишди. Биз Манхеттен оролида серсоя, офтоб нурлари тушмайдиган, қачонлардир қадимги Гарденбруклар авлодининг мулки бўлган ажойиб бир маконда пайдо бўлдик. Болалигимда ҳамиша келиб дарёда сузиб юрган пайтларимдан бу жойлар менга беш бармоғимдай маълум эди. Шу ерга яқин жойда голландиялик оиланинг ярим вайронага айланган эски бир даҳмаси бўларди. Соҳилнинг худди ўзгинасида, жарлик тепасига қурилган бу сағана менинг ва мактабдош ўртоқларимнинг дилларига ваҳима солар, бизнинг доимий суҳбатларимизга мавзу бўларди. Орол соҳиллари бўйлаб қилган саёҳатларимиздан бири вақтида бу даҳманинг ичига ҳам кирган эдик ва шунда моғор босган чирик тобутлару сал қўл тегизса уқаланиб кетадиган суякларни кўриб, даҳшатга тушгандик. Унинг бизнинг хаёлларимизни шунчалик жалб этиши ва шу билан бирга, ниҳоятда ваҳимали ва даҳшатли бўлиб туюлишига сабаб шуки, ҳар хил қиссалару ривоятларда бу жой

Иблис Дарвозаси қоялари орасида чириб ётган қароқчилар кemasининг машъум ҳалокати билан боғланарди. Тагин қўрқмас ва жасур контрабандистлар ҳақидаги бир неча қиссалар ҳам бу макон билан боғлиқ бўлиб, улар бу овлоқ жой «Профос! Пулларингни эҳтиёт қил» деган лақабли, мишмишларга қараганда, денгиз ортидаги ўлкалар билан ҳар хил қизгин ва махфий ишлар олиб борган хийла машҳур бир бюргерга қарашли бўлган замонларга бориб тақаларди. Лекин болаликда шу тахлит қиссаларни эшитгандан кейин бўладигани сингари, бу шахслару воқеалар ҳам бизнинг онгимизда айқаш-уйқаш бўлиб кетган эди.

Мен шуларни эслаб ўтирарканман, шерикларим озиқ-овқат тўла саватни бўшатиб, зўр нонушта ҳозирлашга улгуришибди. Биз улкан ёнғоқ дарахти остида, дарё бўйига ястаниб ётган чимзор устида жойлашиб олдик. Салқин кўкатлар гилами устида пешин чоғи биз тинчгина ҳузур қилиб ўтирар эдик. Мен ўтлар узра ёнбошлаганча, ўзимнинг сеvimли хаёллар оламимга чўмиб, бу жойга алоқадор бўлган ҳамма нарсани хотирлашга уриндим ва кейин бу эсдаликларимни худди узук-юлуқ тушни гапиргандай мужмал ва ноаниқ қилиб шерикларимга сўзлаб бердим. Мен ҳикоямни тугатишим билан Жан Жоссе Вандермоер деган, бир вақтлар менга Дольф Хейлигер саргузаштларини сўзлаб берган ёши улугроқ бир бюргер гап бошлади. У бир хазина изловчи ҳақидаги, ҳақиқатан ҳам шу жойларда содир бўлган воқеалар тўғрисидаги эски ҳикоятни эслаганини, эҳтимол, бу ҳикоят мен болалигимда эшитган ривоятларни тўлдириши мумкинлигини айтди. Вандермоер бу жойларда ишончли, нуфузли ҳикоячилардан бири бўлгани туфайли, ундан икир-чикирларга эътибор бермасликни илтимос қилдик ва биз кейин узун чилимларимизни сўриб, Блез Мурнинг энг асил тамакисидан ҳузур қилиб ётарканмиз, жиддий ва инobatли Жан Жоссе Вандермоер қуйидаги қиссани гапириб берди.

«БРЕЙСБРИЖ ХОЛЛ» КИТОБИДАН

АННЕТА ДЕЛАРБҮР

Аскар урушдан қайтади,
Савдогар денгизлар ортидан,
Мен эса малагимдан ажрадим,
Энди сира кўришмасмиз у билан.

Азизим,
Энди сира кўришмасмиз у билан!
Қундуз ҳам ўтар, ўтади оқшом,
Ҳамма тезда уйқуга чўмар,
Мен эсам барча йироқдагиларни ёдлаб
Тонгга қадар кўз ёш тўкурман.
Азизим,
Тонгга қадар кўз ёш тўкурман!

(Қадимги шотланд балладаси).

Мен бир марта Қуйи Нормандия бўйлаб саёҳат қилиб юриб, Сена дарёсининг қуйилишига яқин жойдаги Гонфлер деган қадимий шаҳарчада бир неча кунга тўхтадим. Мен у ерга байрам чоғи келиб қолгандим; Нотр Дам де Грас бутхонасининг рўпарасидаги ярмаркага кечқурун танцага бутун шаҳар йиғилди. Бу тахлит содда кўнгилхушликларни яхши кўрганимдан, мен ҳам оломонга аралашиб кетдим.

Бутхона баланд тепаликда, аниқроғи, чўққи устида жойлашган бўлиб, шу ердан унинг қўнғироғи йироқ-йироқларга эшитилиб туради ва олисда сузиб юрган денгизчиларнинг ҳам қулоғига етади. Айтишларича, Сенанинг нариги қирғоғида кўриниб турган порт шу бутхонанинг шарафига Гавр де Грас деб аталармиш. Бутхонага элтадиган йўл тошлоқ қирғоқнинг жарликлари бўйлаб ҳалқасимон бўлиб кўтарила боради; йўлнинг четларида серсоя дарахтлар ўсиб ётади, менга ана шу дарахтлар орасидан Гонфлернинг қадимий минораларини, нариги соҳилнинг кўркам манзараларини, Гаврнинг оппоқ иморатларию бехудуд денгизни завқ-шавқ билан томоша қилиш насиб этганди. Кенг алвон кўйлаклар ва баланд бош кийимлари кийиб олган қишлоқ қизларининг давраларидан йўл усти яшнаб турар; баландлик тепасида яшнаб ётган кўм-кўк майсазорда бор атрофдаги қишлоқларнинг энг дилбарлари тўпланганига мен иқроп бўлдим.

Нотр Дам де Грас бутхонаси — Гонфлер ва унинг атрофларидаги табиат гўзаллигидан завқланиш учун ҳамда тақводорлик туфайли бу жойга келадиган аҳолининг севимли манзили эди. Денгизчилар сузишга жўнаб кетиш олдидан шу бутхонада ибодат қилишади (улар денгиздалигида, улар учун дўстлари

ибодат қилиб қўйишади), унинг деворларига кемалар ҳалокатга учраган ёки хавф-хатарга йўлиққан пайтлардан аталган, денгизчиларнинг миннатдорчилик туйғуларини ифодаловчи турли-туман назр-ниёзлар осиб ташланган. Бутхонани дарахтлар қуршаб олган. Унинг пештоқи тепасида Биби Марямнинг тасвири акс этган бўлиб, тагида ўзининг гўзаллиги билан мени лол қолдирган шундай ёзув бор:

«Денгиз юлдузи, бизнинг ҳақимизга
ибодат қилинг!»

Бутхона яқинидаги майдончада, илиқ ёз оқшомлари баҳайбат дарахтлар остида халқ ўйин-кулгу қилади, худди шу ерда тез-тез Қуйи Нормандиянинг кўркам жойларидан келадиган барча қишлоқи малакларни тўплайдиган ярмаркаю сайиллар ўтиб туради. Бу сафар ҳам шундай эди. Дарахтлар орасидан чодирлару дўкончалар кўзга ташланар; уларда ҳамisha шундай пайтлари бўладиганидай ҳар хил икир-чкир нарсалар қишлоқи таннозларнинг кўзларини ёндириб уюлиб ётар, ишқибозларни ўзига жалб ётар, айни шу пайтда бошқа томонда фирибгарлар булбулигўё бўлишар, фокусчию кароматгўйлар бир тўда анқов ва гўлларни тонг қолдириб гап сотишар, азиз-авлиёларнинг ёғоч ва мумдан ишланган жимжимадор сиймолари художўй зиёратчиларнинг эътиборини тортар эди.

Бу тантаналарда Пея д' Ож ва Коте де Коларнинг ажойиб костюмларини учратиш мумкин эди. Мен кўпларнинг баланд қўққайиб турган чепецлар ва асрлар оша оналардан қизларга ўтиб юрувчи фасонга мувофиқ тикилган, худди Вилгельм-Жаҳонгир замонларида урф бўлган башанг корсажлар кийиб олишинганини кўрдим; бу ясап-тусанларнинг Фруассар «Хроника»-сининг кўҳна миниатюралари ва қадимги қўлёзмалардаги тасвирлар билан бағоят ўхшашлиги мени ҳайратга солди. Қуйи Нормандияга қадам ранжида қилган ҳар киши у ерлик деҳқонларнинг ниҳоятда гўзалликларига ва уларнинг фавқуллодда хусусиятлари бўлмиш, туғма назокатларига беихтиёр эътибор беради. Шак-шубҳа йўқки, инглизларнинг жозибадор, кўркам бўлишларига энг аввало ана шу ўлка сабаб. Инглизларнинг қирмизи юзлари, офатижон мовий кўзлари, оч каштан рангли сочлари шу тариқа вужудга келган, бундай ҳусну латофат Жаҳонгирнинг кетидан изма-из Англияга ўтиб, бу мамлакатни инсоний гўзаллик бобида яшнатиб юборган.

Менинг кўз олдимда мафтункор манзара зоҳир эди: анчагина тийрак, гулдай очилган, ранг-баранг кийимларга безанган қувноқ ва эрка одамларнинг кўпчилиги майсазорда рақс тушишар, у ёқдан-бу ёққа бир маромда сайр қилиб юришар, ёки

Ўтлоқ узра тинчгина ором олишарди; шундай рўпарада тубсиз осмон бағрида яққол кўриниб турган дарахтлар девори, олисларда эса ёз ҳаловатидан мудраб ётган чексиз кўм-кўк денгиз ястанган эди.

Бу қувноқ даврани кузатиб шод турарканман, оломон ора-лаб келаётган бир маҳлиқонинг чеҳрасига кўзим тушиб, бирданига лол қолдим; кўринишидан у қиз теварак-атрофида авжга минган ўйин-кулгини сезмаётгандай эди. Бу сарвқомат дилбар ниҳоятда гўзал эди, бироқ унинг юзларида Нормандиянинг барча ойимқизларига хос бўлган қирмизилик кўринмас; унинг мой кўзларида гоят ғамгин ифода яққол акс этиб турарди. Унинг ёнида ёши ўтиб қолган бир киши, афтидан, қизнинг отаси келар эди. Оломон аҳли бирров ўзаро шивирлашиб олишди; қизни раҳмдиллик ила кузатиб туришарди; ёш йигитлар қалпоқларини сезилар-сезилмас кўтариб қўйишди, бир неча кичкинтойлар унинг хатти-ҳаракатини қизиқувчанлик ила кузатишганча, қизга эргашишди. У одатда гонфлерликлар кемаларининг келишига кўз тутишадиган жойга — чўққи этагидаги кичкина майдончага яқинлашди. Қиз шу ерда бирмунча вақт турди-да, кейин гарчи олдинда бепоён океан қўйнидаги нуқталар монанд сузиб юрган икки-учта балиқчилар қайиғидан ўзга ҳеч нарса кўринмаса-да, шу томонга рўмолчасини силкитиб қўйди.

Бу аҳвол менда қизиқиш уйғотди; меннинг саволларимга бутхона нозирни бўлмиш руҳоний ҳозиржавоблик билан мазкур воқеани яхши биладиган бир алфозда жавоб берди. Бизнинг суҳбатимизга ёнимизда турган деҳқонлар ҳам қўшилишди, улар ҳам руҳонийнинг ҳикоясини у ёки бу маънода тўлдирар олишлари сабабли, мен қуйидагиларни билиб олдим.

Аннета Деларбр бу ерларда майда заминдорлар деб аталувчи бадавлат фермерлардан бирининг ёлғиз қизи экан. У қўйин Нормандиянинг Пейя д' Ож деган бой чорвадор вилоятида, Гонфлердан унча йироқ бўлмаган кўркама қишлоқ — Пон л' Эвенда яшаркан. Ота-онасининг қувончи ва фахри бўлган Аннета доимий ғамхўрлигу меҳрибончиликда ўсибди. У қувноқ, нозик, чаққон ва таъсирчан қиз эди. Унинг қалбида қизғин ва шиддаткор туйғулар жўш урганди. Яқинлари томонидан бирон масалادا ҳеч эътирозу раддияга учрамаган бу қиз ўзини тута билиш санъати ва вазминликка ўрганмаганди; фақат қалбининг азалий эзгулиги туфайлигина баъзан дучор бўлиши мумкин нолайиқ ҳолатлардан ҳатлаб кетар эди.

Ҳали болалигидаёқ таъсирчанлиги оқибатида ўзи билан бирга ўйнаб катта бўлган ўртоғи, деларбрлар билан ёнма-ён истиқомат қиладиган бир камбағал беванинг якка ўғли Эжен Ла-

форгга нисбатан меҳри уйғонган эди. Уларнинг болалик муҳаббати худди катталар ишқининг муъжаз нусхасига ўхшаб кетар: улар орасидаги инжиқликлар, рашк туйғуси, аразлашишу ярашишлар кечар эди. Бу муҳаббат Аннета ўн бешга ва Эжен ўн тўққиз ёшга қадам қўйишган чоққа бориб бир оз жиддийлашиб қолганди. Бироқ айни шу кезде йигитни тўсатдан ҳарбий хизматга олиб кетишди.

Эженни ўзининг фахрию овунчи деб биладиган онага бу оғир зарба бўлди; шу билан бир пайтда бу нарса Франция ёшларини аямай ямлаб юборган сўнгсиз қонли урушлар даврида француз оналарининг зиммасига тушган оғир тақдир синовларидан бири эди. Аннета суюкли йигити билан хайрлашар экан, эҳтимол, жуда оғир изтироб чекмасада, ҳар нечук қаттиқ қийналди. У хайрлашув чоғида йигитни ҳали ўзининг болаларникидай бағрига сидқидилдан ва суйиб босди ҳамда севгилисининг қўлига ажойиб сочларидан олинган бир толани боғлаб қўяркан, мовий кўзларидан дув-дув ёш қуйилди: шундай бўлса-да барибир, унинг лабларида табассум жилваланиб турарди, зеро у ҳали анча ёш бўлиб, ҳижрон ғамини нималигини англамасди. Гоҳида бир-биримиздан айри тушганимизча, эҳтимол, шу кетганча бошқа учрашолмаслигимиз ҳам мумкинлигини у яхши билмас эди.

Ҳафталар, ойлар, йиллар ўтди. Вақт ўта боргани сари Аннета янада кўхликроқ, гўзалроқ бўла борди ва у округнинг энг биринчи соҳибжамоли сифатида донг таратди. Унинг ҳаёти шол ва хотиржам кечар эди. Отаси қишлоқ жамоаси ўртасида анчагина нуфузли ўрин эгаллар, уларнинг уйи қишлоқдаги энг серзавқ хонадон эди. Аннета ҳузурида ўзига хос кичик бир давра ҳосил бўлган; у ўзининг дугоналари қуршовида яшар, бу қизлар орасида Аннетага тенг келадиган хурлиқоси йўқлигидан у яккаю ягона порлоқ юлдуз эди. Улар кўп вақтларини Нормандияда асосий ҳунарлардан саналувчи тўр тўқиш ишига сарфлашарди. Улар бу нафис аёл қизлар иши-ла банд ўтиришаркан, бир-бирларига аломат воқеалардан сўйлашар ҳамда қўшиқлар куйлашарди, лекин ҳеч ким Аннета сингари завқ-шавқ билан шарақлаб кула олмас, у қўшиқ куйлаган пайтларда эса қизнинг мусиқий ва соф овози жаранглаб кетарди. Уларнинг иштироки танчалару французлар орасида кенг тарқалган (кўп киши қатнашадиган) хушчақчақ ўйинларни қизитиб юборар, якшанба оқшомларидаги қишлоқ базмларида Аннета пайдо бўлиши ҳамон барчанинг юрагига олов ташлар эди.

Аннета бадавлат меросхўр бўлгани учун ошиқларининг чеки кўринмасди. Кўпгина нуфузли жойлардан унинг қўлини сўрашди, аммо қиз ҳаммасига бир хилда рад жавобини берарди. У

махбубларнинг хаёлини банд этган изтиробли ўйларини масхара қилар, улар устидан ҳаддан ташқари ёшлик шаддодлиги-ла ва ўзининг бағоят сулувлигини туйган бир ҳолда ҳукм юргизарди. Аммо сиртидан нақадар енгилтакдек кўринганига қарамай, қизнинг дил розини ўқий олишга мушарраф бўлган киши Аннетанинг қалбида ўйинқароқ болалигининг ҳамнишини бўлмиш йигит тўғрисидаги нафис хотиралар сақланиб турганини, гарчи бу хотиралар шаддод юракда оғир бир из қолдирадиган даражада чўғли бўлмаса-да, барибир бу эсдалиқлар тезда ювилиб кетиш эҳтимолидан холи ва теран эканлигини ҳамда ҳадсиз-чегарасиз қувноқ бу қизнинг дилида Эженнинг онасига нисбатан алоҳида, ғамгин бир маъсум ҳис-туйғулар яширинлигини пайқаб олган бўларди. У бутун кунларни муҳтарам беванинг суҳбатида ўтказиш учун тез-тез ўзининг ёш дўстларини, уларнинг кўнгилхушлиқларини тарк этар эди. Аннета нафасини ичига ютганича онанинг ўғли ҳақидаги меҳр-муҳаббат ҳислари ёлқинланиб турган ҳикояларини тингларди. Бева аёл ўғлининг қиз ҳақидаги эсдалиқлару саволларга тўла мактубларини ўқиб бераркан, у қалбида уфураётган шодликни базўр босганча, қип-қизариб ўтирар эди.

Ниҳоят, кўплаб аскарларни она юртларига қайтарган фавқуллодда сулҳ тузилганидан сўнг, Эжен, қирчиллаб тобланган аскар ҳам уйига қайтди. Ўғлини ўзининг фаҳри ва қарилиги: кунларининг ёлғиз мадади деб билувчи онаизорнинг кўнгли қанчалар тўлқинланганини таъкидлаб ўтириш ортиқчадир. Эжен армия сафларида ниҳоятда жасурлиги билан ўртак кўрсатди, бироқ унга урушдан қадди-қоматини солдатчасига тута билиш, шон-шухрат ва пешонасидаги чандиқдан бўлак ҳеч нарса мерос қолмаганди. Бундан ташқари барча юришу сафарлар унинг юрагига соя ташлай олмаганди. У олижаноб, жасур, оддий ва жўшқин йигит эди. Эжен меҳрибон ва эзгу қалб эгаси бўлиб, у бошдан кечирган азобу изтироблар йигит дилини янада юмшатиб юборган, ана шу қалб эндиликда Аннетага нисбатан меҳру муҳаббат оташида ёнар эди. Онаси унга тез-тез қиз ҳақида ёзиб турган: маъшуқасининг ёлғиз бевани нақадар ардоқлаб юрганидан хабар топган йигит учун қизнинг номи янада азизроқ бўлиб қолган эди. Йигит ярадор бўлди, асирлик азобини тортди, тақдирнинг ҳар турли мушкул синовларини бошдан кечирди, лекин, ҳаммасидан қатъи назар, йигит бир пайтлар қиз томонидан кўлига билагузук сингари боғлаб қўйилган соч толаларини кўз қорачиғидай асради. Бу сочлар унинг назарида ўзига хос тумор эди; у неча бор тақир ерда узала тушганча ётаркан, уларга қараб кўзи тўймай, бир куни Аннетани ва она қишлоғининг серҳосил далаларини кўриш бахти насиб қилар деб

ўйлар: бу ўйлар юрагини ҳаприқтириб, зиммасига тушаётган барча машаққатларга чидаб бериш учун иродасига мадад бағишлар эди.

Йигит кетганида Аннета ҳали қизалоқ ҳолида қолган бўлса, у энди бўйи етган дуркун қизга дуч келди. Агар илгари йигит қизни суйган бўлса, энди зўр эҳтирос ила севиб қолди.

Аннета ҳам севгилисининг ўтган вақт мобайнида жуда ўзгариб кетганини кўриб, йигитдан кам ҳайратга тушмади. Маҳбубининг бошқа ҳамма йигитлардан устун туришини кўриб, қалби махфий завқ-шавқ ҳисларига тўлди. Қиз қишлоқ базмларида Эженнинг бошқа йигитлардан фарқ қилиб турувчи қадди-қоматини ҳарбийчасига барваста тутиб юришидан завқланарди. У йигитни қанчалик кўп кузатгани сари дилидаги илгариги хотиржам туйғулар шунчалик жунбишга келиб, жўшқин ва қайноқ эҳтиросга айлана боради. Бироқ, у қишлоқи ойимқизларнинг олди эди. У ҳокималикнинг мазасини тотганидан ва уйдагиларнинг доимий эркалатишлари ҳамда теварагидагиларнинг маҳлиелиги сабаб, ғоят тантқи бўлиб қолганди. Аннета Эженнинг ўзига мутелигини сезар ва бундан ҳузур қиларди. Базьида у инжиқлик қила бошлар ва ўзининг хўмрайишлари йигитнинг қалбини тирнаётганини кўриб, ҳузур қилар, мабодо шу зум бирров табасум ҳадя этса, севгилисининг ранжишлари тумандай тарқаб кетишини ўйлаб, ичида ўзинча кулиб қўярди; йигит қалбида ишончсизлик ҳосил қилиш унга завқ бағишлар, Эженда гўё бошқа бир йигитни афзал кўраётгандай тасаввур туғдирар, лундан сал ўтмай маҳбубини вафоли муҳаббатнинг икки ҳисса шаазати-ла тақдирларди. Буларнинг барисиди сезиларли даражада шуҳратпарастлик бор эди, у қишлоқнинг барча аёл-қизларининг орзуси бўлмиш ёш аскар устидан ўзининг чексиз-чегарасиз ҳокимиятга эга эканлигини ҳаммага намойиш этиб, тантана қиларди. Аммо Эжен ғоят вазмин ва оловқалб йигитлиги туфайли, бу тахлит ўйинда иштирок этолмасди. У Аннетани ўта зўр муҳаббат билан севар, шубҳаю гумонлардан дили ўртанар эди. У қизни хушторларининг қуршовида шоду хуррам юрганида учратар, қишлоқ байрамларида ҳаммадан кўра унинг шодонроқ эканлигини кўрар, йигит қанчалик изтироб чекса, қиз шунчалик очилиб-ёзиларди. Йигитдан бошқа ҳамма ҳам қизнинг бу қилиқлари фақат эркалик эканлигини, аслида унинг юраги Эжен муҳаббати-ла ёнаётганини фаҳмлар; ёлғиз Эженгина қиз туйғуларининг чинлигига ишонмас эди. Анчадан бери Эжен қиз билан ораларидаги муносабатларнинг мавҳумлигидан қийналиб, маҳбубасининг нозларига тишини-тишига босиб, аранг бардош берар; бу таннозликлардан унинг дили ўртанар эди. Йигит серзарда бўлиб қолди ва охир-оқибатда, ўз ихтиёрини қўлдан бой

берди. Уларнинг гинаси бир-бирдан аразлашишдан бошланиб, жанжал билан тугади. Бировларнинг эътирозу раддия гапларини эшитмаган, барча ёш соҳибжамоллар сингари такаббур Аннета ўзининг бутун қиёфаси-ла йигитга жавобан нафрат изҳор қилди. Ҳазабланганча ажралишишди. Худди шу оқшом Эжен қизнинг Қиз қилмишига изоҳ беришдан воз кечган, улар бир-бирдан рақиб йигитлардан бири билан қувноқ ва чарақлаганча рақсга тушаётганини кўрди; қизнинг кўзлари ўзига томон мусибат тўла, нигоҳ ташлаб турган Эженнинг қарашига тўғри келаркан, Аннетанинг кўзлари одатдагига нисбатан порлаб кетганга ўхшаб кўринди. Бу ҳолат шундай ҳам қалбини кемириб ётган ишонч-сизлик туйғайи емирилиб адо бўлаёзган йигитнинг умидларига нисбатан берилган охири оғир зарба бўлди. Йигит юрагида ранжу алам ва ғурур тугён уриб, унинг қалбига хос зўр қудратни уйғотгандай бўлди. Йигит Аннетадан узил-кесил йироқлашиш ниятида нари кетди.

Ишқ-муҳаббат ишларида аёл киши эркакларга қараганда мулоҳазакорроқ булади, зеро, муҳаббат аёл зотининг асосий бурчи бўлиб, унинг ҳаётининг мазмунини ташқил қилади. Кўп ўтмай Аннета қилмишига пушаймон еди: у маҳбубининг дилига шикаст етказганини, чинакам олижаноб қалбни масҳара қилганини тушуниб қолди. Бундан ташқари, жанжалдан сўнг қизни ташлаб кетаётган йигит ниҳоятда хушрўй кўринди, унинг мағрур қиёфаси қаҳру ғазаб ўтида ловиллаб турганди. Қиз шу оқшомдаёқ, рақслар пайтида унга изҳори дилини айтмоқчи эди, лекин йигитнинг тўсатдан ғойиб бўлиши унинг бу режасини амалга оширмади. Аннета биринчи висол чоғидаёқ йигитни ярашишнинг илк нашъаси-ла тақдирламоққа ва энди қайтиб зинҳор уни хафа қилмасликка аҳд қилди. Бироқ қизга бу сўзининг устидан чиқиш насиб этмади. Кунлар ортидан кунлар ўтиб борар, лекин Эжендай дом-дарак йўқ эди. Якшанба келиб, оқшом тушди, ниҳоят, қишлоқнинг қувноқ ёш-яланглари йиғиладиган фурсат ҳам етди, аммо Эжен келмади. Қиз йигитни суриштирди, унга Эженнинг қишлоқни тарк этганини айтишди. У безовталаниб, уяту одобни ва одатдаги бепарволигиниям унутиб, гапнинг тагига етгани йигитнинг онасига мурожаат қилди. Қиз бевани ғам-қайғуга чўмган ҳолида учратди ва ундан асло кутилмаган янгиликни эшитиб, донг қотди: Эжен денгиз ортига жўнаб кетганди.

Қизнинг ёлғондакам нафратидан ўзини ҳақоратланган деб тушуниб, қаҳру ғазабга тўлган Эжен Гонфлерда анчадан бери бирга саёҳатга чиқайлик деб юрган бир кемасоз қариндошининг илтимосини қабул қилган эди. Жўнаб кетиш унга дил ярасига малҳам бўладиган яккаю ягона йўл бўлиб туюлди; у бошдан кечираётган ҳис-туйғулар гулгуласи ичида маъшуқасидан

жаҳоннинг тенг ярми ажратиб туриши ҳақидаги ўйгина унга бирмунча тасалли берарди. Қизгин йўл тараддуди билан ҳамма гапни батафсил ўйлаб олгани вақт қолмади. У онасининг далил-бахоналарини ялиниб-ёлворишларига қулоқ ҳам осмади. У Гонфлерга ўз вақтида — олис сафарга тайёргарлик арафасида етиб келди. Унинг тасодиқий қарори ҳақидаги хабарни Аннета бевадан эшитди. Ўнгит бу ҳақда мактуб қолдирганди; уларнинг бир пайтлардаги муҳаббати рамзи бўлмиш қимматбаҳо соч толлари солинган бу мактуб ўнгитнинг қаҳру ғазаб ҳисси билан эмас, балки назокат ва изтироб тўла битилган видолашув хати эди.

Бу Аннетанинг илк марта чиннакам ғамга ботиши эди, шу сабаб у қаттиқ изтироб чека бошлади. Жўшқин ва таъсирчан қиз бошига тушган бахтсизликдан юраги қон бўлди. У бениҳоя умидсизликка берилди. Чекаётган қайғу-изтироблари қалбида ёлқинланган ишқининг нақадар улканлигидан далолат берарди. Унинг хаёлига «эҳтимол, кема ҳали сузиб кетмагандир» деган ўй келиб қолдию шу фикрга умид боғлаб, отаси билан Гонфлерга йўл олишди. Аммо кема ўша кун эрталаб, улар етиб келишидан хиёл олдин жўнаб кетганди. Қиз шаҳарни ўраб олган тепалик устига чиқиб, кема орқасидан қараб тураркан, кеманинг бепоён океан бағрида бир қора нуқтага айланиб бораётганини кўрди; оппоқ елкаш шом қоронғилигида қиз кўзларидан ғойиб бўлди. Юрак-бағри қайғу-ғамдан тилка-пора бўлган қиз Нотр Дам де Грас бутхонасига кириб чўкка тушганча, кўз ёш тўкиб, маҳбубининг соғ-омон қайтишини тилаб, ибодат қилди.

Унинг шод-хуррам ҳаёти адо бўлди. Қиз ўтган кунларни эслаб, пушаймондан ич-этини ер ва қилган барча инжиқлиқлари учун ўзини лаънатларди; хушторларининг кўнгил овлашларини у хўрлиги келиб рад этар ва қишлоқдаги ўйин-кулгулардан бутунлай кўнгил қайтганди. Камтарин, вазми бўлиб қолган Аннета ўнгитнинг онасидан хабар олгани борди ва меҳрибон бева томонидан хуш қарши олинди, зеро она ўз қалбида ўғлига нисбатан жўш урган чексиз муҳаббатни Аннетагина тушуна олади деб ўйларди. Аннета энди бутун тунлар дўстининг онаси ёнида ўтирганча унинг хоҳишларини оғзидан чиқмасдан бажариб, ёлғизлик аламини енгиллатиб, аёлга худди ўз қизи сингари латиф муомала кўрсатиб, нима қилиб бўлса-да, жўнаб кетишида ўзини айбдор деб билувчи онага ўғил ўрнини босишга уринар экан, ғамдан яримта юраги ана шундагина бир оз таскин топгандай бўларди.

Шу орада кема ўз манзилга етиб борди. Эжен онасига юборган хатида, бирданига жўнаб кетганидан энди пушаймон

қилаётганини ёзди. Саёҳат чоғидаги мўл фурсат туфайли у жиддийроқ мулоҳазалар қилган эди. Гарчи Аннета ўзига нисбатан шафқатсизлик қилган бўлса-да, барибир у онасининг мададкори бўлиши лозимлиги тўғрисидаги бурчини унутишга ҳаққи йўқ эди. У юрагини ғам-қайғулар ўртаган чоғда хаёлга келган худбинлиги учун ўзини айбларди. Эжен шу кемадаёқ дарҳол орқасига қайтишга, ўз ғамини енгиб, бундан кейин онасининг бахтидан бошқа ҳеч нарсани ўйламасликка сўз берганди. «У қайтиб келгач,— қичқирди Аннета қувонганча чапак чаларкан,— мабодо кўнгли яна сафарни тусаб қолса, бунга асло мен сабабчи бўлмайман!»

Кеманинг етиб келиш муддати яқинлашарди. Уни бугун-эрта келиб қолар деб туришганида, об-ҳаво ўзгариб, даҳшатли бўронлар бошланиб кетди. Ҳар куни кемаларнинг ҳалокатга йўлиққанлиги, баъзи кемалар юролмай қолгани ҳақида хабарлар келарди; денгиз қирғоғи кемаларнинг синиқлари билан тўлди. Эженлар кемасининг пўртанага учраб, мачтасидан ажралганини гапиришар, кеманинг портга омон етиб келиши гумонлигини таъкидлашар эдилар.

Аннета бир дақиқаям бева ёнидан жилмади. У юраги эзилганча беванинг кайфиятига кўз-қулоқ бўлар, ҳатто ўз қалби хавотиру шубҳага тўлалигига қарамасдан, она дилидаги умид гунчасини авайлаб турарди. У ўзини қувноқ кўрсатишга уринар, аммо шодлиги зўрма-зўраки ва сунъий эди: мабодо она хиёл хўрсиниб қўйса, қиз юзидаги шодлик ўрнини ғам-алам эгаллаб оларди. Баъзан, қиз кўзларига қуюлиб келаётган ёшларни тўхтатолмасдан, бева ёнидан узоқлашар ва холи қолганда изтироб чекарди. Ташқи эшикнинг очилиши ёхуд кимдир бировнинг кириб келиши ҳамано шўрлик, бағри қон онанинг нигорон кўзларида йилт этган нигоҳ, ҳар қандай хавотирли савол қиз қалбига ўқ сингари қадалар ва меҳрибон беванинг кутишлари бекор кетаётганини кўргач, қиз дилидаги алам янада зўраяр ҳамда онанинг қайғу тўла кўзларига боқаркан, Аннета тортаётган азобларига чидай олмасдан юраги ҳаприқиб кетарди. Ниҳоят, бу бедараклик чидаб бўлмайдиган даражага етди. Қиз қишлоқни тарк этиб, ҳар соату ҳар дақиқа сайин маҳбуби тўғрисидаги янги хабарни эшитмоқ умидида Гонфлерга жўнади. У кемалар тўхтайдиган жойда тентираб, ҳалеб сўраб-суриштираверганидан порт ишчиларининг жонига тегди. У Нотр Дам де Грас бутхонасига бир кунлик зиёрат қилгани сафарга чиқди, қиз ибодатхона деворларини гулчамбарлар билан безаб, меҳроб қаршисида чўккалаганча соатлаб қотиб қолди ва тепалик узра шиддатли денгиз томон узоқ тикилиб турди.

Ахири, узоқ кутилган кеманинг келиб қолгани-ҳақида хабар тарқалди. Уни Сена дарёси қуйиладиган жойда кўришибди; абжағи чиқиб, дабдала бўлган ва қутурган бўрон билан кечган омонсиз олишувлар натижасида кўрган талофот изларига тўламиш. Унинг қайтиб келганидан бутун шаҳар аҳли севинди, лекин ҳеч ким шўрлик Аннетачалик хурсанд бўлмади.

Кема дарёга кириб, лангар ташлади; кўп ўтмай ундан бир қайиқ қирғоққа қараб йўл олди. Дарё бўйи кемадагиларни кутиб олувчилар билан тўлиб кетганди. Аннетанинг ёноқлари лов-лов ёниб турар; жилмайганча ҳаяжондан дағ-дағ қалтирар ва кўзларидан дув-дув ёш қуйиларди, зеро, қиз Эжен билан бир неча дақиқалардан кейин юз берадиган васл ва ярашув тўғрисида ўйлар экан, қалби беҳад шодон туйғулардан тўлқинланиб борарди. Унинг юраги худди кўкрагидан отилиб чиққудай патилларди: шўрлик қиз маҳбубига етказган озорлар ҳаққи, йигитни ишқу муҳаббат шаробчила маст этмоққа тайёр эди. Аннета йигитнинг ўзини бемалол кўра олиши ва маҳбубасининг шу ердалигидан қувонишини ўйлаб, тепалик устида турар эди, бироқ у тўсатдан шубҳага ботиб, дилига ёпирилиб келаётган оғир ўйлардан нафаси бўғилиб, ҳолсизланганча оломон ичига шўнғиб кетди. Қайиқ яқинлашиши билан унинг ҳаяжони ҳам орта бориб, ниҳоят қайиқдагилар орасида сеvimли ва азииз Эженнинг йўқлигини кўргач, ич-ичида худди бир нима ўпирилиб кетаётгандай туюлиб, сабри чидаб бўлмас даражага етди. У Эжен бирон бир иш билан кемада ушланиб қолгандир, деган фикрга борди ва висолнинг шу тариқа орқага сурилиши ўзининг учрашувга ниҳоятда зўр матонат билан шайланишига имкон беради, дея ўйлади. Қайиқ қирғоққа етиши ҳамон одамлар қайиқдагиларга ҳар хил саволлар ёғдиришди ва уларга лўнда-лўнда жавоблар эшитилди. Ниҳоят, кимдир қизнинг маҳбуби тўғрисида суриштирди. Аннетанинг юрагида титроқ турди, бир зум сукунат чўкди; жавоб қисқагина бўлдию, аммо даҳшатли эди. Йигитни бошқа иккала матрос билан палубадан тўлқинлар оқизиб кетибди, бу ҳодиса ёрдам беришга имконсиз бўлган ёмғирли бир куни содир бўлибди. Оломон ичра юракни ўртовчи бир чинқириқ эшитилди, Аннетанинг сувга ағанаб тушишига сал қолди.

Бахт шарпасининг бир лаҳзалик лип этишидан кейин юз берган бу кутилмаган зарба хастадил қиз тақдирида ҳаддан зиёд мушкул бир синов бўлди. Уни уйига беҳуш ҳолида келтиришди. Унинг омон қолишига анчагина шубҳаланиб юришди; қиз тетикланиб кетгунича бир неча ойлар ўтиб кетди. Бироқ барибир унинг эси жойига тушмай, ҳали-ҳалигача Эженнинг

тақдирига алоқадор нарсалар ҳақида жиддий фикрлай олмайди.

«Бу ҳодиса тўғрисида», — гапида давом этди суҳбатдошим, — қизнинг ҳузурда ҳеч қачон гапиришмайди, лекин баъзида унинг ўзи бу мавзу хусусида гап очиб қоладию, ўшанда гўё унинг онгида турли-туман ўй-хаёллар: маҳбубининг ҳалок бўлгани ҳақидаги ғира-шира тасаввур ҳамда йигитнинг тез кунларда қайтиб келиши тўғрисидаги аллақандай ишончли умид туйғулари аралаш-қуралаш бўлиб кетгандай туюлади. Унинг ота-онаси мумкин бўлган барча йўллар ёрдамида қизнинг дилини ёритишга ва унинг хаёлидан ғамгини ўйларни қувишга ҳаракат қилишади. Улар Аннета бирга чақчақлашиб ўрганиб қолган ёш қизлар даврасини уйларига чорлашади; бу қизлар худди илгаригидай биргаликда ишлаб, отамлашиш, куйлашиб, қувнашишади. Бироқ Аннета «миқ» этиб оғиз очмайди, баъзан ўйин-кулгу авжига минган пайтда йиғи бошлайди, берилаётган саволларга жавобан бирданига итдамай қолади-да, суҳбатдошига ёш тўла нигоҳларини қадаганча кеманинг ҳалокати тўғрисидаги ғамгини қўшиқни куйлай бошлайди. Унинг бу қўшиқни қандай ўрганганини ҳеч ким билмайди. Уни бу аҳволда кўргач, айниқса, унинг бир пайтлар қишлоқдаги энг бир бахтли қиз бўлганлигини ўйлаб, кишининг юраги ўртанади.

У куннинг аксарият кўп қисмини Эженнинг онаси билан бирга ўтказади, бу аёлнинг ҳамдамлиги қиз қалбига таскин беради ва аёл ҳам унга худди ўз опасидай меҳрибончилик кўрсатади. Ёлғиз шу аёлгина Аннетага ўз таъсирини ўтказа олади. Афтидан, шўрлик қиз унинг ҳузурда ўзини худди илгариги пайтлардагидай шод кўрсатишга уринади, бироқ гоҳи-гоҳида онага ғам тўла кўзлари-ла мўлтираб, аёлнинг оппоқ сочларини ўпиб, уни қучади ва зор-зор йиғлайди.

Аммо лекин, Аннета ҳамишайм хафақонлигича қолавермайди, шундай вақтлар ҳам бўладики, — бундай пайтлар бир неча кун давом этади, — у қувноқ ва ширинсухан бўлиб қолади, лекин бу қувноқликларда гўё телбаликнинг акси зоҳирдай бўлиб, бу унинг дўстларини хавотирга солади ва бунақанги дақиқалардан севинишга халал беради. Бундай пайтларда Аннета кемаларни ва азиз авлиёлар ҳаётига оид лавҳаларни акс эттирган суратлар осиб ташланган хонасини саришталайди ва оппоқ тўй гулчамбарини тўқиб, яна бошқа безакларнинг тараддудини кўради. У ташқи эшик «тиқ» этиб қолмасмикин деб ташвишлиниб қулоқ тутади, гўё ҳозир шу дам кимнингдир кириб келишини кутаётгандай ҳадеб деразага кўз ташлайди. Унинг бу хатти-ҳаракатлари маҳбубининг қайтиб келган, келмаганлигини билгани мақсадида қилинаётганини атрофдагилар пайқашади,

лекин ҳеч ким бу мавзунини тилга олишга ёхуд қиз ҳузурда Эженнинг номини аташга журъат этмайди, чунки унинг фикри ёдида нима кечаётгани ҳамма учун ҳалиям жумбоқ эди. У вақти-вақти билан Нотр Дам де Грас бутхонасига зиёратга бориб, меҳроб қаршисида соатлаб ибодат қилади ва тўқиган гулчамбарлари-ла авлиёлар суратларини безайди, мабодо денгиз томонда бирон кеманинг қораси кўриниб қолса, қиз ҳали юқорида айтиб ўтилган майдончада хийлагача рўмолчасини силкитиб туради».

«Бир йил чамаси вақт ўтиб кетди,— деди менга суҳбатдошим,— гарчи унинг қариндошлари қизнинг аста-секин соғайиб кетишига умид боғлашган эрса-да, лекин барибир унинг хаёли жойига тушавермасди. Бир марта эҳтимол муҳитнинг ўзгариши унинг аҳволига яхши таъсир қилармикин, деган умидда Аннеташи Нормандиянинг ичкарасига томон олиб кетишди, бироқ қиз тагин тушқун кайфиятга берилиб, энди одатдагидан тинч-сизроқ ва мусибатлироқ бўлиб қолди ва дўстлари ҳамда яқинларининг кўзини шамғалат қилиб, ўзининг бутхонасини излаб, йўллардан пиёда тентираб кетди».

Бу қисса сабаб қувноқ базмга нисбатан менинг қизиқишим сусайиб, бор эътибор-ла гўзал Аннетага тикилиб қолдим. Бутхонада шом қўнғироқлари жаранглаган пайтда қиз ҳалиям майдончада эди. У бир зум тинглаб турди-да, сўнгра тасбеҳларини қўлига олиб, бутхона томон йўл олди. Бир неча эркак ва аёл деҳқонлар жимгина унга эргашинди, эшитганларим менинг шунчалик ақли ҳушимни олиб қўйганидан, мен ҳам сўзсиз шу томон йўналдим.

Бутхона, мен юқорида илгари қайд этганимдай, баландликда, дарахтзор ўртасида жойлашган эди. Бутхонанинг ичи капитанлар ва кемаларнинг дарғалари томонидан назр қилинган турли жажжи кема моделчаларига ва денгизда юз бериб турадиган ҳар хил ҳодисаю ҳалокатларни ҳамда матросларнинг мўъжизавор халос бўлишларини ифодаловчи содда манзаралар акс этган суратларга тўлиб кетганди. Аннета ичкарига кириб, Биби Марям қаршисида тўхтади, сурат ҳали таъкидлаганимдай қоғоз гуллардан ясалган янги гулчамбар билан безатилган эди. Қиз бутхонанинг ўртасига етгач, тиззаларига чўккалади ва унинг ҳамроҳлари ҳам ундан сал берироқда ерга тиззалашди. Кечқурун офтобнинг майин шуълалари дарахтлар орасидан йилтираб, унинг қия нурлари бутхона ичинини ҳам элас-элас ёр-тиб турарди. Теваракда чуқур сукунат ҳукм сураб ва бу ҳол йироқлардан, ярмарка томондан келаётган мусиқа ва ўйин-кулгу садолари остида кишини лол қолдирадиган бир вазият ҳосил қиларди. Мен ибодатга чўккалаган бахти қора қиздан кўзла-

римни ололмадим: у тасбеҳ ўгирганча, лабларини қимирлатиб, дуоларни сассиз шивирларди. Эҳтимол, ана шу кўрганларим сабабми, менинг ўй-хаёлларим жунбишга келди. Қиз кўзларини осмонга тикаркан, унинг қарашидаги ифода менга худди фаришталар нигоҳидай бўлиб туюлди. Гарчи мен аёллар гўзаллиги масаласида анчагина нозик табиатли киши эрсамда, ишқу муҳаббат, тақводорлик ва телбалик ҳислари аралаш бўлиб кетган бу дил оламида кўнгилни сел қиладиган нимадир маъюс бир нарса зоҳирлигини пайқадим.

Шўрлик қиз бутхонадан чиқиб кетаётганида унинг нигоҳларидан осойишталик ва фароғат акси балқиб турарди. Менга унинг энди уйига қайтишини ва эҳтимол, бир неча кунлар ҳатто ҳафталар давомида тинч ва қувноқ юришини айтишди. Айтишларича, бундай пайтларда унинг ўй-ёдини маҳбуби билан учрашишга бўлган умид банд этиб оларкан, қиз тафаккурининг «мудҳиш томони» яқинлаша бориши билан эса (дугоналари унинг хафақонлигини шундай аташади), Аннета тўқув дастгоҳини ва тўрни унутиб, ғамгин қўшиқлар куйлаганча кўз ёш қилишга ўтаркан.

Қиз худди хурсандчиликни сезмаётгандай кетиб борар, лекин жилмайганча давралардаги баъзи бировлар билан гаплашиб ўтарди. Қиз отасининг қўлларига суяниб, Гонфлерга томон иланг-биланг чўзилиб кетадиган йўлга тушиб олгунча, мен ундан кўзларимни узмадим. «Тангри,— дея ўйлаб қолдим мен,— хастадил қуллари учун зарур малҳамини доимо эҳтиёт қилиб қўяди-ку, қадди дол бўлган бу сарв ҳам зора бир кун келиб тагин тикланса ва яна бутун водий аҳлининг фахрию қувончига айланиб қолса. Қизнинг ўз атрофидаги ҳақиқий воқеалардан воқиф бўлолмаслиги, эҳтимол, олампаҳоҳнинг ғам-қайғу сиқувига тушган тафаккурни асраш мақсадида ташлаб қўйган ниқоби бўлиши ҳам мумкин. Қизнинг ақлига кўланка солиб турган бу парда балки вақтин келиб кўтарилиши ҳам мумкин, эҳтимол, бу воқеа қиз ҳозирча тангрининг марҳамати билан яратилган тўсиқ туфайли англамаётгани машъум бахтсизликни тўғри тушуниб, унга бардош беришга қодир бўладиган кун келганида содир бўлар».

Шундан қарийб бир йил кейин Париждан қайтишимда Қуйи Нормандиянинг менга ёқиб қолган жойларини яна кўриб ўтиш ниятида катта Руан йўлидан шу томон бурилдим. Мен серманзара Пея д Ож вилоятдан ўтдим ва эртаси эрталаб Гаврга жўнаш ҳамда у ердан Англияга сузиб кетадиган кемага ўтириш ниятида кечқурун Гонфлерга етиб келдим. Бекор вақтимни қай тарзда ўтказишимни билмай, Нотр Дам де Грас бутхонаси жойлашган тепаликка кўтарилиб, у ердан кўзга ташланувчи

манзарага қараб завқланмоқчи бўлдим. У ерда турарканман, мен бахти қаро Аннета Деларбр тақдири тўғрисида эслаб қолдим. Менга қизнинг ғамгин қиссасини сўйлаб берган руҳоний шом ибодатида экан, ибодат тугаганидан сўнг унинг ёнига бордим-да, ҳикоянинг давомини эшитдим. Унинг айтишича, мен қизни кўрган вақтдан сал кейин Аннетанинг аҳволи тўсатдан танглашиб, ҳолдан кета бошлабди. Қувноқлик ва тетиклик дамлари энди янаям қисқариб, кам содир бўладиган ва қиз бундай ҳоллардан сўнг қаттиқ ҳаяжонга тушадиган бўлиб қолибди. Аннета, янада маъюслашиб, чурқ этиб оғиз очмас экан. У озиб, ранги сўлиб, сўна борибди: қизнинг ҳаёти қил устида қолибди. Ҳар қанақанги хурсандчилик унинг ғашини кўзгатар; ёлғиз севимли Эженнинг онаси ҳузуридагина ўзини осойиштароқ тутар экан. Бу меҳрибон аёл сабот-матонат ила қизни парвариш қилар ва Аннетанинг кўнглини овлаш билан ўз ғамини ҳам бирмунча унутгандек бўларкан. Гоҳо бева қизнинг сўлгин юзига боққанча изиллаб йиғлай бошларкан, унинг кўзларидаги ёшни кўриб қолган Аннета онанинг кўнглини кўтаришга уриниб, ахир Эжен тезда қайтиб келади-ку, дея уни изтироб чекмасликка ундаркан. Сўнгра Аннета худди илгариги кунлардагидек сохта жилмайганча аллақандай енгил, дилни эритадиган қўшиқни куйлай бошларкан. Кейин тағин ўша ўтмиш хотиралари қўққисдан ёпирилиб, қиз зор-зор йиғлаганча шўрлик бевани қучарканда, ундан ўзини Эженни ҳалок этгани учун асло лаънатламасликни сўраб илтижо этаркан.

Кутилмаганда Эженнинг ҳаётлиги ҳақида хабар келиб, ҳамма ҳайратга тушибди. У деярли ғарқ бўлаёзган чоғида бахтига кема палубасидан оқиб тушган бир ғўлага осилиб олибди. Йигит қуввати адо бўлаётганини сезгач, ўзини ғўлага боғлаб қўйибди ва кейин бутун кунлар давомида шу тариқа сузиб юравериб, ҳушидан кетибди. Эжен ўзига келгач, Ҳиндистон портларидан бири томон сузиб кетаётган бир кемага тушиб қолганини кўрибди. Бироқ у шу даражада ожизланиб қолган эканки, ўзи ҳатто мустақил равишда ўрнидан ҳам жилолмас экан. Бутун саёҳат давомида йигитнинг аҳволи сираям енгиллашмабди. Ҳиндистонга етиб келгач, унда ҳар хил кутилмаган ўзгарिशлар рўй бериб, уни у кемадан бошқа бир кемага, бир лазаретдан иккинчисига ўтказишибди. Шунга қарамасдан, унинг ўзи асли бақувват йигит бўлганидан барча азобу уқубатларга дош берибди ва эндиликда узоқ бир портда уйига қайтиш учун бу томонга келадиган кемани кутиб юрганмиш.

Бу хабарни унинг онасига етказиш учун барча зарур эҳтиёт-чоралар кўрилди, шундайам, барибир, кутилмаганда етган бу хушxabардан аёлнинг юраги тарс ёрилаёзди.

Мазкур янгилик тўғрисида Аннетага оғиз очиш ғоятда мушкул иш эди. Яқинлари қизнинг осойишталигини авайлашга ва унинг руҳиятига халал бермасликка ҳаракат қилишарди, Аннетанинг эс-хаёли жойида эмас, кайфияти кескин ўзгариб турар ва бартараф этиб бўлмайдиган сабабларга кўра телбалардай беақл эди. Улар қизнинг қайғуси тўғрисида чурқ этиб оғиз очишга ҳам журъат этишмас, ҳаттоки унинг ўзи бу тўғрида гап бошлаган пайтларда ҳам бошқалар бундай суҳбатга алҳол қўшилишмасди. Улар вақт ўтиши билан бу хотиралар унутилиб кетар ёки ҳеч бўлмаганда чекаётган изтироблари адо бўлиб, вазиятнинг танглиги юмшар деган ниятда қиз бераётган саволларни иложи борица бежавоб қолдиришарди. Улар энди қийин аҳволда қолишди. Нима қилишсин, Эженнинг тириклиги ҳақидаги хабарни Аннетага қандай қилиб айтишсин, мабодо қўққисдан қайтиб келган бахт туфайли қиз абадулабад жинни бўлиб қолса-чи, ёки унинг шундай ҳам қил устида турган ҳаёти бутунлай барбод бўлса-чи? Улар шунча вақтдан бери бу муаммога теккани журъат этишмаган бўлса-да, энди барибир уни синаб кўришга таваккал қилишди, зеро, уларнинг ихтиёрида энди бу дил ярасини даволашга арзыйдиган малҳам бор эди. Улар олдилари оғиз жуфтлашга юраги бетламайдиган мавзулар хусусида эҳтиётлик билан суҳбатлар бошлашар ва қиз кайфиятида илгари ўзларига хатарли туюлувчи ўзгаришларни пайдо қилишга уринишарди. Қизнинг яқинлари унинг идроки ўзлари фараз қилганидан-да зиёдроқ шикастланганини кўришди. Аннетанинг миясидаги барча ўйлар тумтароғу беқарор эди. Кейинги пайтларда ҳар қачонгидан ҳам сиёрак бўлиб турган қувноқлик ва тетиклик дамлари аслида қиз онгида рўй берган руҳий парокандаликнинг оқибати экан. Бундай дамларда қиз маҳбубининг ҳалок бўлганини унутар ва ҳадеб унинг қайтиб келиши тўғрисида гапирарларди. «Қиш охир бўлиб, — такропларди у, — дарахтлар куртак ва япроқ ёзганида ҳамда денгиз ортидаги юртлардан қалдирғочлар учиб келганида у ҳам қайтиб келади». Аслинча, руҳий тушкунлик лайтларида у ғамгин ва гарангсиз қолар эди. Шунда унга ўзининг ҳушига келган пайтида айтган гапларини эслатиш ва Эжен ҳақиқатдаям тез кунда қайтиб келармиш, дея уқдириш беҳуда кетарди. Қиз секин-аста ўпкаси тўлиб йиғлар экан, афтидан унинг эшитаётган гапларига тушунмаётгани кўриниб туради. Вақти-вақти билан қиз қаттиқ ҳаяжонга тушиб, онани Эжендан ажратгани ва сочлари оппоқ оқарган аёлнинг бошига мушкул кунлар солгани учун ўзини айблаб бошларди. Унинг онгида бутун борлигини чангаллаб олган бир ўй ўрнашган бўлиб, бу ўйни ҳеч нарса унинг хаёлидан қува олмас ёхуд енголмас эди; қариндошлари қизни хаёл тузоғи-

дан халос этгани уринишаркан, ана шу хилдаги ўй шиддатга миниб, тийиб бўлмайдиган даражага етар ва қизнинг жисмию руҳиятини аёвсиз кемирар эди. Аннетанинг яқинлари энди ҳар қачонгидан кўра ҳам ортиқроқ хавфсирашар, қизнинг тамомила жинни бўлиб қолиши ва бутунлай ҳолдан тойишидан хавотирланишарди.

Шу орада Эжен қишлоққа қайтиб келди. У Аннетанинг кечмишини эшитиб, бағоят ҳайратга тушди. У ҳасрату алам билан ўзини Аннетадан ажратган ва маҳбубасини оғир дарду изтиробларга дучор қилган калтабинлиги ва сўқирлиги учун ўзига лаънатлар ўқиди. Онаси йигитга Аннетанинг виждон азобидан нечук қийналганларини ва ҳатто, дарди ниҳоятда қўзиб турган дайтларда ҳам беванинг ғамини енгиллатиш ниятида кўрсатган меҳрибончиликларини гапириб берди, у ўғлига қизнинг ҳаяжон ичра айтилган палапартиш гапларидаги ишқ-муҳаббатни изҳор этувчи сўзларини бирма-бир айтиб берарди; Эженнинг юраги ниҳоятда ҳаприқиб кетганидан, у онасидан бу ғамгин қиссани сўзлашдан тўхташни сўраб, илтижо қилди. Беморнинг атрофидагилар ҳалиям йигитни Аннетага кўрсатишга журъат қилишмасди, фақат қиз ухлаб ётганида Эженга уни кўришга ижозат беришди. Йигит қизга боқаркан, дарду ғам туфайли маҳбубасининг нақадар сўлиб қолганини гайқади, йигитнинг кўз ёшлари сизиб оқаркан, у севгилисининг бўйнидаги бир пайтлар Аннета болалик меҳри рамзи сифатида унга ҳадя қилган, лекин йигит қаҳру ғазаб ўтида ёнганча қизнинг ўзига қайтариб берган ўша соч толаларини кўриб қолдию, Эженнинг юраги азобу изтиробдан ўртаниб кетди.

Ниҳоят, қизни даволаётган табиб шундай тажриба қилиб кўрмоқчи бўлди; у қиз кўнглида умид ғунчаси пайдо бўладиган руҳий кўтаринкилик дақиқаларининг биридан фойдаланиб, қиз ўнгида кўраётганларининг чин эканлиги тўғрисида ишонч ҳосил этмоқчи эди. Бунақанги дақиқалар сўнги пайтларда жудаям кам юз берарди, чунки қизнинг вужуди руҳий дард чангалида эканидан, азобга кўпроқ қаршилик қилгани дош беролмасди. Унинг кайфиятини кўтариш учун барча тадбирлар ишга солинди. Унинг яқин дугоналари қиз ёнидан асло жилишмас, улар хандон отиб гаплашишар, куйлашиб, ўйинга тушишар, лекин бепарво ва беҳол Аннета хурсандчиликка қўшилмасди. Ниҳоят, қиш ҳам ўтиб, дарахтлар барглар чиқариб, қалдирғочлар том бўғотларига ин қўя бошлашди, дераза олдида эса кунн бўйи тоғчумчуқлар чуғурлашарди. Аннетага ҳам жон кирди. У алоҳида бир эътибор билан кийинар ва сават тўла қоғоз гулларни олдига қўйиб, никоҳ гулчамбари тўқишга тушди. Дугоналари ундан бу гулларни нима қилишини сўрашди. «Ие,— деди Аннета

шўх жилмайганча, — дарахтларнинг ясаниб олишганини наҳотки сизлар кўрмаётган бўлсангизлар? Ахир, қалдирғочлар денгиз ортидаги юртлардан қайтиб келишмадимми? Наҳотки, Эженнинг қайтиб келадиган куни яқин қолганини сизлар билмасангизлар? У эртага шу ерда бўлади, биз якшанба куни у билан никоҳдан ўтамиз».

Унинг бу гапини табибга етказишди, табиб энг қулай пайт етганини англади. У қиздаги умидни қувватлаш ва унинг гапларини маъқуллаб туришни топширди. Уйдагиларнинг бариси қизнинг гапларини қўллай бошлашди. Ҳаммалари Эженнинг келиши тўғрисида бешак шубҳа бўладиган нарса ҳақида гапиргандай сўзлай бошлашди. Ҳамма қизни бўлғуси бахти билан муборакбод этишиб, унинг ҳозирлигига кўмаклаша бошлашди. Улар буни эртаси эрталаб ҳам худди шу тариқа давом эттираверишди. Аннета маҳбубини кутгани ҳозирланиб, кийиниб олди. Ҳаммаларининг кўнгли ташвишга тушди. Қишлоққа бир аравача кириб келди. Қимдир: «Эжен келди!» — дея хабар қилди. Аннета йигитни бўсағада кутиб олди-да, чинқириб юборганича, ўзини унинг бағрига отди.

Қизнинг қариндошлари бу тажрибанинг оқибати не бўлишидан безовта эдилар, лекин яхшиям у кўнглидагидек ўтди, чунки Аннета хаёлан маҳбубининг қайтиб келишини кутмоқда эди. У ширин туш кўраётган киши сингари яшар эди, қизнинг бу ҳолати худди уйқудан уйғонгач тушидаги ширин хаёлларининг ўнгида ҳам содирлигидан бахтиёр кишиларнинг кайфиятига ўхшаб кетарди. Аммо унинг гапларидан қизнинг руҳияти ҳали ҳам илгаригидай ғира-шира эканлиги сезилиб турарди. Қиз бошига тушган кулфатни хотирлай олмасди. Унинг бутун вужудини қизгин вақтичоғлик эгаллаб олган, бу ҳол баъзи-баъзида алаҳлашга айланарди.

У эртасига эрталаб уйқудан ғамгин ва беҳол бўлиб уйғонди. Утган куннинг воқеалари худди хаёлида юз берган тасодифий бир ўйин каби унинг хотиридан кўтарилганди. У ланж ва паршон бўлиб тураркан, кийинаётиб қайғули қўшиқлардан бирини куйлай бошлади. У меҳмонхонага чиққанида кўзларида ёш ғилтиллаб турарди. Қиз Эженнинг овозини эшитиб, турган жойида қотиб қолди. У пешонасини ишқалаганча, гўёки кўрган тушини хотирламоқчи бўлаётгандай ўйланиб турарди. Хонага Эжен кириб келди, қиз унга зийрак, синовчан назар-ла боқиб, нимадир дея шивирлади ва йигит унга яқин келиб улгурмасдан, ҳушидан ажралиб, гурсиллаганча полга ағанади.

Қиз эса эсини йўқотиб, ҳаяжонда типирчилай бошлади, лекин энди дастлабки хавф-хатар ўтиб кетган, табиб Эженга Аннетанинг ёнидан бир қадам ҳам жилмасликни топширди. Баъзида

қиз йигитни сираям танимас, баъзида эса, аксинча, ундан энди асло денгиз ортига кетмасликни, уни қаҳру ғазаб билан тарк этмасликни сўраб илтижо қиларди. У йигитнинг йўқлигида Эженни океан тубида дафн этилган, дея таъкидлар ва қўлларини қовуштирганча, ночорлигини ифодалагандай ерга тикилганча узоқ-узоқ вақт бир жойда қотиб ўтирарди.

Унинг ҳаяжони босилиб, вужуди чеккан азобларидан халос бўла бориши билан қиз тинчланиб, жиддийлаша бошлади. Эжен доимо қизнинг ёнида бўлди. У қизнинг ўй-хаёлларини ўзида мужассамлаштириб, уларни ҳақиқий ҳаётга қайтарувчи бир марказ эди. Қизнинг касали латаргия уйқусига чўмган киши сингари соатлаб жимгина бекордан-бекорга ўтираверарди. Танглик ўтиб кетгач, у ўзининг фикрларини бир жойга тўпламоқчи бўлаётгандай туюлар, лекин бу ҳол узоққа чўзилмасди; яна ҳамма нарса чалкашиб, мавҳумлашиб кетаверарди. У ўзининг яқинига йўлаган ҳар қандай кимсага ҳам хавотир ичида савол назарин-ла боқар, афтидан унинг ҳафсаласи пир бўлиб бормоқда эди. Гоҳида, Эжен қизнинг ёнида унинг қўлларини ушлаганча ўтирар экан, қиз лом-лим демасдан, йигитнинг юзига тикилиб қолар, бундан Эженнинг юраги чуқур изтироб чекар, лекин қизнинг онги тиниқлашиб қоладиган бундай онлар тезда ўтиб кетиб, у яна ўзининг илгариги ҳолига қайтар эди.

Секин-аста унинг танглиги кучая борди; афтидан, унинг идроки уйқусираш ҳолатида, деярли жонсиз сукунатда эди. Кўпинча унинг кўзлари юмилиб турар, юзи қимир этмас ва унда худди ўликларникидай жон асари кўринмасди. Қиз теварак-атрофдагиларга эътибор ҳам бермасди. Бу осойишталик жудаюм даҳшатли туюлганидан, қизнинг дўстлари унинг ҳаётидан хавотир олишарди. Табиб қизнинг оромини асло бузмасликни буюрди ва (мабодо у тинчсизланиб қолса) қизни унинг сеvimли қўшиғини айтиб, гўдакни аллалагандай аллалашни маслаҳат берди.

Қиз узоқ, зерикарли соатларни шу алфозда ўтказди, у деярли нафас олмас, гўё ўлик сингари донг қотиб ухлаётгандай туюларди. Унинг хонасида ёлғиз сукунат ҳукмрон эди. Қизнинг ёнидагилар «тиқ» этган ҳам товуш чиқаришмас, гапларини имо-ишоралар орқали изҳор қилишар ёки шивирлаб сўзлашишарди. Эжен қизнинг олдида уни хавотир билан кузатиб ўтирар ва унинг сўлғин лаблари орасидан билинар-билинмас чиқиб турган ҳар қандай нафас эҳтимол энг сўнги нафас бўлиб қолиши мумкинлигини ўйлаб, ташвиш чекарди.

Ниҳоят, нимадир бўлиб қиз чуқур нафас олди, унинг уйқу ичидаги гавдасининг титроқ ҳаракатлари қизнинг нимадандир безовта бўлаётганидан далолат берарди. Унинг ҳаяжони орта

бориб, сал-пал инграй бошлади. Қизнинг дугоналаридан бири табибнинг маслаҳатини эслаб, Аннета жуда ҳам севадиган бир ҳазин куйни хиргойи қилиб, уни тинчлантиришга уринди. Эҳтимол, бу қўшиқ нимаси биландир қизнинг ўз изтироблари-ла ҳамоҳангдир; ахир, юрагида муҳаббат ўти ёлқинланган ҳар бир қизнинг дилидаги ширин ёхуд аччиқ хотиротлари билан узвий боғланган ўз қўшиғи бўлади-ку.

Қиз куйлар экан, Аннетанинг ҳаяжони ўтиб кетди. Унинг ёноқлари билинар-билинимас қизарди, киприклариди ёш қалқиб, сўнгра пастга думалади-да, сўлгин чаккаларига оқиб тушди. Қўшиқ адо бўлганидан кейин қиз кўзларини очиб, худди ўзига нотаниш бир жойда уйқудан уйғонган каби хонага кўз югуртирди.

«Оҳ, Эжен,— деди у,— менинг худди даҳшатли тушлар кўрган киши янглиғ дилим ғаш. Нима бўлди, менга нима бўлди ўзи?»

Бу саволлар Эженни мушкул аҳволга солиб қўйди, у нима деб жавоб қилишни ўйлаб улгурмай, қўшни хонада ўтирган табиб кириб келди. Қиз унинг ҳам қўлларидан ушлаб, юзига тикилди-да, унга шу саволни берди. У бир мавҳум жавоб билан қизнинг эътиборини чалғитмоқчи бўлди. «Йўқ, йўқ,— қичқириб юборди қиз,— биламан, мен касал эдим, мен ғалати тушлар кўрдим. Мен Эжен кетиб қолди, денгиз ортига жўнади ва... чўкиб кетди, дея ўйлаган эдим. Ахир, у чиндан ҳам денгизда эмасмиди,— дея қўшиб қўйди у ва яна хотиротлар ёпирилиб келгач,— у ҳақиқатан ҳам кема ҳалокатига тушиб қолиб, буни эшитиб бизлар баримиз қайғурдик; қуёш чарақлаган бир кун тонг чоғи у уйига қайтиб келди, мана мен ҳаммасини тушуниб олдим,— дея давом этди. Кейин қўлини пешонасига тираб.— Мен тушуниб олдимки, айни мана шу ерда даҳшатли равишдаги тартибсизлик рўй берди... Бироқ мен энди ҳаммасини элас-элас хотирлаётиман... Булар бариси ўтиб кетди, Эжен энди биз билан бирга, унинг онаси тагин бахтиёр; энди биз сираям ажрашмаймиз, шундай онасми, Эжен?»— деди.

Холдан тойган қиз креслога чўзилди, ёноқларига дув-дув ёш қуйилди. Унинг теварагида дугоналари гирдикапалак бўлишар, қизнинг онги равшанлашиб кетган бу пайтда нима қилиш лозимлигини ҳеч ким билмас эди. Эжен хўнграганча фиғон қиларди. Қиз яна кўзларини очиб, маҳбубига миннатдор назар ташлади. «Ҳаммаларингиз ҳам қандай яхшисизлар»,— деди у эшитилар эшитилмас қилиб.

Табиб қизнинг отасини бир чеккага тортди. «Қизингиз тузалиб кетди,— деди у,— у руҳий тушқунликни бошидан кечирганини англапти. У ўтмиши қандай кечганини тушунапти ва ҳо-

зир нима бўлаётганини ҳам англаб турибди. Энди биз унинг тағин қайта мадорга кириши учун барча зарур шарт-шароитларни яратишимиз лозим».

«Улар яқиндагина никоҳдан ўтишди,— гапида давом этди руҳоний,— уйланишганидан кейин бу ерда ўтган байрамга келишди, улар дарахтлар орасида рақс тушиб юришаркан, давра ичида Аннетаю Эжендан бахтлироқ ва латофатлироқ жуфт йўқдай туюларди. Йигит қаллиғию онаси билан Поул Эвендаги кўркам бир фермада яшайди. Анави оппоқ гуллар чамбараги қўйилган кема моделчасини Аннета тухфа қилган, қиз тоат-ибодатларини қабул айлаб, маҳбубини хавф-хатар чоғи асраб қолгани учун буни маъбудалар ҳақиқага назр этган».

СИРЛИ КЕМА

Қадим-қадим замонларда янги Нидерландлар вилоятининг олтин асрида (у пайтларда бу ўлкага Серфикр деб лақаб олган Воутер ван Твиллер ҳокимлик қиларди) жазирама дим ёз кунларининг бирида рўй берган қалдироқ ва чақмоқ аралаш довулдан Манхеттен аҳолиси жон ҳовучлаб қолди. Емғир шаррос қуяр, ерга зарб билан урилиб майда-майда заррачаларга бўлиниб кетар ва юза бўйлаб қуюқ парда ҳосил қиларди. Момақалдироқ зарбидан томлар тешилиб кетадигандай туюларди; авлиё Николай черкови узра чақмоқ ўрмалаб қолди: чақмоқ уч бора унинг шамол паррагини беҳуда нишонга олди. Гарет ван Хорн хонадонига ўрнатилган янги печка трубасини деярли таг-туби билан вайрон қилиб ташлади. Доффи Мидлербергер шаҳарга кириб келиш асносида ҳушидан кетиб, яғир байтали устидан йиқилиб тушипти. Хуллас, ҳар қандай шаҳарда учрайдиган энг кекса муҳтарам шахс эслатиб ўтганидек, кўп замонлардан бери бундай воқеа рўй бермаганди.

Манхеттеннинг муҳтарам аёллари вужудини ҳам буюк даҳшат қамраб олди. Улар ўз болаларини чорлашар, каравот пардасини бир текис ушлаб турувчи темир занжирларга чақмоқ уриб кетмасин, деган ақида билан нағал осишар ва паноҳ излаб ертўлаларга қочишарди. Бўрон, ниҳоят, тусая бошлади. Гулдурослар олис-олисдан эшнтилаётган бўғиқ садолар билан алмашинди, чўкаётган қуёш булут шокилаларни орасидан сизиб нур таратар, кенг кўрфаз бағрида тилла ранг тусда товланарди.

Қўрғондан кўрфазда кема кўринди, деган хабар тарқалди. Бу хабар оғиздан-оғизга ўтиб, кўчалардан маҳаллаларга таралди ва тез орада кичкинагина шаҳарни алғов-далғов қилиб юборди. Қадимий пайтларда бу ерларда кема пайдо бўлиши

мустамлакачилар учун муҳим аҳамиятга молик ҳодиса эди. Ке-
ма уларнинг киндик қони тўкилган, ҳозир эса беадад океан
билан узиб ташланган мамлакат — эски дунёдан маълумотлар
олиб келарди. Йилига бир марта пайдо бўладиган бу кема зар-
гарлик буюмлари, кийим-кечаклар, биринчи даражали зарурий
нарсаларни ҳам келтирарди. Кема пайдо бўлгунга қадар гол-
ландиялик муҳтарама фрау на ўзига қалпоқ, на янги кўйлак
тика оларди; рассом эса мой бўёқларга эга бўлолмасди; бур-
гомистр учун трубкиси тамакига тўлиб тўрса-ю, қора арчадан
қилинган голланд ароғига муҳтожлик сезмаса бас; мактаб
ўқувчиси ғарғарак ва шарчаларга эга бўлар; зодагон иморат
учун ғишт сотиб олар; сўз билан айтганда, бою камбағал, кат-
таю кичик, — ҳамма кеманинг келишини орзиқиб кутарди. Кема-
нинг пайдо бўлиши донгдор Янги Амстердам шаҳри ҳаётида ҳа-
қиқатан буюк воқеа эди ва йил давомида ҳамма суҳбатларда
«кема, кема, кема» деган сўзларгина такрор-такрор қулоққа
чалинарди.

Портдан таралган янгилик шаҳарнинг бутун аҳолисини қир-
ғоққа, батарея олдига югуришга мажбур этди, зотан, ҳамма
тантанавор ва кўпдан кутилган томошани ўз кўзи билан кўриб
завқланишга ошиқар эди. Тўғри, бу пайт кеманинг келиш мав-
риди эмасди, одатда у бирмунча кечроқ пайдо бўлгуси эди ва
худди ана шу ҳолатнинг ўзи турли-туман гап-сўзларнинг туғи-
лишига сабаб бўлди. Батарея олдида одамлар тўда-тўда бўлиб
уймалашишар, бу ерда бир тўда кампирлар ва ҳар нарсага қи-
зиқувчан болакайлар қуршовида катта хоҳиш билан ўз мулоҳа-
заларини ўртоқлашаётган иззатталаб бургомистрни ҳам учра-
тиш мумкин эди. Бир оз нарида эса кўпни кўрган кекса денгиз-
чилар, собиқ балиқчи ва матрослар тўпланишган, улар
ҳозиргидай ҳодисаларни шарҳлашда буюк нуфузга эга одамлар;
улар турли фикр-мулоҳазаларни ўртага ташлашар, бу эса шу
атрофдаги бекорчилар орасида қизғин баҳсларга сабаб бўлар-
ди. Бироқ тўданинг нигоҳини ўзига тортган, ҳар бир хатти-ҳа-
ракати диққат-эътиборда бўлган яна бир киши бор эдики, у
голланд флотининг истеъфодаги капитани ва денгиз билан таал-
луқли барча нарсаларнинг маҳаллий қоҳини Ханс ван Пельт
эди. У ёғ босиб кетган, брезент матоҳ билан қопланган қадимий
бир кўзли дурбин орқали кемани кузатар экан, голланд қўши-
ғини хиргойи қилар ва баъзан тўсатдан жимиб қоларди. Айт-
моқчи, Ханс ван Пельтнинг осойишта хиргойиси халқ наздида
ҳар қандай шаҳарликнинг сўзамоллигидан кўра кўпроқ салмоқ-
қа эга эди. Шу орада кемани дурбинсиз кўз билан ҳам кузатиш
мумкин бўлиб қолди. Бу голланд қурилмаси — мустаҳкам, қа-
барик кема бўлиб, бурни ва қуйруғи юқори кўтарилган эди.

Унинг тепасида голланд миллий байроғи ял-ял яшнаб ҳилпирайди. Чўкаётган қуёш нурлари елканларни олтинсимон рангга бўяган. Кема шиддат билан денгиз тўлқинларини ёриб олга интилади. Бу ҳақда дарак берган қоровулнинг айтишига кўра, кема унинг кўзи олдида гўё қоп-қора булутлар ичидан чиққандай тўсатдан пайдо бўлган. Қишилар бу воқеанинг изоҳини билиш мақсадида савол назари билан Ханс ван Пельт томонга ўгирилдилар, лекин у лабларини янада қаттиқроқ қимтиб, бирор сўз айтмади. Баъзилар бунга жавобан маъноли қилиб елка қисисар, бошқа бировлар эса бошларини чайқаб қўйишарди.

Қиргоқдан туриб кемани бир неча бор чорлашди, лекин унинг бортидан ҳеч ким овоз бермади. Шу аснода қўрғонни айланиб ўтиб, кема Гудзон ирмоғига кирди. Замбарак келтирилди, флот гарнизони артиллерия ишидан таълим олмагани сабабли Ханс ван Пельт ортиқча машаққатларсиз уни ўқлади ва нишонга отди. Ядро кемани тешиб ўтгандай, унинг қарши борти сувда қалқиб кетгандай туюлди, лекин, шунга қарамасдан, у ҳеч шикаст емагандай таассурот қолдирди. Ҳайратланарли жиҳати шуки, шамолга ва оқимга қарши ҳаракат қилиб ва елканларини кенг ёзиб, кема дарёнинг юқори қисмига шиддат билан кириб борарди. Ўзини порт капитани сифатида ҳис этган Ханс ван Пельт зудлик билан қайиқ келтиришни буюрди ва кемани қувиб кетди, бироқ икки-уч соатлик беҳуда ҳаракатдан сўнг, ортига қайтишга мажбур бўлди.

Унинг ҳикоясига қараганда, бир неча бор юз-икки юз ярд масофада кемага яқинлашган, лекин у тўсатдан олдинга интилиб, уни деярли ярим миль ортда қолдириб кетган. Айримлар бу ҳикояни шарҳлаб, Ханс ван Пельт қайиғидаги эшкакчиларнинг ҳаммаси тунд, нафас қисилиш дардига мубтало кишилар, шунинг учун улур нафас ростлаш ва қўлларини тупиклаб олиш баҳонасида эшкакларни тез-тез ўз ҳолига ташлаб қўйишган; ёки бўлмаса, буларнинг ҳаммаси ёлғон-яшиқдан иборат қуруқ гаплардир, дейишарди. Аммо лекин Ханс ван Пельт эгнига чакмон ва бошига патли чўққи шляпалар қўндирилган, эски голландча услубда кийинган командир ва офицерларни кузатиш учун етарли масофада кемага яқинлашган эди. Бортида ўлик сукунат ҳукмрон эди, ҳайкалдай қотган одамларда ҳаракатдан нишона йўқ, кема ўз ҳолича олдинга ҳаракат қилади. У аввалгидай Гудзон бўйлаб илгарилашда давом этади ва ботаётган қуёшнинг сўнгги нурларида тобора кичрайиб, ниҳоят ёз ҳавосининг кенгликларида эриб битган оппоқ булутдай кўздан ғойиб бўлади.

Мазкур кема губернаторни ўзининг кўп йиллик лавозими мобайнида ҳеч қачон дуч келмаган чуқур мулоҳазалардан бирига

грифтор қилди. У Гудзон истиқоматгоҳлари хавфсизлиги учун азият чекади; ахир бу кема голландлар қўли остидаги ерларни босиб олиш учун ҳарбий маккорлик билан жўнатилган душман жанговар кемаси бўлиб чиқса-чи. Губернатор ўз қўли остидаги кишиларнинг бу борадаги фикрларини билиш мақсадида бир неча бор ихтиёридаги кенгаш мажлисини чақирди. Гаага яқинидаги муқаддас ўрмондан кесиб олинган ва нақш бериб ишланган ёғоч курсида тантанавор ўтирган кўйи у ўзининг ясмин чилиминини баҳузур тортар, маслаҳатчиларнинг ўзлари тафсилотини яхши билмаган мазкур воқеа ҳақидаги мулоҳазаларини тингларди. Нима бўлса ҳам энг доно каллаларнинг зўриқишига қарамасдан, Воутер ван Твиллер аввалгидай чуқур фикрларга чўмган ҳолатда жим ўтирар ва бирор қарор қабул қилишга ошиқмасди.

Гудзон атрофидаги барча аҳоли пунктларига чопарлар жўнатилди. Улар арзигулик янги хабар келтиролмадилар — кема бирорта ҳам қирғоқда тўхтамаган. Кунлар ортидан кунлар, ҳафталар кетидан ҳафталар ўтаверган — кемадан эса дарак йўқ. Лекин губернатор ихтиёридаги кенгаш бирор мухтасар ахборотга эга бўлмагани сабабли тез орада яна турли-туман гап-сўзлар тарқалди. Қайиқларнинг деярли барча капитанлари навбатдаги сафардан қайтар эканлар, дарёнинг турли жойларида сирли кемани кўрганлари ҳақида сўзлардилар. Шуни ҳам қайд этиб ўтиш лозимки, кемани айтилган ердан ўзга жойларда ҳеч ким учратмаган, командаларнинг ахборотлари кўпинча бир-бирига зид бўлиб чиқар, бу балки, унга дуч келингандаги турли ҳолатлар билан изоҳланса керак. Айрим кезларда эса бундай учрашувлар осмон юзини қора булут қамраб олган зимистон тунларда рўй берар, Таппан-Зея ёки Хавестроу-бэй кенгликларида яшин нури остида бир зум ёришиб-кўзга ташланиб қоларди. Уни жуда яқиндан кўришган ҳоллар ҳам учраб турар, бундай кезларда хавф-хатар туғилгандай одамларни ваҳима босар, навбатдаги чақмоқ асносида эса кема олисда ҳамма елканларининг кенг ёзиб, одатдагидай, шамолга қарши учиб бораётганини кўриб хотиржам бўлишарди. Айрим пайтлари сокин ёз кечаларида уни баланд қирғоқлар ёнида учратишади; бунда унинг корпусини қоп-қора соя тўсиб турган бўлади, фақат мачта умуртқаларигина ойнанинг хира ёғдусида кўзга ташланади, бироқ саёҳатчилар ҳозиргина кўриниб турган кемага яқинлашишлари билан ундан ному нишон қолмайди, бирмунча масофа сузиб бориб ортга қарашса, ой ёғдусида ярқираб турган мачталарга яна кўзлари тушади. Кема доимо ҳаво айнинган ёки довул пайтида ёки бўлмаса, ҳаво ёришини биланоқ пайдо бўлади, шунинг учун ҳам Гудзон дарёси бўйлаб саёҳат қилувчи

барча шкиперлар уни «бўрондан кейин пайдо бўладиган сирли кема» деб атай бошладилар.

Бу хабарлар губернатор ва унинг кенгаши аъзоларини саросимага солиб қўйди. Ана шу муносабат билан билдирилган беадад фикрлару мулоҳазаларни баён этиш учун жуда кўп вақт сарфлашга тўғри келади. Айримлар, ўз кўзи билан кўрган гувоҳларнинг фикрига таяниб, Янги Англия қирғоқларида учрайдиган ҳамда шарпалар ва алвастилар бошқарадиган кемалар ҳақидаги ривоятларини эслаб кетишди. Голландия мустамлакаси бўлмиш Саховатли Умид бурунида бир неча бор бўлган кекса Ханс ван Пельт эса, бу сирли кема, ҳеч шубҳасиз, илгари Тэл-бэй дарёсига кириб, у ерда паноҳ тополмагач, бошқа жойдан қароргоҳ излаётган Учқур Голланднинг ўзгинаси, деб эйтироф этди. Базиларнинг тахминига кўра, бу — ўзининг «Яримой» экипажи билан кезаётган Хендрик Гудзон эмасмикин... Ахир, маълумки, Хитойга шимоли ғарб томондан кириш учун йўл излаётган пайтда унинг кемаси ана шу дарёнинг юқори оқимида ботиб қолган эди. Бу мулоҳаза губернатор томонидан қувватланмаган бўлса-да, қандайдир йўл билан шаҳар аҳолисига етиб борди:— Хендрик Гудзон ва унинг «Яримой» командаси вақти-вақти билан Каатскил тоғларига ташриф буюрадн, кема қачонлардир ўзи фалокатга учраган жойга келиб, ана шу тоғларга навбатдаги шарпалар тўдасини ташлайди, деган тахминлар ва мишмишларда жон бордай туюларди.

Бироқ доно Вбутер ва унинг кенгаши аъзоларини чуқур мулоҳазаларга жалб этган бошқа хил ҳодисалар ҳам рўй бериб қолди ва сирли кема ҳақидаги масала ҳукумат доирасида муҳокама этилмайдиган бўлди. Шунга қарамасдан, ҳалқ унга ҳаммон ишонар, голландлар ҳукмронлиги шаронтида унинг ҳақида кўплаб ғаройиб ҳикоялар қулоққа чалинарди, айниқса инглиз эскадраси томонидан Янги Амстердам ва бутун ўлка ишғол қилиниши пайтида кема ҳақидаги фавқулодда ҳикоялар яна кўпайиб қолди. Тахминан шу пайтларда уни Таппан-Зей ва Умхаук ёнида, ҳатто ундан қуйироқдаги Хобокенда ҳам кўришган ва шундай хулосага келишган, унинг пайдо бўлиши сиёсат уфқида яқин бўрондан, шунингдек голландлар ҳукмронлигининг тез орада рўй беражак инқирозидан далолатдир.

Кема ҳозир ҳам тоғ қоялари ёнида пайдо бўлиб, Пойнт-по-Пойнт бўйлаб кезмоқда, деган турли овозалар юрса-да, шу пайтдан бошлаб биз унинг ҳақида тайин бир гап эшитмадик. Қирғоқ атрофидаги аҳолининг айтишича, улар кемани ёзинг ойдин кечаларида ва зим-зиё сокин тунларда кўришар, арғамчи эшаётган экипажнинг куй-қўшигини эшитгандай бўлишаркан; хуллас, дарёларнинг баланд қирғоқлари, кўрфазларининг сўнгсиз кенг-

ликлари ва мазкур буюк дарёнинг узун ирмоқлари билан боғлиқ кўрилгану эшитилган нарсалар шу қадар айқаш-уйқашки, очиги, бу ривоятларнинг ҳаққонийлигига менда шубҳа уйғонади.

Нима бўлса ҳам,— бунисига ҳақиқатан шак келтириш мумкин эмас,— тоғ қоялари дарёга туртиб чиққан жойларда ҳаво айниган пайтларда шундай ғаройиб ва англатиш мушкул ҳоллар содир бўлганки, тахмин қилишларича, бу ҳодиса «сирли кема» ҳақидаги қадимий ривоят билан бевосита боғлиқ. Дарё кемаларининг капитанлари пакана шарпа-почаси калта иштон ва қамиш бошига ўхшаш чўққи қалпоқ кийган, қўлига карнай тутган голландияликка дуч келишгани ҳақида хабар беришди, уларнинг сўзига қараганда, ана шу шарпа Дундерберг устидан ҳукмронлик қилади. Улар пакана шарпанинг бўрон хуружи остида қуйи голланд лаҳжасида навбатдаги шамол тўзони ва кучли қалдироқ таратишга буйруқ берганини эшитганимиз. Баъзи ҳолларда уни гоҳо қутуриб учаётган булутлар, гоҳо паға-паға туманлар қўйнида худди чивин галаларидай сакраб ва ирғишлаб, кенг иштон ва калта камзулли шайтончалар қуршовида кўришган ва шундан сўнг Антоний буруни яқинида бўрон кучая бошлаган. Кунларнинг бирида Дундерберг яқинидан ўтаётган қандайдир қайиқ шу тоғ қоялари бағридан отилиб чиқиб бутун ғазабини унга сочган кучли бўронга дуч келиб қолган. Мувозанати анчагина мустаҳкам қайиқ шу даражада қаттиқ чайқалиб кетадики, сув унинг ёнларидан чиқиб, палубани босиш хавфи туғилади. Тўсатдан кимдир мачтада қамиш бошига ўхшаш оқ қалпоқни кўриб қолади, бу — Дундерберг «хўжайини»нинг қалпоғи экан. Бутун командани ваҳима босади. Бироқ юқорига тармашиб чиқиб, қайиқни машъум қалпоқдан халос этиш бирор кишининг эсига келмайди. Шлюп у ёндан-бу ёнга чайқалишда давом этар, яъни четдан кузатган кишига қайиқ бир илож қилиб ўз мачтасини сувга богириб олишга интиляётгандай туюларди. Ҳар дақиқада у тўнтарылиб кетиши ё қирғоқ қояларига урилиши мумкин эди. Қайиқдагилар жон талвасасида бир амаллаб тоғлар қуршовидан чиқиб олишади, Поллополь оролини четлаб ўтгандагина ўзларини хавфдан халос деб билдилар, чунки, айтишларича, ана шу чегарадан кейин Дундерберг «хўжайини»нинг ҳокимлиги тугар эди. Қайиқ ана шу чегарани эндигина босиб ўтганди ҳамки, қалпоқча пилдироқдай айланиб осмонга ўрлайди, яқин ўртадаги булутлар қалпоқчага тортилиб, қуюн ҳосил қилади ва Дундерберг чўққилари сари учиб кетади, қайиқ мувозанатини ростлайди ва гўё сокин кўлда ҳаракат қилаётгандай осойишта сузишда давом этади. Мободо мачтага нағал биркитиб қўйилмаганда борми, даҳшатли қис-

матдан уни ҳеч нарса халос эта олмасди: бу оқилона эҳтиёт чоралари ўша пайдан бери ножинслар билан тўлиб-тошган мазкур дарёда сузувчи барча голланд капитанлари учун мажбурий бўлиб қолди.

Ана шу руҳ ҳақида яна бир ҳикоя мавжуд, уни Фишхиллдан чиққан Даниел Оуслестикер айтиб берган бўлиб, ундан бирор киши бирор марта бўлсин ёлгон сўз эшитмаган. Айтишича, кунларнинг бирида, зўр довул пайтида у Дундерберг «хўжайини»ни ўз қайиғининг қуйруқ қисмида отлиқ ҳолда кўрган; у қайиқни Антон буруни томон бошлаб кетаётганда, бахтига шу ерда бўлган домини¹ — эзоплик ван Гизон авлиё Николай шарафига ибодат қилиб, руҳни даф этган. Ҳалиги руҳ тўпдан отилган ўқдай осмонга учиб, авлиё рафиқасининг тунги бош кийимини юлқиб кетган қуюн билан бирга кўздан ғойиб бўлади. Ана шу бош кийими якшанба куни воқеа юз берган жойдан қирқ миля нарида, Эзоп черковининг шамол парраги учуда пайдо бўлган. Шунга ўхшаш қатор ҳодисалардан сўнг мазкур дарёдан мунтазам қатновчи шкиперлар Дундерберг ёнидан ўтаётиб, тоғ руҳи шарафига елканларини туширишар, бу эса, эҳтимол, унга ҳуш ёқар ҳамда қатновнинг хавфсизлиги таъминланар эди.

— «Сирли кема» ҳақида шоир Селин томонидан ёзиб олинган бир неча ҳикоялар шулардан иборат,— деди Антони ван дер Хейден — унинг таъкидлашига қараганда, кема Европанинг шарпалар ғужғон ўйнаган қадимий мамлакатларидан ёвуз руҳли шайтонлар галасини келтирган. Маъқул кўрсангиз, мен сизга яна бир талай ҳикоя сўзлаб берардим, тоғ ёнбағридаги дарёда рўй бераётган кўпгина нохуш кўргуликлар, эҳтимол, Дундерберг шайтонбачаларининг қилмиши натижасидир, лекин билиб турибманки, сизни мудроқ босяпти, шунинг учун, яхшиси, ухлай қолайлик.

Ой кумушранг ўроғини кўз-кўз қилиб, қояларни ва ҳурпайган ўрмонларни ёритди, дарё сатҳига жимжимадор нур таратди. Шабнам тушди; ҳали замон қорайиб турган тоғлар ёришди; ой ёғдуси қояларни майин кулранг тусга бўяди.

Овчилар тунги намчиллик таъсиридан қутилиш учун гулхани титиб, шох-шабба ташлашди. Улар Дольфга атаб, туртиб чиққан қоя тош остига шох ва қуруқ барглardan жой солиб беришди. Антони ван дер Хейден эса, теридан тикилган бесўнақай қопчиқ ичига кириб, гулхан ёнига чўзилди. Дольф кўзини очиб ётарди. У чалқанча ётиб, ажойиб ва ғаройиб манзарани томоша

¹ Домини — руҳоний (голл.)

қиларди: атрофда ваҳший қоялар, тоғлар, ўрмонлар; уйқу оғушидаги ҳиндулар чехрасида оловнинг титроқ нурлари жилваланади, гер Антони эса, сирли хонадоннинг тунги меҳмонига ўхшаб кетади. Вақти-вақти билан ўрмондан ваҳший ҳайвонларнинг ўкириши, бойўглининг хунук сайраши, тентакқушнинг акиллаши эшитилар, афтидан, улар бу овлоқда бениҳоя кўп эди; дарёнинг қаеридадир сув чалниллади, бу — сувдан сапчиб, чиқиб, сўнг текис юзада бирор из қолдирмай бор оғирлиги билан қайтиб сувга шўнғиган осетр балиғи эди: Дольф бошидан кечирган саргузаштларининг доктор хонадонида том бошидаги одатий истиқоматгоҳида кўрган нарсалар билан қиёсларди; у ерда черков соатининг тун сукунатида таратган оғир жаранги-ю, қоровулнинг уйқу аралаш «Ҳаммаёқда тиңчилик ва осойишталик!» деб бақиргани, наstdан эса доктор бурнидан чиқётган қуюқ хириллоқ, деворнинг ёғоч устунларининг эҳтиёткорлик билан кемириб дурадгорлик қилаётган каламушнинг шитиршитири қулоғига чалинарди. Фикрини қисмат ҳукмига ташлаб қўйилган бечораҳол онаси банд этди: унинг сирли ғойиб бўлиши кекса она қалбини қандай ўйлару, қандай даҳшат ва ташвишларга гирифтор этмади экан! Бу фикрлар бевосита атрофини қуршаган гўзаллик қувончларидан баҳра олишга халақит берарди: фикрлари айқаш-уйқаш бўлиб, виждонини тергар, вужудини қийноққа соларди; у кинрикларнда ёш қотган кўйи ухлаб қолди.

Агар мен бу воқеаларни тасаввуримга эрк бериб ҳикоя қилганимда эди, у ҳолда саёқ овчилар жамиятида, ваҳший тоғлар қўйнида, ана шу овлоқ жойда фавқулодда саргузаштлар учун ажойиб тасодифлар ихтиёримда бўлган бўлур эди. Уз қаҳрамонимни турли-туман қийинчиликлар ва хавф-хатарлардан омон олиб ўтардим. Энг сўнгида воқеаларнинг қандайдир ажабтовур оқимидан фойдаланиб, мен уни халос этган бўлардим, лекин ҳозир мен ёзаётган нарсалар ҳақиқатнинг аини ўзи, шу сабабдан мен яланғоч рақамлару воқеаларнинг ҳақиқий оқимини қайд этиш билан кифоялансам бас.

Шундай қилиб, эртасига саҳар пайти тўйиб овқатланиб олишгач, бизнинг саргузашт ишқибозлари қароргоҳларини тарк этиб, Антони ван дер Хейден пиннасига ўтирдилар. Шабада эсмас, ҳиндулар оқ танли овчилардан бирининг бир маромдаги қўшиғи остида осойишталик билан эшкак эшардилар. Булутсиз ажойиб кунлардан бири эди; дарё юзаси мавжланмасди ҳам; ойна-юзидай текис сув сатҳини кесиб бораётган қайиқ ўз ортида узун ва ёриқ из қолдиради. Овчилардан кейин қорин тўқлаш имконига эга бўлган қаргалар тепада тўп-тўп айланиб қолди: Улар яқиндагина қароргоҳ вазифасини ўтаганлигидан далолат

берувчи кўкиш тутун ўрлаган дарахтлар устида уймалашарди. Пиннаса тоғ ёнбағридан сузиб борарди. Гер Антони бу ўлкаларнинг ҳокими, дарё томон осилиб тушган қуруқ дарахтга уя қурган оқ бошли бургутга Дельф эътиборини қаратди; бургутнинг боши юқори қаратилган, ва у гўё тонг қуёшининг жилвагар нурларини тўйиб-тўйиб шимаётгандай туюларди. Бизнинг йўловчилар унинг шоҳона тинчини бузиб юбордилар. У шошилмасдан аввал бир қанотини, кейин иккинчисини ёзди, у ёндан-бу ёнга енгил чайқалди, ва оҳиста, осойишта мағрурлик билан жойидан кўзғалиб, сайёҳларнинг боши узра осмонга кўтарилди. Дольф қурулга ташланди, бургутни мўлжаллаб отди, ўқ ҳавода визиллаб бургутнинг бир неча патини кесиб ўтди. Ўқ овози қоялардан қояларга урилиб, минглаб акс садоларни туғдирди, бироқ само ҳожими тобора баланд кўтарилиб ҳавода мағрур сузиб борарди. Бургут юксакларга парвоз этгани сари, тоғ ўрмонларининг яшил кўкси узра ҳосил қилаётган доиралар ҳам кенгайиб борарди, ниҳоят туртиб чиққан баҳайбат қоялар ортида у кўздан ғойиб бўлди. Дольф ана шу мағрур осойишталикдан ёзгириқ таъна ҳис этди ҳамда шоҳона қушни бекордан-бекорга ҳақорат қилгани учун ўзини ўзи тергай бошлади. Гер Антони жилмайиб туриб, улар ҳали Дундерберг «хўжайини» территориясида юрганликларини эслатиб қўйди: кекса ҳинду бош ирғаб, бургутни ўлдириб шарофат келтирмаслигини айтди.

— Овчилар,— деди у,— аксинча, ўз ўлжаларининг маълум қисмини бургутга атаб қолдирадилар.

Ҳар қалай, улар сафар давомида кўнглини нохуш қиладиган воқеаларга дуч келишмади. Улар муваффақият билан илгари кетдилар: улуғвор ҳамда ваҳший манзаралар бир-бири билан алмашилиб борарди. Ниҳоят улар худди сузувчи шийпондай таассурот қолдирувчи Поллополь оролига кирдилар, ундан кейин эса тоғлар бошланди. Улар кундузги жазирона ўз кучини йўқотиб, эшкакчиларни алмаштириш учун имконият яратувчи шабада кўтарилгунча кутиб туриш учун қирғоққа тушдилар. Бир неча киши тушлик овқат тайёрлаш билан машғул бўлди, қолганлар эса дарахт остидаги сояларга чўзилишди. Чор-атрофда осойишталик ва ёзнинг роҳат-фароғати ҳукмрон эди; мудроқ босган, толиққан ҳолда улар табиат гўзаллигидан баҳра олишарди. Бир томонда ҳўмрайган баланд тепаликлар олис-олисларда ҳурпайган тоғ ўрмонлари билан тутшиб, сув юзасида кўзгудагидек акс этарди; бошқа томонда эса дарё кенгликлари унинг қуёш остида жилваланиб ётган эгри-бугри қўлтиқлари, ям-яшил бурунлар ва қаердадир узоқ-узоқларда, узоқ-юлуқ булут парчалари осилиб қолган ва тўлқин бўлиб қотган синиқ

уфқлар билан туташ Шауенгенк тоғ тизмалари кўзга ташланарди.

Яхшиси, мен уларнинг дарё бўйлаб саёҳатига доир икир-чирларга тўхталиб ўтирмайин; уларнинг саёқ, эркин ҳаёти, кумушсимон сув бағрида сузишлари, ваҳший ўрмонзор қирғоқларга қўнишгани, қаердадир сершоҳ дарахтлар остида сурган айш-ишратлари баёнига берилмайин; дарё сувлари уларнинг оёғи остида пайдо бўлган кўпикларни ювгани, олисдаги тоғлар, қоялар, дарахтлар, оппоқ қор тусли булутлар, кўм-кўк ва тубсиз само уларнинг нигоҳи қаршисида жилвагар ёз манзарасини ҳосил этгани тўғрисида ҳам ҳеч нарса деб ўтирмайин. Ахир бу манзараларнинг ҳаммаси кўз олдимизда жонли намоён бўлар экан, пушаймонлик ё ўкинч туйғусини ҳис этмаймиз, бироқ улар тасвирлаб берилганда зерикарли туюлади.

Улар қирғоққа туша солиб, шундоққина сувга туташ жойда ўзларига қароргоҳ тиклашарди; баъзилар ўрмонга кириб кетиб, ов билан шуғулланар, бошқалар эса балиқ тутарди. Баъзан эса улар нишонга уриш, кураш, югуриш ва сакраш бўйича мусобақалар билан кўнгилхушлик қилишарди. Дольф ана шу хил машқларда намоён этган чаққонлик ва эпчиллик хислатлари билан Антони ван дер Хейденнинг ҳурматини қозонди, гер Антони эса бу хислатларни эр киши учун қимматли фазилатлар деб ҳисобларди.

Улар шу зайлда шошилмасдан олға сузишарди; кишини толиқтирмайдиган вақти-соатни танлаб йўлга тушишар, айрим пайтлари эрта саҳарда, гоҳо қош қорайган сокин дамларда ёки ой нурлари сув юзасида минг хил рангда жимирлаб, тўлқинлар эса уларнинг қайиғига урилиб, алланарсаларни оҳиста шивирлаган кезларда йўл юришарди. Бу қадар қониқош ва хушчақчақлик туйғусини Дольф шу пайтгача туйиб кўрмаган, мана шу ёввойи, тасодифлар билан тўлиб-тошган ҳаёт қалбини бу қадар ром этиб олишини хаёлига ҳам келтирмаган эди. Саёқликка ишқибоз Антони ван дер Хейден унинг қиёфасида ўзига мос улфатни кўрди; Дольфга бўлган ҳурмати кундан-кун ошиб мустаҳкамланаверди. Ўзидаги белги ва хусусиятларни навқирон дўсти сиймосида тобора равшанроқ кўраётган серғайрат кекса гер Антони бутун вужуди билан Дольф томон талпинарди; энликда, саёҳат ниҳоясига етай деб қолган бир пайтда у ўзини ортиқ тийиб туролмади ва Дольфдан унинг аввалги ҳаёти ҳақида сўраб-суриштирди.

Дольф ўзи ҳақида, табобат илми борасидаги машғулотлари ва арзимас муваффақиятлари тўғрисида, шунингдек эртанги кунга нисбатан мубҳам ишончи ҳақида очиқ-ойдин сўзлаб берди. Дольф қиёфасида мужассамини топган буюк талант ва

истеъдодлар докторлиқнинг ясама сочи остида хазон бўлиб чиришга маъқум эканлигини ҳис этган гер Антони вужуд-вужудига чак титраб кетди. У бутун борлиғи билан табиблик санъатига нафрат билан қарар, яккаю ягона врач — қассоб мададига таянарди, холос. Қачонлардир ёшлигида мазмунини англаш мушкул бўлган китобча учун қаттиқ калтак еган, шу сабабли ҳамма фанларга нисбатан унда нафрат уйғонганди. Кучли, чаққон, мерган, балиқ овлаш, сакраш, кураш ва чавандозликка қобилиятли Дольфга ўхшаш ажойиб бир йигит бир парча нон илинжида қандайдир дори-дармонлар тайёрлаш билан кун ўтказиши мумкинлиги унинг энсасини қотирарди. У пушаймон емаслик ва «медицинадан батамом қўл силташни» маслаҳат бериб, Дольфни овута бошлади, бу қадар буюк қобилиятга эга бўлган навқирон йигитнинг, ҳартугул, бахти ерда қолмайди!

— Олбанида, билишимча, сизнинг таниш-билишингиз йўқ. Шу сабабли,— деди у Дольфга,— тўппа-тўғри бизниқига бора қоламиз; атроф-теварак билан танишиб ва янги шароитга кўниккунингизча мениқида тураверасиз; шу орада биз бир-икки бор овга чиқамиз, балиқ овлаймиз, зотан, сизда мавжуд истеъдод эътиборсиз қолдирилмайди.

Бутун борлиғи билан тақдир ҳукмига қарам Дольфни кўндириш қийин эмасди. Сўнги воқеалар ҳақида пухта мулоҳаза юришиб, шундай хулосага келдики, гер Антони қандайдир даражада «Шарпалар хонадони» билан боғлиқ ва дарёда уларни тўқнаштирган фавқуллодда ҳодиса у ёки бу ҳолатда, албатта, яхшилик келтирмоғи керак, қисқаси, юзага келган вазиятга кўникиш учун ундай ёки бундай деган сўзлардан кўра қулайроқ нарса борми. Бу — нақадар беғам ва орқа мия билан яшашга кўниккан Дольфдай кишилар учун муҳим ҳаётий таянчдир, орда қолган кўнгилсизликлар ва ошиғич суратда кутилаётган омад ўртасига кимки шу қадар оддий ва енгил усул билан кўприк ташлаш қобилиятига эга бўлса, у файласуф кароматига тенг саодат калитига эга ҳисобланади.

Улар, ниҳоят, Олбанига кириб келишди. Антони ван дер Хейденнинг қайтиши, афтидан, шаҳарнинг барча аҳолисини хурсанд қилиб юборганди. Қирғоқ бўйида уни бетиним табриклашарди; сон-саноқсиз кишилар кўчаларда у билан саломлашар, унинг атрофида итлар гужғон ўйнар, болакайлар қувноқ хархаша билан уни қуршаб олишарди — ҳамма, деярли барча Антони ван дер Хейденни жуда яхши биларди. Дольф индамасдан унинг изидан бораверди, донгдор шаҳар озодалиги уни ҳайратга солди. Ҳақиқатан ўша кунларда Олбани ўзининг шуҳрат чўққисиди бўлиб унинг аҳолиси деярли голланд мустамлакачиларининг илк аждодларидан иборат эди: у ҳали кашф этилмаган ва Янги Анг-

лиянинг тadbиркор кишилари бу ерга кириб келишга улгурмаган эдилар. Ҳамма нарса осойишта ва батартиб эди; ҳамма ишлар бешошиллич ва бир меъёردа давом этарди: шаҳар ҳаёти ортиқча тараддулдарсиз, «қуёш остида бир парча ер учун» жанжалларсиз ва яшаш учун беҳуда қон тўкишларсиз давом этарди. Шинам кўчаларда қуюқ майсалар ўсиб ётар, сувга тўйинган кўкатлар цигоҳларни эркаларди. Бўйчан ва нозиктан заранг дарахтлари ёки мажнунтоллар хонадонларга қуюқ соя ташлаган шохлардан шохларга чўзилиб осилиб ётган шоҳи ипақларда капалак қуртлар тебраниб ётар, улар атрофида эса ажиб ўзгаришлардан қувнагандай капалаклар гужғон ўйнарди. Уйлар қадимий голландча услубда қурилган, томлари учи осмонга тик қадалган, гўлабошлари кўча томон туртиб чиқарди. Ихчамгина бурма қалпоқ, ёрқинранг кўйлак кийган ва оқ фартук тутган меҳнатсевар уй бекаси остонада, курсида ўтириб, ҳафсала билан нарса тўқирди; унинг рўпарасида эса, курсида хўжайин трубка тортар, хонадоннинг эркатойи — кичкинтой негр қизи зинада, бекасининг оёқ остида ўрнашиб олиб, игнада зўр иштиёқ билан алланарса тикарди. Пешайвонда қалдирғочлар чириллар, кўча бўйлаб ўқдек учиб, айримлари ўзларининг очкўз ва чинқироқ полапонларига оғзида бирор ёмиш келтиришарди. Қизил хўрозча қақағлаб ихчамгина уясига, — баъзи эски ташландиқ қалпоқ ҳам унга уйча бўлиб хизмат қиларди, — кириб кетар, дам ўтмай ҳовлиқиб ташқари отиларди. Яйловлардан моллар қайтди; улар кўчаларда мў-мўлашар, ҳовлига кирмасдан остонадаёқ соғиб олишларини гўё талаб қилишарди; улардан бирортаси ажралиб ортда қоладиган бўлса борми, негр боласи қўлидаги узун хичиндан қутилиши амри маҳол эди.

Бюргерлар Антони ван дер Хейденга сиполик билан бош иргаб салом беришар, аёллари эса унга етиб олиб, бирор дўстона илиқ сўз айтардилар; уни бу ерда ҳамма оддийгина — Антони деб атайдди, чунки ажойиб ва қадимий анъаналарга кўра, бу ерда шундай муомала қабул қилинган — улар бир-бирларини болаликдан бери яхши билишади ва ҳар қандай кишини илк бор чўқитиргандаги номи билан аташга одатланишган. Гер Антони бу сафар йўл-йўлакай тўхтаб ўтмас ва одатий аския, ҳазил-ҳузуллардан ўзини тийиб борарди. У уйга шовилмоқда эди. Ниҳоят улар гер Антони хонадонига етиб боришди. Бу — голланд услубида қурилган иморат бўлиб, пештоқига қурилиш йили илк мустамлака даврига онд эканидан далолат берувчи йирик темир рақамлар битилганди.

Гер Антони қайтиб келгани ҳақидаги хабар аллақачон атроф-теваракка тарқалган ва уйдагилар уни орзиқиб кутишарди. Эшик олдида унга пешвоз чиққан кексаю ёш негрлар тўдаси уй-

малашади. Унинг хизматида сочлари оқарган чоллар қувнаб жилмайишар, бесўнақай ва кулгили ҳолатда таъзим бажо келтиришар ва турли хил қиёфага киришар, болалар эса унинг оёғи остида айланишарди. Лекин ҳаммадан кўра ҳам унинг келишидан ял-ял яшнаган лўппигина қиз—гер Антонининг яккаю ягона ва унинг қалб бисоти бўлган фарзанди хурсанд эди. У отасига пешвоз югуриб чиқди, лекин унинг ёнида нотаниш йигитни учратиб, чехраси қизариб кетди. Дольф гунг бир ҳайрат ичра лол қотди: назарида у шу пайтга қадар бу қадар гўзал мавжудотни кўрмаган эди. У эски голландча мода билан, аёл қоматини кўз-кўз қилиб кўрсатувчи узун корсаж ва башанг қисқа юбка кийганди эгнига. Сочлари қалпоқча остига олинган, бу эса манглай гўзаллигини бўрттириб кўрсатарди; кулимсираб турувчи ажойиб мовий кўзлар, гўзал ва нозик бел ҳамда нафис кўтарилган кўкрак — қисқаси, туриш-турмуши билан у голланд маъбудаси эдикки, бир ишни охиригача етказмай қўймайдиган Дольф шу заҳотиёқ оромини йўқотди, уни севиб қолди.

Қиз Дольфни самимий кутиб олди ва уни ичкарига таклиф этди. Ичкари эса гер Антонининг диди ва одат-тартибларидан ва бир пайтнинг ўзида ота-боболари қолдирган бойликдан гувоҳлик берарди. Буфетлар ичи ва тагсупачалар устида ўймакорлик билан ишланган кумуш идишлар ва ёзувлар битилган чинчилар қалашиб ётарди. Меҳмонхонадаги камин устида, қабул қилинган қоидаги биноан, турли ранга бўялиб рамкага олинган авлод шажарасига онд герб турарди: унинг тепасида ўрдак ови учун мўлжалланган узун стволли милтиқ, ҳар икки ёнига ҳиндулар халтаси ва ўқ солинадиган шох осиб қўйилган. Қелиб чиқиши ҳиндуларга тааллуқли кўпгина нарсалар; чилим, томагавка, бош суягини тозалашда ишлатиладиган пичоқ, овчилик халтаси, чиғаноқ тасма каби буюмлар хона ичини безаб туради; бундан ташқари, турли-туман балиқчилик асбоблари ва бурчак-бурчакларда икки-уч қурол-яроғ ҳам кўзга ташланади. Ван дер Хейденлар хонадошида хўжалик ишлари, афтидан, хўжайинининг ўз дидига монанд, ва албатта назокатли қизи иштирокида олиб борилади. Бу ерда соддадил ота улугворлиги ва кўнгилчан мурувват ҳукмрон эди. Негрлар хўжайин билан кўришиш ва унинг ҳикояларини эшитиш учун хонага бетакаллуж кириб келишди; улар эшик олдида тик туриб, унинг ҳикоясига жимгина қулоқ тутадилар, сўнг эшитганларини ошхонада қайта ҳикоя қилиш учун оғизлари қулоқда чиқиб кетадилар. Икки негр қизи — хонадоннинг эркатойлари бўлса керак — итлар билан овора, қўлларидаги пон ва сарёғни улар билан баҳам кўришарди. Ҳамма хизматкорлар тўқ ва мамнун кўринишади. Кечки овқат учун стол устига дастурхон ёзилди.

Турли-туман ва мўл овқату ширинликлар хўжайинининг диди ва саховатидан, бир пайтнинг ўзида қизининг хўжалик ишларидаги ажойиб қобилиятларидан далолат беради.

Кечқурун шаҳарнинг бир тўда казо-казолари: ван Ренселаерлар, Гансевортлар, Розебумлар, ван дер Хейденнинг бошқа дўст-ульфатлари таширф буюришди. Ҳаммалари хўжайиннинг саргузаштлари ҳақида ҳисобот тинглашга келишди, зотан, у маҳаллий Синдабод-денгизчи эди, унинг жасорати ва кўрғай-кечирганлари шаҳарликларнинг жон қулоқ билан тинглайдиган севимли мавзусига айланганди. Улар эшиклари ланг очилган меҳмонхонада ўтириб суҳбат қуришар, шаҳар янгиликлари ҳақидаги хабарлар билан ўртоқлашишар, туганмас сирли воқеаларни ўртага ташлаш билан машғул эдилар. Дольф бу пайтда дераза остидаги курсига ўтириб олиб, ёш қизнинг кўнглини овлаш билан банд. У ўз туйғуларини ифода этишда очиқкўнгил эди, зотан, у пайтларда сохта камтарлик ва бошқа хил такаллуфлар одат тусига кирмаганди; бунинг устига, ғира-шира ва кечаси севги рози учун ажиб қулайлик туғдиради. У тортинчоқ тилни ҳам сўзамол қилади ва уятчан қиз чеҳрасида пайдо бўлган қизилликни кўздан пинҳон тутари. Тун қуюқлашиб келар, юлдузлар осмон сатҳида тобора ёрқинроқ жимирларди; вақти-вақти билан ойна ортида бир дақиқа тиниқ нур таратган ялтироқ қурт кўзга ташланиб қолади, баъзан эса хона ичига адашиб кириб, шифтда учқундай ўрмалайди.

Ушбу узун ёз кечасида Дольф қиз қулоғига нималар деб шивирлаганини, очиги, тасвирлаб бериш мушкул: у шу қадар оҳиста ва шу қадар ноаниқ қилиб гапирардики, унинг сўзлари тарих битувчи қулоғига эшитилмасди. Лекин, ҳар тугул, улар нишонга аниқ уришарди, зотан Дольф аёллар кўнглини овлаш қобилиятига эга бўлиб, хотин-қизлар даврасида анча тажриба орттирганди. Бу орада меҳмонлар бир-бир тарқала бошлашди; сўзлайвериб дармондан қолган Антони ван дер Хейден эшик ёнида креслода ўтириб мудрай бошлади. Тўсатдан уни жарангдор бир садо уйғотиб юборди; бу Дольфнинг ҳароратли сўзлари тасдиқи сифатида бутун қалб қўри билан, лекин эҳтиётсизлик оқибатида ифода этган бўйса эдики, хона сукунати ичра у пистолет ўқидай садо чиқарди. Гер Антони сапчиб ўрнидан турди, кўзларини ишқалади, чироқ келтиришларини буюрди ва... кеч тушиб қолгани, ухлаш пайти етганлигини айтди; ўз хонасига кета туриб, Дольфнинг қўлини дўстона қисди, меҳр билан унинг кўзларига тик боқди ва бошини шундай чайқаб қўйдикки, бу билан ҳаммасидан воқиф эканлигини уқтиргандай бўлди: ахир навқирон йиллари ҳозир ҳам унинг ёдида-да!

Бизнинг қаҳрамонимизни эман панелли кенг хонага жойла-

дилар; бу ерга кийим шкафлари ва катта комодлар, мум билан ишловдан ёрқин тус олган мисгарлик зеб-зийнатлари қўйилган. Хонада оилавий ашёлар ва полотнолар сақланарди; голланд бекалари мақтовга лойиқ шуҳратпарастлик билан ажралиб туришади ва улар ўз хонадони бисотини меҳмонга кўз-кўз қилишга мойил.

Ҳар ҳолда, Дольф ўз ўй-хаёллари билан шу қадар банд эдики, хонадаги зеб-зийнатларга эътибор бермади; шунга қарамасдан, у ван дер Хейденлар хонадониди ҳукм сурган бемулозамат такаллуф ва шодиёналик билан доктор Книпперхаузен хонадонидидаги зиқналик, бахиллик билан йўғрилган нурсиз турмуш ўртасидаги фарқни сезмай қололмасди. Лекин уни таъқиб этаётган фикр—эртами, кечми бу очиқ кўнгил, самимий хўжайин ҳаёда кўркам бека билан хайрлашиш мавриди етиб, элма-эл яна кезишга мажбур бўлиши ҳақидаги ўйлар ҳам завқланиш туйғусига монелик қиларди. Бу ерда узоқ вақт қолиш — кечирилмас тентаклик: у янада қаттиқроқ севиб қолади, қашшоқ бир йигитча учун буюк Антони ван дер Хейденнинг қизини кўз остига олиш ахир бу ақлдан озиш билан тенг эмасми? Унинг туйғуларига жавобан ёш қиз қалбида уйғонган ҳиссиётнинг ўзиёқ Дольфни бу ердан тезроқ кетишга ундарди. Имкониятдан фойдаланиб, қизнинг телбанамо севгисини қозониш хўжайиннинг меҳмондўстлигига нисбатан энг қабиҳ ношукурлик бўлур эди. Қисқаси, Дольф гўзал қалб ва ҳардамхаёл каллага эга кўпбала ўспиринларга худди икки томчи сувдай ўхшаб кетарди, бундайлар аввал ҳаракат қилиб, сўнг мулоҳаза юритадилар, яъни ўйларига монанд ҳаракат қилмайдилар, шунинг учун тун чоғида ажойиб қарорга келадилару, тонг отиши билан уни батамом унутиб юборадилар.

«Саёҳат ажойиб тарзда яқунланди, бундан ортигини хаёлга келтириб бўлармишми?— деди у юмшоқ тўшакка чўкаётиб ўзига-ўзи ҳамда қордай оқ ва янги чойшабни иягига қадар тортиб олди.— Уйга бир қоп тилла билан қайтиш ўрнига яккаю ягона стивер¹ билан бегона қирғоққа қўндим ва ундан ҳам баттари, бутун борлигим билан севиб қолдим. Ҳар ҳолда,— деб қўшиб қўйди у бошқа ёнбошига ағанар экан,— ҳозир мен яхшигина тўшакда ётибман, бунинг ўзи ҳам катта гап; ҳозиримиз билан завқланилайлик-да, эртамизни эсга олмайлик; мен ундай ёки бундай ҳолатда ҳам ҳамма нарса яхшиликка олиб боради деган фикрда собитман».

Шундай ўйлар билан эриб бораётган шамни ўчиришга қўл чўзган ҳам эдики, бирданига даҳшат ва ҳайратдан ўзи шамдай

¹ Стивер — Голландия, шунингдек Даниянинг майда мис чақаси.

қотиб қолди: у хонанинг нимқоронғи бурчагидан кўз узолмас, гўё «Шарпалар хонадони»дан чиқиб келган руҳ унга термулиб тургандай эди. Яхшилаб кузатгач, у тушундики, шарпа деб ўйлаган нарса кийим шкафи ортида, қоронғи бурчақда осилиб турган, фламандрлар даврига оид қадимий портрет экан. Лекин бу тунги меҳмоннинг айнан бетакрор тасвири эди. Эғнида ўша плашч, белидан тасма билан тортилган камзул, ўша мош-гуруч соқол, бир нуқтага термулган ўша нигоҳ, пат ёпиштирилган ва зийлари билан бир томонга қийшайтирилган ўша шляпа, Антони ван дер Хейден билан «Шарпалар хонадони»даги чол ўртасида ўхшашлик борлигига бир неча бор эътибор берганлиги Дольфнинг ёдига тушди; ҳозир эса, авалгидан кўра ҳам шу нарсага қаттиқ ишонч ҳосил қилдики, улар ўртасида қандайдир мубҳам алоқа мавжуд ва унинг элма-эл кезишларини қисматнинг ўзи бошқараётир. У даҳшат туйғуси билан портретга термулиб ётар экан, девор соати жуда кеч бўлиб қолганидан далолат бериб занг урди. У шамни ўчирди, ғаройиб ҳодисалар ва ўхшашликлар тўғрисида ўйланиб, у ёнбошдан-бу ёнбошига ағанарди ва ниҳоят, кўзларини уйқу элтиди. Унгида тинчини бузган шарпалар тушида ҳам уни таъқиб этавердилар. Тушида, у аввалгидай, портретга термулиб тўшакда ётганмиш, сурат аста-секин жонланипти. Ғаройиб чол девордан айрилиб пастга тушиб келди; у хонадан ташқарига чиқди. Дольф унинг кетидан эргашиди, улар қудуқ ёнида пайдо бўлдилар, чол қўли билан қудуққа ишора қилди, сўнг бир жилмайди-да, кўздан ғойиб бўлди.

Дольф уйғониб, бошида турган Антони ван дер Хейденга кўзи тушди, у салом берди ва қандай ухлаб турганлиги ҳақида сўради. Дольф жуда яхши ором олганлигидан уни огоҳ этди ва қулай вазиятдан фойдаланиб, рўпарада, деворда осифлиқ портрет тўғрисида суриштирди:

— Бу кекса Қиллиан ван дер Шпигелнинг портрети, — деб жавоб берди гер Антони. — У қачонлардир Амстердам бургомистри эди, халқ ғалаёни туфайли у Голландияни ташлаб чиқиб кетган ва Питер Стайвесант даврида унинг қўли остидаги ана шу вилоятдан бошпана топган. У она томондан менга аждод ҳисобланади; очигини айтсам, баҳил, қари туллак эди у! Инглизлар Янги Амстердамни босиб олишгач, — бу воқеа 1664 йили бўлган эди, — ўзининг мол-мулки жойлашган ерга қайтди. Бойлигимни тортиб олиб, ўзимни гадо қилишади, деган даҳшатдан чўчиб, бор бисотини пулга айлантиради ҳам-да уни эҳтиётлаб яшириб қўяди. Инглизлар пулларини тортиб олиш учун уни қидириб юришгандай васвасага тушиб, йиллар давомида турли ерларда яширин яшайди; лекин, ба-рибир, кунларнинг бирида уни тўшакда жонсиз ҳолда кўра-

дилар. Шундай қилиб, ўз бойлигининг каттагина қисмини қадарга яширгани ҳақидаги масала очиқлигича қолган.

Орадан бир оз муддат ўтгач, Антони ван дер Хейден хонадан ташқарига чиқди: у кетиши билан Дольф яна ўйга чўмди. Ахир унинг онаси ҳам келиб чиқиши билан ван дер Шпигельга бориб тақалади-ку; бундан ташқари, онаси кекса Киллиан уларнинг аждодларидан бири эканлигини эслатиб ўтганди. Яна онасининг айтиши бўйича, унинг отаси чолнинг бевосита меросхўри бўлган, лекин чолдан ҳеч қандай бойлик қолмаган. Энди маълум бўлишича, Антони ван дер Хейден ҳам унинг авлодидан, демак, қашшоқ бойнинг меросхўрларидан бири экан; бундан чиқди, Хейлигерлар ҳамда ван дер Хейденлар ўзаро узоқ қариндошлик муносабатда эканлар-да.

«Мана гап қаерда экан,— ўй сурарди Дольф. — Нега энди мен ўз тушимни қўйидаги тарзда таъбирлашим мумкин эмас, яъни, мен бахт илинжида Олбанига боришим шарт эди; чолнинг бойлиги масаласига келсак, мен уни қўргончада — қудуқ остидан излаб топаман. Лекин бу ишни қандай қилиб орқаворотдан амалга ошириш керак! Нега энди бу қари шарпа қудуқ ҳақида мени тезда огоҳ этиб қўя қолмади? Мени Олбанига қувгинди қилишининг унга нима ҳожати бор эди? Ҳамма нарса англашилгач, келган йўлимдан яна низимга қайтиш учунгинами?»

Қийиниб ювингунга қадар унинг миясини ана шу хил пайдар-пай фикрлар банд этди. У ўйчан ҳолда зинадан пастига тушди ва қаршисида қувноқ, юзлари ял-ял яшнаган Мари ван дер Хейденга дуч келди, қиз йигитни қийнаган муаммоларга калит топиб бергандай бўлди. «Бундан чиқди,— ўйида давом этарди Дольф,— қари шарпа тўғри йўл тутган экан-да. Унинг ҳисоблашига кўра, агар мен унинг бойлигини қўлга киритсам ва унинг яхшигина чеварасини хотинликка олсам, у ҳолда шажара шоҳлари қайтадан бирлашади ва пуллар ишончли қўлларга келиб тушади.»

Миясида чарх урган фикр унга тинчлик бермасди. У хазинани қўлга киритиш учун ортга қайтишга ошиқарди, хазина қудуқ остида эканлигига шубҳа қилмас ва исталган пайтда кимдир биров унга дуч келиб қолиши эҳтимол. «Ким билади — ўйларди у,— уйқусизлик дардига гирифтор қария «Шарпалар хонадони»га кириб келувчи ҳар бир кимсага учрайвериш одати бўлса-чи? Қудуққа Олбани орқали эмас, балки қулайроқ йўл билан бориш имконини қидирадиган мендан тадбирлароқ бирор киши учраб қолмаслигига ким кафолат бера олади?» Тинчини йўқотган қари шарпа ўзининг эгизаги — беқарор

портрет билан бирлашиб, тезроқ Қизил денгиз¹ остига тушиб гумдон бўлишини дил-дилидан қайта-қайта тиларди. У Олбанидан тезроқ жўнаб кетишни истарди. Дарёнинг қуйи оқими бўйлаб сафарга отланиш имконияти юзага келгунига қадар яна икки-уч кун ўтди. Гўзал Мари табассумлари унга завқ-лаззат бағишласа-да, дақиқа сари қизга нисбатан севгиси кучайиб борса-да, кунлар Дольф учун ниҳоятда секин ўтарди.

Уни қирғоққа ирғитган кема, ниҳоятда яна сафарга тайёрлана бошлади. Дольф уйга қайтишга қарор қилганлигини пойма-пой бўлса ҳам бир амаллаб Антони ван дер Хейденга тушинтирди. Очиққўнгил хўжайин бу хабардан ҳам ҳайрон, ҳам хафа бўлди. У ўрмонзор бағрига сайр-томошалар қилишни режалаштириб қўйганди; унинг қўли остидаги ҳиндулар кўллардан бирига узоқ экспедицияга тайёргарлик кўришаётганди. Гер Антони Дольфни бир четга чақирди ва бутун сўзамоллигини ишга солди, юмушлар ҳақида унутиб, унинг хонадонида меҳмон бўлиб туришга ундади — бари беҳуда эди, ниҳоят у насихат қилишдан воз кечди, лекин «ажойиб йигит майдакашлик қилиб ўтириши ниҳоятда афсусланарли» деб қўшиб қўйди. Шунга қарамасдан хайрлашиш асносида йигитнинг қўлини маҳкам қисди, ўзининг энг яхши кўрган ов милтигини совға қилди ва Дольф учун яна Олбанида бўлиш имконияти туғилса, хонадонига албатта ташриф буюришини тайинлади. Жажжигина гўзал Мари бирор оғиз сўз айтмади, лекин йигит охири борундан бўса олганида нафис кулдиргичлар безаб турган яноқлари оқаришди ва кўзларида ёш ҳалқаланди.

Дольф чаққонлик билан кема палубасига сакраб ўтди. Елкан кўтарилди, мувофиқ шамол эсарди; ҳадемай Олбани, унинг ям-яшил тепаликлари ва ўрмонлар билан қопланган оролчалар олис кўкиш туманлик бағрида кўздан ғойиб бўлди. Кема қуёш ёғдусида тик чўққилари ярқираб ётган Каатскиль тоғлари ёнбағридан эсон-омон ўтиб олди. Улар тоғ қоялари дарёга туртиб чиққан хатарли ерларни ҳам ортда қолдирдилар, бу сафар Дундерберг руҳи бошқа бирор шарпа уларга халақит бермади; улар Хаверстроубэй, Кротонлар буруни, Таппан-Зея, Палисадлардан ҳам ўтиб олишди ва ниҳоят, учинчи куни тушдан сўнг, худди булутдай ҳавода муаллақ Хобокен бурунини кўришга муяссар бўлдилар, ҳадемай Манхеттен томлари ҳам кўзга чалинди.

Қирғоққа туша солиб, Дольф ўзининг кекса онаси сари ошиқди. Унинг туфайли она чеккан изтироблар ҳақидаги туйғу

¹ Инглизча ибора, шайтон елкасига ўтириб, нариги дунёга жўнаш маъносида,

муттасил вужудини тирнарди. Йўл-йўлакай у узоқ вақт йўқ бўлиб кетгани сабабини қандай қилиб тушинтириш ва бу билан «Шарпалар хонадони» ҳақидаги сирни ошкор этиб қўймасликни ўйлаб бош қотириб борди. Ана шулар ҳақида мулоҳаза юритиб, кўча бўйлаб она хонадони томон ошиқар экан, тўсатдан миҳлангандай жойида қотиб қолди: қаршисида харобазор намоён бўлди.

Кучли ёнғин бўлганга ўхшайди: бир неча йирик хонадонлар ва улар билан бирга Хейлигер хонимнинг камтарона кулбаси ҳам ёниб кетган. Деворларнинг бир қисмигина ағдарилиб тушган, Дольф болаликдан бери таниш ул-бул нарсаларни кўздан кечиришга муваффақ бўлди. Мана, камин, қачонлардир унинг атрофида ўйнаб юрарди: камин деворлари муқаддас тарих воқеалари акс этган голландча кошинлар билан қопланган ва ушбу манзаралар болалик тасаввурини ҳайратга соларди. Куйган ва ёнган нарсалар орасида кресло ҳам кўзга ташланар, бечора онаси шунда ўтириб, ақилли-хушли бўл деб, қанча-қанча панд-насихатлар қилганди: унинг шундоққина ёнбошида мис илгакли Таврот китоби ётар, ҳозир эса — эсиз! — бир ҳовуч кулга айланганди.

Бу ғамгин манзарадан Дольф ларзага келди: оловда қолиб онам ҳалок бўлмадимикин, деган туйғудан вужуди даҳшатга тушди. Лекин шу аснода шу ердан ўтиб кетаётган қўшнилardan бири, бахтига, онаси тирик эканлигини айтиб, кўнглини тинчлантирди. Лекин, муҳтарама аёл ўзининг бор буд-шудидан айрилганди: кишилар бой қўшнилари бисотини шу қадар жонбозлик билан қутқардиларки, натижада Хейлигер хонимнинг ҳамма нарсаси таг-тугигача ёниб битди; мабодо эски дўстлари Питер де Гроодт фидойилик билан ёрдам қўлини чўзмаганида борми, оловда қолган нарсалар қисмати мушфиқ кампиру унинг мушиги бошига ҳам тушган бўларди.

Қўрқув ва бахтсизликдан ларзага келган кампир титраб-қақшаб ва руҳан эзилиб тўшакда ётарди. Ҳар ҳолда, шаҳарликлар меҳр-шафқатни ундан дариг тутишмади. Бой қўшнилари бисоти олов чангалидан қутқариб олинганидан кейин, бетиним келди-кетдилар давомида одамлар ҳамдардлик изҳор этганларидан сўнг — ахир улар озмунча азобларга дош бердиларми! — фақат ана шулардан кейингина кимдир бечора Хейлигер хоним ҳам мавжуд эканлигини эсга олди. У яна ҳамманинг эътиборига тушди: энди азалгидан кўра ҳам кўпроқ ҳамдард эдилар унга; агар ҳамдардликни пулга чегириш имкони бўлганидами — худо ўзи тўзим берсин, қанчалар зўр бойвучча хонимга айланган бўларди кампир!

Бу сафар кампир учун бирор савоб иш қилиш керак, деган

тугал бир қарорга келинди. Шу сабабдан домини якшанба куни Хейлигер хоним учун ибодат қилди ва барча даромад кампирга аталди. Ҳатто Кобус Гросбек, Олдермен ва мингер Милледоллар¹, йирик голланд савдогари саховат учун ўз овозларини аямадилар, ўриндан туриб қироат қилдилар, ахир бу қадар улугвор бандаларнинг ибодати анчагина салмоқли эканлигини инобатга олиш керак-да.

Доктор Книпперхаузен шахсан ўзи кампирнинг ҳолидан хабар олди, врач сифатида унга бир қанча *gratis*² маслаҳатлар берди, буларнинг оқибати ўлароқ атроф-теваракка врачнинг мурувватпарварлиги ҳақида овозалар тарқалди. Уларнинг қадимий дўсти Питер де Гроодт масаласига келсак, у камбағал эди — унинг ибодатлари, ўкинч ва маслаҳатлари ҳеч қандай қимматга эга эмас! — демак у қўлидан келган бор имкониятни, яъни кулбасини кампирга таклиф этди.

Шундай қилиб, Дольф Питер де Гроодт кулбаси томон йўналди. Йўл-йўлакай у соддадил онасининг назокат ва саховатга тўла қалби, сўнгсиз бебошликларига нисбатан марҳаматлари, битмас-туганмас меҳр-шафқати ҳақида ўйлаб борарди; булар ҳаммаси шам бўлиб, бемаъни ва енгилтак ҳаётини кўз олдидан яна бир бор ўтказди. «Мен шу пайтгача ўзимнинг дайди кимса эканлигимни ҳис этмаган эканман. — Дольф ўзига-ўзи бош чайқаб. — Гапнинг пўскалласини айтганда, олам эмасман, хумкалламан. Лекин, — деб қўшиб қўйди у қатъият билан ва қўллари мушт бўлиб тугилди, — фақат соғайиб кетса эди, соғайиб кетса эди фақат, мен қандай ишларга қодир ўғил эканлигимни кўрсатиб қўярдим онамга».

Питер де Гроодт кулбасига яқинлашган Дольф шундоққина кулба остонасида унга тўқнаш келди. Чол ҳатто ўз кўзларига ишонмай, бирор шарпа эмасми бу, деган маънода орқасига тисарилди. Лекин куппа-кундузи эди, қуёш чарақлаб турарди ва Питер ўзини босиб олди, зотан, бундай чароғон кунда қайси бир руҳ юрак ютиб кўриниш беришга журъат қилади? Дольф руҳоний чолдан ўзининг сирли ғойиб бўлиши ҳақида тарқалган гап-сўзларни билиб олди. Ҳамма гўё бир ёқадан бош чиқариб, Дольфни «Шарпалар хонадони»да ғужғон ўйнаган алвастилар ўғирлаб кетган, деб ўйларкан; шаҳардан уч миля нарида, Катта Чинорлар ёнбошида яшобчи кекса Абраҳим Вандозер бемаҳалда қайтаётиб, осмонда даҳшатли чинқириқларни эшитипти ва шу заҳотиёқ, булар шимол томон учиб кетаётган ёввойи

¹ Олдермен — шаҳар бошқармасининг аъзоси; дар икки фамилиянинг мазмун тахминан очкўз ва минг-минг доллар дегани.

² Бепул (*лат.*)

ғозлар деб ўйлапти. Ана шу сабабларга кўра, «Шарпалар хонадони» аввалгига нисбатан ўн баравар кўпроқ даҳшат уйғотади одамларда; дунё бойликларини оёғи остига тўкиб сочсанг ҳам, бирор кимса у ерда бир кеча тунашга розилик бермайди; ҳатто доктор ўзининг бу ердаги қўрғончасидан бутунлай хабар олмай қўйди, ҳолбуки илгарилари ҳам фақат кундуз кунлари келиб-кетиб турарди, холос.

Ўғли қайтгани ҳақидаги хабарга Хейлигер хонимни тайёрлаш учун бирмунча фурсат талаб қилинди, чунки муштипар аёл фарзандини ҳалок бўлган деб ўйларди, унинг устига, кампир ҳузурига сонсиз-саноқсиз келиб кетувчилар тасалли беравериб, руҳсиз ва шайтонлар панжасида қолган одамлар ҳақида ҳикоя сўзлайвериб, унинг саломатлигига қаттиқ путур етказгандилар. Дольф онасини тўшак устида, Хейлигерлар оиласининг бошқа бир аъзоси — мушук билан ёнма-ён кўрди. Мушук аввалгидек азиз кишисига — кампирга сўйқалар ва хурилларди, устидаги жуңлари батамом куйиб кетган, мушуклик ғурури — мўйлабчаларидан асар ҳам қолмаганди. Муштипар аёл бебаҳо Дольфини бағрига босди. «Болам, болажоним! Тирикмисан!» Хейлигер хоним ўзининг бутун кўргуликларию, изтиробларини унитиб юборгандай эди — ўғлининг кутилмаганда пайдо бўлиши уни ўзида йўқ шод этганди. Ҳатто фаросатли, вазмин қари мушук ҳам қувонч нашидасини ҳис этди. Ҳаммалари ёлғиз ва бахтсиз эканликларини мушук гўё тушунар ҳамда кулфатдош дўстларгагина насиб бўладиган ўзаро меҳр туйғусини ҳис этарди. Лекин, очигини айтганда, мушук зотини бекор айбситадилар: ундаги ҳиссиёт биз ўйлагандан кўра анча кучлироқ.

Фарзандининг қайтишидан қувонган яна бир мавжудотни кўриб, муҳтарама аёлнинг кўзлари чақнаб кетди.

— Тиб сени таниди! Бечора маҳлуқ! — деди у ёқимтой мушугининг ола-чипор яғринини силаб, сўнг бир нарса ёдига тушгандай, бошини ғамгин чайқаб қўшиб қўйди. — Оҳ, менинг бечорагинам Дольф! Энди онанг сенга ёрдам қўлини чўзолмайди. Энди у ўзини ўзи ҳам парвариш қилолмайди. Ҳолинг нима кечади энди, болагинам?

— Онажон, — деди Дольф, — етар, ўзингизни босинг! Мен шу пайтга қадар сизга жудаям ортиқча юк бўлдим: кексайган пайтингизда сизнинг ҳақингизда энди мен қайғуришим керак. Етар ахир! Ғамгузорликни ташланг! Сиз, мен ва Тиб яна кўп яхши кунларни кўраимиз! Кўриб турибсиз-ку, мен ҳали ёшман, саломатман, бақувватман; ноумид бўлмайлик, ҳамма ишларимиз тўқис-туғал бўлиб кетади ҳали.

Хейлигерлар оиласида шу хил гап-сўзлар бўлиб ўтар экан, шу орала ношуд шоғирдининг соғ-саломат қайтгани ҳақидаги

хабар доктор Книпперхаузен қулогига бориб етди, бечора доктор нима қилишини билмасди, хурсанд бўлсинми ё бирор чора-тадбир ўйлаб топсинми. Бир томондан у ўзининг шаҳар четидаги кўрғончаси ҳақидаги мишмишлар чиппакка чиққанидан хурсанд эди; бошқа томондан, ниҳоятда осонлик билан қутулган шогирди унга яна қайта ташвиш орттириши мумкин. Лекин фру Ильзи билдирган доно маслаҳатлар туфайли иккиланшларга зудлик билан хотима берилди. Дольфнинг ўз ҳолича қойиб бўлишидан фойдаланиб, унинг юзига эшикни қарсиллатиб ёпиш лозим.

Ношуд шогирд ташрифига ҳамма нарса тахт қилиб қўйилди. Дольф онасининг кўнглини овутди, сўнг собиқ мураббийси ва хўжайини томон йўл олди, қўллари қалтираб, эшик ҳалқасини тортди. Лекин эшик зулфини эндигина садо чиқаргани ҳамки, деразанинг бир рахида тунда кийиладиган қизил қалпоқ, бошқасида эса, уй бекасининг оқ қалпоғи кўринди ва Дольф бошига қарғишлар бўроню, ҳеч қачон қулоқ эшитмаган қимматбаҳо маслаҳатлар дўли ёғила кетди: одатда, бундай муомала кулфатга гирифтор дўстлар ёки сўроқ бераётган жиноятчиларга нисбатан қилинарди. Бир неча сониядан сўнг кўча бўйлаб ҳамма деразалар ланг очилди, тунги қалпоқ қўндирилган каллалар кўринди. Улар фру Ильзининг чинқироқ ва доктор Книпперхаузеннинг дўрилдоқ овозларига зўр бериб қулоқ тутардилар. «Дольф қайтиб келипти, қаранглар, у эски қилмишларини яна бошлади!» деган сўзлар таралди. Қисқаси, Дольф тушундики, доктордан яхши маслаҳатлардан бўлак марҳамат кутиш мумкин эмас. Шундай қилиб, у ортга чекинишга қарор қилди ва софдил Питер де Гроодтнинг камтарона кулбасидан бошпана топди.

Эртасига — ҳаво тиниқ тонг палласида Дольф «Шарпалар хонадони» атрофида ивирсиб юрарди, бу ерлар аввалгидай ҳувиллаганди. Далалар қуюқ ва бўйчан майсалар билан қопланган, у кетгандан бери одам боласи бу ерларга қадам босмагандай эди. Юраги гупурган ҳолатда у қудуқ томон ошиқди, унга термулиб тубида сув милтираб турганлигини кўрди. У Нью-фаундленд сазлиқларида балиқчилар фойдаланадиган узун чилвирни ҳозирлаб қўйди. Унга оғир тош боғлаб, учига қармоқ илди. Чилвирни қудуққа ташлаб, унинг тубини қармоқ билан титкилай бошлади. Қудуқда сув кўп, шунингдек тошлару ахлатларга тўлиб-тошиб ётарди. Қармоқ бир нарсага қаттиқ илинди, чилвир узилишига оз қолди. Вақти-вақти билан Дольф илинган нарсаларни юқорига тортарди, булар отнинг бош суяги, тақа, эски пақирнинг темир ушлагичлари эди. У бир неча соат ана шу хил ишлар билан машғул бўлди, лекин меҳнатига яраша ёки изла-

нишларини оқлашга лойиқ бирор арзигулик нарса чиқмади. У ўзини ўткинчи орзу илинжида беҳуда ишга қўл урган тентак ва нодон деб сўка бошлади: чилвиру қармоқларини қудуққа ташлаб кетишга ҳозирланди.

«Чилвирни яна бир бор ташлаб кўраман,— деди ўзига-ўзи,— сўнг бас қиламан!» У чилвирни яна ташлаб, қудуқ тубини титкилай бошлади; чилвирга боғланган тош ёриқ орасига кириб кетаётгандай туюлди унга; чилвирни ўзига қараб тортди, қармоққа оғир бир нарса илинганини ҳис этди. Зил-замбил юкдан чилвир узилиб кетмаслиги учун у ўта эҳтиёткорлик билан ҳаракат қиларди. Қармоққа илинган нарса ахлатлардан секин-асота холос бўла бошлади; у ўлжани сув юзасига чиқарди, чилвирнинг нариги учида кумушдай товланиб турган нарсани кўрдию, юраги гупиллаб ура кетди! Нафас чиқармай, тўлқинланиб, юкнинг оғирлигидан ҳайратда қотди. Қармоқ узилиб, ўлжа қайтадан қудуқ тубига тушиб кетмасин деб қалтирар ва чилвирни ўзи томон тортарди. Бу қадимий нақш безакли катта кумуш ошхўрак эди. Хейлигер хоним хонадонида, қамиш тепасида авлод шажарасига оид худди шундай нақшинкор герб бўлғуси эди. Ошхўрак қопқоғи унинг қулоқчаларига аралаш симлар билан зичлаб биркитилган. Қалтироқ қўллари билан Дольф симни узди, қопқоқни очди, ошхўрак қадимда зарб берилган оғир олтин тангалар билан тошиб ётарди, Дольф бундай тангаларни умрида кўрмаган. Бу — кекса Киллиан ван дер Шпигель яшириб қўйган хазинанинг ўзи эканлигига шубҳа қолмади.

Бирор ўткинчи уни сезиб қолишидан ҳадик тортиб, Дольф бу ердан тезроқ жўнаб қолди ва хазинани ишончли жойга беркитди. У «Шарпалар хонадони» ҳақида зўр бериб турли ёлғон-яшиқ гап-сўзлар тарқатишга киришди, бирор кимса бу ваҳимали жойга яқин келишга журъат қилолмай қолди, ўзи эса бу хилватгоҳда ғира-шира пайтларда ивирсиб қоларди. Очигини айтганда, қўшни далалар ҳам одамлардан бўм-бўш пайтларда бу ерда кезиш Дольф учун ҳам ваҳимали эмасди, деб бўлмайди. Қармоқ билан хазина ўмаришдек юмуш туфайли у умрида биринчи марта меҳнатсеварлик ва қатъият туйғусини ҳис этди — у жуда қисқа вақт ичида шунчалик мол-мулкни қармоққа илдики, бир умрга бадавлат бюргерга айланди-қолди — бунинг учун у пайтларда ҳозиргидек кўп бойлик керак эмасди.

Дольф ҳаётининг давомини бутун тафсилотлари билан: қандай қилиб эҳтиёткорлик ва чаққонлик билан, бировларда шубҳа уйғотмасдан ва саволларга жавоб беришдан ўзини тийиб топилмадан фойдалангани, бойликни авайлаб асраб ҳовлиқмай сарфлагани ва ёқимтой Мари ван дер Хейденга уйланиб бахт топгани, шундан сўнг у ва гер Антони бир неча бор ов экспеди-

цияларига чиқиб кўнгли очишгани ҳақида ҳикоя қилиб бериш анча зерикарли.

Шуни ҳам эслатиб ўтишим керакки, Дольф онасини ўз бағрига олиб унинг осойишта кексалигини ҳар тарафлама қўриқлаш билан машғул бўлди. Муҳтарама аёлга ниҳоят бахт қувончи насиб этди: унинг Дольфига энди ҳеч ким ўшқирмасди, аксиича, жамиятнинг аъзоси сифатидаги ҳурмати кун сайин оша борди; деярли ҳамма унинг ҳақида ва унинг қилмишлари ҳақида фақат яхши маънода гапиришарди, ҳатто такаббур бургомистр ҳам Дольфнинг зиёфатга таклифини ҳеч қачон рад этмасди. Дольф баъзан стол атрофида ўспиринлик йилларидаги шўхликларидан ҳикоя қилиб қолар, қачонлардир шаҳарликлар гашига тегадиган бу қилмишлар энди ҳамманинг хайрихоҳлигига сабаб бўларди; энг мартабали шаҳар аъёнлари ҳам бу ҳикояларни мароқ билан тинглаб, Дольфга ён босишарди. Дольф ҳаётида рўй берган кескин ўзгаришдан айниқса унинг мураббийси — доктор каби ҳеч ким бу қадар ҳайратга тушмади. Бироқ Дольф унинг уй врачига айланган доктор Кинпперхаузен хизматларидан фойдаланиш даражасида эси паст эмасди, ҳар ҳолда врачнинг рецентлари ва йўл-йўриқлари зудлик билан иргитиб ташланарди. Онаси ҳузурида шинамгина меҳмонхонада бир пиёла чой баҳонаси билан унинг дугоналари тез-тез йиғилишиб туришарди; Питер де Гроодт тувакул ёнида кампирнинг невараларидан бирортасини тиззасига олиб ўтириб, Хейлигер хонимни ўглининг катта одам бўлиб етишгани билан табриклар, бунга жавобан саховатли кампир улуғворлик билан бош чайқаб, шундай дерди: «Эҳ, қўшинжон, мен сизга айтмабмидим, эртакичми ўғлим Дольф қайтиб, шаҳарнинг энг обрўли одамлари каби бошини ҳали баланд кўтариб юради деб?»

Шундай қилиб, Дольф Хейлигер ошини ошаб, ёшини яшаб юраверди: кексайиб ва турмуш донолигига эга бўлиб боргани сари яшашга иштиёқи ҳам ошаверди, унинг ҳаёти «шайтоннинг нарсаси шайтоннинг ўзига насиб этади,» деган иборани рад қилиш учун энг яхши дастак. Адолат билан шу нарсани ҳам қайд этиш керакки, у ўз бойлигидан муносиб тарзда фойдаланиб, вақт ўтиши билан йирик граждани ҳамда жамиятнинг ҳурматли аъзоларидан бирига айланди. У «Бифштекс шинавандалари жамияти» ёки овчилар клуби каби кўплаб жамоат ташкилотларининг энг изчил мухлисларидан эди. У зиёфат кечаларига раислик қиларди. У биринчи бўлиб Ҳиндистон тошбақаларини таом маҳсулот сифатида тавсия этди. Шунингдек наслдор отлар ва жангари ҳўрозлар етиштириш билан шуғулланар, бу борада ҳатто энг камтарона қобилият эгаларига ҳам ҳомийлик қиларди. Шу сабабдан ажойиб қўшиқ куйлаган ёки қизиқ лати-

фа сўзлаган бирор кимса Дольф ёнидан жой ҳозирлаб қўйилганига амин бўлиши мумкин эди.

У ҳатто «Илвасин ва устрицаларни қўриқлаш жамияти»га ҳам аъзо бўлиб кирди, бу жамиятга юқорида эслатиб ўтилган ошхўракдан ишланган ва пунш тайёрлашга мўлжалланган катта кумуш идиш тортиқ қилди; бу идиш ҳозирги кунда ҳам мазкур жамиятнинг мулки ҳисобланади.

У кексайганда ҳам бақувват эди. Жамиятлардан бирининг зиёфат маросимида миясига қон қуйилиб вафот этди. Уни Гарден-стрит ёнидаги унча катта бўлмаган черков ҳовлисида катта иззат-ҳурмат билан дафн этишди, бу қабрга ҳозир ҳам кўзингиз тушиши мумкин; қабр тошига голланд тилида камтарона ёзув битилган, у вилоятимизнинг ўз давридаги ажойиб ва биринчи шоирларидан, Долфнинг дўсти мингер Юстус Бенсон қаламига мансуб.

Юқорида баён этилган қисса шунга ўхшаш қиссаларга нисбатан анча ишончли манбаларга асосланган. Мен бу воқеалар билан Дольф Хейлигернинг ўз оғзидан эшитган иккинчи шахс туфайли танишишга муяссар бўлдим. Ўз умримнинг сўнгги пайтидагина ниҳоятда махфийлик билан (ахир у «ичимдагини топ» дейдиганлардан эди-да), эски улфатларнинг гор доирасида, ўз уйида бир неча қадаҳ ўткир пунш таъсири остидагина Дольф бошидан кечирган ажойиб ва ғаройиб воқеаларни сўзлаб берган; қиссанинг шарпа ҳақида сўз кетадиган қисми қанчалар сирли туюлмасин, меҳмонларда бунга нисбатан заррача бўлсин шубҳа уйғонмаган. Яна айтиб ўтиш шартдирки, қиссамизга фақат шундан кейингина нуқта қўйиш мумкин,— ўзининг барча истеъдод ва қобилиятларига қўшимча тарзда Дольф Хейлигер катта камондан ўқ узишда ҳам бутун вилоятда донг таратган энг моҳир мерганлардан эди.

«АЛ-ҲАМРО» ТУРКУМИДАН

УЧ СОҲИБЖАМОЛ РИВОЯТИ

Бир вақтлар Гранада шаҳрида Муҳаммад исмли Мавритания¹ султони ҳукм сурган. Унга қарам бўлганлар Муҳаммаднинг исмига «Ал Хайғари», яъни «чапақай» лақабини қўшганлар. Баъзилар унинг бундай лақаб орттиришига сабаб, ўнг қўлига қараганда чап қўли эпчиллиги учун деса, бошқалар у ҳамма ишни тескари томондан бошлаган, яъни нимаики ишга аралашса, ҳаммасини барбод қилган дейишади. Булардан қай бири тўғри бўлмасин, бироқ шуниси аниқ: юлдузи толесиз бўлгани ёки ҳукми аҳмоқона юритганлиги туфайли, у ҳеч қачон хотиржам яшолмаган ва уни ҳамиша бахтсиз ҳодисалар таъқиб этиб юрган; уни уч марта тахтдан ағдаришди, бирида ҳатто балиқчи қиёфасида зўрға Африкага қочиб қутулган. Лекин унинг иши қанчалик ўнгидан келмаган бўлса, шунчалик ботир ҳам эди. Чапақай деб ном қозонганига қарамай, қилични шу қадар маҳорат билан ўйнатардики, натижада ҳар сафар кескин ва қонли курашлардан сўнг яна тахтга ўтирарди. Бироқ кулфатлар унинг ақлини пешламади, аксинча, у чап қўли билан ўзбошимчалик ва зўравонлик қилишни давом эттирди. Шу сабабли хоҳловчилар Гранада араб солномаларидан ўқиб Муҳаммад ўзи ва давлати бошига не-не ғам-ташвишлар солганини билишлари мумкин; мазкур ривоят эса унинг фақат уй-рўзгор ишлари ҳақида ҳикоя қилади.

Кунлардан бир кун Муҳаммад мулозимлари билан отда кетаётганда Эльвира тоғи этакларида унга насронийларни босқин қилиб қайтаётган отлиқлар отряди дуч келди. Улар ўлжа ортилган хачирлар карвони ҳамда аёл ва эркаклардан иборат

¹ Европаликлар Арабистон Испаниясини Мавритания деб, арабларни маврлар деб аташган. (ред.)

кўплаб бандиларни олиб боришарди. Бизнинг монарх улар орасида ҳуснда тенгсиз, бежирим кийинган гўзал қизни кўриб қолди. У пастаккина, аммо келишган отда ўтириб, аччиқ кўз ёшлари тўкар ва отда ёнма-ён келаётган дуэньянинг¹ ўғит-насихатларини эшитмасди ҳам.

Унинг ҳусни-жамоли султон қалбини забт этди ва отряд қўмондонидан суриштириб, у босқин вақтида тор-мор қилиниб, бутун бойлиги олинган сарҳаддаги қалъа посбонининг қизи эканлигини билди. Муҳаммад қизни ўлжа ичидан шоҳнинг маҳри сифатида талаб қилиб олди-да, уни Ал-Ҳамрога, ҳарамга жўнатди. Бу ерда уни ғам-ғуссадан қутқариш учун жуда кўп урнишиди. Султоннинг унга бўлган муҳаббати кундан-кунга кучли аланга олиб¹, уни ўз маликаси қилиш майли пайдо бўлди. Испан қизи унинг талабларини аввал рад этди: у — ғайридин, ватанининг ёвуз душмани ва — энг ёмони, ёши бир жойга бориб қолган.

Муҳаммад барча ҳаракатлари бефойда эканини англаб, ўз бекаси билан бирга асир тушган дуэньяни қўлга олишга аҳд қилади. У асли андалузиялик бўлиб, унинг христианча номи аллақачон унутилиб кетганди; араб ривоятларига келсак, улар дуэньяни доно Хадича деб аташади ва унинг бениҳоя доно бўлганлигини бутун ҳаёти кўрсатиб туради. Султон у билан алоҳида суҳбат қуриши биланоқ, дуэнья султоннинг далиллари ишонарли эканини дарҳол тан олди ва ёш христиан қизини кўндиришга киришиб кетди.

— Э, бўлди-е! — қичқирди у. — Тинмай йиғлаш, эзилишдан не фойда? Отангизнинг эски чегара қалъасида қулфланиб ўтиргандан кўра, бу ҳашаматли қасрнинг ундаги барча боғу фаввораларнинг эгаси бўлиш яхши эмасми? Муҳаммад ғайридин бўлса нима қилибди? Сиз унинг динига эмас, ўзига турмушга чиқасиз. Унинг сал қарилигига келсак, бу яхши-ку, сиз тезда бева қолиб ўзингиз ўзингизга хўжайин бўласиз. Ҳар иккала ҳолда ҳам сиз унинг ҳукмидасиз. Уйлайманки, қул бўлгандан кўра, малика бўлган маъқулроқ. Қароқчининг қўлига тушганда молларингизни зўрлик билан тортиб олмасларидан бурун уларга маъқул баҳода сотган афзалроқ.

Доно Хадичанинг далиллари охири ғолиб чиқди. Қиз кўз ёшларига чек қўйиб, Муҳаммад чапақайнинг жуфти ҳалоли бўлди; у, ҳатто олиҳиммат эрининг динига ҳам кирди (номигагина, албатта), унинг дуэньяси эса дарҳол мусулмон шариаति-

---

¹ Дуэнья (испанча) — балоғатга етган қиз билан ҳамиша бирга бўлиб, унинг хулқини кузатиб юрадиган аёл, энага.

нинг жонкуяр тарғиботчисига айланди. Ана шундай у арабча Хадича номини ва ўз бекасининг ёнида қолишга рухсат олди.

Маълум муддатдан сўнг султон бир варакайига дунёга келган уч гўзал қизнинг отаси бўлишдек бахтга сазовор бўлди; албатта, султон кўнглида улар қиз эмас, ўғил бўлишини истарди, бироқ унинг ёшидаги ва бунинг устига чапақай одам учун бирданига уч қизга ота бўлиш ҳам ёмон эмас деган фикр унга таскин-тасалли берди.

Бу бахтли ҳодиса муносабати билан у барча мусулмон ҳукмдорлари каби, қуръачиларга мурожаат қилди. Қуръачилар юлдузларга қараб, бош чайқашди.

— О, ҳукмдор,— дейишди улар,— қизлар доимо бировнинг хасми. Сенинг қизларинг эса балоғат ёшига етгач, айниқса ҳушёрроқ назорат қилишни тақозо этади. Шунинг учун вақт етганда, уларни қанотинг остига тўпла ва ҳеч кимга ишонма.

Сарой аҳли орасида Муҳаммад чапақай доно ҳукмдор деб ҳисобланар ва унинг ўзи ҳам шу фикрда эди. Мунажжимлар қилган башорат уни кўпам ташвишга солмади. Чунки вақти келганда ўзининг ўткир ақли билан қизларини асраб қолишга, тақдирнинг иродасидан зўр чиқишга унинг ишончи комил эди.

Уч қиздан сўнг малика бошқа фарзанд кўрмади ва бир неча йилдан кейин уч гўдакни султон марҳаматига ва доно Хадичанинг садоқатига топшириб, ўзи дунёдан ўтди.

Қизларнинг хавф-хатарли балоғат ёшига етгунича ҳали кўп йиллар бор эди, бироқ узоқдан кўрадиган доно султон илгарироқ эҳтиёт чораларини кўришни лозим топади ва қизларини ўзининг Салобренья деб аталмиш қўрғонида сақлаб тарбиялашга қарор қилади. Бу Урта ер денгизининг шундай қирғоғи бўйидаги тоғ чўққисинда жойлашган ҳайбатли мавритан қалъасида жойлашган серҳашам қаср эди. Очигини айтганда, бу қалъа шайхзодалар учун авахта бўлиб, мусулмон ҳукмдорлари ўзларининг хавфли иниларини шу ерга қамар, улар бутун умрини шу ерда ишрат қилиб, кўнгли очиб ўтказишарди.

Маликаларни ҳам юксак деворлари билан бутун оламдан ажратиб турган шу ерга жойлаштирдилар. Улар бу ерда эркалик ва майл-истакларидан ўз вақтида огоҳлантириб турадиган хизматкор-капизаклар билан бирга бўладилар.

Энг ноёб гуллар ва серҳосил дарахтлар экилган боғ, муаттар ҳид таратган дарахтзор, хушбўй мойлар териб қўйилган ҳаммомлар уларнинг ихтиёрида эди. Қўрғоннинг уч тарафдаги деразаларидан ранг-баранг дала ва боғ набототи билан кўзни оладиган ҳосилдор водий ва уфққа қадалган мағрур тизмали Альпухор кўриниб турар, тўртинчи томонда эса бепоён денгиз кўёшда чўмилиб ётарди. Мапа шу ажойиб қароргоҳда, турфа

табиат қўйнида, булутсиз осмон остида уч малика уч соҳибжамол бўлиб вояга етди; улар ҳаммаси бирга тарбияланган бўлсалар-да, ҳар бири ўзига хос меъжозга эга эди. Маликаларни Саида, Соранда ва Сорасаида деб аташар ва уларнинг бири-биридан катта-кичиклиги ҳам шу тартибда бўлиб, уларнинг ҳар бирининг туғилиш оралиғи роппа-роса уч минутдан фарқ қиларди.

Саида уларнинг каттаси бўлиб, жасур қалбга эга эди. Худди дунёга келганларидаги каби ҳар соҳада сингилларини ладил бошқариб борарди. У ниҳоятда қизиқувчан, ҳар бир нарсанинг моҳиятига етмай қўймас эди.

Соранда гўзалликка жуда ишқибоз бўлгани учун ҳам кўзгуга, ёки фавворага термулиб туришни яхши кўрарди. Гулларни, дурру-гавҳарларни ва бошқа чиройли буюмларни жудаяч ёқтирарди. Уларнинг энг кичиги Сорасаидага келсак, ювощ, тортинчоқ, ниҳоятда таъсирчан ва латофатли эди. Бу унинг яхши кўрган гуллари, севимли қўшлари, севимли ҳайвонлари кўпلىгидан, уларни суйиб, ғамхўрлик қилишидан ҳам аён бўлиб турарди. Унинг машғулоти ҳам бежиримлиги ва саховатлиги билан ажралиб турар, чунки улар тотли ўй ва хаёллардан иборат эди. У балконда ўтириб ёз осмонида чарақлаб турган юлдузларни ёки ой ёғдуси билан нурафшон денгизни соатлаб томоша қилиши мумкин эди; бундай дақиқаларда узоқдаги пляждан аранг эшитилаётган балиқчи қўшиғи ёки қирғоқ бўйлаб сузиб кетаётган кемадан қўйилиб келаётган мавритан найининг оҳанглари унинг қалбини жўшгириб юборарди. Бироқ табиат кучларининг жиндай ҳаракати уни ваҳимага солар ва момақалдироқнинг гулдир-гулдир уни ҳушидан кетказиши мумкин эди.

Йиллар осойишта ва беисён ўтаверди. Маликаларга мураббийлик зиммасига юкланган доно Хадича ўз вазифасига катта ихлос билан қарар, қарамоғидагиларга кечаю кундуз тинмай ғамхўрлик қиларди.

Салобренья қалъаси, айтиб ўтилганидек, денгизнинг шундай ёнида, тоғ устида қурилган эди. Унинг ташқи деворларидан бири денгиз устида осилиб турган қояга келиб туташар, қоянинг тагидан эса торгина қумли пляжнинг йўлкаси ўтарди. Қоянинг учида кичикроқ қоровулминора бўлиб, у энди павильонга айлан-тирилган, денгиздан эсган шамол кириб турсин учун атрофи панжаралар билан ўралган эди. Маликалар жазирама тобига олган пешини вақтини мана шу ерда ўтказишга одатланишганди.

Кунлардан бир куни сичков Саида павильон деразаси ёнида ўтирарди, бу вақтда сингиллари ўзларининг партўшақларида

тушки уйқуга кетишганди. Бехосдан унинг эътиборини эшкак-лари бир текис кўтарилиб тушиб, қирғоқ бўйлаб оҳиста сузиб бораётган кўп эшкакли кема ўзига қаратди. Галера яқин келганда малика қуролли кишиларга тўла эканини пайқайди. Кема павильон тагига лангар ташлади; ундан бир қанча мавр аскарлари бир неча насроний асирларни олиб тушишди. Қизиқувчан Саида сингилларини уйғотди; ушовлон уларни номаҳрамлар назаридан яшириб турган панжарага қапишиб қолишди. Асирлар орасида бинойидеккина кийинган уч испан бор эди. Улар гулгун йигитлик даврида, қадди-қомати келишган бўлиб, занжирбандлиги ва душманлар қуршаб турганига қарамай бошини мағрур тутиши улар қалбининг улуғлигидан далолат берарди.

Маликалар нафасини ютиб, киприк қоқмай уларга қараб туришарди. Агар биз канизаклар орасида қамалган маликалар эркак зотидан қоп-қора негрлар ва қўпол балиқчилардан бошқа ҳеч кимни кўрмаганларини ҳисобга олсак, жасоратли уч ёш йигитнинг пайдо бўлиши улар қалбини қанчалик ҳаяжонга солганидан ажабланмаймиз.

— Дунёда ана у пушти ранг кўйлакли йигитдай олижаноб кавалер бўлганми!— қичқириб юборди Саида, қизларнинг каттаси.— Қаранг, у ўзини қандай мағрур тутаяди! Атрофдаги ҳаммаси гўё унинг қуллари.

— Кўк кўйлакли йигитга эътибор беринг-а!— тўлқинланиб кетди Сораида.— Қандай нафис, хушқомат ва жасур!

Позик табиатли Сорасаида ҳеч нима демади, аммо кўнглида яшил ранг кўйлакли йигитни маъқул кўрди.

Асирлар кўздан ғойиб бўлиб кетгунга қадар маликалар улардан кўз узишмади; кейин чуқур ва маъюс оҳ тортишиб, дераза ёнидан кетишди; бир-бирига нигоҳ ташлашди-да, паришон ва сузук бир аҳволда партўшакларига ўтиришди.

Анча вақтдан кейин Хадича кириб келганда улар ҳамон ўшандай ҳолда ўтиришарди; улар нимаики кўрган бўлишса, ҳаммасини Хадичага айтиб беришди; уларнинг ҳикоясини эшитиб ҳатто дуэньянинг бефарқ бўлиб қолган юрагида ҳам ҳаяжон уйғонди.

— Бечора йигитлар!— хитоб қилди у.— Уларнинг асирга тушиб қолгани ватанининг соҳибжамол ва аслзода хонимларини кўп қайғуга солганига ишончим комил. Эй, болаларим, бу кавалерларнинг ўз уйидаги ҳаёти ҳақида ҳеч нима билмайсиз! Мусобақаларда қанча жасорат бор. Хонимларга қанақанги таъзимлар бўлади. Қандай илтифот ва ишқий қўшиқлар!

Ҳар бир нарсани билишга интиладиган синчков Саида жудаям қизиқиб қолди. Унинг саволлари сон-саноқсиз эди ва дуэньяни ўз ёшлик-бебошлик йиллари ҳақида сўзлаб беришга, она

юртнинг ажойиб манзараларини тасвирлаб беришга мажбур қилди. Гап испан аёллари ва уларнинг қанчалик гўзаллиги ҳақида кетганда соҳибжамол Сораида ойнага қараб, гамза билан ўзига оро бера бошлади; Сорасаида эса ой ёруғидаги ишқий қўшиқлар ҳақидаги хабарни эшитиб, юрагини эзаётган оҳни зўрга босиб турарди.

Қизиқувчан Саида ҳар куни қайта-қайта сўрайверганидан доно дуэнья ҳар куни ўз ҳикоясини такрорлар эди ва ҳикояларни қизлар ҳар сафар диққат-эътибор билан тинглашарди. Ниҳоят ақлли қари кампир хато қилганини тушунди. У маликаларга ёш бола деб қарашга ўрганиб қолганди, ҳолбуки қизлар унинг кўз олдида ҳеч сездирмай вояга етиб улгуришган ва энди қаршисида никоҳ ёшидаги уч гўзал қиз гулдай очилиб турарди. «Бу ҳақда султонга маълум қилиш вақти етди», — қарор қилди дуэнья.

Бир куни эрталаб Муҳаммад чапақай совуқ уфуруб турган Ал-Ҳамро қасрининг залларидан бирида диванда чордона қуриб ўтирган вақтда Салобренья қалъасидан бир қул от чоптириб келиб, доно Хадичанинг мактубини унга топширди, у султонни қизларининг туғилган куни билан табриклаганди ва шу муносабат билан султонга кичкина чиройли саватча ҳам келтирган эди. Сават гуллар билан безатилган бўлиб, тагига ёзилган узум ва анжир барглари устида энди пишган, шабнам ҳали кўтарилмаган шафтоли, зардоли, нектар турарди. Шоҳ шарқда қўлланиладиган мевалар ва гуллар тилидан хабардор эди. У Хадича юборган саватнинг маъжозий маъносини дарҳол фаҳмлади.

— Демак, мунажжимлар айтган хавфли давр, ниҳоят, келди; қизларим никоҳ ёшига етишди. Бу ёғига энди нима қилиш керак? Улар эркак зоти назаридан яширин: доно Хадичанинг хушёр назорати остида; булар ҳаммаси яхши, бироқ улар ҳар ҳолда менинг кўз олдимда эмас. Мунажжимлар маслаҳат берганидек, мен уларни ўз қанотим остига олишим ва бошқа ҳеч кимга ишонмаслигим керак.

Ал-Ҳамро минораларидан бирини ташриф учун тайёрлаб қўйишни буюрди-да, қўриқчилар отрядига бош бўлиб маликаларни шахсан ўзи олиб келиш учун Салобреньяга жўнаб кетди.

Муҳаммад қизларининг юзини сўнгги марта кўрганидан бери қарийб уч йил ўтиб кетганди. Шундай қисқа вақт орасида улар қиёфасида бўлган ўзгаришни кўриб, ҳайратдан ёқасини ушлаб қолди. Шу давр мобайнида улар аёл ҳаётида ривожланаётган, ювош қизчаларни гўзал, уятчан ва орзуманда қиздан ажратиб турадиган ажойиб остонани ҳатлаб ўтишга улгурган эдилар. Бу ўтиш ясси, қовжираган ва сердиққат Ламанч текисликларидан Андалузиянинг ажойиб водийлари ва ранг-баранг текисликларига ўтишга ўхшайди.

Саида баланд бўйли, қадди-қомати келишган эди; унинг ҳаракатлари эркин, нигоҳи ўткир эди. У дадил, қатъий юриб кирди-да, Муҳаммадни отадан кўра кўпроқ ўз ҳукмдори билиб, унга эгилиб таъзим қилди. Урта бўй Соранданинг қарашлари жозибали, у оҳишта қадам бўлиб, бежирим кийимлар унинг ҳусини яна ҳам очиб юборган эди. У отасига табассум ила яқин келиб, қўлини ўпди ва машҳур шоирнинг шеъри билан уни олқишладики, бу билан у шоҳни гоят мамнун қилди.

Сорасаида уятчан ва тортинчоқ, бўйи ҳам опаларидан пастроқ бўлиб, унинг гўзаллигида шафқат қилишни сўровчи, эркалаш ва ҳомийлик қилишни изловчи нимадир бор эди. Унда катта опасидаги ҳукмфармолик ёки ўртанча опасидаги жозиба қудрати йўқ эди. У даставвал севги учун, бахтини севгидан топиш учун яратилган эди. У чўчиброқ, ҳаяжонини аранг босиб отасига яқинлашди ва унинг қўлини ўпмоқчи бўлди. Бироқ унинг оталарча жилмайиб турганини кўриб юракнинг туғёнига таслим бўлди ва ўзини отанинг қучоғига отди.

Муҳаммад чапақай ўзининг соҳибжамол қизларига ғурурланиб ва айни чоқда хавотир билан қарар, чунки уларнинг ҳусини-жамолини кўриб, қуръачиларнинг башорати эсига тушарди.

— Оз эмас, уч қиз, уч қиз,— ўзича пичирларди у,— ҳаммаси никоҳ ёшида. Мана, Гаспаридаларнинг йўлдан оздирадиган меваллари¹, уларни фақат аждаҳоғина асрай олиши мумкин!

Гранадага қайтишга тайёрланаркан, чопар жўнатиб, ўзи ўтадиган йўлга ҳеч ким чиқа кўрмасин, маликалар яқинлашиши билан барча эшик ва деразалар ёпилсин деб буйруқ берди. Шундан сўнг ваҳимали қурол-аслаҳалари ярқиллаган қора чавандозлардан иборат отрядга бош бўлиб ўзи ҳам йўлга чиқди.

Султоннинг кетидан олтин билан тикилган бахмал жабдуғи ерга судралган чиройли оқ отларда паранжи ёпинган маликалар келишарди. Отларнинг сувлиғи ва узангиси олтиндан эди, ипак юганларда дур ва қимматбаҳо тошлар ялтиларди. Отларга майда қўнғироқчалар осилган бўлиб, отлар бир маромда оҳишта кетаётгани учун улар ҳам бир оҳангда жирингларди. Қимки ана шу қўнғироқларнинг овозини эшитгандан кейин йўлда ўралашиб қолса, шўри қурсин— қўриқчиларга бундайларни беаёв чопиш буюрилган.

Улар Гранадага яқинлашиб қолганда Хенил дарёси бўйида уларга бир неча асирин ҳайдаб бораётган кичикроқ араблар отряди дуч келди. Аскарлар йўлдан чиқишга улгуришмади.

---

¹ Г а с п а р и д а л а р — юнон афсоналарига кўра, гаспаридаларнинг олтин олмаларини аждаҳо қўриқлаб турган. Херакл ўша олмаларни олиб кетаётганида Атлантга дуч келган. (Ред.)

Дарҳол ерга қапишиб ётиб олишди-да, асирларга ҳам шундай қилишни буюришди. Асирлар орасида маликалар павильон деразасидан кўрган ўша уч испан йигити ҳам бор эди. Буйруқни тушунмадимиз ёки жуда мағрур эдиларми, улар тик турганча яқинлашиб келаётган отлиқларга қараб туришарди.

Бундай беадабларча ўзбошимчаликни кўриб султоннинг қаҳри келди. У қиличини яланғочлаб, улар сари от солиб бориб, чап қўли билан энди қилич солмоқчи бўлганда маликалар уни ўраб олиб, бандиларга раҳм қилишни ўтиниб сўрай бошладилар; ҳатто журъатсизроқ Сорасаида ҳам ўз уятчанлигини йиғиштириб қўйиб, отасидан илтимос қилди. Муҳаммад қиличини кўтарганча қотиб қолди. Шу вақт отряд бошлиғи унинг оёғига йиқилди.

— Жаноб олийлари,— деди у,— сиз давлатга зиён етказадиган хатти-ҳаракат қилмаймиз. Бу учови — жасур ва олижаноб испан рицарлари. Улар жангда шердай олишишди. Улар аслзодалар зотидан, қариндошлари уларни қутқариш учун катта пул тўлашлари мумкин.

— Яхши,— деди султон.— Мен уларга раҳм қиламан, бироқ бебошлиғи учун жазолайман: улар Алвон минорадаги сермашаққат ишларга қўйилсин!

Муҳаммад ишни бу сафар ҳам тескари томондан бошлади. Жанжал вақтида учала малика паранжисини орқага ошириб ташлаган, юзлари очилиб, кўзни қамаштирар даражадаги бутун гўзаллиги билан намоён бўлганди. Султон воқеа муҳокамасини чўзиб юбориб, испанларда қизларининг ҳусни лозим таассурот уйғотиши учун етарли вақт берди. Уша кунларда ҳозиргига қараганда анча тез ва дадилроқ севишиб қолишган— барча қадимги ривоятлар шундан гувоҳлик беради. Шу боисдан ҳам уч йигитнинг қалби шу дақиқадан бошлаб тамоман асир бўлиб қолганига ажабланмаса ҳам бўлади. Зеро, уларнинг ҳусну жамоли уйғотган ҳайрат ёнига миннатдорчилик туйғулари ҳам қўшилди. Қанчалик ажабланарли бўлмасин, уларнинг ҳар бири бошқалари эътибор бермаган қизини севиб қолганди. Маликаларга келсак, асирларнинг довжораклиги уларни яна ҳам ўзига ром этди ва маликалар уларнинг мардлиги ва улуғ зоти тўғрисида нимаики эшитган бўлишса, ҳаммасини қалбига жо қилиб олишди.

Улар йўлда давом этди; маликалар қўнғироқлари жиринг-жиринг қилган отларида ўйчан боришарди; вақти-вақти билан улар орқага ўгирилиб, асирларга ўғринча қараб қўйишар, асирлар эса қирмиз қалъага кетмоқда эдилар.

Маликалар учун ҳозирланган оромгоҳлар ниҳоят даражада назокатли эди. Улар Ал-Ҳамронинг асосий қасридан сал чет-

роқда, бироқ бутун чўққини қуршаб олган мудофаа истехкоми орқали у билан туташтирилган юксак минорада ўрнашдилар. Уларнинг бир тарафдаги деразалари қалъанинг ички ҳовлиси-га қараган бўлиб, бу ерда камёб гуллардан иборат гулзор барпо этилганди. Хоналарнинг орқа тарафида эса Ал-Ҳамро ерларини Ҳорун халифа ерларидан ажратиб турган чуқур жарлик бор эди. Миноранинг ичи эса эртақлардагидек ҳашаматли, самовий араб услубида жимжима қилиб ишланган хоналардан иборат бўлиб, ҳаммасидан баланд гумбази миноранинг тепаси билан баравар бўлган залга чиқиларди. Залнинг девор ва гиламлари ҳаттотлик санъати ва ўйма нақшлар билан безатилган, олтинсимон ва ёрқин бўёқлари ярақлаб турарди. Залнинг ўртасида мрамор полда ганчдан фаввора ишланганди; атрофга муаттар ҳид таратувчи ўсимликлар ва гуллар экилган, фаввора отилиб хонани салқинлатиб турар ва шилдираган овози алла-лаб, уйқуга тортарди.

Хадича етказиб турган хабарларга кўра, маликалар Салобреньяда ҳамиша қувноқ, шод эдилар ва султон, улар Ал-Ҳамрони кўриб ниҳоятда хурсанд бўлиб кетдилар деб ўйлади. Бироқ аксинча бўлиб чиқди: улар сарғайиб, маъюс бўлиб қолишди ва ҳамма нарсадан норози бўла бошлашди. Уларга гуллар бадбўй бўлиб туюлар, булбуллар хониши эса ухлашга халақит берар, фаввора эса эртаю кеч шариллаб ғашига тегарди.

Қаттиққўл ва кескин табиатли султон бу ҳолдан қаҳр-ғазаб отига минди. Бироқ у дарҳол қизлар балоғатга етганини, қиз ўсиб аёл сари бораётганда унинг истаклари ҳам ўсиб, анча талабчан бўлиб қолишини эслади.

— Улар энди бола эмас,— деди у ўз-ўзига,— улар никоҳ ёшидаги қизга айланишди, уларга энди жинси ва ёшига муносиб ўйин-кулги керак.

Шу сабабли Гранада Сакатинасида яшовчи ҳамма тикувчиларга, заргарларга ва бошқа тилла ва кумуш буюм усталарига солиқ солди. Маликаларга тилла ва кумуш билан тикилган, ипак, парчадан тикилган кийимлар, кашмирий шол рўмоллар, дур ва олмос маржонлар, узук, билагузуклар, тилла гардишлар ва умуман нимаики қимматбаҳо бўлса, ҳаммаси ёғилиб кетди.

Аммо ҳеч нима ёрдам бермасди, зеб-зийнатлар орасида қизлар ранги сарғайиб, сўлиб бораётган уч атиргул гунчасига ўхшарди. Булар султонни ҳазилакам ташвишга солмади. Умуман айтганда, султон фақат ўз фикри билан иш кўришдек таҳсинга лойиқ одатга ўрганган эди, шу боисдан ўз ташвишларини ҳеч қачон ҳеч кимга айтмасди. «Тан олиш керак,— ўйлади у,— никоҳ ёшидаги уч қизнинг инжиқлиги, эркаликлари ҳатто энг

Ўткир ақлни ҳам қийин аҳволга тушириб қўйиши мумкин». Шу сабабли у умрида биринчи марта бошқа киши билан маслаҳатлашишни лозим топди.

У мурожаат қилган одам, табиийки, кўпни кўрган, тажрибали дуэнья эди.

— Хадича,— деди султон,— биламан, сен дунёда энг доно аёллардан бирсан, айна чоқда энг ишончли одамсан, шунинг учун ҳам мен қизларимни тарбиялашни сенга топширдим. Бироқ бундай қалтис ишда отанинг эҳтиёткорлиги унинг фарзандларига нисбатан ҳеч қачон ортиқчалик қилмайди. Сен маликаларни азоблаётган сирли дарднинг сабабини аниқлашингни ва уларни соғлом, шод-хуррам қилиш йўлларини топишингни истайман.

Хадича амри вожибни ижро этишга киришди. У ҳам аслида қизларнинг дардини уларнинг ўзидан кўра яхшироқ биларди. Шунга қарамасдан яккама-якка гаплашиб, уларнинг ўзлари ёрилишларини кутиб юрди.

— Сабаби нима, болаларим,— деди у,— шундай ажойиб, кўнгил тусаган ҳамма нарса муҳайё бўлган жойда нега сизлар ғам-андудан бошларинг чиқмаяпти?

Маликалар ҳашаматли оромгоҳга бепарво қараб хўрсиниб қўйишди.

— Балки кўнгилларингиз бирор нима истар? Барча тилларда гапириб, бутун Гранадани қойил қолдирган машҳур тўтини топтириб келайликми?

— Фу, қабоҳат!— бурнини жийирди малика Саида.— Маъноматраси йўқ, сўзларни вайсайдиган аҳмоқ, бақироқ қуш. Бунақанги сафсатага чидаш учун тамоман миясиз бўлиш керак.

— Ундай бўлса, Жибол-тар тизмаларидаги маймунни олдириб келайликми? Балки у ғайритабиий юз-бурун ўйинлари билан сизларнинг кўнглингизни очар.

— Маймун? Фу!— жаҳли чиқди бу сафар Сораиданинг.— Ахир у — одамнинг бадбашара ўхшаши-ку. Бу жирканч ҳайвонни ёмон кўраман!

— Марокаш султонининг ҳарамдаги машҳур қора танли қўшиқчи ҳақида нима дейсиз? Унинг овози аёлларники каби баланд ва майин дейишади.

— Қора қулларни кўрганда кўрқиб кетаман,— деди таъсирчан Сорасаида,— бундан ташқари мен музыкага қизиқмай қўйдим.

— Эҳ, болам, сен бу гапни айтмасдинг,— жавоб берди муғамбир қари аёл,— йўқ, агар кеча оқшом мен эшитган музикани эшитганингда, бу гапни сираям айтмасдинг. Биз йўлда

келаётиб учратган ўша испан йигитлар куйлашди. Лекин худонинг ўзи кечирсин, нега учовларинг ҳам қип-қизариб, бунақа ҳаяжонланиб кетдинглар?

— Ҳечқиси йўқ, ҳечқиси йўқ, онажон, давом этинг!

— Шундай қилиб кеча кечқурун Қирмиз минора ёнидан ўта туриб, кундузги ишдан кейин дам олиб ўтирган уч йигитни кўрдим. Улардан бири гитарада нафис куй чалар, қолган иккови эса навбат билан қўшиқ айтишарди, улар шундай жозибали ижро этишардики, ҳатто соқчилар ҳам худди ҳайкалдек афсун билан сеҳрлаб қўйилган одамлардек қотиб туришарди. Худойим ўзинг кечиргайсан! Ватанимнинг қўшиқлари менга қаттиқ таъсир қилди. Бунинг устига чиройли ва зодагон йигитларни тутқуликда занжирбанд ҳолда кўриш жуда оғир.

Шу ерга келганда меҳрибон аёл кўз ёшини тўхтатолмади.

— Балки онажон, шу уч йигитни бир кўришга сиз ёрдам берарсиз?— деди Саида.

— Уйлайманки,— қўшимча қилди Соранда,— музика бизни сал овуғар.

Сорасаида бир оғиз ҳам гапирмай, қўллари билан Хадичанинг бўйнидан маҳкам кучоқлаб олди.

— Қуллуқ!— хитоб қилди доно аёл.— Нималар деяпсиз, болалар? Отангиз бу ҳақда эшитиб қолса, дарҳол ўлимга ҳукм қилади. Йигитлар, тўғриси айтганда, аъло даражада тарбия кўргани ва билимдонлиги билан яхши таассурот қолдиришади, бироқ бизга нима? Улар динимизнинг душмани, сизлар уларга фақат жирканиб қарашларинг лозим.

Аёл айниқса, эрга тегиш вақти етганда, матонатлилиги билан ҳаммани қойил қолдира олади: бундай вақтда уларни на хавфхатар, на тақиқ йўлдан қайтара олади. Маликалар ўзларининг қари дуэньяларига осилишиб, рад жавоби уларнинг юрагини тилка-пора қилишини унга ялиниб ҳам, кескин тарзда ҳам гапириб кўришди.

Хадича нима ҳам қила оларди? У, ҳеч бир шубҳасиз, дунёда энг доно кампир ва ўз ҳукмдорининг энг содиқ хизматкорларидан бири эди, бироқ қандайдир гитаранинг диринг-диринги деб уч гўзал маликанинг қалби пора бўлишига йўл қўя олармиди? Бунинг устига араблар орасида анчадан буён яшаб келаётгани ва ўз бекасига фидойилиги туфайли у билан бирга динини ҳам ўзгартирганига қарамай, у ахир Испанияда туғилган, озми-кўпми христиан хотиралари унинг қалбида ҳамон яшаётган эди-да. Шу сабабларга кўра, у маликалар амрини қандай бажариш тўғрисида ўйлай бошлади.

Қирмиз минорага қамалган насроний асирлар Ҳусайн бобо исмли, чаккаларини йўғон ёнсоқол беазаган, кенг елкали муртад

назорати остида эди. Хусайн бобонинг нуқул қўли қичир ва шу билан у машҳур эди. Хадича шу муртадга қараб юрди ва унинг қўлига катта олтин тангани тутқазиб, деди:

— Хусайн бобо, менинг бекаларим минорада зерикиб, ҳар қандай эрмакни қўмсаб ётган уч маликам, испан асирларнинг мусиқий истеъдодидан хабар топишибди. Энди маҳоратига ишонч ҳосил қилиш учун уларнинг қўшиғини эшитиб кўришмоқчи. Сен ғоят илтифотли одамсан, ишончим комил, шу арзимаган илтимосга йўқ демайсан.

— Қандай қилиб? Шундан кейин менинг каллаи ўзимнинг минорам дарвозасида тишларини иржайтириб турсин учунми? Зеро, бунга султон билса, мукофоти шундай бўлади.

— Бундай хавф йўқ; шундай қилиш мумкинки, маликаларнинг истаги бажо келтирилади, уларнинг отаси эса ҳеч нарса пайқамайди. Деворнинг нариги томонидаги миноранинг тагигача борган чуқур жарлик сенга маълум, албатта. Шундай қилгинки, уч насроний шу жарда ишлашсин, иш орасидаги танаффус вақтида гўё ўз вақти хушлиги учун музика чалиб, қўшиқ айтишсин; маликалар ўз деразасидан эшитадилар. Кўнглинг тўқ бўлсин, сенинг илтифотинг муносиб тақдирланади.

Бебаҳо кампир сўзини тугатиб, ўзар назоратчининг дағал қўлини яна бир-бир сиқиб, унда иккинчи олтин тангани қолдирди.

Унинг сўзга чечанлиги ўз кучини кўрсатди: эртаси кунцеқ йигитлар жарга ишга қўйилди. Пешинги жазирамада бошқалар сояда уйқуни уриб, соқчилар секин мудрашаётганда улар минора этагидаги ўт устига ўтириб, гитара жўрлигида испан қўшиқларини куйлай бошлашди.

Жар чуқур, минора баланд бўлса-да, сокин ёз кундузида уларнинг овози аниқ ва янграб тараларди. Маликалар уларнинг қўшиғини балконда ўтириб тинглашди — улар испан тилини дуэньядан ўрганишганди — қўшиқнинг нафислиги уларни ром этди. Доно Хадичанинг эса аксинча, қаҳри қайнарди.

— Оллонинг ўзи асрасин! — қичқирди у. — Улар ишқий қўшиқ айтишяпти. Унда айнан сизга мурожаат қилишяпти! Бундай бебошликни бирон киши ҳеч кўрганми? Мен ҳозироқ назоратчига бориб айтаман, уларни калтак билан яхшилаб савалашсин.

— Нима? Шундай олижаноб йигитларни шунақа ажойиб куйлаганлари учун калтак билан савалаш-а! — хаёлидан шу фикр лип этиб ўтиб, уч гўзал малика сесканиб кетди. Қари хотин кўнгилчан-да, аччиғланганига қарамай ўз фикридан тезде қайтгувчи эди, у тезде тинчланди. Бундан ташқари, музика унинг ёш қарамоғидагиларга яхши таъсир қилаётганди. Қандай бўлганда ҳам уларнинг ёноғига қизиллик югурди, кўзларида ўт

чақнади. Шу сабабли, у йигитлар ўзларининг ишқий қўшиқларини айтишига қаршилиқ қилмади.

Қўшиқ жимиб қолди; маликалар сукутга чўмишди. Ниҳоят, Сораида удни қўлга олиб, ёқимли, аммо паст ва титраган овозда «Атиргул барглар аро яширин, лекин берилиб тинглайди булбул қўшигин» мавзуидаги лўнда араб романсини секин хиргойи қилди.

Шу кундан бошлаб йигитлар деярли ҳар кун жарда ишлашарди. Доно Ҳусайн бобо тобора серилтифот бўлиб борар ва кундан-кун постда мудрашга кўпроқ майл билдирарди. Аста-секин маликалар ва йигитлар ўртасида бир-бирига жавоб тарзидаги ва бир хил туйғу билан суғорилган жўшқин қўшиқ ва романс айрибошлаш бошланди. Бир қанча вақтдан сўнг маликалар соқчиларга кўринмасликнинг иложини қилиб балконга ҳам чиқа бошлашди. Энди улар йигитлар билан рамзий маъноси ҳариккала томонга тушунарли бўлган гуллар воситасида гаплашишарди. Гаплашиш, учрашишнинг қийинлиги бу воситага янада гўзаллик бахш этган ва уларнинг шу қадар ғайритабiiий равишда вужудга келган ва уларнинг шу қадар ғайритабiiий равишда муҳаббат тўсиқларни севади ва унинг дарахти қайтага энг унумсиз заминда гуркираб ўсадн.

Маликаларнинг юз-чеҳраси ва кайфиятидаги ўзгаришини кўриб Султон ҳам ажабланди, ҳам хурсанд бўлди. Лекин доно Хадича чинакамига яшнаб қувонди, чунки буларнинг ҳаммаси унинг эпчиллиги ва тадбиркорлиги туфайли эди.

Маликаларнинг испан асирлар билан телеграф алоқаси тўсатдан узилди, йигитлар бир неча кун жарликда кўринмай қолишди. Жозибали маликалар бекорга овора бўлиб дам-бадам минорадан чиқиб, бекорга улар ўзларининг толма бўйинларини оққушдай чўзиб қарашарди, бекорга қафасга тушган булбулдай қўшиқ айтишарди. Уларнинг ошиқ насронийлари ғойиб бўлган, жарликдан энди бирорта ҳам товуш келмасди. Доно Хадича айғоқчиликка борди ва тезда ташвиш босган бир аҳволда қайтиб келди.

— Оҳ, болаларим, — қичқирди у, — ҳаммаси нима билан тугашини мен олдиндан билардим, аммо сизлар жуда қаттиқ турдинглар! Удларингни бир четга қўйишларинг мумкин, энди унга ҳожат йўқ! Испан асирлар учун тўлов берилган — улар ҳозир Гранадада, ватанига қайтиш учун тайёргарлик кўришяпти.

Маликалар бу хабарни эшитиб, талвасага тушиб қолишди. Гўзал Саида асирлар бизни менсишмади, хайрлашмай кетиб қолишди деб аччиғланарди. Сораида эса панжаларини эзиб синдиргудай бўлар, ўкириб йиғлар, ойнага қараб ёшларини артгач, кейин яна ўкириб йиғлаб юборарди. Ювошгина Сорасанда

эса балконда энгашиб жимгина кўз ёши тўкар, унинг кўз ёшлари бевафо испанлар ўтиришган скамейкага чакиллаб томарди.

Доно Хадича уларнинг дардини энгиллатиш учун ундан нимаки лозим бўлса, ҳаммасини қилди.

— Узингизни босинг, болаларим,— дерди у,— ҳаёт ўзи шу нақа. Эҳ, агар менинг қисматим бошларингга тушганда эркакларнинг неча чақа туришини билардинглар! Ишончим комил, бу христианларнинг Курдоба ва Севильядаги испан қизлари орасида севганлари бор, улар тез кунларда ўшаларнинг балкони тагида серенада айтиб, Ал-Ҳамро қасридаги араб гўзалларини унутиб юборишади. Узингизни босинг, қўзичоқларим, улар ҳақидаги хотирани кўнглингиздан чиқариб ташланг.

Доно Хадичанинг берган тасаллиси гўзал маликаларнинг дардини яна кучайтириб юборди ва улар икки кунгача таскин топишолмади. Учинчи кунни эрталаб бебаҳо кампир уларнинг оромгоҳига куйиб-ёниб кирди.

— Бундай сурбетлик ҳеч кимнинг хаёлига келганми?— хитоб қилди у ўз туйғуларини ифодалайдиган сўзларни топиши билан.— Сизларнинг муҳтарам оталарингизни алдашга ёрдам берганим учун мен хизматимга яраша олдим. Испанларингиз ҳақида энди бир оғиз ҳам сўз эшитмай?

— Нима бўлди, Хадича?— деди маликалар бирданига ҳаяжонларини аранг босиб.

— Нима бўлди? Хиёнат ёки шунга ўхшаш қабиҳлик содир бўлди. Менга, дуэньялар орасида энг садоқатли бўлган менга сотқинлик қилишни таклиф этишди! Ҳа, азиз болаларим, испанлар мени қўлга олишга уринишди, сизларни улар билан Курдобага қочиб, уларга қайлиқ бўлишга кўндиришни илтимос қилишди.

Шу ерга келганда кекса аёл юзини қўллари билан бекитиб, ўзининг қаҳрига ва чексиз ғам-ғуссасига эрк берди. Уч гўзал малика дам оқариб, дам қизаришар, дам қизариб, дам оқаришар, питирлашиб қолишган, бир-бирига қарашардию бироқ оғиз очишолмасди. Кампир эса ҳаяжондан гоҳ олдинга, гоҳ орқага чайқалиб, ора-сира хитоб қилиб кўярди:

— Мен, хизматкорлар орасида энг садоқатлиси, бу шармандаликка қандай бориб қолдим!

Ниҳоят энг довюррак ва ҳамма ишда сингилларига етакчилик қиладиган катта малика унга яқин келди-да, елкасига қўлини қўйиб, талаффуз этди:

— Оҳ, онажон... фараз қилайлик, биз христиан йигитлар билан қочишга тайёрмиз, бироқ бунинг иложи борми?

Ажойиб кампир бирдан ҳасратларига чек қўйди, кўзларини кўтариб такрорлади:— Бунинг иложи борми? Ишончингиз ко-

миля бўлсин, сўзсиз иложи бор! Йигитлар сотқин ва соқчилар бошлиғи Ҳусайин бобони қўлга олиб, қочиш режасини ишлаб чиқмаган дейсизми? Бироқ сизнинг отангизни, менга шунча ишонч билдирган отани алдаш!— Шу ерда муҳтарама аёлни яна қаҳр ва ғам-ғусса босди ва у яна жон аччиғида бармоқларини қирсиллатиб, чайқала бошлади.

— Лекин отамиз бизга ҳеч қачон ишонган эмас,— деди катта малика,— у фақат қулф ва тамбаларгагина ишонган, бизга худди асирларга қарагандай муносабатда бўлган.

— Эвоҳ, бу — соф ҳақиқат,— жавоб берди кампир яна оқвоҳларнинг бўлиб,— у ростдан ҳам сизларга нооқилона муносабатда бўлди; сизларни мана шу эски, мунгли қўрғонга қамаб сақлади, сизлар, худди тувакда сўлиётган атиргул каби ўз ёшлигингиз ва гўзаллигингизни нобуд қиляпсиз. Шунга қарамасдан, она юртдан қочиб — улуғ гуноҳ-ку!

— Ахир биз қочиб бориб озодликда яшайдиган ер онамининг юрти эмасми! Қари ва тошюрак ота ўрнига ҳар биримиз сеvimли эрга эга бўлмаймизми?

— Буларнинг ҳаммаси тўғри, отангиз ҳам, тан олишим керак,— ниҳоятда золим одам, бироқ шундай бўлса нима?— қичқирди Хадича яна ғазабланиб.— Наҳотки, сизлар мени унинг қўлига ташлаб кетсангиз!

— Ҳеч қачон, азиз Хадича. Биз билан бирга қочиб кетсанг бўлмайдимми?

— Албатта, қизгинам, тўғрисини айтганда, мен бу ҳақда Ҳусайин бобо билан гаплашганимда агар мен ҳам сизлар билан бирга қочадиган бўлсам, менга ёрдам қилишга ваъда берди; лекин ўйлаб кўринг,* болаларим, отангизнинг динидан чиқишга розимисизлар?

— Христиан дини марҳум онамининг азалги дини эди,— деди маликаларнинг каттаси,— мен унинг бағрида бўлишга тайёрман ва ишончим комил, сингилларим ҳам шунини истайдилар.

— Соф ҳақиқат!— хитоб қилди кампир.— Бу чиндан ҳам марҳум онамининг азалги дини эди ва ўлим тўшағида ётиб у ўз динидан қайтганидан қаттиқ пушаймон қилган. Мен унга сизнинг руҳингизга ҳамшиша ғамхўрлик қилиш учун сўз берган эдим. Руҳингиз тўғри йўлда экан, мен ғоят хурсандман. Ҳа, болаларим, мен ҳам христиан бўлиб туғилганман, кўнглимда ҳозир ҳам христианман, энди ўзимнинг асл динимга, ҳаётимга қайтишга аҳд қилдим. Бу ҳақда мен Ҳусайин бобо билан гаплашдим, у ҳам испаниялик, мен туғилган шаҳарга яқин жойдан. У ҳам яна она ватанини кўриш ва христиан черкови билан ярашиш истағи билан ёнмоқда; ватанга қайтгандан кейин у

билан икковимиз турмуш қуришни истасак, испан йигитлар бизни умримизнинг охиригача таъминлашга сўз беришди.

Қисқасини айтганда, юксак даражада ақлли ва узоқни кўрадиган бу кекса аёл қочиш режасини ишлаб чиқишда қатнашиб, йигитлар ва сотқин бобо билан неча марта маслаҳатлашган экан. Катта малика унинг таклифини дарҳол қабул қилди ва у кўрсатган ўрнак, одатдагидай, иккала сингилнинг ҳам муносабатини белгилади. Кичиги, сал иккиланди, чунки у табиатан сусткаш ва журъатсиз эди, унинг қалбида фарзандлик туйғулари ва қизлик эҳтироси ўртасида кураш борарди; албатта, эҳтирос ҳар қачонгидай голиб чиқди ва жимгина кўз ёши тўкиб, оқларини босиб у ҳам йўлга тайёргарлик кўра бошлади.

Ал-Ҳамро жойлашган тепаликда узоқ ўтмиш вақтларда қалъа ичидан шаҳарнинг турли чеккалари ва дарвозаларига — Хенил ва Дарро дарёларига олиб чиқадиган лаҳмлар қазилган эди. Бу ер ости йўллари Мавритания султонлари томонидан турли вақтларда кавланган бўлиб, бехосдан кўтарилган қўзгалон вақтида қочиш ва хушнудлик мазмунидаги махфий саргузаштлар учун мўлжалланган эди. Уларнинг кўпчилиги тамоман унут бўлиб кетган, баъзилари ҳозир ҳам бору, қисман ахлат тўкилган, қисман тош ташланган бўлиб, Мавритания ҳукмдорларининг эҳтиёткорлиги ва ҳарбий муғамбирлигидан ёдгорлик бўлиб турарди. Ҳусайн бобо маликаларни шу лаҳмларнинг бири орқали шаҳар деворидан ташқарига олиб чиқиши, бу ерда уларни испан хушторлар учқур отларда кутиб туриши лозим эди.

Узоқ кутилган қочиш туни ҳам келди; маликаларни, одатдагидай, минорага қамашди. Ал-Ҳамро чуқур уйқуга кетди. Ярим кечада доно Хадича боққа қараган деразани очиб, қулоқ солди. Ҳусайн бобо шу ерда ҳозир эди, келишилган тарзда ўзини билдирди. Дуэнья арқон нарвоннинг бир учини балконнинг панжарасига боғлаб, иккинчи учини боққа ташлади-да, ўзи нарвондан пастга тушди. Икки катта малика юрагини ҳовучлаб унинг кетидан тушишди, лекин навбат кичигига, Сорасаидага келганда у иккиланди ва дадилликни йўқотди. У ўзининг майдагина нозик оёқчасини омонат турган нарвонга кўп марта кўйиб, ҳар сафар уни силкиб тортиб олар, у қанча кўп ушланиб қолса, унинг бечора кичиккина юракчаси шунчалик кўп саросимага тушарди. У ўгирилиб, ипак қамланган хонасига гамгин назар солди; бу хонада у қафасга қамалган қуш каби яшади, бироқ у бу ерда ўзини бехатар сезарди; ёруғ дунё кенгликларига учиб чиққандан кейин уни тақдирнинг қаандай ўйинлари кутиб турганини ким билади. У гоҳ ўз севгилиси христиан хушторини эслар ва унинг оёқчаси нарвонга талпинарди, гоҳ отаси

ҳақида ўйлар ва... орқага қайтарди. Бундай ёш, нозик маъшуқа ва айни чоқда қўрқоқчина, ҳаётни билмайдиган қизнинг қалбидаги курашни тасвирлашга уриниш бефойда.

Опалари ўтиниб сўрашар, дуэнья ёмон сўзлар гапирар, сотқин балкон остида туриб лаънатлаб сўкинар, бироқ шубҳалар қамраб олган араб қизи қатъий ҳаракат қилолмасди. Гуноҳнинг ширинлиги уни қизиқтирар, аммо хавф-хатарлари чўчитар эди.

Бу орада улар режасининг барбод бўлиш хавфи дақиқа сайин ортиб борарди. Узоқдан яқинлашиб келаётган одамларнинг тапир-тупури эшитилди.

— Бу тунги соқчилар!— қичқирди сотқин.— Агар яна пайсалга солсак, ҳаммамиз тамом бўлдик. Малика, ҳозироқ тушинг, биз кетамиз!

Сорасаида кучли ҳаяжонда эди; талваса ичра дадил ҳаракат қилиб, нарвоннинг учини ечди-да, пастга иргитди.

— Бўлди,— қичқирди у,— энди қочишнинг иложи йўқ. Сизга худонинг ўзи ёр бўлсин, азиз опаларим!

Сингиллари қолаётгани катта маликаларни сескантириб юборди; улар яна бир оз туришлари мумкин эди, бироқ соқчилар яқинлашиб келар, сотқин этини юлгудек эди, шу боисдан ҳаммаси лаҳмга яширинишга мажбур бўлишди.

Тоғнинг бағрига кириб кетган қоронғи, зах ер ости йўлидан узоқ пайпаслаб юриб, улар охири шаҳар деворидан ташқарига чиқадиган эшикка етишди. Бу ерда уларни сотқиннинг қўли остидаги соқчилар формасини кийиб олган испанлар кутиб туришарди.

Сорасаиданинг хуштори севгилиси минорани тарк этгиси келмаганини эшитиб, нима қиларини билмай саросимада қолди, лекин арзу ҳол қилишга вақт йўқ эди. Маликалар ўз йигитларининг, доно Ҳадича сотқиннинг орқасига мингашиб олишди-да, отларини Қурдобага олиб борадиган Лопе довони томон жадал йўрттириб кетишди.

Шундан кейин тезда Ал-Ҳамро истеҳкомидан ноғора, карнай овози эшитилди.

— Қочганимиз ошкор бўлибди?— қичқирди сотқин.

— Отларимиз учқур, тун қоронғи, бизга ҳеч ким етолмайди,— жавоб беришди йигитлар.

Улар отларини текис далада тез чоптириб кетишди. Улар Эльвира тоғи этакларига етиб боришди. Сотқин отини тўхтатиб, қулоқ солди.

— Ҳозирча,— деди у,— ҳеч ким изимизни топгани йўқ. Биз тоғларда яширинишга улгураимиз.

— Иш чатоқ!— қичқирди сотқин.— Бу хабар олови тизма-

лардаги соқчиларни оёққа турғизади. Олга! Олга! Отларга қамчи босинг, аяманг, ҳар бир дақиқа ғанимат.

Улар шамолдай учиб кетишди. Қоялар орасидаги дарадан от чоптириб боришаркан, тоғлар гумбурлаб акс-садо берарди.

Улар шу тарзда от қўйиб боришаркан, Ал-Ҳамро қасрининг хира гулханига жавобан барча йўналишларда, гоҳ у ерда гоҳ бу ерда тоғлардаги қоровул минораларда оловлар пайдо бўла бошлади.

— Олга! Олга!— қичқирди сотқин ҳар бир сўзига сон-саноқсиз лаънатлар қўшиб сўкинаркан.— Кўприкка! Хабар етмай туриб кўприкдан ўтиб олиш керак!

Улар тоғнинг туртиб чиққан жойини айланиб ўтиб, христиан ва мусулмон қони билан кўп марта бўялган шиддаткор тор дарёси устидан олиб ўтадиган машҳур Пинас кўпригини кўришди. Не кўз билан кўрсинларки, кўприк минорасида олов бурқираб ёнар, соқчиларнинг қуроллари олов шуъласида ярақлар эди. Сотқин отини яна тўхтатди-да, узангида туриб назар солди, кейин шерикларига қўл силкаб, йўлдан бурилди-да, отини дарё бўйлаб чоптириб, бир жойга етганда дарёга бурди. Йигитлар маликаларга маҳкамроқ ушлашни айтиб, унинг кетидан от қўйишди. Тез оқим уларни анча суриб кетди; атрофда бурқираб тўлқин ўйнар, лекин маликалар ўз рицарларини маҳкам қучиб, жим боришарди.

Отлиқлар соғ-саломат нариги қирғоққа етиб олишди. Сотқин одам юрадиган йўллардан қочиб, уларни тор ва кескин кўтарилган, ҳатто ўтиб бўлмас сўқмоқлардан, хилват далалардан бошлаб, тоғнинг нақ юрагидан ўтказиб борарди.

Қисқасини айтганда, охири қадимий Қурдоба шаҳрига етиб боришди ва йигитларнинг ўз ватанига, дўстлари олдига қайтиб келиши катта тўй қилиб нишонланди. Гўзал маликаларни катolik черкови ўз бағрига олди, тегишли расм-русумларни ўтказгандан кейин улар чинакам христиан бўлиб, бахтли келинга айланишди.

Биз маликаларни дарё ва тоғлардан эсон-омон ўтказиб қўйишга шошилиб, доно Хадичанинг қисмати ҳақида эслатишни унутиб қўйибмиз. Текисликда от чоптириб келишаётганда у Ҳусайн бобога худди мушукдай ёпишиб, от ҳар сакраганда чийиллаган товшу қиқарар ва у ҳар инграганида сотқин Хадичани болахонадор қилиб сўкарди. Сотқин отни дарёга ҳайдаганда эса унинг қўрқувдан юраги ёрилгудай бўлди.

— Унча қаттиқ ушлама, халақит берасан,— қичқирди Ҳусайн бобо,— камаримдан ушла, ҳеч нимадан қўрқма.

У иккала қўли билан норғил сотқиннинг белини қисиб турган камардан маҳкам ушлаб олганди; лекин ниҳоят ҳамроҳлари

билан бирга төг тепасида бир зум нафас ростлаш учун тўхташганида дуэнья ғойиб бўлган эди.

— Хадича қани?— қичқириб юборишди маликалар хавотирланиб.

— Бу фақат оллогагина маълум,— жавоб берди сотқин,— камарим дарёнинг ўртасида ечилиб кетди ва Хадича у билан бирга сувга қулаб тушди. Оллонинг иродаси шу экан. Эҳ, ага-танг қимматбаҳо тошлар билан безатилган камар эди!

Маликалар ўзларининг доно маслаҳатгўйи ғойиб бўлганига қанчалик хафа бўлишмасин, афсус чекиб ўтиришга вақт йўқ эди. Урни келганда шуни айтиш керак, жони тош кампир сувга чўкди, лекин бутунлай эмас. Қуйироқда дарёга тўр солиб ўтирган балиқчи уни қирғоққа тортиб чиқариб, ўзининг бу ғаройиб овидан ниҳоятда ҳайратда қолди. Доно Хадича билан кейини нима бўлгани тўғрисида ривоятда ҳеч нима дейилмайди; бир нарса аниқки, унга хос донолик Муҳаммад Чапақайдан имкон борича узоқроқ юришга ундагани шубҳасиз.

Шунингдек, зийрак подшонинг қизлари қочганини ва хизматкорлар орасида энг ишончлиси қилган ҳазилни билгандан кейинги хулқи ҳақида ҳам жуда кам маълумот бор. У биров билан маслаҳатлашган биттаю битта иш шу эди. Маълум бўлишича, кейин у бундай заифлик қилиб гуноҳкор бўлмаган. Шу билан бирга, қолган охириги қизици яхшироқ қўриқлаш чораларини кўрди.

Баъзиларнинг тахминича, кенжа малика қочишни хоҳламаган бўлса-да, баъзан бунга пушаймон қилган. Уни миноранинг тепасида Курдоба жойлашган тарафдаги тоғларга гамгин тикилиб турган ҳолда бир қанча марта кўрганлар; баъзан у чалган уд овозини, гамгин ашуласини эшитганлар. Айтишларича, у опалари ва севгилисидан айрилганини йиғлаб куйлаган, ёлғизликдан фарёд қилган. У ёш ўлган ва мишмишларга қараганда, миноранинг тагига кўмилган экан. Маликанинг бевақт ўлими халқда анчагина ривоят ва эртакларнинг туғилишига сабаб бўлган.

АРАБ МУНАЖЖИМИ РИВОЯТИ

Бундан кўп асрлар муқаддам Испаниядаги арабларнинг Гранада вилоятида ибн Аббос деган подшо ўтган. У ёшлигида қўшни давлатларга ҳужум қилиб, уларни забт этиб, кўп қирон келтирган эди. Йиллар ўтиб, подшоҳ кексайди. Энди қўшнилари билан муросан-мадорада яшашни, илгари қўшниларидан тортиб олган мулкларини ва илгариги шон-шўҳратини қўлдан

бермай, тинч-тотув яшашни орзу қилиб қолди. Аммо замоннинг зайли билан бу тинчликсевар доно подшоҳнинг рақиблари бўлмиш қўшни давлатлар тез-тез уруш чиқара бошладилар. Ибн Аббоснинг ўзи бир вақтлар шон-шухрат учун қаҳрамонликлар кўрсатишга интилганидай, қўшни давлатларнинг шаҳзодалари ҳам оталарининг ўчларини олишга интилар эдилар. Ибн Аббос қудратли подшо бўлган вақтда унинг зарбидан титраб-қақшаган олис вилоятлари ҳам эндиликда, шоҳ тинчгина яшашни истаган пайтда, ҳар замонда исён кўтариб, пойтахтни қамал қилишга шайланиб туришарди.

Шундай қилиб, душманлар ибн Аббосга ҳар томондан хавф солишар эди; Гранаданинг атрофи ҳайбатли тоғ чўққилари билан ўралгани учун, душманлар бемалол тоғлар орасида яширишиб, қўққисдан ҳужум қилиб қолишлари мумкин эди. Бечора ибн Аббос қайси томондан хавф келишини билмай, ҳар лаҳза кўрқув-ташвишда яшарди. Ибн Аббос беҳуда уриниб, тоғларнинг чўққиларига соқчилик миноралари қурдирди, ҳар бир дарага посбонлар қўйдирди. Соқчилар кечаси олов ёқиб, кундузи хашак тутатиб, душман қаёқдан хавф солаётганини билдиришар эди. Бироқ подшо ҳар қанча эҳтиёткорлик қилса ҳам, абжир душманлар кутилмаганда аллақайси дара ичидан пайдо бўлиб, шаҳарга бостириб киришар ва подшонинг ёнгинасидаги ерларни вайрон қилиб, мўл-кўл мол-буюм ва асирларни ўлжага олиб, бир зумда яна тоғлар орасида ғойиб бўлар эдилар. Собиқ музаффар подшоҳ вақти келиб, шунчалик омади кетишини хаёлига ҳам келтирмаганди.

Ибн Аббоснинг бошидан шундай ташвиш, фалокат аримай турган кунларнинг бирида унинг саройига кекса араб ҳакими кириб келди. Ҳакимнинг оппоқ соқоли белига тушган, чамаси у бир неча аср умр кўрган эди. Шунга қарамай, у байтул муқаддас Мисрдан шу ергача ёлғиз ўзи, ҳаммаёғи сирли хавфлар билан безалган асога таяниб, пиёда йўл босиб келган эди.

Кекса ҳакимнинг исми Иброҳим ибн Айюб бўлиб, борар манзилига ўзидан аввал шон-шухрати етиб келарди. Овозаларга қараганда, кекса ҳаким жумла мўминлар сарвари Муҳаммад пайғамбар замонида туғилган экан. Отаси Айюб эса пайғамбарнинг сўнги сафдошларидан экан. Иброҳим болалик пайтларидаёқ Амрунинг¹ ғолиб қўшинлари билан бирга Мисрга кириб келган экан. У, Мисрда кўп йиллар яшаб, мисрлик коҳинлардан сеҳр-жоду ва афсунгарлик сирларини ихлос билан ўрганибди.

¹ Биринчи марта амиралмўминини унвонига сазовор бўлган халифа Умар қўшинлари Мисрни забт этган эди. В. Ирвинг шу исмининг бузилган шаклини олган шекилли (таржимон).

Шунингдек, овозаларга қараганда, Иброҳим умрни узайтиришнинг сирини топган экан, шу туфайли у мана ҳозир икки юз ёшдан ҳам ошибди. Бироқ у қаримаслик сирини анча қариган вақтида топгани учун фақат соқоли оқариб, ажинлар кўпайгандаги қиёфасини абадий сақлаб қолишга улгурибди.

Гранада султони бу ажойиб донишмандни иззат-икром билан кутиб олди. Кексайган ҳукмдорларнинг кўпчилиги каби, султон ҳам кейинги вақтларда табиблару ҳакимларга ҳурмати ошган эди. У ҳақимни саройда, ўз ҳузурда олиб қолмоқчи бўлди. Аммо ҳақим кўнмади, Гранада шаҳри ортида қад кўтарган виқорли тоғ чўққисининг ёнбағридаги ғорда яшашни афзал кўрди. (Кейинчалик, худди шу ерда Ал-Хамро саройи бино бўлган экан.) Ҳақим шу ғорни кенгайтириб, безатиб жиҳозлашга фармон берди. Буйруқ бажо келтирилгач, ғор ўрнида кенг ва баланд гумбазли сарой бунёдга келди. Сарой гумбазининг шифтидаги туйнукдан худди қудуқдан қарагандай, осмонни кузатиш, ҳатто кундузи ҳам юлдузларни томоша қилиш мумкин эди. Сарой деворларида қадимий Миср пероглиф хатлари, сирли аломатлар ва осмон буржлари (жавзо, саратон, асад)нинг белгилари битилган эди. Ушбу зал ҳақим раҳбарлигида Гранаданинг қўли гул усталари тайёрлаган жуда кўп мураккаб асбоб-ускуналар билан жиҳозланган эди. Буларнинг сирли хусусиятларини араб мунажжимидан бошқа ҳеч ким билмас эди.

Тез орада Иброҳим ҳақим султон ибн Аббоснинг энг ишончли маслаҳатчисига айланди. Подшоҳ ҳар қачон бошига мушкул иш тушганда, унга мурожаат қилар эди. Бир куни султон ибн Аббос араб мунажжимига ўзининг беоромлиги сабабини, адолатсиз қўшниларининг адоватини, ҳар дақиқа уларнинг ҳужумидан сақланишни ўйлаб ташвиш, таҳликада эканлигини айтиб берди. Султоннинг ҳасратини эшитгач, мунажжим бир оз ўйланиб туриб, гап бошлади:

— Жаноби олийларига маълум бўлсинки, камина Мисрда эканлигимда маъжусий қоҳна яратган буюк мўъжизани кўрган эдим. Бурса шаҳрининг тепасидаги тоғдек буюк Нил водийси қафтдек кўринади. Ана шу тоғ чўққисига мис қўчқор ва унинг устига мис хўроз ўрнатилган бўлиб, иккаласи махсус ўқ атрофида айланиб туради. Ҳар сафар, мамлакат бошига хавф келган пайтда қўчқор ёв томонга қайрилади, хўроз эса қичқиради. Бу қичқириқни эшитган шаҳар аҳолиси қаёқдан хавф келатганини олдиндан билиб, вақтида даф этиш чорасини кўради.

— Оллоҳу акбар!— хитоб қилди тинчликпарвар ибн Аббос,— теварак-атрофдаги тоғларни зийраклик билан қўриқлайдиган бундай қўчқор, хавф яқинлашган заҳоти қичқирадиган бундай хўроз мен учун нақадар азиз ва бебаҳо бўлишини бил-

санг эди! Оллоху акбар! Томимда шундай посбонларим бўлганида саройимда нақадар тинч-осойишта давр сурган бўлар эдим!

Мунажжим султоннинг хитоблари босилгунча сукут сақлаб турди-да, сўзини давом эттирди:

— Музаффар Амру (жойи жаннатда бўлсин) Мисрни забт этишни тугаллагач, камина маҳаллий қоҳинлар маконида манзил топдим. У ерда маъжусийларнинг диний урф-одатлари ва маросимларини, яширин билимларини ўргана бошладим. Ана шу ҳеч кимга маълум бўлмаган билимлари туфайли улар бутун дунёга донг таратган. Бир куни Нил соҳилида ўтирганимда ёшини яшаб, ошини ошаган чол билан суҳбатлашиб қолдим; чол гап ўрасида тўсатдан сахро ўртасида баланд тоғлардай қад кўтарган пирамида — эҳромларга ишора қилиб қолди. «Биз сенга ўргатадиган билимларимизнинг ҳаммаси анави улғувор иншоотлар ичига кўмилган билим олдида бир чақа. Марказий пирамида ичида даҳма бор, у ерда шу ҳайбатли бинони қуришга ёрдамлашган бош қоҳин мумиёлаб қўйилган. У киши билан бирга муқаддас китоб ҳам кўмилган. Сеҳр-жоду ва афсунгарликнинг барча сирлари ана шу китобда жамланган. Китоб авлоддан авлодга ўтиб, охири доно Сулаймон подшонинг қўлига тушибди. У киши китобдаги маслаҳатларга амал қилиб, машҳур Қуддус қасрини қурдирган экан. Уша китоб қандай қилиб бу пирамида бунёдкорининг қўлига тушиб қолганлиги эса фақатгина бир зотга аён. У зотнинг оламда билмаган сир-асрори қолмаган.

«Миср қоҳинининг сўзларини эшитганим заҳоти ўша китобни қўлга киритиш истаги юрагимни ёндириб ўртай бошлади. Муродимга етиш учун голиб қўшинимиз ва ўша ердаги анча-мунча мўътабар кишилар ёрдамига суяндим, ўшаларни тўплаб, ишга киришдим: катта-катта харсанг тошларни ўйиб, бениҳоя оғир машаққатлар билан даҳмага етиб бордим. Бу ерда неча юз йиллар осойиш топган бош қоҳин мумиёсига яқинлашдим. Тобутни очиб, мумиё устидан ўралган неча-неча қават шойиларни ечиб, ниҳоят марҳумнинг кўксидаги китобни топдим. Қўлларим қалтираб, китобни аранг ушлаганча, бошим айланиб, кўзим тиниб эҳромдан ташқарига чиқиб олдим. Маҳшар кунини кутиб ётган марҳумнинг мумиёси эса қоронғи ва хилват гўшада қолиб кетди.

— О, Абу Айюбнинг ўғли!— хитоб қилди ибн Аббос,— сен буюк сайёҳсан ва дунёда не-не мўжизаларни кўргансан. Бироқ қандайдир эҳромнинг сирию Сулаймон подшонинг донолик китобининг менга нима дахли бор?!

— Мен ҳам худди. шуни айтмоқчиман-да, подшоҳим,— жа-

воб берди Иброҳим ҳаким.— Ана шу китоб шарофати билан мен сеҳргарлик санъатини ўргандим ва жинлар ёрдамида истаган мақсадимга эришадиган бўлдим. Бурса шаҳридаги ғаройиб қўчқорнинг сири энди менга сир эмас, энди менинг ўзим худди шунақа мўъжизани ярата оламан; йўқ, мен бундан ҳам ғаройиброқ мўъжиза ярата оламан.

— О, Абу Айюбнинг доно фарзанди!— қичқириб юборди ибн Аббос. Шундай қўчқорнинг биттаси тоғлардаги соқчилик минораларида ва чегаралардаги лак-лак посбонлардан кўра фойдалироқдир! Мен учун ўшанақа қўриқчи яратиб бергин, хазинадаги барча бойликлар сеники бўлсин!

Мунажжим Султоннинг истагини бажо келтириш учун шу заҳотиёқ иш бошлади. У, Олбойсин тоғида қоятошлар устидаги қаср томида баланд минора тиклашни буюрди. Минора қурилишига, айтишларича, фақат Мисрдан келтирилган, эҳромлардан олинган ҳарсангтошлар ишлатилган экан. Миноранинг энг тепасида деразалари оламнинг барча томонларига қараган доира шаклидаги зал қурилиб, ҳар бир дераза томондаги мамлакатнинг подшоси бошчилигидаги қўшинларнинг қўғирчоқ нусхалари жанговар саф тортиб туришарди. Шунингдек, ҳар бир столда этикдўзнинг бигизидай кичик найза қўйилган эди. Найзага қадимий мисрликлар — халдейларнинг ёзувлари битилган эди. Бу залга олиб кирадиган пўлат қулфли каттакон мис дарвоза ҳамиша берк турар, калити эса султон ибн Аббоснинг ўзида сақланарди.

Миноранинг учи найзали бўлиб, найзанинг учига бир қўлида қалқон ва бир қўлида найзасини посбонликда тургандай тик ушлаган араб сувориси шакли ўрнатилган эди. Сувори шаҳар томонга юзини қаратган, гўё бу ерда осойишталикни кўриқлаб тургандай эди; бироқ Гранадага қарши душманлар отланиши билан сувори хавф келаётган томонга қараб, найзасини тушириб, ўша томонга ўқталар эди.

Бу ғаройиб тилсимот ҳозирлангач, ибн Аббос илгари тинчликка қанчалик ташна бўлса, энди урушга шунчалик ташна бўлиб, душман тезроқ ҳужум қилса, тилсимнинг ғаройиб хусусиятини синаб кўришни тоқатсизлик билан кута бошлади. Кўп ўтмай, унинг орзуси юзага чиқди. Бир куни азон пайтида минорадаги соқчи Зарҳал суворининг Альвир тоғи тарафга ўгирилганини ва унинг найзаси тўппа-тўғри Лопе довонига қаратилганини хабар қилди.

Ибн Аббос: «Карнайлар чалиниб, довуллар қоқилсин, шаҳарнинг бари аҳолиси қўлига қуроол олсин, бутун Гранада оёққа турсин!»— деб фармон берди.

«О, жаноб олийлари,— деди мунажжим, нечук шаҳрингни

безовта этурсан, нечук сипоҳларингни қурол олмоққа даъват қилурсан? Биз душманлардан қутулиш учун ҳеч қандай қўшинга муҳтож эмасмиз. Мулозимларингга кетишга рухсат бер, ҳозир минорадаги яширин залга чиқурмиз».

Қартайган ибн Аббос яна ҳам кексайиб қолган Иброҳим ибн Айюбнинг қўлидан ушлаб минора зиналаридан юқорига кўтарилди. Улар мис дарвозани очиб, ичкари киришди. Лопе довони томонга қараган дераза очиқ эди. «Мана шу тарафдан душман хавф соляпти,— деди мунажжим.— О, ҳукмдор, яқинроқ кел ва бу тахта сиридан оғоҳ бўл».

Султон ибн Аббос шахмат тахтаси ёнига келди: бу тахтада мўъжаз шакллар жойлашган эди. Шу пайт султон шаклларнинг ҳаракатга келганини кўриб, ҳайратга тушди. Отлар оёқларини осмонга кўтариб, кишнаб ўмбалоқ ошар, жангчилар қилич ва найзаларини ўнгу сўлга урар, довул ва карнайларнинг товушлари, қурол-аслаҳалар жаранги, жанговар отларнинг кишнашлари бўғиқ ва хира эшитилар эди. Дарвоқе, бу товушларнинг ҳаммаси кун қизиган чошгоҳ пайтида салқинда роҳат қилиб мудраётган одамнинг қулоғига асалари ёки пашша гўнгилагандай эшитиларди.

«Билгинки, эй ҳукмдор,— деди мунажжим,— бу душманларнинг аллақачон ҳужум бошлаганлигининг далолатидир. Улар ҳозир Лопе довонидаги тоғлар орасида пайдо бўлишади. Агар душманларингни ваҳима ва таҳликага солиб, қон тўкишларсиз чекинтиришни хоҳласанг, афсунли найзачанинг ўтмас учини шаклларга тегзасан, борди-ю, қонли жанг авж олишини ва душманларнинг қирилишини истасанг, найзачанинг ўткир учини тегзасан».

Ибн Аббоснинг юзи докадай оқариб кетди. У сабри чидамай қалтираб, найзачани қўлига олди ва қувончдан соқолигача силкиниб, тахтага яқинлашди. «О, Абу Айюбнинг ўғли!— хитоб қилди у,— истеҳзо билан кулиб,— ҳар ҳолда озроқ қон тўкишга тўғри келади деб ўйлайман».

Султон шундай деб, қизниб ишга киришди: у баъзи шаклларга найзачанинг ўткир учини санчиб, баъзиларига ўтмас учини тегзиб қўйди: Аввалгилари шу заҳоти отдан ағдарилиб, ер тишлаб қолишди, кейингилари бир-бирига юзма-юз келиб, ўзаро тартибсиз жанг бошлашди.

Мунажжим шоҳларнинг энг тинчликсевари бўлган бу подшонинг қўлидан тортиб, душманини бутунлай қирилиб кетишдан зўрга асраб қолди; ниҳоят, у, султонни минорани тарк этишга ва Лопе довонига айгоқчилар юборишга аранг кўндирди.

Айгоқчилар топиб келган хабарга кўра, христианларнинг қўшини бу атрофдаги тоғларнинг қоқ ўртасига кириб олиб,

Гранадага яқинлашиб қолган экан, аммо жангчилар орасида низо чиқибди: ўзаро қонли жанглардан сўнг, улар ўз чегаралари томон чекинишибди.

Гаройиб тилсмотнинг ажойиб хусусиятларини амалда синаб кўрган ибн Аббоснинг қувончдан боши осмонга етди. «Ниҳоят,— деб қайта-қайта қувонарди у,— энди душманларимни яқинлаштирмай, осойишта ҳаёт кечиршим мумкин. О, Абу Айюбнинг асл доно фарзанди, бу қадар буюк инъоминг учун сени қандай тақдирласам экан?»

«Қари одамнинг, бунинг устига файласуф одамнинг тилаклари қанча бўларди дейсан: бирорта горни жиҳозлаб, сал-пал дарвишнинг ҳужрасига айлантиргудек маблағ берсанг, шу кифоя»,— деди ҳаким.

«О, чинакам донишманд нақадар камтар ва олижаноб бўлади»,— хитоб қилди ибн Аббос, файласуфнинг жуда кам нарса сўраганидан ниҳоятда кўнгли тўлиб. У хазиначини чақириб, Иброҳим айтган камтарона кулбани ўйиш ва жиҳозлаш учун керакли маблағни ҳозирлаб беринглар, деб буюрди.

Мунажжим қоятошларни йўниб, биридан бирига ўтадиган қатор-қатор хоналар олишни ва хоналарни самовот зали билан бирлаштиришни; бу оромгоҳларни турк гиламлари ва диванлари билан, деворларни Дамашқий шойи-кимхоблар билан безаш хоҳишини билдирди. «Қари одамнинг суяклари тошга қаттиқ ботмасин; деворларнинг захи чиқмасин»,— деди.

Бундан ташқари у ҳаммом қурдириб, турли-туман хушбўй мушк-анбарлар сепишни буюрди. Чунки, унинг айтишича, «ювениб, чўмилиб туриш қаришнинг олдини олади, ақлий меҳнатдан ҳориб-толган баданни яйратади».

Донишманд Ҳаким, шунингдек, янги қурилган оромгоҳларда сон-саноқсиз биллур ва кумуш қандиллар ўрнатишни буюрди, бу қандилларга Миср мақбараларидан топилган рецептлар бўйича тайёрланган хушбўй мойлар қуйилди; бу мойлар сира тугамай ёниб турар; атрофга майин, нафис ёруғлик таратар; бу ёруғлик кундузги соя-салқиндаги майин ёруғликка ўхшар эди. «Қуёш нури кекса одамнинг кўзларини қамаштириб, қийнаб қўяди, файласуфларнинг машғулотини учун қандил нури яхши»— дерди ҳаким.

Бу орада ибн Аббоснинг хазиначиси: «мунажжимнинг ҳужрасини пардозлаш, безаш учун харажатлар кун сайин кўпайиб боряпти» деб гулдирай бошлади ва охири бир кун султонга шикоят қилди. Аммо подшонинг амри вожиб. Ибн Аббос фақат елка қисиб қўя қолди. «Чидашимиз керак,— деди у,— чолимиз тushмагур Мисрдаги эҳромлар ва буюк харобалар ичида кўрганларига мувофиқ файласуфона маскан қурмоқчи; аммо ҳар нар-

санинг охири бор, чолнинг горини безаш ишлари ҳам бир куни тугайди».

Султон ҳақ эди: ниҳоят ҳужра пардозланиб, жиҳозланиб бўлди; бу ҳашаматли ер ости қасри бўлиб чиқди. Мунажжим энди менга ҳеч нарса керак эмас, деб ўз ҳужрасини бекитиб олди ва уч кеча-уч кундуз тинимсиз ишга шўнғиб кетди. Шундан сўнг у яна хазиначининг ҳузурига келди. «Яна бир арзимас истагим бор,— деди у,— ақлий меҳнатдан бўшаганимда ором олиб, кўнгил очиш учун озроқ эрмак керак».

«О, донолар доноси Иброҳим,— деди хазиначи,— сенинг хилватнишинликда вақт ўтказишинг учун нимаки керак бўлса, ҳаммасини муҳайё қилиш менга юклатилган, кўнглинг яна не истайди?»

«Менга бир неча нафар раққоса керак».

«Раққоса керак?»— ҳайратдан ёқа ушлаб, такрорлади хазиначи.

«Ҳа, раққоса керак,— хотиржам жавоб берди донишманд,— улар ёш ва гўзал бўлсин, зеро, ёшлик ва гўзалликни томоша қилиш қарияларнинг кўнглини яшартиради. Менга бир нечаси кифоя, чунки файласуф одамнинг эҳтиёжи қаёққа борарди».

Файласуф Иброҳим ибн Айюб шу зайилда оқилона вақт ўтказар, подшо ибн Аббос минорада ўтириб олиб, қаттол жанглар билан овора эди.

Чиндан ҳам ёшини яшаб, ошини ошаган, бунинг устига тинчликсевар, ювош подшо учун ўз хонасидан чиқмай, осонгина уруш олиб бориш, бутун-бутун армияларни арининг уясини тўзитгандай тўзитиш мароқли машғулот эмасми?

Бора-бора подшо бу эрмакка қизиқиб кетиб, қўшни давлатларнинг подшоларини масхаралаб, ҳақоратлаб, уларни урушга торта бошлади; аммо қайта-қайта мағлубиятга учраган подшолар борган сари эҳтиёткор бўлиб қолишди, кейинчалик ибн Аббос юртига қўшин тортиб келишга журъат қилувчи бирорта подшо қолмади.

Кўп ойлар давомида тунж (бронза) чавандоз найзасини тик кўтарганича, теварак-атроф тинч эканлигини билдириб тураверди. Қекса султон ўрганиб қолган эрмагини қўмсаб, зерикдим, деб шикоят қила бошлади. Тез-тез феъли айниб, жаҳли чиқадиган бўлиб қолди.

Ниҳоят ажойиб кунлардан бирида сеҳрли чавандоз ўз ўқида тўсатдан тез айланиб, қўлидаги найзасини ҳамлага чоғлаб, Гвадис тоғлари савлат тўкиб турган томонни кўрсатиб қолди. Ибн Аббос шоша-пиша ўз минорасига кўтарилди, аммо,— ҳайҳот!— тилсимли тахта лавҳада жимжитлик ҳукм сурар, бирорта жангчи қимирламас эди. Бу ҳолдан лол бўлиб қолган подшоқ

тоғ тарафда не сир борлигини аниқлаб келиш учун айгоқчилар отрядини юборди. Айгоқчилар уч кундан кейин қайтиб келишди.

«Биз барча довонлару барча сўқмоқларнинг тит-питини чиқариб текширдик, аммо на бирор дубулға, на бирор узангидан асар топмадик,— дейишди улар.— Фақат булоқ бўйида ухлаб ётган ниҳоятда гўзал бир париваш христиан қизни учратдик ва уни асира қилиб олиб келдик».

«Ниҳоятда гўзал бир париваш қиз дейсизми? — севиниб, кўзлари ёниб хитоб қилди ибн Аббос.— Қани, у паривашни шу заҳоти ҳузуримизга келтиринг!»

Подшоҳнинг амри вожиб. У гўзални бир зумда ибн Аббос ҳузурига олиб келишди. У нозанин араблар истилоси вақтида испан вестготлари орасида расм бўлган ниҳоятда ҳашаматли зарбоф либосда эди. Унинг қарға қанотидай қоп-қора сочларига кўзни қамаштирувчи қордай оқ марваридлар қадалган, унинг манглайидаги лаъл-инжулар кўзларига рақиб бўлиб порлаб туришарди. Оппоқ бўйидаги олтин занжирга осилган кумуш лира белига тушиб турарди.

Нозаниннинг аҳён-аҳёнда порлаб, ловиллаб турган тим қора кўзларидаги оташ ибн Аббоснинг совуб қолган, аммо ҳали сўнмаган қалбига олов ташлади. Паривашнинг товусдай хиромон юриб, нозли эркаланиши шоҳни баттар бетоқат қилди. «О, эрка малак!— хитоб қилди ҳайратланган ибн Аббос.— Кимсан ва қай диёрдансан?»

«Мен яқин вақтларгача бу ерларда ҳукмронлик қилган гот подишоларидан бирининг дилбандиман. Бироқ отамнинг қўшинлари кўз очиб-юмгунча, гўё бир ишора билан тоғда тор-мор келтирилди, унинг қизи эса асира бўлиб қолди».

«Эҳтиёт бўл, о ҳукмдор!— шивирлади Иброҳим ибн Абу Айюб.— Эҳтимол, бу шимол жодугарларидан биридир, эшитишимча, улар энг гўзал мафтункор қиёфаларга кириб, имони, эътиқоди заиф одамларни йўлдан урар экан. Назаримда унинг кўзларида фусункор сеҳр, ҳар бир ҳаракатида жоду бор. Шубҳасиз, бу гўзал қиз тилсим дарак берган фалокатли душмандир».

— Абу Айюб ўгли,— жавоб берди султон,— сен энг доно одамсан, бунга тан бераман, сендай сеҳргарни оламда кўрмаганман, бу тўғри, бироқ аёллар масаласида сенинг етарли билиминг йўқ. Бу борада менга етадиган одам йўқ, ҳатто сонсаноксиз хотинлари ва чўрилари бўлган донишманд Сулаймон ҳам бу соҳада менчалик билмайди. Мана бу нозанинга келсак, унинг ҳеч қандай хавфли жойи йўқ; «у гоят гўзаллиги билан кўзларни қувонтиради».

«Қулоқ сол, о ҳукмдор!— ёлворди мунажжим.— Мен ясаган

тилсим ёрдамида сен кўп галабаларга эришдинг, аммо сендан шу вақтгача ўлжанинг улушини сўраганим йўқ. Мана шу тасодифий асирангни менга инъом эт, ёлғизликда унинг лира чалишидан баҳра олай; мабодо, у чиндан ҳам жодугар бўлса, унинг жодуларига қарши менинг дуоларим бор ва унинг жодулари мен учун қўрқинчли эмас».

«Нима? Яна қиз керакми?— қичқирди ибн Аббос.— Ахир сенинг кўнгил очарга раққосаларинг кўп-ку?»

«Менда раққосалар бор, тўғри, аммо қўшиқчи хонадаларим йўқ. Зеро, қўшиқ эшитсам машаққатли меҳнатларда ҳориб-толган ақлим ором олар эди».

«Бас қил, ниҳоятсиз илтимосларингдан тўйиб кетдим, эй дарвиш,— тоқати тоқ бўлди султоннинг.— Бу қизни ўзим оламан. Бу қиз менга ёқади, доно Сулаймоннинг отаси Довуд навихол Ойиша санамдан қанчалик лаззат топган бўлса, бу қиздан ҳам мен шунчалик лаззат топаман».

Мунажжимнинг шундан кейинги илтимослари ва огоҳлантиришлари подшоҳнинг баттар жаҳлини чиқарди; улар бир-бирларини ёмон кўриб ажралишди. Донишманд ер остига кириб кетиб, омади юришмагани ҳақидаги ўйларга ғарқ бўлди. Ажралишар экан, мунажжим подшоҳни мафтункор, аммо фалокат келтирувчи асирадан узоқроқ бўлгин деб, охирги марта огоҳлантирди. Аммо ошиқ чол бировнинг фойдали маслаҳатига қулоқ солармиди? Ибн Аббос бутунлай айш-ишратга берилиб кетди. Энди унинг яккаю ягона ташвиши қандай қилиб гот гўзалига ёқсам экан, деган ташвиш бўлиб қолди. Тўғри, у ёшлик қуввати билан гўзални мафтун этолмасди, аммо у бадавлат эди. Ошиқ ёши ўтган бўлса одатда сахий, қўли очик бўлади. Қимматбаҳо шарқона асл моллар излаб, бутун Гранада бозорларини остин-устун қилиб юборишди; Осиё ва Африкада нима ноёб ва ҳашаматли бўлса, шойи-атлас дейсизми, заргарлик буюмлари; гавҳар, лаъл, ёқут, инжулар дейсизми, нафис мушк-анбар дейсизми,— ҳаммасини гўзал маликага нисор этишди. Маликанинг кўнглини очиб учун турли-туман томошалар, тантанали маросимлар — менестрелларнинг¹ мусобақалари, рақслар, турнирлар, ҳўкиз уриштиришлар ўйлаб топишди. Тез орада Гранада доимий байрамлар шаҳрига айланиб қолди. Бироқ гот маликаси бу дабдабаларнинг ҳаммасига одатдаги ҳол, деб қарарди. Гўзал буларнинг ҳаммасини олий насл-насаби, тўғрироғи, ҳусн-малоҳати шарафига деб биларди. Чунки, гўзаллар мансабдорлардан кўра ҳам инжиқроқ, иззатталаброқ бўлишади.

¹ Менестрель — шоир, созанда, бахши, достончи.

Бу етмагандай, нозанин султоннинг хазинани вайрон қилувчи сарф-харажатларидан пинҳона лаззат топаётгандай эди. У султоннинг кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган сахийликларига одатдаги ҳол деб, бепарво қарарди. Шу тариқа, кекса ошиқ содиқлиги ва мол-дунё сочишига қарамай, гўзалнинг қалбини заррача ром етолмаслигига кўзи етиб қолди. Тўғри, париваш сира аччиқланмас, аммо сира жилмаймас ҳам эди. Султон ишқий эҳтиросларини изҳор қила бошлаши билан кумуш лира торларига қўл урар, унинг нозик жананга шоҳни сеҳрлаб, хушини олиб қўяр эди. Султон сеҳрли соз товушидан мудраб, охири лаззатли уйқуга кетар, сўнг уйғонганида ўзини ҳайратланарли даражада тетик, бардам сезар ҳамда вақтинча эҳтиросларини унутар эди. Шу ҳол туфайли султон ниятларига сира етолмас, аммо уйқусида кўрган ширин тушларидан сўнг чолнинг бутунлай ҳовури босилиб қолар эди. Шу аснода султон мудраб ётар, бутун Гранада эса унинг кўнгил очишини масхара қилар ва қандайдир аллалашлар учун давлат хазинаси талон-тарож қилинаётганидан норози бўлар эди.

Аммо ибн Аббоснинг боши узра шундай бир чақин чақдики, ҳатто минорадаги сеҳрли сувори ҳам бу фалокатнинг олдини ололмай қолди. Пойтахтнинг нақ ўзида исён кўтарилди: қуролланган оломон саройни ўраб олиб, султоннинг жонига ва унинг маъшуқа жононига хавф сола бошлади. Ҳар ҳолда кекса мустабиднинг кўксига бир вақтлардаги жанговарликнинг учқуни чақнаб қолди. У бир тўда посбонлари билан исёнчиларга қарши ҳужум қилиб, уларни тумтарақай қочириб юборди, исённи туғилиши билан бостирди.

Сал осайишталик ўрнатилиши билан султон ер остида беркиниб олиб, ҳалиям алам сақичини чайнаб ўтирган мунажжимни ҳузурига чақиртирди.

Ибн Аббос унга яраш оҳангида гапирди.

— О, Абу Айюбнинг доно фарзанди,— деди у,— сен гўзал асира фалокат келтиради деб тўғри огоҳлантирган экансан; ҳалокатнинг олдини олиш сенинг қўлингдан келади; айтгин-чи, ўлимдан қутулиш учун мен нима қилишим керак?

— Ҳамма нарсага касофати ураётган кофир асрангни ўзингдан узоқлаштир.

— Бундан кўра салтанатимдан айрилганим яхши.

— Унисидан ҳам, бунисидан ҳам айриласан,— жавоб қилди мунажжим.

— Бунчалик тошбағир бўлмагин, ҳадеб кўнглингда кек сақламагин, эй доноларнинг доноси, менинг аҳволимни — ҳам подшо, ҳам ошиқ эканлигимни тушунсанг-чи; менга хавф солаётган фалокатлардан сақланиш йўлини ўйлаб топгин. Энди ме-

ни улуғлик ҳам, салтанат ҳам қизиқтирмайди, менга ором бўлса бас. Эҳ, кошки эди, дунёдан ва унинг ғам-ташвишларидан қочиб, қолган умримни меҳр-муҳаббат ва осойишталик билан ўтказсам!

— Сенга ана шундай оромгоҳ топиб берсам эвазига нима берасан?— сўради мунажжим пахмоқ қошлари остидан ялтираб турган кўзларини бир лаҳза подшога қадаб.

— Нима тиласанг шунни бераман, агар неки сўраганингни бермасам, онг ичаманки, ҳаётим менга ҳаром бўлсин!

— Эй, шоҳаншоҳим, саодатлу Арабистоннинг мўъжизаларидан Эрам боғини эшитганмисан?

— Ҳа, қуръоннинг «Субҳи содиқ» суръасида шу ҳақда гап бор. Бундан ташқари, Маккатиллога бориб келган сайёҳлар менга ғаройиб нарсаларни айтиб беришарди, бироқ мен бу гапларни олис ўлкаларга бориб келган сайёҳларнинг одатдаги чўпчаклари деб ўйлар эдим.

— Эй, ҳукмдор, сайёҳларнинг ҳикоятларини камситмагин,— қовоғини солиб эътироз билдирди мунажжим,— зеро, уларнинг чўпчакларида ер куррасининг нариги чеккасидан олиб келинган билимларнинг зарралари бор. Эрам боғи-ю қасрларига келсак, бу ҳақдаги гаплар мутлақо чиндир. Мен Эрам боғи ва ундаги қасрларни ўз кўзим билан кўрганман. Мен бошимдан ўтган бир воқеани гапириб берай, бу воқеанинг сен орзу қилган нарсаларга ҳам дахли бор. Ёшлик чоғларимда мен оддий араб, отамнинг туяларини боқиб юрардим. Бир пайт Адан саҳросидан бораётганимизда туялардан бири тўдасидан орқада қолиб кетди, биз уни йўқотиб қўйдик. Бир неча кун излаганларим зое кетди, охири чала қуриган бир қудуқ лабидаги ҳурмо соясида ухлаб қолдим. Уйғониб қарасам, қаршимда шаҳар дарвозасини кўрдим. Ичкари кириб ажойиб кўчаларни, боғларни ва бозорларни кўрдим, аммо бирорта одам зоти учрамади. Кўчалар ва майдонларни айланиб юриб, дабдабали қасрга дуч келдим, бу ерда фаввораларнинг суви отилиб турар, гулзорлар орасидаги ҳовузчаларда балиқлар сузиб юрарди, ўрмончалар, гулзорлар, шигил ҳосилдан шоҳлари эгилиб турган мева дарахтлари орасида кўмири, булбуллар сайраб турар, аммо бирор одам асари кўринмасди. Бундай ҳувиллаган жойда вужудимни қўрқув чулғадим, шошиб шаҳардан чиқишга интилдим. Дарвозадан ташқарига чиқиб, шаҳарни яна бир кўрай, деб орқамга қарардим. Лекин энди қаршимда фақат ҳувиллаган саҳрони кўрдим.

Шу яқин ўртада эши улуғ бир дарвишни учратдим, у бояги ўлканинг афсоналарию сир-асрорини билар экан. Дарвишга бошимдан ўтган воқеани айтиб бердим. «Сен оламга машҳур Эрам боғини, саҳро мўъжизаларидан бирини кўрибсан,— деди дар-

виш:— Ҳориган йўловчига гоҳи гоҳида ана шу боғ кўринади, ажиб миноралари ва ҳосили кўплигидан шоҳлари эгилиб турган дарахтлари билан кўзни қувонтиради; сўнг яна кўздан ғойиб бўлади, унинг ўрнида ҳувиллаган саҳро кўринади. Бу боғнинг тарихини айтиб берай: қадим замонларда бу ерларда Од авлодлари яшаган. Нуҳ алайҳиссаломнинг эвараси, Однинг ўғли Шаддод деган подшоҳ шу шаҳарни қурдирган. Шаҳар қуриб битказилгач, Шаддод унинг дабдабали улуғворлигини кўриб, унинг юраги ортиқча мағрурлик ва кибру ҳавога тўлиб-тошибди, у, шунингдек, шаҳар ичига боғлар билан ўралган қаср қурайки, қурьонда айтилган жаннат боғларидан қолишмасин, дебди. У мутакаббурлиги учун самовотдан лаънатга қолибди. Шаддод ҳам, яқинлари, аъёнлари ҳам ер юзидан супириб ташланибди. Қаср ва боғ эса афсун билан мангуликка одамлар- кўзидан яширилибди. Фақат гоҳи гоҳида бу боғ одамлар кўзига кўри-ниб Шаддод шоҳнинг гуноҳларини мангу эслатиб турар экан.

Эй, ҳукмдор, эшитганим ушбу ҳикоя ва кўрганим ғаройибот — хаёлимда чуқур ўрнашиб қолди. Орадан кўп йиллар ўтди, Мисрга борганимда ҳазрат Сулаймоннинг донишмандлик китобини топганимда мен яна саҳрога қайтиб, афсунли Эрам шаҳридаги боғларга киришга аҳд қилдим. Шундай ҳам қилдим. Урганган кўзларимга яна афсунли боғлар кўринди. Мен Шаддод қасрига ўрнашиб, жаннатмонанд боғда бир неча кун яшадим. Бу жойларни қўриқлаётган жинларни афсун билан ром қилиб олдим. Улар нега боғда ҳар қандай ҳаёт нишонаси тугаб, ушнинг одамзод кўзига кўринмай қолганлигининг сирини очиди. Эй, ҳукмдор, сен учун ҳам шаҳар узра қад кўтарган тоғда ана шундай сарой бунёд қилиб беришим мумкин. Ахир барча афсунларни еча олмайманми эки ҳазрат Сулаймоннинг донишмандлик китоби менда эмасми?»

— Эй, Абу Айюбнинг доно фарзанди!— хитоб қилди ибн Аббос ҳаяжондан қалтираб-қақшаб.— Сен чиндан ҳам мангу йўловчисан, чиндан ҳам ҳеч ким кўрмаган ғаройиботларни кўргансан! Мен учун ана шундай жаннат яратиб берсанг тилаган мукофотингни оласан, хоҳласанг ярим подшолигимни берай!

— Ахир биласан-ку,— жавоб берди мунажжим,— мен кекса бир файласуф одамман, менга кўп нарса керак эмас. Менга мукофот бермоқчи бўлсанг, қасрнинг сеҳрли дарвозасидан биринчи ўтган жонивор билан унинг устидаги юкни берсанг, шунинг ўзи кифоя.

Султон бу камтарона шартга жон-дили билан рози бўлди, мунажжим эса ишга киришди. Узининг ер ости ҳужралари устида, тоғ чўққисида мустаҳкам минорали қалъа, унинг ўртасида эса қалъа дарвозасини қурдирди.

Дарвоза қаршисида баланд гумбазли пештоқ, унинг ичкарисиди баҳайбат дарвозали йўлак қурдирди. Мунажжим гумбазли пештоқ устига ўз қўли билан каттакон калитнинг сурагини чизди, ташқи арк устига эса каттакон қўл тасвирини ўйди. Бу қудратли тилсимлар устида мунажжим номаълум бир тилда жуда кўп дуо ва оятлар ёзиб қўйди.

Ана шу пештоқли дарвоза қурилиши битгач, мунажжим икки кун ўзининг ер ости ҳужрасига беркиниб олиб, қандайдир сирли ишлар билан банд бўлди; учинчи кун у тоққа чиқди ва кун бўйи чўққида қолиб кетди. Ниҳоят, хуфтон пайтида мунажжим тоғдан туриб, Ибн Аббос ҳузурига келди.

— Эй, ҳукмдор,— деди у,— мен ишимни тугатдим. Тоғ чўққисиди шундай бир ғаройиб қаср бунёд бўлдики, инсон ақл-заковати билган қасрлар ичиди бунга тенгини топиш қийин. Инсонлар кўнглида шундай қасрни ҳамиша орзу қилиб келган. Бу қаср ичиди ҳашаматли заллар ва равоқлар, ажиб боғлар, салқин фавворалар ва мушк-анбарли ҳаммомлар бор, хуллас, бутун тоғ жаннатга айланган. Эрам боғига ўхшаб, бу боғ ҳам тилсимлар сирини билмайдиган оддий бандалар кўзидан афсун, сеҳр-жоду билан яширилган.

— Бўлди!— севиниб хитоб қилди ибн Аббос,— эртага тонгдаёқ биз тоққа чиқиб, бу мўъжизали қасрга ташриф буюрғаймиз.

Шоҳ бахтиёрликдан энтикиб, кечаси билан ухламай чиқди. Сьерра Неваданинг қорли чўққиларида қуёш нурлари жилва қила бошлаши билан шоҳ отига сакраб миниб, мулозимлари қуршовида тик ва тор сўқмоқ бўйлаб тоққа йўл олди. Шоҳнинг ёнида оқ от устида малика борарди, унинг либосидаги ёқут-инжулар қуёшда ярақлар, оппоқ бўйнидаги олтин занжирга кумуш лира осилган эди. Шоҳнинг бир ёнида эса сирли нақшлар туширилган асога таянган мунажжим борарди, у ҳамиша пиёда юрарди.

Ибн Аббос ҳар замонда баландга қараб, қасрнинг ярқираган миноралари, сершоҳ дарахтлар орасига бурканган кўшк-айвонлар кўрнармикин, деб борар, аммо негадир кўзига ҳеч нарса кўринмасди.

— Бу жойларнинг сирини ҳам, қудрати ҳам ана шунда,— деди мунажжим.— Афсузли дарвозадан ўтиб, қаср ичкарисига кирмагунча ҳамма нарса инсон кўзидан яшириниб туради.

Дарвозага яқинлашгач, мунажжим тўхтаб, султонга қўли билан пештоққа ишланган калитни кўрсатди. «Мана бу тилсимлар жаннатга кириш йўлини қўриқлайди,— деди у.— Токи қўл қимирлаб калитни ушламагунча на инсон қуввати, на сеҳргар каромати бу тоғ ҳукмдориға зиён-заҳмат етказолмайди».

Ибн Аббос оғзи очилиб, нафас ютиб, сирли тилсимларни томоша қилаётган пайтда маликанинг оти қўзғалиб, дарвоза томон суриб кетди ва малика оти билан йўлакнинг ўртасига бориб қолди.

«Қара!— қичқирди мунажжим,— мана, сен ваъда қилган мукофот, сеҳрли дарвозадан биринчи бўлиб кирган, устига юк ортилган жонивор!»

Ибн Аббос жилмайди, у ёши улуг, мухтарам ҳаким ҳазил қиляпти деб ўйлади, аммо чол жиддий гапирганини англаб, жаҳл-ғазабдан соқоли титраб кетди.

— Абу Айюбнинг фарзанди,— деди у қошларини чимириб,— бу муттаҳамликдан бошқа нарса эмас. Сен менинг нима ваъда қилганимни жуда яхши биласан: мана шу дарвозадан биринчи ўтган, юк ортган жонивор ҳақида гапиршганмиз. Менинг энг яхши хачиримни олгин-да, устига хазинадаги энг бебаҳо моллардан истагингча юклаб ол. Майли, бари сеники бўлсин; аммо қалбимнинг сурури бўлган қизга эга бўлиш фикрини ҳатто хаёлингга келтирма!

— Мол-давлатни бошимга ураманми?— менсимай гапирди мунажжим.— Ахир мен ҳазрат Сулаймоннинг донишмандлик китобига ва у туфайли дунёнинг барча хазиналарига эга эмасманми? Шарт бўйича малика менга тегиши керак, мен уни ўз мулким деб талаб қилаёттирман.

От устида ўтирган малика пастга қараб, оппоқ соқолли икки чолнинг ёшлик ва гўзаллик талашиб, баҳслашаётганлигини кўриб, ғунча лабларида киборларча табассум пайдо бўлди.

Шоҳ жаҳл устида одатдаги одоб-муомала қоидаларини ҳам унутиб қўйди. «Таги паст саҳройи!— қичқирди у.— Сенинг кўпгина сеҳру жодулар устидан ҳукм ўтказишингга шубҳам йўқ. Аммо бу ерда мен— сенинг ҳукмдорингман; ўз ҳукмдорингни алдаш қўлингдан келмайди, буни унутмагин!»

— Ҳоким! Ҳукмдор!— қичқирди акс-садога ўхшаб мунажжим. — Кўрсичқоннинг ковагидай жойнинг хўжайини ҳазрат Сулаймон тилсимларининг эгасидан бўйсунитиши талаб қилса-я! Яхши қол, Ибн Аббос! Ушоқдай салтанатингга подшолик қилавер, тентаклар жаннатда айш-ишрат қилавер, мен эса файласуфона хилватгоҳимда сенинг устингдан ва сенга ўхшаганларнинг устидан кулиб ўтиравераман.

Шу сўзлар билан мунажжим маликанинг оти жиловидан ушлади ва малика билан бирга дарвоза йўлагининг ўртасида ер тагига кириб кетди. Ер ёрилиб, улар тушиб кетган жойда ҳеч қандай из ҳам қолмади.

Бир неча дақиқа ибн Аббос ҳайратдан ёқасини ушлаб, тили калимага келмай қолди. Ҳушига келгач, у минг-минг одамларга

чўкич ва белкураклар билан мунажжим кириб кетган ерни қазиб ташлашни буюрди. Одамлар у ерни узоқ вақт қазинди, аммо натижа чиқмади; одамларнинг уринишлари тоғ-тошларга заррача таъсир қилмади: ё гоҳида улар ерни чуқурроқ қазинишга муваффақ бўлишганида шу заҳоти у чуқур тўлиб, яна аввалги ҳолатига келиб қолар эди. Ибн Аббос бир вақтлар тоғ этагига мунажжим қурдирган горнинг оғзини топиб, ер ости қасрига кирмоқчи бўлди. Аммо у горнинг оғзини қанча уринишса ҳам топишолмади. Бир вақтлар кўриниб турган гор оғзи ўрнида одам қўли тегмаган азамат қоятошлар савлат тўкиб турарди. Иброҳим ибн Айюб ғойиб бўлиши билан тилсимнинг хайрли кучи ҳам тугади. Бронза чавандоз тоғда мунажжим кириб ғойиб бўлган ерга найзасини ўқталганча қотиб қолган, гўё ибн Аббоснинг энг ашаддий ёви шу ерда деяётгандай эди.

Гоҳи-гоҳида ер остидан оҳиста мусиқа товушлари ва аёл овози эшитилиб қоларди; бир деҳқон султонга ўтган кеча тоғ қоясида бир ёриқ кўрганлигини гапириб берди. У ёриқдан мўралаб, ер остида муҳташам хоналарни ва мунажжимни кўрибди. Мунажжим қимматбаҳо диванда кумуш лира садоларини эшитиб, мудраб ўтирган экан. Деҳқоннинг айтишича, гўё кумуш лира қари файласуфга қандайдир мўъжизавий таъсир кўрсатар экан.

Ибн Аббос қоятошдаги ана шу ёриқ ерни қидиришга киришди, аммо у тешик изсиз йўқолган эди. Султон рақибини ер остидан чиқаришга такрор-такрор уриниб кўрди, аммо фойда чиқмади. Қўл билан калит жодуси ниҳоятда қудратли эди, ҳеч қандай куч унга таъсир кўрсатолмас эди. Қаср ва боғнинг ўрни деб ваъда қилинган тоғ чўққиси эса ҳамон тақир дашт бўлиб ётарди, орзу қилинган бу жаннат сеҳр-жоду билан одамлар кўзидан яширилган эди. Ёки у бутунлай мунажжимнинг уйдирмаси бўлиши мумкин эди. Охири кўпчилик кейинги фикр тўғри, деган хулосага келишди ва у жойни «Султоннинг ишратгоҳи» ёхуд «Тентаклар жаннати» деб атаёт бошлашди.

Ҳамма фалокатлар етмагандай, ибн Аббоснинг сеҳрли чавандоз ҳимоясида эрмак, ҳавас учун масҳара қилиниб, камситилган ва қирилиб юрган қўшнилари, султоннинг сеҳри-жодуларидан айрилганлигини эшитиб яна бош кўтаришди, ҳар тарафдан унинг ерларига ҳужум қила бошлашди. Тинчликсевар подшо-ларнинг энг ювоши бўлган кекса султон умрининг охирида ташвиш ва фалокатлардан боши чиқмай қолди.

Ниҳоят ибн Аббос қазо қилиб, ер остига киришга муяссар бўлди. Орадан кўп йиллар ўтди. Уша машҳур ёдгорлик қурилган тоғ чўққисидан энди Ал-Ҳамро қасри қад кўтарган. Бу қасрда Эрам боғининг сеҳрли мўъжизалари маълум маънода мужас-

самлашиди. Дарвоқе, сеҳрланган дарвоза ҳозиргача ҳам сақланиб қолган; у ҳалигача фаройиб қўл ва калит сеҳридан халос бўлмаган. Бу жой ҳозир Адолат дарвозаси деб аталади ва шаҳар қалъасининг асосий дарвозаси ҳисобланади. Айтишларича, мана шу дарвоза тагида, ер ости хилватгоҳида ҳамон мунажжим маликанинг кумуш лирасининг аллаловчи товушларидан мудраб ўтирар экан.

Дарвоза олдида соқчиликда турган кекса мажруҳлар гоҳи-гоҳида, айниқса, ёз тунларида қандайдир қўшиқ ва куйдан аллаланиб, ўз постларида мудраб ухлаб қолишар экан. Устига-устак бу ернинг ҳавосида одамни элитувчи зарралар шу қадар кўпки, ҳатто куппа-кундузи соқчиликда турганлар ҳам дарвоза йўлагидаги тош супаларида ёки нарироқдаги дарахтларнинг сояларида ухлаб қолишади. Бутун насронийлар оламида бу ер энг мудратувчи пост ҳисобланади. Қадимий афсоналарга кўра бу сеҳру жодулар ҳали узоқ асрлар давом этади. Малика яна неча юз йилларгача мунажжимга асира бўлиб қолади, мунажжим эса яна неча юз йиллар сеҳрли уйқудан кўзини очолмайди. Афсунли қўл ниҳоят жойидан қўзғалиб, етиб бўлмас калитни ушлайдиган кун келмагунча шу ҳол давом этади. Ана шу кун келганида сирли тоғ сеҳру жодулардан озод бўлади.

ШАҲЗОДА АҲМАД АЛ-КОМИЛ ЁКИ ОШИҚ ҚАЛАНДАР

Бир замонлар яшаб ўтган араб султони, Гранада ҳукмдорининг яккаю ягона ўғли-бор эди. Султон ўғлига Аҳмад деб исм қўйган, сарой мулозимлари эса бу исмнинг ёнига «ал-Комил», яъни етук, деб қўшиб айтар эдилар. Чунки, Аҳмад гўдаклигиданоқ фаройиб гўзал хислатлари билан ҳаммани ҳайрон қолдирган эди. Мунажжимлар омадли ҳукмдорнинг етук фарзанди ҳақиқатан комил инсон бўлиб етишади деб башорат қилдилар. Шаҳзоданинг азал тақдир фалагини фақат бир булут хира қилиб турар, аммо бу булут ҳам қирмизи рангда, севинарли эди: башорат қилишларича, шаҳзоданинг қалби ишқ билан лиммо-лим тўлгани учун жуда кўп фалокатларга йўлиқар экан. Дарвоқе агар шаҳзода балоғатга етгунча ишқий саргузаштлардан сақланса, унинг шундан кейинги ҳаёти бахт боғида тинимсиз сайрларга айланар экан.

Доно султон фалокатларнинг олдини олиш учун ўғлини бирорта аёл зотига кўзи тушмайдиган, ҳатто қиз боланинг товушини ҳам эшитмайдиган хилват жойда асрашга қарор қилди. Шу мақсадда у «Ал-Ҳамро» қасри қад кўтарган тоғлар

устидаги чўққилардан бирида, соя-салқин, сўлим боғлар қўйнида ҳашаматли қаср қурдирди. Қасрни баланд деворлар билан ўради. Бу қаср ҳозиргача сақланиб қолган ва у Ҳорунхалифа деб аталади. Султон шаҳзодани шу қасрга беркитиб, машҳур араб донишманди ибн Бонабинни унга мураббий қилиб тайинлади. Ибн Бонабин замонасининг энг теран фикрли, энг тунд тарки дунёчи файласуфларидан бўлиб, умрининг кўп йилларини Мисрда ўтказган, у ерда иероглифларни — суратли хатларни, эҳромлар ва мақбараларни ўрганган эди. Ибн Бонабин энг мафтункор, ноз-ишвали тирик гўзалдан кўра, Мисрдаги мумиёланган жасаддан завқланишни афзал кўрар эди. Донишманд мураббий шаҳзодани дунёдаги барча илм-хунарлардан хабардор қилиши керак эди. Ингитчага фақат бир илми — муҳаббат илмини ўргатиш мумкин эмасди.

— Узинг билган барча чора-тадбирларни кўргин,— деди султон олимга,— лекин эсингда тут, эй ибн Бонабин, агар ўғлим сенинг қарамоғингда туриб, таъқиқланган илм мевасидан зигирдаккина тотиб кўрса ҳам бошинг билан жавоб берасан.

Бу дўқ-пўписани эшитган ибн Бонабиннинг қуруқшаган юзида совуқ жилмайиш пайдо бўлди.

— Олий ҳазратлари, мен бошимдан қанчалик хотиржам бўлсам, сиз ҳам ўғлингиздан шунчалик хотиржам бўлинг,— деди у.

Шундай қилиб, шаҳзода файласуфнинг сергак нигоҳи олдида қаср ва боғларнинг сокинлигида яшай бошлади. Тўғри, уни ҳар қадамда қўрқинчли ва соқов ҳабаш қуллар кузатиб юришарди. Аммо бу қуллар севги нималигини билишмасди. Мабодо билишганда ҳам шаҳзодага бу ҳақда гапиролмасди. Ибн Бонабин шаҳзодага маърифат бериш, айниқса, Миср мўъжизаларини ўргатиш учун астойдил ҳаракат қила бошлади. Аммо, устознинг бу соҳадаги ҳаракатлари зое кетди. Шаҳзода бу фанни жуда суст ўзлаштирарди, тез орада унинг фалсафага қизиқмаслиги маълум бўлиб қолди. Ёш шаҳзода ўзига ярашмаган ларажада ювош бўлиб, ҳар қандай маслаҳатга кираверар, ҳамиша энг сўнги маслаҳатчининг гапига қулоқ солар эди. У ибн Бонабиннинг узундан-узоқ илмий мулоҳазаларини эснаб ўтириб эшитарди. Шаҳзода устозидан жуда кўп нарсаларни бир чимдимдан ўрганиб олди. Шу зайлда сокинлик ва осойишталикда шаҳзода йигирма ёшига қадам қўйди, шаҳзодалар ичида энг билимдони, севги бобида эса энг билимсизи бўлиб ўсди.

Тахминан мана шу вақтларда шаҳзоданинг хулқида кескин ўзгариш юз берди. У машғулотларини бутунлай ташлаб қўйиб, боғларни, хиёбонларни сайр этишни, фавворалар олдида ўй суриб ўтиришни одат қилиб олди. У хилма-хил билимлари ора-

сида мусиқий илмдан ҳам озроқ хабардор эди; энди унинг кўп вақти мусиқа тинглаш билан ўтадиган бўлиб қолди; унда шоирлик майиллари ҳам пайдо бўлди. Доно ибн Бонабин бу аҳволдан бошини чангаллаб, шаҳзодани бундай «бекорчи» кайфиятдан қутқариш учун жиддий ва машаққатли алжабр илмини зўр бериб ўргата бошлади. Бироқ шаҳзода алжабрни ёқтирмай, ундан юзини ўгириб туриб олди. «Алжабрни сўймайман, — деди у.— Алжабрни кўрсам кўнглим айниydi. Менинг дилимга хуш ёқадиган бирор нарса бўлсайди».

Бу сўзларни эшитган доно ибн Бонабин қуруқшаган бошини чайқаб, «Фалсафанинг ҳам умри тугади» деб ўйлади. «Шаҳзода дили борлигини кашф этибди. У шогирдини янада синчиклаб кузатиб унинг вужудидан меҳр-муҳаббат, мафтунилик ёғилаётганини ва меҳрини кимга бағишлашни билмай қийналаётганлигини сёзди. Шаҳзода Ҳорун халифа боғларида сайр қилиб юрганида руҳи ғалаён қилар, аммо ўзи бу ҳолнинг сабабини билмас эди. Гоҳо у ширин орзулар уммонига чўмар; гоҳо торни қўлига олиб, ундан ажойиб-ғаройиб, ҳаяжонли, тўлқинли, нафис садолар чиқарар; гоҳо бирданига торни улоқтириб, оҳ-воҳ чека бошлар эди.

Аста-секин шаҳзоданинг меҳр ёғдуси жонсиз буюмларга тўша бошлади: севадиган баъзи гуллар пайдо бўлди, бу гуллардан сира кўнглини узолмас эди; сўнг у баъзи дарахтларга, айниқса улар орасида нозик шохлари паришон осилиб турган хушқомат мажнунтолга меҳр қўйиб қолди; у тол пўстлоғига ўзининг исмини ўйиб ёзди ва шохларига гулчамбар шодаларини осиб, унинг шарафига тор чалиб, ишқий қўшиқлар айта бошлади.

Доно ибн Бонабин шогирдининг ороми йўқолганини кўриб, боши гангиб қолди. У, шаҳзоданинг таъқиқланган ишқ илмининг жарлиги ёқасига келиб қолганлигини кўрди. Салгина ишора бўлса, у даҳшатли сирдан огоҳ бўлиб қолиши мумкин эди. Шаҳзоданинг тинчлигини ва ўз бошининг омон қолиш-қолмаслигини ўйлаб, қалтираб-қақшаган муаллим шаҳзодани боғда яширинган дил «ўғрилари»дан тезроқ олиб қочиб, Ҳорун халифа қасрининг энг баланд минорасига қамаб қўйди. Минорада жуда кўп ҳашаматли оромгоҳлар бўлиб, ҳар биридан гўзал-гўзал манзаралар кўриниб турарди. Аммо минора таъсирчан Аҳмад учун хавfli бўлган ҳузур-ҳаловатли, фусункор кўшк ва равоқлардан анча юксакда эди.

Шундай қилиб, шаҳзода минорага қамалди, уни бу ҳолатга кўниктириш, юракни орзиқтирадиган узундан-узоқ ёлғизлик соатларини қисқартириш учун нима билан овунтириш керак? Шаҳзода алжабирдан ташқари, ўзи ёқтирган билимларнинг де-

ярли барчасини ўрганиб бўлган. Ибн Бонабин бахтига, Мисрда бир яхудий поpidан қушлар тилини ўрганиб олганди. Яхудий бу ноёб илми донишманд Сулаймон пайғамбар авлодларидан ўрганган, Сулаймон пайғамбар эса бу илми Сава маликасидан ўрганган эди. Бу хил ғаройиб машғулот тилга олининчи биланок шаҳзоданинг кўзлари севинчдан порлаб кетди. У қушлар тилини ўрганишга астойдил киришиб, тез орада бу фанни ўрганиб олишда устозини қувиб етди.

Ҳорун халифа минораси энди шаҳзода учун ҳувиллаган саҳро бўлмай қолди, энди у суҳбат қуриш учун кўплаб дўстлар топиб олди. У танишган биринчи қуш миноранинг юксак учли тоқилари орасида уя қурган қарчиғай бўлди. Қарчиғай бу ердан ўзини пастга отар, сўнг ҳавода узоқ айланиб, ўлжа излар эди. Дарвоқе, қарчиғай шаҳзоданинг ҳурматиға ҳам, меҳриға ҳам сазовор бўлмади. Чунки, у такаббур ва мақтанчоқ, оддий ҳаво қароқчиси бўлиб, фақат ўғирлаш, талаш ва қалтис қаҳрамонликларни ҳаёл қилар эди.

Шундан сўнг у бойқуш билан танишди. Бу жуда жиддий, савлатли, кўринишдан жуда ақлли, боши жуда катта қуш бўлиб, кўзларини бир нуқтаға тикиб, гоҳо пирпиратиб ёки қисиб, кун бўйи деворнинг ковагида ўтирар, тунлари эса аллақаерларда санқиб юрарди. У ўзини файласуф деб кўрсатар, осмон илми ва Ой ҳақида гап сотишни яхши кўрар, жодугарлик ва фолбинликдан узоқ эканлигини писанда қилар, метафизика билан шуғулланар эди. Шаҳзода бойўглининг сафсаталари буюк донишманд ибн Бонабиннинг мулоҳазаларидан кўра асослироқ деб топди.

Минорада яна кўршапалак ҳам бор эди. У кун бўйи гумбазнинг қоронғи бурчагида бошини қуйи қилиб ёпишиб турар, фақат оқшом ғира-ширасидагина у ердан бир аҳволда чиқиб келар эди. Кўршапалак ҳамма нарса ҳақида ғира-шира тасаввурға эға эди; у ўзи тушунмаган нарсалар устидан масҳара қилиб кулар, чамаси дунёда ҳеч нарсадан унинг кўнгли тўлмас эди.

Булардан ташқари яна қалдирғоч ҳам бор эди.

Шаҳзода дастлабки пайтларда қалдирғочни кўрганда қувончдан терисига сиғмас эди. Қалдирғоч ўткир зеҳли, шўх, бийрон тилли ўртоқ эди. Аммо у ниҳоятда учқур, қўнимсиз, ҳаммиша қаёққадир учиб кетадиган ва ҳеч қачон бирор жиддий суҳбатға сабри чидамайдиган чиройли қуш эди. Кейинчалик маълум бўлишича, қалдирғоч шунчаки саводсиз жонивор бўлиб, нарса ва ҳодисаларнинг фақат юзасига тегиб ўтар, амалда ҳеч нарсани билмасға ҳам, ўзини ҳамма нарсани билагон қилиб кўрсатар эди.

Шаҳзода янги ўрганиб олган тилида гапиришни мана шу қанотли дўстлари билан машқ қилар эди; минора жуда юксак бўлганидан; бошқа қушлар бу ерга келолмас эдилар. Шаҳзода-нинг янги танишлари тез орада унинг кўнглини совутди, чунки уларнинг улфатлиги ақлга жуда кам озиқ берар, қалбга эса ҳеч нарса бермас эди. Аста-секин у яна ёлғиз қола бошлади.

Қиш ўтди. Гул-гул яшнаб, ям-яшил майсалардан гилам ёзиб муаттар ҳидлар таратиб баҳор келди. Қушлар учун бахтли дамлар, уя қуриш ва жуфтлашиш дамлари келди. Хорун ҳалифа қасрининг боғлари ва ўрмонларига ёпирилиб келган қушларнинг сайроғи, куй ва яллалари минорадаги шаҳзода-нинг қулоғига етди. Ҳар томондан минглаб оҳангда таралаётган барча қўшиқларнинг мазмуни битта эди, ҳамма севги, севги, севги яшасин, деб тараннум қилишарди. Бир хил қушларнинг севги ҳақидаги қўшиқларига дарров бошқа қушлар жавоб қайтаришар, ҳамма товушлар ва овозлар жўр бўлиб, шу ҳақда куйлашар эдилар. Бу ранг-баранг наволарга жимгина қулоқ солаётган шаҳзода ўйга ботди. «Чамаси, бутун олам севгига лиммо-лим тўла экану бу нарсанинг нималигидан биргина мен хабарсиз эканман, севги нима ўзи? — деб ажабланарди шаҳзода. У изоҳ сўраб дўсти қарчиғайга мурожаат қилди. Ёввойи қуш бепарволик билан жавоб берди: «Сен севги нима эканлигини ер юзиданги тинчликсевар қушлардан сўра, улар бизга — ҳаво ҳукмдорларига емиш бўлиб хизмат қилади. Менинг ҳунарим — уруш, мен қирғин-жанглардан завқ оламан. Мен жангчиман ва севги деган нарсани заррача тушунмайман».

Шаҳзода жаҳл билан ундан юз ўгирди ва бойқушни қидириб топди. «Бу жуда ювош, одобли қушлар тоифасидан, ҳар ҳолда у саволимга жавоб беролса керак», — деб ўйлади. У: «Пастда, дарахзорларда ҳамма қушларнинг тилидан тушмаётган севги нималигини тушунтириб беролмайсанми» — деб, бойқушдан сўради. Бойқуш бу саволни эшитиб, иззат-нафси ҳақоратлангандай қовоғини солди.

— Мен тунларни илмий асарлар ва тадқиқотлар ёзиш билан ўтказаман, — деди у шаҳзодага. — Кундузлари эса ҳужрамдан чиқмай, кўрган-билганларим ҳақида ўйлаб, шуларнинг мағзини чақиб ўй сураман. Сен айтган сайроқи қушларга келсак, мен ҳеч қачон уларга қулоқ солмайман; мен уларнинг ўзини ҳам, қўшиғини ҳам бир чақага олмайман. Худога минг қатла шукрим, мен куйлашни билмайман. Мен файласуфман ва севги деган нарса нималигини билмайман.

Шаҳзода гумбазда оёғи билан осилиб турган кўршапалакнинг яқинига келди. Унга ҳам ўша саволини берди. Кўршапалак бур-

нини жийирди. Бу саволдан энсаси қотгани яққол кўриниб турарди.

— Эрталаб уйқумни бузиб нима қилардинг,— жаҳл билан чийиллади у.— Мен фақат оқшом пайтлари, ҳамма қушлар уйқуга кетганда уча бошлайман, мен бошқа қушларнинг ишларига аралашмайман. Яратганга минг раҳматки, мен на қуш, на ҳайвонман. Мен қушларнинг ҳам, ҳайвонларнинг ҳам тубанлиги ва разиллигини билиб қолганман. Мен уларнинг ҳаммасини ёмон кўраман. Хуллас, мен — ёввойиман ва севги деган нарсага тарқча алоқам йўқ.

Шаҳзоданинг охирги умиди қувноқ қалдирғочдан эди. У, қалдирғочни минора тепасида чарх уриб айланаётганда топди ва уни шу ерда тўхтатди. Ҳамишагидай қалдирғоч ниҳоятда шошилинч эди, у аранг бир-икки оғиз вижирлашга вақт тополди.

— Ростини айтсам, мен жамоат ишларига кўмилиб қолганман, шунчалик ишим кўпки, бу масала ҳақида ўйлаб кўришга ҳам вақтим йўқ. Ҳар кун мен минглаб жойга учиб келишим, минглаб муҳим ишларни битказишим керак. Қушларнинг аллақандай қўшиқларини тинглаб ўтиришга бирор лаҳза вақтим йўқ, хуллас, мен коинот фарзандиман,— севги нималиги билан сира ишим бўлмаган.

Шу сўзларни айтибоқ қалдирғоч водий қўйнига шўнғиди ва зум ўтмай кўздан ғойиб бўлди.

Шаҳзода чуқур қайғуга чўмди, ўйлари ниҳоятда чалкашиб кетди. Аммо бари бир, машаққатлар қизиқишни баттар орттирди. Шаҳзода ғам чекиб ўтирган худди шу паллада унинг қари устози ва соқчиси келиб қолди. Шаҳзода уни ўрнидан туриб қаршилади.

— О, ибн Бонабин,— деб хитоб қилди у,— сен менга дунёдаги кўпгина билимларни ўргатдинг, лекин фақат бир нарсада фирт саводсиз эканман. Сен менга шу нарсани тушунтириб беришинг керак.

— Шаҳзодам истаган саволинни берсинлар, унинг содиқ қули ақли етганча жавоб қайтаргай.

— Ундай бўлса айтгин-чи, эй дунёдаги доноларнинг доноси, севги деган нарса нима ўзи?

Ибн Бонабин яшин ургандай ҳуши оғиб қолди. Ранги бўздай оқариб, титраб-қақшаб, боши елкасидан учиб кетаётгандай сездни ўзини.

— Бу саволни ким хаёлингизга келтирди? Бу аҳмоқона сўзини сиз кимдан ўргандингиз?

Шаҳзода муаллимни деразанинг олдига олиб келди.

— Қулоқ сол, эй ибн Бонабин,— деди у.

Донишманд қулоқ солди. Пастда, миноранинг таккинасидаги

дарахтзорда булбул маҳбубаси гулга қўшиқ айтарди — чаман-чаман гуллаган ҳар бир дарахт шохидан, ҳар бир дарахтзордан фусункор куйлар қуйилар — барча куйларнинг доимий мавзуи севги, севги ва фақат севги эди.

— Оллоҳу акбар!! Буюк тангри! — хитоб қилди ибн Бонабин.— Дунёда йигит юрагидан бу улуг сирни пинҳон тута оладиган жонзот топилармикан! Ахир само қушлари ҳам бу сирни ҳаммага ёйиб турганда, уни яшира оладиган куч топилмас!

Шу ўй билан устоз Аҳмадга қараб хитоб қилди:

— О, шаҳзодам, бу куйфрона қўшиқларни эшитишдан ўзингизни асранг! Бу гуноҳи азимга ботирувчи билимдан ақлингизни асранг! Шунин билангки, дунёдаги фалокатларнинг ярми севгидан келади. Севги ака-укалар, дўстлар ўртасига душманлик ва адоват уруғларини сепади. Севги ўн гулидан бир гули очилмаган ёшларни сўлдиради, йигитнинг қувончларига оғу солади. Севги турли дардларга гирифторм қилиб одамни вақтидан илгари қаритади. Ташвиш ва кулфат, ғам-андуҳли кунлар ва бедортунлар — севгининг йўлдошлари. Севги аталмиш балодан сизни худонинг ўзи асрасин, шаҳзодам!

Доно ибн Бонабин шоҳиб хонадан чиқди. Шаҳзода нима қилишини билмай, баттар лол бўлиб қолди. У ўзини қийнаётган саволдан қутулишга беҳуда уринди, аммо аксинча, бу савол унинг фикру хаёлини баттар забт этиб, бесамар ва беҳуда гумонларга чирмаб ташлади. У қушларнинг ҳузурбахш сайроғига қулоқ солар экан, ўйларди: «Ахир бу товушларда заррача ғам-андуҳ йўқ, бу оҳангларда майинлик, меҳр ва шодонлик бор. Агар севги чиндан ҳам адоват ва душманлик манбаи бўлса, нега бу қушлар ёлғизликдан сарғайиб сўлмайдилар ёки бир-бирини парчалаб ташламайдилар, аксинча, дарахтзорлар қўйнида, чаманзорларда роҳат қилиб, қувнаб учадилар?»

Бир кунини тонг пайтида шаҳзода ўрнида ётганича, ўзи еча олмаган жумбоқ ҳақида изтироб билан ўй сурар эди. Унинг очиқ деразасидан ғир-ғир эсаётган майин тонг насими Дарро водийсидаги гуллаган апельсин дарахтларининг муаттар ҳидларини хонага олиб-қирарди. Ҳамишаги қўшиғини куйлаётган булбулнинг хониши элас-элас қулоққа чалинарди. Шаҳзода булбул хонишини эшитиб, оҳ чекарди. Шу пайт тўсатдан қуш қанотларининг қаттиқ типирлаши эшитилди. Қирғийдан қочиб жон сақлаган гўзал бир кабутар хонага ўқдай учиб кирди-да, ҳолдан тойиб, полга йиқилди. Уни қувлаб келаётган қирғий эса ўқдай учиб, тоғлар томонда ғойиб бўлди.

Шаҳзода ҳолсиз кабутарни қўлига олиб, патларини силади, уни кўкрагига босиб иситди. У кабутарни эркалаб тинчитгач, олтин қафасга солиб қўйди ва уни энг аъло навли оқ бугдой ва

тип-тиниқ булоқ суви билан меҳмон қилмоқчи бўлди. Аммо кабутар луқма тортишдан бош тортди, қайғу алам билан оҳ тортиб ётаверди. Шаҳзода:

— Ахир кўнглинг тилаган ҳамма нарса олдингда-ку!— деди.

— Афсуски ундай эмас!— қайғули жавоб берди кабутар.— Ахир мен қалбимнинг ардоғи бўлган маҳбубамдан айрилганман, айниқса, баҳорда, авжи севги фаслида айрилиққа қандай чидаб бўлади?

— Севги фаслида дедингми?— сўради шаҳзода,— ўтиниб сўрайман сендан, азизим, жонгинам кабутаржон, севги нима эканлигини менга айтиб беролмайсанми?

— Лйтиб бераман, шаҳзодам, бахтга қарши, жуда яхши айтиб бероламан. Севги ёлғиз вужуд учун қайғу кулфат, икки вужуд учун — бахт-иқбол, уч вужуд учун душманлик ва гинадоватдир. Севги жодулари икки вужудни бир-бирига талпинтиради, улар бирга бўлганда ҳузур-ҳаловат келтиради, айрилиқда бўлганида ғам-қайғу келтиради. Наҳотки, сени нафис, гўзал туйғулар ипаги билан ўраб, юрагингни талпинтирувчи, орзу қилган бирор кимсанг бўлмаса?

— Мен қари устозим ибн Бонабинни дунёда ҳаммадан яхши кўраман, аммо гоҳида унинг суҳбатидан шундай зерикиб, юрагим қисилиб кетадики, у бўлмаганида ўзимни яхшироқ ҳис қиламан.

— Ундай бўлса, бу мен айтган истак эмас экан,— деди кабутар.— Мен сенга севги ҳақида, ҳаётдаги энг улуғ сир-синоат ва умрнинг асоси ҳақида, ёшликнинг маст қилувчи нозу неъмат ва етук ёшнинг оқилона роҳат-фароғати ҳақида гапирдим. Атрофингга қарагин-а, шаҳзодам, сен бу саодатли фаслда борлиқ табиат севгига лиммо-лим тўлиқлигини кўрасан. Ҳар қандай жонли вужуднинг ошиғи ёки маъшуқаси бўлади: энг арзимас қуш ҳам маҳбубам, деб куйлайди, энг арзимас, майда кўнғиз ҳам чангга беланиб, хонимини излайди. Анави минора устида ҳавода чарх уриб ғужғон ўйнаётган капалакларга қара, ўшалар ҳам севги лаззати билан маст. Минг афсус, шаҳзодам, наҳотки, сен олтин ёшлигининг бебаҳо кунларини севги илмидан хабарсиз беҳуда ўтказган бўлсанг? Наҳотки, сен учун бошқа жинсдаги бирор азиз вужуд, қалбингни асир олувчи, кўнглингга лаззатли изтироб ва ширин истакларнинг енгил ташвишларини солувчи бирорта гўзал малика ёки чиройли қиз топилмаса?

— Энди сал-пал тушуна бошладим,— деди шаҳзода хўрсинар экан.— Мен кўп марта ана шундай ҳаяжонни ҳис этганман, аммо бунинг сабабини билмас эдим. Бундан ташқари даҳшатли ёлғизликда яшаб, сен айтганга ўхшаш бирор кимсани топа олармидим?

Шу билан уларнинг суҳбати узилиб қолди ва шаҳзода учун муҳаббат илмидан биринчи сабоқ шу билан тугади.

— Афсус!— деди у,— модомики, чиндан ҳам севги лаззату айрилиқ эса зўр қайғу кулфат келтирса, оллоҳнинг бир бандасини қафасда тутиб, уни шодликдан маҳрум қилишим яхши эмас. Шундай деб, шаҳзода қафасни очиб, кабутарни қўлига олди ва уни қайноқ меҳр билан ўпиб, деразанинг кўзига яқинлашди.

— Оқ йўл сенга,— деди у,— мана шу ёшлик ва севги кунларида қалбинг йўлдоши билан бирга бўл! Муҳаббат нури ҳеч қачон тушмайдиган бу даҳшатли, зерикарли минорада мен билан бирга азоб чекиб нима қиласан!

Кабутар шодон қанот қоқиб очиқ ҳавога отилди ва шувиллаб Дарро дарёси соҳилидаги чаманзор боғларга шўнғиди.

Шаҳзода у қетган томондан кўзини узмай, аввалгидан ҳам баттар қайғуга чўмди. Яқинда унга лаззат бераётган қушлар сайроғи энди унинг изтиробларини баттар кучайтирар эди. Севги! Севги! Севги! Эҳ, шўрлик йигит, энди қушларнинг қўшиғини тушунадиган бўлиб қолдинг.

Доно ибн Бонабин янаги сафар минорага чиққанида шаҳзода уни кўзларида ғазаб билан кутиб олди.

— Нега мени шармандаларча билимсизликда, авомликда сақлайсан?— қичқирди у.— Ҳатто энг майда қумурсқаларга ҳам маълум бўлган, бутун оламдаги ҳаётнинг асоси бўлган энг буюк сирни нега мендан яширдинг? Қара, бутун борлиқ фароғатда. Жамики жониворлар ўз жуфти ҳалоли билан кайфу сафода. Буларнинг бари севги туфайли экан. Мен шу сўзни тушунтириб бергин, деб сендан сўраган эдим. Не учун ёлғиз менгина бундай роҳату фароғатдан бебаҳра эканман. Не учун ёшлигимнинг сон-саноксиз кунларини севги сафоларисиз беҳуда ўтказдим?

Доно ибн Бонабин энди барча таъқиқлар фойдасиз эканлигини тушунди, чунки шаҳзода энди хавфли ва таъқиқланган билимдан аллақачон хабар топган эди. Устоз шоғирдига тўғриси-ни айтишга мажбур бўлди. У мунажжимларнинг башоратини, шаҳзодани фалокатдан қутқариш учун кўрилган чора-тадбирларини айтиб берди.

— Энди, шаҳзодам,— деди у,— менинг тақдирим сенинг қўлингда. Менинг тарбиятимда бўла туриб, севги эҳтиросларидан хабар топганингни султон отанг билиб қолса, бошим кетади.

Шаҳзода ўзининг кўпчилик тенгқурлари сингари фаҳм-фаросатли эди, у ибн Бонабиннинг сўзларини хотиржам тинглади ва эътироз билдирмади. Бундан ташқари у ибн Бонабинга ўрганиб қолганидан ва уни қаттиқ ҳурмат қилганидан, севги эҳтирослари нима эканлигини тасаввур қилса ҳам устозини балога қолдирмай, юрагида сир сақлашга рози бўлди.

Аммо шаҳзода ҳар қанча оқилона иш тутса ҳам янада оғир-роқ синовларга дуч келаверди. Бир неча кундан сўнг эрта тонгда шаҳзода минора деразалари олдида ўй суриб турганида, боши узра қанот қоқайтган кабутарни кўриб қолди, бу шаҳзода озодликка қўйиб юборган ўша кабутар эди. Кабутар ҳеч иккиланмай шаҳзоданинг елкасига қўнди.

Шаҳзода кабутарни бағрига босди.

— О, бахтиёр кабутар!— деди у.— Сен гўё тонг қанотларида истаган томонларингга, истаган юртларингга учиб бора оласан. Менинг ёнимдан кетганингдан буён қаерларга бординг, нималарни кўрдинг, шуларини гапириб бер.

— Олис юртларда бўлдим, шаҳзодам, менга озодлик берганинг учун эвазига ўша юртлардан сенга хушxabар келтирдим. Неча-неча водийлар ва тоғлар устидан учиб ўтганимдан сўнг аjoyиб бир боғ-бўстонни кўрдим, у боғда ниҳоятда ранг-баранг гуллар ва дарактлар ўсар эди. Тошқин дарёнинг иккала соҳилида бунёд этилган бу боғнинг ичкарасида ҳашаматли қаср қад кўтарган. Узоқ парвозлардан сўнг чарчоғимни ёзиш учун қаср боғидаги нақшин айвончалардан бирига қўндим. Пастроқда, дарёнинг ям-яшил қирғоғида ўтирган, гулгун яшнаган бир маликани кўрдим. Уни ўзидай навниҳол канизаклари ўраб олишган эди. Канизаклар маликани гуллардан ясалган маржонлар ва тожлар билан безатишар эди. Аммо на дала гулларидан, на боғдаги гуллардан бирортаси ёш маликанинг ҳусни билан баҳслашолмас эди. Қиз бу ерда гул-гул очилиб юргани билан, бутуни дунёдан яширилган, атрофи баланд деворлар билан ўралган эди. Бирор жонзот бу ерга кира олмасди. Бунчалик дуркун, беғубор, гулдай чехрасига ҳаёт ташвишларининг нуқси урмаган гўзал вужудни кўришим билан, менинг шаҳзодам севса арзийдиган париваш мана шу, деган фикрга келдим.

Маликанинг бундай тасвири бусиз ҳам ёнишга чоғланиб турган Аҳмаднинг қалбини ловуллашиб юборди, йигитнинг меҳру муҳаббатини дарҳол малика чулғаб олди. Унинг қалбида олисдаги маликага ғойибона беқиёс ишқ-муҳаббат аланга олди. У маликага оташин туйғулар билан лиммо-лим қизғин эҳтироси билан мактуб ёзди; у мактубида ўзининг танг аҳволидан, бахтсиз тақдиридан нолиди. Шундай аҳволда бўлгани учун дарҳол маликани излашга тушиб, уни топиб, оёғига бош қўйиш бахтидан бенасиб эканлигини ёзди. У мактубга нафис, таъсирли, жозибали шеърлар ҳам қўшди — чунки у шоир эди: севги эса ҳаммани шоирга айлантиради. У хатнинг устига: «Номаълум гўзалга — тутқунликдаги Аҳмад ал-Комилдан», деб қўйди ва мактубга мушк ва атиргул мойларини сепиб, кабутарга берди.

— Оқ йўл сенга эй содиқ хушхабарчим!— деди шаҳзода.— Тоғлар, водийлар, дарёлар, чўлу биёбонлардан учиб ўт, ҳеч бир дарахтзорда дам олмай, ҳеч бир ерга қўнмай, қалбимнинг маликасини топиб, хатимни унга етказ!

Қабутар осмони фалакка кўтарилиб, олис манзилни кўзлаб олга, тобора олға қараб учди. Шаҳзода қабутар булутлар орасида кичик доғдай кўрингунча, кейин тоғлар ортидан йўқолгунча кўз узмай қараб турди.

Шаҳзода севги элчисини кун сайин кутиб, тоқати тоқ бўларди. Кунлардан бирида оқшом пайти, кунботарда шаҳзода, қабутарни: «Ҳавоий қуш, у мени унутиб ҳам юборгандир», деб хафа бўлиб ўтирган эди. Шу пайт тўсатдан оромгоҳ деразасидан содиқ қабутар ўқдай учиб кирди-да, шаҳзоданинг оёғига йиқилиб жон берди. Қандайдир кайфи тарақ камончининг ўқи қабутарнинг кўксини тешиб ўтган, бечора қабутар топшириқни бажариш учун ўлим билан олишиб, бу ерга етиб келган эди. Шаҳзода садоқати учун қурбон бўлган олижаноб қушга қайғу билан боқиб, унинг бўйнига осилган марварид шодасини кўриб қолди. Маржон ўртасига зарҳал билан ишланган жажжигина суврат осилган эди. Суратда ой юзли навниҳол бир париваш тасвирланганди. Шубҳасиз, қабутар айтган номаълум гўзал шу эди. Аммо у ким ўзи? Қаерда? Хатни қандай қабул қилган? Балки бу сурат йигитнинг севгисига жавобан юборилгандир? Бахтга қарши, қабутарнинг ўлиmidан сўнг бу саволларнинг ҳаммасига жавоб топилмади. Бу воқеаларнинг бари сирли, гумонли бўлиб қолди.

Шаҳзода кўз ёшлари сел бўлиб парда тортиб қолгунча маликанинг суратидан кўзини узмади. У суратни лабларига сурар, бағрига босар эди: соатлаб суратга боқиб, меҳри ошиб-тошганлигидан хушини йўқотаёзган эди. «Азиз сурат!— дерди у.— Афсуски, фақат сурат. Мана ҳозир сенинг тиниқ, порлоқ кўзларинг менга меҳр билан боқяпти, сенинг қирмизи лабларинг вафо сўзларини айтишга чоғлангандай. Йўқ, буларнинг ҳаммаси хомхаёллар! Ҳатто мендан омадлироқ рақиб ҳам буни хомхаёл деб билади. Аммо бу нозини қаерда экан? Ким билади, орамизда қанчадан-қанча тоғлар, қанча-қанча ўлкалар, қанча-қанча ғовлар бордир? Эҳтимол, ҳозир худди мана шу дақиқада... малика тўп-тўп мухлислари орасидадир, эҳтимол шундайдир, мен минора тутқуни эсам хомхаёл билан унинг соясига таъзим қилиб ўтирибман!»

Ниҳоят, шаҳзода Аҳмад бир қарорга келди.

— Саройдан қочаман,— деди у.— Менга қамоқдан ҳам ёқимсизроқ бўлиб қолган бу саройдан қочаман. Бир ошиқ қаландар бўлиб, дунё кезиб, номаълум маяикани излайман.

Кундузи, ҳамма уйғоқ бўлганида саройдан қочиш деярли мумкин эмас эди. Аммо кечаси сарой қўриқчилари бепарвороқ бўлишарди. Чунки ювошлик билан тутқунликда яшаётган шаҳзоданинг эркинликка чиқишга интилишини соқчилар хаёлларига келтирмас эдилар. Аммо теварак-атрофни яхши билмай туриб, кечаси қоронғида қочиш осонми? Шаҳзода шу атрофда кечалари изғишни яхши кўрадиган барча эшиклар ва тешикларни беш панжасидай биладиган бойқушни эслади. Бойқушни одатдаги жойидан топди ва ундан:

— Мамлакатни қанчалик яхши биласан?— деб сўради. Бойқуш бу саволга виқор билан, қаддини кўтариб жавоб берди.

— Сенга маълумки, шаҳзода,— деди у,— биз бойқушлар жуда қадимий ва кўп сонли, аммо бир оз камбағаллашиб қолган авлодга мансубмиз. Испаниянинг барча қисмларида харобазор саройларимиз ва қасрларимиз бор. Тоғларда бирорта минора, водийда бирорта қўрғон, шаҳарда бирорта қалъа йўқки, менинг ака-укам, амаки-тоғам, амма-холам ёки бошқа бирор қариндошуруғим яшамаган бўлсин: мен жуда кўп қариндош-уруғларимни кўриб келиш учун қилган сафарларим вақтида, бутун мамлакатда мен текширмаган бирор тор кўчаю жин кўча ҳам, бирор сир ҳам қолмаган.

Бойқушнинг жуғрофиядан бунчалик хабардорлигини кўриб, шаҳзода қувониб кетди ва унга махфий қилиб ўзининг ошиқлик дардини айтди ва маслаҳатчи бўлгин, деб илтимос қилди.

— Нималар деяпсан?— шаҳзодага бошдан-оёқ норозилик билан разм солди бойқуш.— Мен қандайдир ишқий эрмакларга аралашадиган зотларга ўхшайманми? Мен-а? Йўқ, мен буткул вақтимни хаёл суриш ва кечалари ойни кузатиш билан ўтказаман.

— Хафа бўлма, эй, ҳурматли бойқуш,— деди шаҳзода, ўй суришни ва ойни кузатишни вақтинча қўйиб тургин: менга қочишга ёрдам берсанг, бойқушларча кўнглинг нимани истаса, сенга ҳадя қилайин.

— Шундай ҳам кўнглим истаган ҳамма нарсага эгаман,— деди бойқуш.— Менинг камтарин насибам учун бир неча сичқон бўлса бас, девордаги бирорта ёриқ-тешик эса менинг илмий машғулотларим учун кифоя. Файласуф учун яна нима керак?

— Уйлаб кўр, эй, доноларнинг доноси бўлган бойқуш, сен ўз ҳужрангга беркиниб олиб, хуноб бўлиб, ойга қараб ўтираверсанг қобилиятингни бутун дунёдагилар билмай қолади. Ажойиб кунлардан бирида мен ҳукмдор бўламан ва сенга давлатимда муҳим, шарафли бир мансаб беришим мумкин.

Бойқуш файласуф бўлиб, оддий бандаларнинг турмушидаги икир-чикирлардан юқори турса ҳам, бари бир шуҳратга ўчли-

гйни ёнга олмади ва охири шаҳзодага йўлдош ва маслаҳатчи бўлиб, уни кузатиб юришга рози бўлди.

Одатда севган одамларнинг ниятлари тез амалга ошади. Шаҳзода ўзининг тилла буюмларини йиғиб, сафар халтасини олиб йўлга чиқди. Шу кечасиёқ шарфини арқон қилиб минора айвончасидан ерга тушди, Ҳорун халифа қалъасининг ташқи деворларидан ошиб ўтиб, бойқуш орқасидан эргашиб, тонг отгулча тоғлар орасига беркинди.

Шаҳзода ва йўлдоши маслаҳатлашиб олишди.

— Агар менинг фикримни билишни истасанг,— деди бойқуш,— сенга аввало Севильяга боришни маслаҳат бераман. Бундан анча йиллар муқаддам менинг у ерда бўлганимни билсанг керак. Ушанда мен машҳур ва қудратли бойқуш тоғамнинг уйига дўстона визит билан боргандим. Тоғам ўша шаҳардаги қасрнинг нураб кетган қанотида яшар эди. Тунлари шаҳар кўчаларида сарсон кезганимда ёлғиз бир минорадаги деразада кўпинча чироқ ёниб турганлигини кўрардим. Ниҳоят, бир куни миноранинг панжарали деворига ўрнашиб олиб, дераза ичкарисига қарадим. Кўрсам — ёруғлик бир араб жодугарининг чироғидан таралаётган экан: олимнинг атрофида китоблар қалашиб ётар, елкасида эса унинг эски дўсти, жуда қадимий бир қарға ўтирар эди. Олим қаргани Мисрдан ўзи билан бирга олиб келганди. Мен қарға билан танишдим. Билимларимнинг кўпини ўшандан ўрганганман. Жодугар аллақачон ўлиб кетган, қарға эса ҳамон ўша минорада яшайди. Бу хил қушлар ҳаддан ташқари узоқ яшайдилар. Эй, шаҳзодам, сенга ана шу қаргани топишни маслаҳат бераман. Чунки, у тақдирни олдиндан кўра олувчи башоратгўй ва мўъжизакор, анча-мунча сеҳру жодуларни билади. Умуман қарғалар, айниқса, Миср қарғалари жодугар бўлишади.

Шаҳзода бойқушнинг фикрларига қулоқ солиб, Севилья шаҳрига йўл олди. У йўлдошининг одатларига мослашиб, тунлари саёҳат қилар, кундузлари эса бирорта қоронғи ғорда ёки нураб тушган соқчилик минорасида дам олар эди. Зеро, бойқуш бу хилдаги хилват гўшаларни яхши билар, археолог сингари севимли харобазорларга дили тортар эди. Ниҳоят, улар тонгга яқин Севильяга етиб келишди. Шовқин-суронни, одамлар қумурсқадай ёнмирлайдиган шаҳар кўчаларини жинидан баттар ёмон кўргани учун бойқуш дарвозанинг бериротида, қари дарахтнинг қавагида қолди.

Шаҳзода шаҳар дарвозасидан кириб, саҳродаги буталар узра кўриниб турган хурмога ўхшаб, шаҳар бинолари узра бўй чўзган минорани осонлик билан излаб топди. Дарвоқе, Севильядаги бу машҳур арабий минора шу кунларгача сақланиб қолган ва Ҳиролда номи билан машҳур.

Узун айланма зинапоялар орқали шаҳзода ёлғиз миноранинг юқорисига кўтарилди ва қариб-чуриб, патлари оқариб кетган, бир кўзига оқ тушган сирли қари қарғани топди. У бошини ёнига қийшайтириб, соғ кўзи билан тош полдаги диаграммага қаттиқ тикилганича бир оёғида турарди. Бу қўшнинг савлат-салобати ва қиёссиз донолигини ҳис этган шаҳзода унга таъзим қилиб, деди:

— Мени кечир, эй қари сеҳргар қарға! Сени жаҳонни ҳайратга солувчи илмий ишларингдан бир дақиқа чалғитмоқчиман! Ҳузурингга келган одам севги аҳд-паймони билан боғланган ва маслаҳатларингга муҳтождир. У ишқ ўтига ташлаган ўз маъшуқасини қандай топса бўлади?

— Бошқача айтсак,— деди қарға йигитга виқор билан қараб,— сен менинг одамлар қўлига қараб, уларнинг тақдирига нелар ёзилганини ўқиб бериш санъатимни синаб кўрмоқчи бўлсанг керак. Қани, берироқ келиб кафтингни кўрсат, ундаги сирли чизиқларга қараб, азалдан тақдирингга нелар ёзилганини айтиб берай.

— Марҳамат қилиб, мени кечир,— деди шаҳзода.— Мен ҳузурингга оллоҳ бандаларидан сир тутган тақдири азални билиш мақсадида келганим йўқ. Мен ошиқ қаландарман ва ўз каъбамни излайман.

— Аммо-лекин эҳтиросли, қайноқ бўсалар юрти бўлган Андалузияда, наҳотки, бу борада чигаллик учраса?— истехзо билан битта соғ кўзини қисди қарға.— Ҳар қандай апельсинзор боғла қоракўз нозанинлар чир айланиб шўх самбра рақсига тушадиган Севильядай жойда, наҳотки, севги бобида машаққат бўлса?

Шаҳзода уялиб, қизариб кетди. У бир оёғи ерда, бир оёғи гўрда бўлса ҳам шаддодлик қилаётган қарғанинг сўзларидан ҳайратланган эди.

— Сўзимга ишон,— деди шаҳзода,— сен ўйлаган саёқ йигитлардан эмасман. Гвадалквивир соҳилларидаги апельсинзор боғларда рақсга тушаётган қоракўз андалуз қизлар билан менинг ишим йўқ. Мен мана бу суратдаги нотаниш ва мусаффо маликани излайман. Эй, қудратли қарға, агар билимларинг ва ҳунарларингнинг кучи етса, шу гўзални қаердан излашим кераклигини айтиб берсанг.

Шаҳзоданинг жиддий айтилган таънали сўзлари патлари оқарган кекса қарғага дарҳол таъсир қилди.

— Ешлик ва гўзаллик деган нарсаларни мен қаёқдан билай,— деди у қуруққина қилиб.— Мен ёш ва қудратли одамлар билан эмас, қари ва ожиз одамлар билангина мулоқатда бўлман; мен — тақдир хабарчисиман, билдингми? Мен бемор ётган

уйнинг мўриси устида қар-қарр қилиб, деразаси ойнасига қанотларимни уриб, ажал хабарини етказаман. Нотаниш гўзалингни бошқа ердан изла.

— Тақдири азал сирларидан хабардор алломалардан ёрдам сўрамасам кимдан сўрайман?— деди шаҳзода.— Шунини билиб қўйки, мен насл-насабли шаҳзодаман. Мен толе юлдузи равшан порлаган вақтда туғилганман. Умримда гаройиб бир қаҳрамонлик кўрсатишим керак. Ана шу қаҳрамонликни эплашим ёки эплолмаслигим, эҳтимол, кўплаб шоҳлар ва салтанатларнинг тақдирини ҳал этади.

Қарға бу иш фавқулодда муҳим эканлигини, бу ишда ҳатто юлдузлар ҳам иштирок этганлигини билиб, гап оҳангини ўзгартирди; у шаҳзоданинг тарихини зўр диққат-эътибор билан тинглади. Шаҳзода гапини тугатгач, қарға бундай деди:

— Маликага келсак, мен унинг кимлигини билмайман, чунки мен боғлар ва аёлларнинг ётоқлари устида парвоз қилмайман. Аммо сен Қурдоба вилоятига тез бориб, у ерда Абдурахмон халифанинг хурмосини топгин. Ана шу жоме мечитининг ҳовлисидаги хурмо тагида буюк бир сайёҳни учратасан. Уша сайёҳ дунёдаги барча мамлакатларни кезиб чиққан ва барча подшоҳлару маликаларнинг ҳурматини қозонган. Сен излаган маликанинг дарагини ўшал сайёҳ сенга айтиб бергусидир.

— Қимматбаҳо маълумотларинг учун миннатдорчилигимни қабул эт,— деди шаҳзода.— Хайр, эй азиз ва мўътабар жодугар!

— Хайр, эй ошиқ қаландар,— деди қарға қуруққина қилиб ва яна ўзининг жадваллари билан машғул бўлди.

Шаҳзода Севильядан чиқди, дарахт ковагида мудраётган садоқатли йўлдошини топди ва у билан Қурдобага йўл олди.

Йўл мафтункор Гвадалквивир водийсидаги гўзал осма боғлар, апельсинзорлар ва лимонзорлар орқали ўтар эди. Йўловчилар Қурдоба дарвозасига яқинлашдилар. Бойқуш девор ковакларига кириб йўқолди, шаҳзода эса шавкатли Абдурахмон давр сурган кунларда экилган хурмони излаб кетди. Бу хурмо мечитнинг кенг ҳовлиси ўртасида, апельсин ва сарв дарахтлари узра баланд қад кўтариб турарди.

Ҳовлининг гумбазли айвонларида дарвишлар ва фақирлар тўп-тўп бўлиб ўтиришар, мусулмонлар мечитга киришдан аввал фавворалар олдида таҳорат қилиб олар эдилар.

Хурмонинг тагида кимдир қироат билан гапирар, зиёратчилар эса бир-бирига қисилишиб, уни ўраб олишган эдилар.

— Сеҳргар қарға айтган буюк сайёҳ мана шу бўлса керак,— ўйлади шаҳзода.— Шу одам менга нотаниш ва гўзал малика ҳақида қимматли даракларни айтиб беради.

У оломонга қўшилиб, олдинроққа ўтди ва хурмо тагида чор атрофга такаббуруна боқиб, савлат тўкиб, олифталик билан гапирётган, яшил чакмон кийган тўтини кўриб, ҳайратга тушди. Барча зиёратчилар анқайиб қолишган эди.

— Бу қандай гап?— ёнидаги зиёратчидан сўради шаҳзода.— Қандай қилиб шунчалик кўп халойиқ тинимсиз алжираётган бир қушнинг гапларидан ҳузур-ҳаловат топар экан?

— Сен ким тўғрисида гапирётганингни биласанми?— деди ёнидаги киши.— Бу қуш эртак айтиш маҳорати билан оламда шуҳрат қозонган машҳур форс тўтисининг авлодидан бўлади¹. Ахир бу тўтининг тилида Шарқнинг барча ҳикматлари жам бўлган; у қандай осон гапирса, шеърый асарларни ҳам шундай осонлик билан ёд айтади. У жуда кўп хорижий мамлакат подшоларининг саройларида бўлган, барча ерларда илму ҳикмат мўъжизаси деб шуҳрат қозонган. Ҳаммага арзанда бўлган бу тўти айниқса, гўзал жинс вакиллари орасида азизу мукаррам. Маълумки гўзал жинс вакиллари ўзгаларнинг шеърларини ёд ўқий оладиган олимсифат тўтиларга жонини беришади.

— Бўлди!— хитоб қилди шаҳзода.— Жаҳонга машҳур бу сайёҳ билан гаплашганим бўлсин!

Шаҳзода тўти билан холи суҳбатлашишга муяссар бўлди, не мақсадда саёҳат қилиб юрганлигини гапириб берди. У гапини бошлаши билан тўти кўзлари ёшлангунча хахолаб кулиб юборди. Тўтининг кулгиси бўғиқ, тиканли эди.

— Кулганим учун хафа бўлмагин,— деди у.— Шунчаки севги деган сўзнинг ўзини эшитсам ҳам кулгим қистайди.

Бундай ўринсиз қувноқлик шаҳзодани қаттиқ ранжитди.

— Ахир севги табиатнинг буюк сирру асори эмасми?— илтижо қилди шаҳзода.— Ахир севги ҳаётнинг асоси, тамал тоши, бутун олам интиладиган қибла эмасми?

— Аҳмоқлик!— қичқирди тўти шаҳзоданинг гапини бўлиб,— марҳамат қилиб айт-чи, бундай чучмал, маънисиз гапиришни қаердан ўргандинг? Билиб қўй, севги ҳозир замондан қолган, ўткир ақлли ва нозик дидли аслзодалар даврасида севги сўзини ҳеч ким тилга олмайди.

Шаҳзода ўзининг содиқ дўсти кабутар айтган бутунлай бошқа сўзларни эслаб, хўрсиниб қўйди. Ҳайтовур тўти саройда яшаган; у ўткир ақл ва нозик дид соҳибидай таассурот қолдиради-ю, ammo севги нималигини билмайди. Шаҳзода ўзининг қалбини лиммо-лим тўлдирган нозик туйғуни янада калака қилмасин деб, гапни лўнда қилиб қўя қолди.

¹ XV асрда Шарқда яратилган машҳур «Тўтинома» асарига ишора қилинмоқда. (Ред.)

— Эй, олиму фозил тўти,— деди у,— сен ҳамманинг кўзидан яширин бўлган сарв-бўстонларни, гўзалларнинг маконларини кўргансан, қани айт-чи, саёҳат қилиб юрган чоғларингда мана бу суратдаги паричеҳрани сира учратганмисан?

Тўти суратни тирноқлари орасига олиб, бошини гоҳ у томонга гоҳ бу томонга қийшайтириб, гоҳ у кўзи билан, гоҳ бу кўзи билан қарай бошлади.

— Тўғриси айтсам, яхшигина, ширингина қиз экан, аммо ўз даврингда бундай гул юзларнинг кўпини кўргангидан кейин эслаб қолиш ҳам қийин. Йўқ, тўхта! Жин урсин агар, суратга яна бир марта қараганимда танидим,— бу малика ал-Деҳонданинг ўзгинаси: ахир сени шунчалар севиб ардоқлаган қизни унутиб бўлармиди?

— Малика ал-Деҳонда!— хитоб қилди шаҳзода.— Лекин уни қаердан топамиз?

— Оғирроқ бўл, йигит шошма,— деди тўти,— уни топиш қийинмас, аммо унга уйланиш...

У Толедо ҳукмронни бўлган христинан подшосининг яккаю ягона қизи бўлади. Қандайдир ўткинчи мунажжимларнинг башорати билан қизча ўн етти ёшга тўлгунича тутқунликда яшаганга мажбур. Сен уни бир мартагина кўришга ҳам муяссар бўлолмайсан, чунки уни ҳали бирорта эркак зоти кўрмаган. Мен эса унинг ҳузурда кўп марта бўлганман. Дунё кўрган тўти сифатида сенга тўғриси айтсам, умрим бино бўлиб бундай телба маликани кўрган эмасман.

— Кел, дўстлигимизча қолайлик, азиз тўти,— унинг гапини бўлди шаҳзода.— Мен тахт ворисиман, ажойиб кунлардан биринда мен тахтга ўтиришим мумкин. Сезишимча, сен истеъдодли тўтисан, оламини яхши биласан. Маликани топишимга ёрдам берсанг, вақти келиб, саройимда сенга бирор муҳим лавозимни беришим мумкин.

— Ташаккур,— деди тўти,— бироқ агар мумкин бўлса, менга синекура¹ яхши. Нега десанг, биз маърифатли зотлар оғир меҳнатни сира-сира хуш кўрмаймиз.

Шу аснода бир битимга келишди. Шаҳзода Қурдоба шаҳридан, қайси дарвозадан кирган бўлса ўша дарвозадан қайтиб чиқди; вайронадан бойқушни топди. Янги йўлдошини унга олим — ҳамкасбимиз деб таништирди. Улар яна йўлга тушишди.

Шаҳзода тезроқ юрайлик деб қанча сабрсизлик билан қис-таса ҳам йўлдошлари шошилишмасди. Тўти киборларча яшаганга ўрганган эди, у ўзини эрта тонгда уйғотиб, безовта қилишла-

---

¹ Sini суга — лотинча сўз бўлиб; осон, лекин сердаромад, «ёғли» иш.

рини ёқтирмас эди. Бойқуш ҳам кун ёйилгунча ухлар ва йўлда ҳам кўп тўхтаб, вақтни сарфлар эди. Унинг археологияга муҳаббати тез юришга халал берарди, у ҳар бир учраган вайронадаги ҳар бир ковакни текширишга уринар, қадамида тўхтаб, атрофдаги ҳамма минора ва қасрларнинг узундан-узоқ тарихини (кўпинча ёлгон аралаштириб) сўзлаб берар эди.

Шаҳзода аввал бойқуш ва тўтидай икки ўқимишли зот бири билан аҳил-иноқ бўлишади, суҳбатлашиб завқ олишади, деб ўйлаган эди, аммо ҳайҳот, у қаттиқ янглишган экан. Булар иккаласи тинмай жанжаллашар, қаттиқ киноя, пичинг қилишар эди. Улардан бири аллома зотман деб, иккинчиси файласуфман деб мақтанарди!

Тўти шеърларни ёд айтар, энг янги асарларни ҳақорат қилар; илм-фаннинг энг майда масалалари бўйича нутқлар сўзлар эди. Бойқуш эса, бу хилдаги олимликни «ҳеч кимга кераги йўқ сафсата»— деб билар ва метафизикадан бошқа фанни тан олмас эди. Тўти хиргойи қилиб қўшиқлар айтар, бировлардан билиб олган қочириқлар, латифаларни гапирар; оғир-вазмин қўшниси ва йўлдоши шанига тегадиган сурбетларча ҳазил-мутойибалар қилар эди; буларнинг ҳаммасини бойқуш ўзига ҳақорат деб билар; қовоғини солиб, аразлаб, кун бўйи кайфияти бузилиб индамай юрар эди.

Орзу-хаёлларга чўмган ва гўзал маликанинг суратига қараб тўймайдиган шаҳзода эса йўлдошларининг даҳанаки жангларига эътибор бермас эди. Шу зайлда улар жуда секин йўл босар эдилар. Улар машаққатли Сьерра-Морена доvonларидан, қуёшда куйиб жизгинаги чиққан Ламанч ва Кастилия чўлларидан ўтиб, афсонавий лабиринт — гор йўлларидай буралиб-буралиб оқаётган, Испаниянинг ярмини ва Португалиянинг ҳаммасини ишгол қилган Олтин Таҳо дарёси қирғоқларидан шу зайлда ўтишди. Ниҳоят, уларнинг кўзлари олдида тоғ қоялари устида қурилган, миноралар билан яхши жиҳозлаб мустаҳкамланган шаҳар пайдо бўлди. Тоғ қояларининг этакларида Таҳо дарёси газабланиб, айқириб оқар эди.

— Қаранглар!— қичқирди бойқуш,— қаранглар, мана, донги кетган, ўтмиш обидалари билан шуҳрат қозонган Толедо шаҳри! Унинг улуғвор бутхоналари ва мезаналарига қаранг, афсонавий буюклик либосига бурканган минораларига қаранг! Бу минораларда асрлар бўйи меннинг аждодларим олимона ўй суришган.

— Туф-ей!— қичқирди тўти археологнинг самовий ҳаяжонларига чек қўйиб.— Бизнинг қандайдир тарих билан, қандайдир афсоналару урушлар билан нима ишимиз бор? Яхшиси мана бу ёққа қара, шаҳзодам, саёҳатимиз мақсадига яқинлашдик, бу

ёқдаги ёшлик ва гўзаллик масканига қараб қўй. Мана, ниҳоят, шаҳдозам, сенинг гўйибона маҳбубанг, олис ва номаълум гўзалинг яшайдиган жойга келдик.

Шаҳзода тўти кўрсатган томонга қаради. Таҳо дарёсининг шундоққина қирғоғида, ям-яшил ўтлоқда, ажойиб боғу бўстон қўйнида қад кўтарган ҳашаматли қасрни кўрди.

Бу сураат тўла-тўқис кабутар дўсти айтиб берган ҳикояларга монанд эди. Шаҳзода юрагини ҳовучлаб қаср томонга қаради. «Эҳтимол мана шу дақиқада гўзал малика боғда дарахтлар соясида ўйнаб юргандир, эҳтимол, нозик-ниҳол малика ажойиб хиёбонларда сайр этаётгандир, ёки бўлмаса мана бу ҳашаматли баланд тоқи остида эркаланиб ётгандир? Шаҳзода диққат билан тикилиб, боғнинг деворлари жуда баланд эканлигини, ичкарига ошиб ўтиш қийинлигини сездди. Бунинг устига ҳар қадамда қуролли соқчилар бор эди.

Шаҳзода тўтига бундай деб мурожаат қилди:

— Эй, қушларнинг аълоси, сенга табиат тил ато этган. Тез учиб боққа кир, кўнглим ардоғи бўлган маликани топ, толе юлдузлари йўл кўрсатган, ишқ зиёратчиси шаҳзода Аҳмад ал-Комил сени олиб кетиш учун Таҳо дарёсининг чаманзор соҳилларига келди, деб айт.

Тўти зиммасига юкланган вазифадан фахрланиб боғ томон учди, баланд деворлардан ошиб ўтиб, ўтлоқлар ва дарахтзорлар устида чарх уриб айланиб, қасрнинг шундоққина дарё устида осилиб турган равоғига қўнди. Дераза дарчасидан ичкарига қараб, диванда кўз ёши тўкиб ўтирган маликани кўрди. Малика қўлидаги мактубдан кўзини узмас ва овоз чиқармай юм-юм йиглар эди.

Тўти қанотларини тузатиб, яшил чакмонининг гижимларини силлиқлаб, пўпақчасини хурпайтириб, гўзал малика олдида таъзим билан тиз чўқди. Сўнг мулойим, меҳрибон овоз билан гапиришга уриниб, бундай деди:

— Кўз ёшларингни арт, эй гўзал, малика; мен кўнглингга юпанч олиб келдим.

Яқингинасида бировнинг овозини эшитиб малика ҳайратланди, айниқса, олдида тинмай таъзим қилиб ўтириб-тураётган яшил чакмонли жажжи қушчадан бошқа ҳеч кимни кўрмагани учун баттар таажжубланди.

— Ҳайҳот, сен қандай юпанч келтиришинг мумкин, ахир оддий бир тўтисан-ку!

Бу гап тўтига жуда оғир ботди.

— Бир вақтлар мен кўп жозибали аёлларни юпатганман,— деди у ранжиган оҳангда,— аммо гап бунда эмас; мен ҳозир тахт вориси шаҳзоданинг элчисиман. Билиб қўй, ҳузурингга Гранада

шаҳзодаси Аҳмад ал-Комил келди, у Таҳо дарёсининг чаманзор соҳилларида ясов тортиб турибди.

Бу сўзларни эшитган маликанинг кўзлари бошидаги гултожи-нинг гавҳарларидан ҳам ортиқроқ порлаб кетди.

— Эй, тўғйларнинг энг ширини, — хитоб қилди у, — сен келтирган хабар чиндан ҳам қувончли, чунки шу вақтгача Аҳмаднинг вафодорлигига шубҳа-гумонлар қилавериб, ожизланиб, бемор бўлиб қолдим, унинг ғамида ўлар ҳолатга етдим. Тез бориб шаҳзодага айт, унинг мактубидаги сўзлар дилимдан чуқур жой олган, унинг шеърлари қалбимнинг чаманига айланган. Шаҳзодага яна шуни айтки, эртага у муҳаббатини қурол билан исботлашига тўғри келади. Эртага менинг ўн етти ёшга тўлган кунимда подшо, менинг отам дабдабали турнир — олишув ўтказмоқда; кўп шаҳзодалар жангга тайёр бўлиб туришибди. Ким ғолиб чиқса, отам мени ўша баҳодирга бермоқчи.

Тўти учиб орқасига қайтди, дарахтларнинг баланд шоҳлари устидан учиб ўтиб, уни сабрсизлик билан кутиб турган шаҳзода ёнига қўнди. Ниҳоят маликасини топган, айниқса, севиклисини тирик, вафодор ҳолда топган Аҳмаднинг қувончини фақат умрида орзулари ушалган ва сояга жон кирита олган бахтиёр одамларгина яхши тушунади. Дарвоқе, шаҳзоданинг олий даражадаги шод-хуррамлигини бир нарса чатоқ қилиб турарди — эртага бўладиган турнир уни гангитиб қўйган эди. Чиндан ҳам Таҳо соҳилларида жуда кўп баҳодирларнинг совут, дубулға, қилич-найзалари ярқираб, карнай-сурнайлари садоси кўкни тутар эди. Баҳодирлар дабдабали навкарлари қуршовидан Толедога, бўлажак турнирга ошиқар эдилар.

Чамаси, шаҳзоданинг тақдир юлдузи ҳам маликанинг тақдирига ўхшайди. Уни ҳам ишқ дардига учрамасин деб, ўн етти ёшгача ҳеч кимга кўрсатмай, тутқунликда сақлаган эдилар. Малика пинҳон сақлангани учун ҳусну малоҳати ҳақидаги овозлар кундан-кун кўпайиб, донғи оламини тутган эди. Жуда кўп донгдор шаҳзодалар унинг қўлини сўраб, юрт остонасини сийқа қилиб юборган эдилар. Қизнинг доно ва эҳтиёткор отаси қирол шаҳзодаларнинг бирортасига қизини берса, бошқа шаҳзодалар рақиб бўлиб қолишини билгани учун муаммони турнирда қурол билан ҳал қилишни ўйлаб топди. Рақиблар орасида баъзи баҳодирларнинг мислсиз кучи ва қаҳрамонликлари тилларда дoston эди. Қурол-аслаҳаси бўлмаган ва рицарлик санъатини эгалламаган бечора Аҳмад нимага ҳам умид қилиши мумкин? «Эй, бечора шаҳзода, — дерди у ўзига-ўзи, — сени тутқунликда асраб; файласуф чолни қўриқчи қилиб қўйишган. Аммо севги илмида алжабр ва фалсафадан не фойда? Ҳайҳот, ибн Бонабин нега менга қурол тутишни ўргатмадийкин?

Шу пайт ҳақиқий мусулмон бўлган бойқуш бисмилло деб, гап бошлади:

— Оллоҳу акбар!— деди у,— биз яшаётган олам сирлари бир тангригагина аён, фақат угина шоҳу шаҳзодаларнинг тақдирига раҳнамолик қилиши мумкин. Шунин билгилки, эй шаҳзода, бу ўлка мўъжизаларга бой. Ҳамманинг кўзидан пинҳон бўлган бу мўъжизалар қоронғуда ҳам кўра оладиган биздай зотларгагина аён кўринади, холос. Билгилки, шу яқин ўртадаги тоғда бир ғор бор. Ғорнинг ичида бир темир стол бор. Темир стол устида сеҳрли қурол-аслаҳа бор. Ёнида сеҳрланган тулпор туради. Бу аргумоқ неча замонлардан бери эгасини кутади.

Шаҳзода бу муждани эшитиб анграйиб қолади. Бойқуш эса катта, думалоқ кўзларини гоҳ қисиб, гоҳ қулоғи ёнидаги патчаларини ҳурпайтириб ҳикоясини давом эттирди:

— Кўп йиллар муқаддам ўз ер-мулкларини айланиб чиқаётган отамнинг ёнида юрардим. Бояғи ғорда кун бўйи қолиб кетиб, ундаги сир-асрорни ўрганиб олдим. Бизнинг оиламизда бир ривоят огиздан огизга ўтиб юради. Мен бу ривоятни раҳматли бобомдан эшитганман. Ўша ривоятда айтилишича, бир замонлар христианлар Толедони эгаллаганларида бу ерга бир араб жодугари ва афсунгари қочиб яширинган экан. У, оти ва қурол-аслаҳасини афсун билан тошга айлантириб, ўзи оламдан ўтибди. У шундай афсун ўқибдики, бу ерга тонгдан чошгоҳгача бирор мусулмон кириб, от билан қурол-аслаҳани эгалламагунича, бошқа ҳеч кимса ҳеч қачон уларни эгаллаёлмас экан. Худди ана шу пайтда қурол-аслаҳани қўлга киритган одам ҳар қандай душманини осонлик билан яқин қилар экан.

— Бўлди!— деди шаҳзода севиниб,— ўша ғорни излашга кетдик!

Шаҳзода афсона ва ривоятларни яхши кўрувчи устози кетидан бориб, Толедо устида қад кўтарган тоғ қоялари биқинига яширинган ғорни излаб топди. Қоронғуда сичқонларни тутишга ўрганган ва яна археолог бўлган бойқушнинг ўтқир кўзлари бўлмаганида тоғга кириладиган тешикни ҳеч қим тополмади. Ғор ёнида мойи сира тугамандиган қандилларда мотам шамлари ёниб, чор атрофни бир меъёрда виқор билан ёритиб турарди. Ғор ўртасидаги темир столда қурол-аслаҳа ётарди. Ёнига найза тираб қўйилган. Унинг ёнида жанговар эгар-жабдуқ урилган араб тулпори ҳайкалдай қотган. Қурол-аслаҳа худди яп-янгидай ярқираб турар, гўё уларга вақт таъсир қилмагандай эди. Тулпор ҳам худди ҳозиргина яйловдан келтирилгандай эди. Аҳмад тулпорнинг бўйнига қўлини қўйиши билан от ер депсиниб кишнаб юборди. Шундай қилиб, «чопишга тулпор ва савала-

шишга қурол» топган шаҳзода эртанги турнирда бахтини синаб кўришга аҳд қилди.

Ниҳоят, тантанали кун етиб келди. Толедо деворлари яқинидаги Вега деб аталадиган катта майдон жанг саҳнаси бўлди. Бу ерда томошабинлар учун ранго-ранг гиламлар тўшалган ва офтобдан сақланиш учун ипак пардалар тўсилган саҳналар ва айвонлар ҳозирланди. Айвонларда қироликнинг барча гўзаллари тўпланишган, пастдаги ялангликда эса сипоҳлари қуршовида дубулгаларидаги попуқлари ҳилпираган рицарлар от чоптириб юришар, улар орасида бўлажак мусобақада қатнашадиган шаҳзодалар ажралиб туришарди. Қиролик айвонига малика ал-Дехонда кириб келганида барча гўзалларнинг жамоли хиралашиб кетди. Малика биринчи марта оламга ҳусну жамолини кўрсатар экан, оломон орасида шу заҳоти ҳайратомуз шивир-пичир бошланди. Маликанинг меҳр-муҳаббатини қозониш умидида келган шаҳзодалар унинг малаклардай ҳусну жамолини кўриб, гаройиб сеҳру жодулари ҳақидаги шов-шувларни эшитиб, бир ғайратларига ўн ғайрат қўшилди.

Лекин малика нимадандир ташвишда, саросимада эди. У ёноқлари гоҳ гул-гул ёниб, гоҳ бўзариб, ташвишли нигоҳи билан попуқлари ҳилпираётган рицарлар томонга қараб-қараб қўярди. Фанфарлар биринчи олишув бошланишидан дарак бериш учун ҳозирланиб туришган вақтда герольд — хабарчи бирдан номаълум рицарь етиб келганлигини эълон қилди. Майдонга Аҳмад ал-Комил кириб келди. Унинг инжу гавҳарлар қадалган Аҳмад ал-Комил кириб келди. Унинг инжу гавҳарлар қадалган дубулғаси устидан оқ салла ўрагани кўриниб турарди; совути олтин нақшлар билан зийнатланган; Феас усталари ясаган қиличи ва ханжарининг сопларига қадалган ёқут-гавҳарлар қуёш нурида порлаб кўзни қамаштирар эди. У бир қўлида думалоқ қалқон, бир қўлида сеҳрли найза ушлаганди. Арабий тулпорининг нозик гуллар билан нақшланган ёпинғичи ерда судралар, зотли жонивор оёқларини осмонга кўтариб, мусаффо ҳавога, жанг майдонига чиққанига қувониб кишнар эди. Янги келган рицарнинг ўзини оқилона, виқорли мағрур тутиши барчани мафтун қилди, у ўзини «Ишқ қаландари» деб танитганида эса айвонларда ўтирган гўзал хонимлар орасида ҳаяжон, саросималик бошланди.

Шунга қарамай, Аҳмад яқинлашганида унга жанг майдонига киришга руҳсат беришмади. «Бу ерга фақат шаҳзодаларгина кира олади»,— дейишди унга. Шаҳзода ўзининг исмини ва унвонини айтди. «Тагин ҳам ёмон!»— дейишди унга. Ахир ғолиб чиққан йигитга христиан малика насиб бўлади-да. Бу мусобақага мусулмон йигитнинг қатнашуви мумкин эмас.

Рақиб шаҳзодалар такаббуруна ва таҳдидли нигоҳ билан

Аҳмадни ўраб олишди. Улардан Херкулесдай девқоматлиги, нозик-ниҳол жуссали «Ишқ қаландари»нинг тахаллусидан гап очиб, уни мазах қила бошлади. Шаҳзода ғазабланди. У ҳақоратлаган кишини жанг қилишга чақирди. Иккала чавандоз маълум масофага чекинишиб, бир-бирига юзма-юз бўлиб, от суришди. Иккаласи бир-бирига урилиб, Аҳмаднинг сеҳрли найзаси теккан девқомат паҳлавон отидан ағдарилиб тушди. Шаҳзода шу билан кифояланишни чин кўнгилдан истар эди, аммо афсуски бунинг иложи йўқ эди! Унинг иблисона тулпори ва иблисона қурол-аслаҳаси бор эди-да. Булар бир ҳаракатга келса, уларни тўхтатиш мумкин эмасди. Араб тулпори ўзини рицарлар тўдасига урди. Найза кимга тегса ўлдирмай қўймасди. Гангиб қолган шаҳзода майдоннинг у бошидан бу бошига чопиб, йўлида учраган ҳар қандай мартаба ва ҳар қандай унвондаги одамларни уриб-йиқитар, ўзининг ихтиёрсиз қаҳрамонликларидан юраги орқага тортарди. Қирол ўз фуқаролари ва меҳмонлари мислсиз ҳақоратланиб қирилаётганлигини кўриб, ғазабланиб ёниб кетди. У жаҳл билан ур-йиқит қилиб, сўкиниб, ўзининг шахсий посбонларини жангга солди. Аммо улар ҳам бир зумда тутдай тўкилишди. Шундан сўнг қирол жаноби олийларининг ўзи байрам либосини ечиб, қўлига қалқон найза олиб, шаҳзодани уялтириш эки қўрқитиш учун майдонга тушди. Ҳайҳот! Қирол жаноби олийларининг бошига ҳам оддий бандаларнинг куни тушди. От ҳам, найза ҳам юз-хотирни билмасди. Шаҳзода Аҳмад ўзи даҳшатга тушганича подшога найза кўтариб, бор кучи билан урди. Шу заҳоти подшонинг оёғи осмондан бўлиб, тожи ерга юмалаб тушиб, чангга беланди.

Шу аснода кун қиёмга етди ва афсун, жодуларнинг кучи тугади. Арабий тулпор даланинг ўртасидан кесиб, девордан сакраб ўтиб, ўзини Таҳо дарёсига ташлади. Дарёнинг айқирган тўлқинларидан сузиб ўтиб, ҳайратдан гангиган ва мажоли қолмаган шаҳзодани ғорга олиб кирди ва аввалги ўрнида ҳайкалдай қотиб қолди. Шаҳзода жанг майдонидан чиққанига қувониб, сакраб отдан тушди ва қурол-аслаҳани ечиб жойига қўйди. Сўнг ғорда ўтириб олиб ғамгинлик билан сеҳрли тулпор ва қурол-аслаҳа шарофати билан қандай даҳшатли ишлар қилиб қўйганлигини ўйлай бошлади. Шу тариқа, рицарларни шарманда қилиб, қиролнинг ўзини ҳақоратлаганидан сўнг Толедо шаҳри унга ёт бўлиб қолди. Бу қадар телбаларча хуружни, қаҳрамонликларни кўрган малика нима деб ўйлар экан? Ташвишлар ичини кемирган шаҳзода қанотли дўстларини айғоқчиликка юборди. Тўти ҳамма бозору майдонларга бориб бир қоп янгиликлар топиб келди. Бутун Толедо ҳаяжонда. Ҳушидан кетган маликани махфилга солиб саройга олиб кетишибди. Турнир

тўхтатилибди. Ҳамманинг оғзида мусулмон баҳодирининг тасодифан майдонга кириб келиши, ажойиб-ғаройиб қаҳрамонликлари ва тўсатдан ғойиб бўлиб қолиши эди. Баъзилар уни араб жодугари дейишибди, баъзилар назарида у одам қиёфасидаги иблис эмиш. Бошқалар тоғдаги горда яширинган жангчилар ҳақида афсоналарни айтишибди. Мусулмон баҳодири ҳам ўшаларнинг бири; у тўсатдан асирликдан бўшалиб чиққан бўлса керак, дейишибди. Бироқ ҳамма бир овоздан оддий одам бундай мўъжизалар кўрсатолмас, донгдор ва қудратли христиан жангчиларини енголмас эди, деган фикрда.

Қош қорайиши билан бойқуш қоронғи зулумотга чўмган шаҳарни айланиб келиш учун учиб кетди. Сўнг у Толедо шаҳри ўртасидаги тоғликда қад кўтарган қирол саройига йўл олди. У саройнинг панжарали деворлари ва айвончаларини эҳтиёткорлик билан кезиб, катта-катта кўзлари билан чироқ ёқилган дераза ойналаридан ичкарига қараб маликанинг икки-уч хонимини чўчитиб, ҳушидан кетказди ҳам. Тоғлар боши ғира-шира ёришганидан сўнггина бойқуш ўз «экспедициясидан» қайтиб, кўрган-эшитганларини оқизмай-томизмай шаҳзодага гапириб берди.

— Саройнинг энг баланд минораларидан бирида ўтириб, деразадан қараб, маликани кўрдим. У диванда ёнбошлаганича йиғлар, яқинида канизаклар ва ҳакиму табиблар уймаланишар. Малика эса уларнинг хизмати ва ёрдамини рад этар эди. Ҳамма чиқиб кетгач, у сийнасида яширган мактубни олиб ўқир, хатни ўпар ва шўрпешона толедан нолир эди. Ҳатто мен файласуф бўлсам ҳам, бу аҳволдан изтиробга тушдим.

Бу хабар Аҳмаднинг нозик юрагини тағин ҳам эзиб юборди.

— Эй, доно ибн Бонабин, «Ошиқлар қисмати ташвиш, ғам-кулфат ва уйқусиз тунлардир», деб жуда ҳақ гапни айтган экансан!— деб хитоб қилди у.— Маликани севги деб аталмиш фалокатдан худонинг ўзи асрасин!

Толедо шаҳридан келган кейинги хабарлар бойқуш айтган гапларни тасдиқлади. Бутун шаҳар ғам-ташвиш ва саросималик ичида қолибди. Маликани энг баланд минорага беркитиб у ердан чиқиладиган барча йўللарга кўплаб соқчилар кўйилди.

Шундан бери малика ғам-қайғуга чўмиб, ранги сарғайиб сўла бошлади, бунинг сабабини ҳеч ким билмас эди. У туз ҳам тотимас, овутишларга қулоқ солмас эди. Энг моҳир табибларнинг ҳаракатлари ҳам таъсир қилмади. Уни қандайдир афсун, сеҳр-жоду асоратида қолган деб ўйлашарди. Шунинг учун қирол «Қизимни даволаган табибга мамлакатим хазинасидаги энг қимматли бойлигимни бераман» деб эълон қилди.

Ғор бурчагида мудраб ўтирган бойқуш бу хабарни эшитгач, катта-катта кўзларини олайтирди ва одатдагидан ҳам сирли тусга кирди.

— Оллоҳу акбар! — хитоб қилди у.— Маликанинг дардига даво топган одам энг бахтли одам бўлади. Албатта, агар у қирол хазинасидаги энг қимматли нарсани танлаёлса.

— Бу билан нимага ишора қилаётибсан, муҳтарам бойқуш,— сўради Аҳмад.

— Қулоқ сол, шаҳзодам, бир ҳикоя айтиб берай,— деди бойқуш.— Биласанки, биз бойқушлар олимлар тоифасига кирамиз ва қоронғида чанг остида қолган нарсаларни титишни яхши кўрамиз. Кечалари Толедо ибодатхоналари ва минораларини айлана-б-юриб, қиролнинг хазиналари сақланаётган юксак минора гумбази остида археолог бойқушлар жамиятининг мажлиси устидан чиқиб қолдим. Бу гал бойқушлар гемма¹ ва бошқа қимматбаҳо тошлардаги, олтин кумуш идишлардаги белгилар ва ёзувларни, хазинахонада қалашиб ётган ноёб буюмларнинг шакл-шамойилини муҳокама қилаётган эдилар. Археолог бойқушлар ҳар қандай мамлакатнинг ҳар қандай асрлардаги урф-одатларини хуш кўришади. Айниқса, уларни хазина-дафинада Готалик Родриго замонидан бери сақланаётган ёдгорликлар ва тилсимлар қизиқтирар эди. Уша буюмлар орасида шарқ усталари сандал дарахтидан ясаган, устига пўлат қопланган сандиқча бор эди. Сандиқча деворларига сирли ёзувлар битилган бўлиб, бу ёзувларга фақат бир неча олимнинг тиши ўтади, холос. Бойқуш-археологлар жамиятининг бир неча мажлисларида ана шу сандиқ ва ундаги ёзувлар муҳокама қилиниб, кўпгина мунозараларга сабаб бўлди. Дарвоқе, бу мажлисларда мен ҳам қатнашганман. Мисрдан яқинда қайтиб келган катта ёшдаги бир бойқуш сандиқнинг устига қўниб олиб, ундаги ёзувларни ўқиб, бизга изоҳлаб берди. У сандиқнинг ичида доно Сулаймон тахтидаги муқаддас ипак гилам борлигини исботлашга муваффақ бўлди. Қуддус мусулмонларга таслим бўлгач, сўзсиз, гилам ибрийлар томонидан бу ерга келтирилган.

Археологияга онд бу нутқни эшитгач, шаҳзода бир зум ўйга чўмди.

— Доно ибн Бонабиндан эшитган эдимки,— деди у ниҳоят.— Қуддус енгилганидан кейин бу гилам изсиз йўқолди, деб ҳисобланар экан. Устозим гиламнинг аломат хосиятларини айтиб берган эди. Сўзсиз, Толедо христианлари уни ҳамон ер қаърига жоб бўлган деб ўйлашади. Агар шу гиламни топиш насиб этса, албатта, бахтим олдинга чопган бўлар эди.

¹ Г е м м а — қимматбаҳо тошлар.

Эртасига шаҳзода ўзининг шоҳона либосларини ечиб, оддий саҳройи араб қиёфасига кирди. Юзига қора суртиб олган бу қаландарни ҳеч ким кеча майдонда барчани ҳайратга ва даҳшатга солган шавкатли рицарь деб ҳаёлига ҳам келтирмас эди. Ҳасасага таяниб, белига кашкул осиб олган, қўлида кичик найи бўлган йигит Толедога йўл олди. У шоҳ саройи дарвозаси олдидаги соқчиларга маликани даволаб, мукофот олиш истаги борлигини айтди. Соқчилар уни калтак кўтариб ҳайдашди.

— Салтанатнинг олиму фозиллари эплаёлмаган ишни қилишга сендай кўчманчи арабга йўл бўлсин,— дейишди.

Аммо шовқин-тўполонни эшитган подшо: «Сайёҳ арабни дарҳол ҳузуримизга келтиринглар»,— деб фармон берди.

— Эй, қудратли ҳукмдор,— деди Аҳмад,— ҳузурингда турган бадавий умрининг кўп қисмини саҳроларда ўтказган. Саҳронинг хилват бурчаклари, маълумки, инсу жинсларнинг, ажиною алвастиларнинг суйган жойларидир. Тунлари биз шўрлик чўпонлар ёлғиз қолганимизда ана шу жину парилар сурувларимизга кириб олиб, баъзан энг ювош туяни ҳам қутуртириб юборади. Уларнинг сеҳру жодуларини фақат мусиқа ёрдамидагина енгиш мумкин. Биз най чалиб, авлодларимиздан авлодларимизга ўтиб келган мўъжизали оҳанглар билан жину париларни ҳайдаймиз. Агар қизинга ҳам жину парилар ёпишган бўлса, бошимни гаровга қўйиб айтаманки, уни асоратдан қутқариш қўлимдан келади.

Кўп билимдон бўлган, арабларнинг сеҳру жодулари борлигини билган қирол шаҳзоданинг ишонч билан айтган гапларига қулоқ солди. У қаландарни етаклаб, сон-саноқсиз соқчилар турган эшиклардан олиб ўтди. Иккаласи миноранинг энг юқорисига жойлашган маликанинг оромгоҳига киришди. Оромгоҳнинг деразаларидан ишкомлар, нарироқда Толедо шаҳри ва унинг теварак-атрофлари яққол кўриниб турарди. Дарвоқе, ҳозир деразаларга парда тортилган бўлиб, ғам-ғуссага ботган малика ҳар қандай кўнги овлашларни қатъий рад этаётган эди.

Шаҳзода дераза олдидаги ишкомдан туриб, чўпон найида ёввойи араб оҳангларини чала бошлади. Бу оҳангларни у Хорун халифа саройида қароллардан ўрганиб олган эди. Аммо бу куйлар маликага заррача таъсир қилмади; шу ерда ўтирган ҳакиму табиблар бош чайқаб, чўпонга ишонмай, уни менсимай, истеҳзо билан қараб қолишди. Ниҳоят, шаҳзода найни бас қилиб, хув ўша ишқий мактубидаги шеърларни қўшиқ қилиб, ўзининг муҳаббатини изҳор эта бошлади.

Малика қўшиқни дарров таниди; унинг қалби шодлик билан типирчилай бошлади. Кўзларидан ёш оқиб, бўйинларига тушди, кўкси ҳаяжондан қалқиб кетди. Малика қўшиқчини яқинроққа

чақирмоқчи бўлди, аммо қизлик ҳаёси бунга йўл бермади. Отаси фарзандининг истагини сезиб, Аҳмаджонни унинг оромгоҳига бошлаб кирди. Севишганлар оқилона иш тутиб, бир-бирларини таниганликларини сездиришмади; улар фақат кўзлари билан суҳбатлашар эдилар. Аммо мана шу боқишларнинг ўзида ҳам олам-олам маънолар, туйғулар бор эди. Ҳеч қачон мусиқа бу қадар тантана қилмаган эди! Маликанинг нафис ёноқларига қизиллик югурди, лаблари яна қирмизи рангга кирди, кўзлари яна аввалгидай чақнай бошлади.

Ҳақимлар ажабланиб бир-бирига қарашарди. Қирол қўшиқчига ҳам ҳайрат, ҳам даҳшат билан қаради.

— Эй, сеҳргар йигит!— хитоб қилди у,— шу бугундан бошлаб сен менинг сарой табибим бўласан. Мен сенинг куйларингдан бошқа дори дармонларнинг баридан кечаман. Ҳозир эса тилаганингни ол — хазинамдаги энг қимматбаҳо нарса бўлсин.

— Давлатпаноҳ,— деди Аҳмад,— менга олтин ҳам, кумуш ҳам, лаъл-гавҳар ҳам керакмас. Аммо, сенинг хазинамда бир вақтлар Толедога ҳукмрон бўлган мусулмонлардан қолган муқаддас ёдгорлик бор. Мен сандал дарахтидан ясалган сандиқчада сақланаётган ипак гиламни айтаётиман. Менга шу сандиқчани бергин, бошқа ҳеч нарса керакмас.

Қаландар арабнинг камтарлиги ҳаммани ҳайрон қолдирди; сандал дарахтидан ясалган сандиқчани келтириб, ичидан ипак гиламни чиқаришгач, ҳамманинг ҳайрати янада ошди. Нафис яшил ипак гиламга ибрий ва мисрий ёзувлар битилган эди. Сарой табиблари яна ажабланиб, елка қисиб, бир-бирларига қарашди; шундай арзимаган ҳадя билан қаноатланган ҳамкасбни масхара қилиб, истеҳзо билан кулишди.

— Бир вақтлар доно Сулаймон тахтини безаган бу гилам гўзал маликага поёндоз бўлса ярашади,— деди шаҳзода. У гиламни минора айвонига, малика учун махсус келтирилган ёғоч супа — махфил остига тўшаб қўйди. Сўнг ўзи маликанинг пойига тиз чўкиб, бундай деди:

— Тақдири азал ҳукмига ким шак келтира олади? Мунажжимларнинг башорати тўғри чиқди. Эй, давлатпаноҳ, сизга маълум бўлсинки, қизингиз билан менинг тақдирим азалдан боғланган; биз бир-биримизни ғойибона севамиз. Сизнинг ҳузурингизда турган одам ошиқ қаландардир.

Шаҳзода бу гапларни айтиши билан гилам ҳавога кўтарилиб йигит ва қизни осмону фалакка олиб чиқиб кетди. Қирол ва сарой табиблари ошиқларнинг орқасидан оғизларини очганча аңқайиб қараб қолишди. Ошиқлар булутларнинг оқ сийнасида зарра доғ бўлиб кўринишди, сўнг эса зангори осмонга сингиб кўздан ғойиб бўлишди.

Қирол ғазабга миниб, хазинабонни чақиртирди.

— Сен қандай қилиб тилсимни кофир қўлига бериб қўйдинг, қани айт-чи?— деб дағдаға қилди.

— Афсуски, давлатпаноҳ, биз бу тилсимнинг хосиятларини билмагандик. Агар бу гилам чиндан ҳам доно Сулаймон тахтидан бўлса, у ҳақиқатан эгасини у жойдан бу жойга кўчира олади.

Қирол кучли қўшин тўплаб, қочоқларни қувиб етиш учун Гранадага юриш қилди. Гранада қалъа майдонида саф тортиб, чопар юбориб: «Қизимни қайтариб беринглар!— деб талаб қилди. Бу талабга жавобан дарвозадан султон сарой мулозимлари билан чиқиб келди. Қирол султонга қараб, «найчи чўпон»ни таниб қолди. Аҳмад отаси вафотидан сўнг тахтга чиққан, гўзал малика ал-Дехонда эса султон ойм бўлган эди.

Узининг христианлик эътиқодига содиқ қирол қизининг аввалги динини ўзгартирмаганини суриштириб билгач, бўлиб ўтган ишларга қаноат ҳосил қилди. Гап қиролнинг ўта художўйлигида эмасди, Аслида барча христиан қироллари учун¹ дин байроғи ҳамиша мамлакатнинг, эл-юртнинг ор-номуси деб ҳисобланган. Қонли жанглар ўрнига тўй-томоша, байрамлар бошланиб кетди. Шундан сўнг шод-хуррам подшо Толедога қайтди, ёш келин-куёв эса ал-Ҳамро саройида қолиб, бахтиёр ва оқилона умр кечира бошлашди.

Шуни қўшимча қилишимиз керакки, бойқуш билан тўти ҳар бири ўзича, шомасдан, йўл азобларидан қийналмасдан, шаҳзода изидан Гранадага кириб келишди. Бойқуш фақат кечалари сайр қилиб, ота-боболарининг сон-саноқсиз мерос-мулкларида тўхтаб-тўхтаб етиб келди. Тўти эса йўлида учраган ҳар бир шаҳар аҳолисини ҳазил-мутойибалари билан хурсанд қилиб келарди.

Аҳмад зиёрат вақтида йўлдош бўлганлари учун иккаласини ҳам муносиб сийлади. У бойқушни бош амр қилиб, тўтини тантанали маросимлар учун эшик оға қилиб тайинлади. Тан бериш керакки, шундан сўнг дунёда бирор давлат буларнинг давлатидай фаровон, маъмур бўлиб гуллаб-яшнамаган эди.

«АЛ-ҲАМРО ГУЛИ» ЕКИ МАҲРАМ ВА ЛОЧИН ҚИССАСИ

Ажойиб шаҳар Гранада араблар қўлидан кетганидан кейин анча вақтгача испан подшоҳларининг тез-тез келиб турадиган севимли манзилгоҳлари бўлиб қолган эди. Лекин уларни

¹ XI—XII асрларда Қуддус учун бўлган солиб урушларида христианлар ҳам, мусулмонлар ҳам дин байроғи остида жанг қилишган —(М. М.)

кетма-кет юз бериб, кўпгина биноларни вайрон қилган ва қадимий мавритан минораларининг таг-тубигача вайрон қилиб юборган зилзилалар бу ердан қувиб юборган эди.

Ииллар ўтган сари Гранада олий мартабали меҳмоннинг ташрифига камроқ мушарраф бўла бошлади. Аъёнларнинг саройлари сукунат оғушида мудрарди. Ал-Ҳамро қасри эса қаровсиз қолган боғ бағридаги ҳижронзада фаришта каби ғам-ҳасратга чўмган эди. Бир пайтлар уч соҳибжамол малика маскани бўлган Қирмиз минорасининг тақдири ҳам бошқаларникидан фарқ қилмасди. Олтин суви билан зийнатланган пештоқлар ўргимчак уялари билан қопланиб ётар, бир пайтлар Саида, Соранда, Сорасаидаларнинг қутлуг қадами муътабар қилган хоналарга кўршапалаклар билан бойқушларгина ин қўйиб олган эдилар.

Қисқаси, бу миноранинг қаровсиз ҳолда ётишини шу ерлик одамлар орасида юрган турли хурофий мишмишлар билан бирмунча изоҳласа бўлар. Соҳибжамол Сорайданинг арвоҳини ойдин кечаларда кўрганликлари, (у умрининг ғам-ҳасратга тўла кунларини шу ерда ўтказган-да) қуйи қаватдаги фаввора ёнида ёки девор шинаги устида ўтириб изтироб билан нола қилганини эшитганликлари, ярим тунда девор ҳандаги ёнидан ўтган йўловчилар унинг кумуш сози садосини бир неча бор эшитганликлари ҳақида уйдирмалар юради.

Ниҳоят, Гранада яна қирол хонадонининг ташрифи билан бахтиёр қилинди. Бутун дунёга маълумки, Испания давлатига ҳукмронлик жилловини ўз қўлига олган бурбонлардан биринчиси Филипп V бўлган. Шунингдек, қиролнинг соҳибжамол Пара маликаси Елизавета ёки Изабеллага (иккаласининг ҳам маъноси бир) уйланиши иккинчи никоҳи бўлган, ниҳоят, юлдузи бир-бирига тўғри келган француз шаҳзодаси билан итальян маликаси биргаликда испан тахтига ўтирган эдилар.

Бу муҳтарам онланинг келишини кутиб ал-Ҳамро қасри яна ўзига зийнат бериб тезлик билан ўз қиёфасини тузата бошлади.

Меҳмонларнинг ташриф буюриши кўп вақтдан бери қаровсиз ётган сарой қиёфасини ўзгартириб юборди. Ноғоралар гумбур-гумбури ва карнай садолари, хиёбонлар бўйлаб отлар дупур-дупури, ташқи ҳовлида қурол ва яроғларнинг ярқираши, қалъа деворининг кунгуралари ва барбаканлар узра ҳилпираган байроқлар — ҳамма-ҳаммаси бу мустаҳкам қўрғоннинг қадимий жанговар шуҳратини эса солиб турарди. Қирол саройи ичкарисида эса жанглар руҳи мутлақо сезилмасди. Бу ерда нафис кўйлақларнинг шитир-шитири, енгил қадам товушлари ва аъёнлар девонлари олдида тўпланиб турган одамларнинг

пичир-пичири қулоққа чалинар, боғларда бекорчи гўзаллар ва маҳрамлар айланиб юрар, очиқ деразалардан ёқимли музыка садолари таралмоқда эди.

Қирол атрофидаги аъёнлар орасида қироличанинг Руис де Аларкон деган сеvimли маҳрамини ҳам бор эди. Уни қироличанинг сеvimли маҳрамини дейиш билан биз унга жуда юксак мақтов айтмоқдамиз, чунки нурафшон Елизавета аъёнлари қаторига фақат ўзининг гўзаллиги, дилбарлиги ва истеъдоди билан ажралиб турадиган кишиларгина қабул қилинарди. У яқинда ўн тўққиз ёшга қадам қўйган, навқирон Антиной сингари келишган, хушқомат ва чаққон эди. Қиролича олдида ўзини жуда сипо ва одобли тутса ҳам, унга чуқур ихлос ва ҳурмат билан қараса ҳам, юрагида турли шўхликларга мойиллик бор эди. У сарой хонимлари ҳаддан ташқари эркалатишлари натижасида бузулиб кетган, муҳаббат масаласида ўз ёшига нисбатан жуда тажрибали эди.

Бир кунни эрталаб бу беғам маҳрам Ҳорун халифа ўтлоғининг ал-Ҳамро боғлари билан туташган жойида сайр қилиб юрарди. Эрмак учун қироличанинг сеvimли лочинини қўлига қўндириб олган эди. Бутазордан парвоз қилиб кўтарилган қушчани кўриб, лочин бошидаги ғилофни ечди-да, ўлжа ортдан қўйиб юборди. Лочин ҳавога кўтарилиб, ўлжасига ташланди, лекин ҳаракати зое кетди. Овга қизиқиб кетган лочин маҳрамининг чорлашига ҳам парво қилмай, ўлжасини таъқиб қила бошлади. Ўзбошимча қушдан кўзини узмай қараб турган маҳрам лочин қирол саройини Ҳорун халифа далаларидан ажратиб турган хандақ сарҳадига жойлашган ал-Ҳамронинг ташқи девори устида, олисдан якка-ёлғиз чўққайиб турган минора пештоқиға бориб қўнганини кўрди. Бу минора — маликалар минораси эди.

Маҳрам хандақ бўйлаб юриб минорага яқинлашди, лекин бу томондан кириш йўли йўқ эди. Бинонинг баландлиги эса деворга тирмашиб чиқиш учун ҳар қандай уринишнинг фойдасизлигини кўрсатиб турарди. Қўрғон дарвозасини излаб анча овора бўлди ва қалъа деворига шундоққина тиралиб турган томондан минорага яқин келди.

Миноранинг олди қамиш ва оқ гуллар билан ўралган мўжазгина боғ экан. Руис де Аларкон боғча эшигини очди ва гул пушталари, атрул буталари оралаб ўтиб, минора эшигига дуч келди. У ёпиқ, занжирланган эди. Эшик тепасидаги туйнукдан ичкарига назар ташлади. У деворлари ганчкор, енгил мраммар устуни ва ганч фавворали гуллар билан зийнатланган мавритан меъморчилиги услубидаги унча катта бўлмаган зални кўрди. Зал ўртасида зарҳалланган симда қафас осиглиқ турар, ичида хушовоз қушча сайрар, қафас остидаги креслода турли ипак ўрим-

лари ва хотин-қизлар қўл меҳнати учун керакли бўлган буюмлар орасида қора доғли малла мушук бемалол чўзилиб ётарди. Лента билан безатилган гитара фавворага суяб қўйилган эди.

Руна де Аларкон мафтун бўлиб қолди. Буларнинг ҳаммаси унинг тахминича, бу ташландиқ якка-ёлғиз минорада анча дидли ва гўзаллик гуйғусига эга бўлган аёл яшашидан дарак бериб турарди. Буларнинг ҳаммаси ал-Ҳамронинг сеҳрли заллари ҳақидаги ривоятларни унинг эсига туширди: бу қора доғли малла мушук ҳақиқатан ҳам сеҳрланган бирор малика эмасмикан, деб ўйлади.

У эшикни оҳиста тақиллатди. Эшик тепасидаги туйнукдан гўзал бир хонимнинг чеҳраси лип этиб кўринди-ю шу заҳоти ғойиб бўлди. Ҳозир эшикни очишса керак деган умид билан кута бошлади, лекин унинг умиди чиппакка чиқди. Ичкаридан ҳеч қандай ҳаракат садоси чиқмас, ҳаммаёқ жимжит эди. Унинг кўзлари алдамадимикан? Эҳтимол лип этиб кўринган гўзал чеҳра бу қадимий минора рўёсидир? У яна тақиллата бошлади, бу сафар қатъият билан тақиллата бошлади. Яна ўша чеҳра пайдо бўлди. У диққат билан назар солди. Барқ уриб турган бу чеҳра ўн беш ёшлардаги қизинки эканлиги аниқ эди.

Маҳрам тезлик билан шокила тожли қалпоғини қўлига олиб таъзим қилди ва бор ширинсуханлигини ишга солиб, ўз лочинини топиши кераклигини айтиб, ундан минорага киритишини сўрай бошлади:

— Мен эшикни очолмайман, синьор,— деди расида қиз гулгул ёниб,— холам ичкарига ҳеч кимни киритма, деб жуда қаттиқ тайинлаб кетганлар.

— О, гўзал фаришта, ялиниб-ёлвораман! Ахир бу қироличанинг энг севимли лочини-ку. Мен усиз қироличанинг ёнига қандай бораман?

— Ҳа-а. Сиз сарой аъёнларидан экансиз-да.

— Ҳа, гўзаллар гўзали. Агар шу лочинни топиб бормасам, қироличанинг марҳаматидан ҳам, ишимдан ҳам жудо бўламан.

— *Saneta Maria!* Холам айниқса сизлардан, сарой аъёнларидан эҳтиёт бўл, деб жуда-жуда тайинлаган эдилар. Худди шунинг учун сизларга эшик очишим мумкин эмас.

— Балки улар енгилтабиат жазманларни назарда тутгандирлар, мен унақалардан эмасман. Мен бир оддий маҳрамман. Агар шу арзимас илтимосимни ҳам рад этсангиз бошимга даҳшатли бахтсизлик тушади, шу осмон остида яшашга менга ўрин қолмайди.

Маҳрамнинг бошига тушадиган кулфатларни ўйлаб, ёш гў-

¹ *Saneta Maria!* — О, Биби Марям! (*лотинча*).

залнинг қалби юшади. Арзимас илтимосини рад қилиб уни шунчалик бахтсизликларга гирифтор этиш ўтакетган шафқатсизлик бўлар эди. Бундан ташқари, у холаси одамхўрларга ўхшатиб тасвирлаган беғам соддадил қизларни макр тузоғига илантириб, турли бало-қазоларга гирифтор қилишга ташна бўлган одамларга мутлақо ўхшамасди. У хушмуомала ва камсуқум эди, қиз олдида қалпоғини қўлига олиб, бош эгиб турар, бениҳоят мафтункор ва ёқимтой эди.

Устомон маҳрам шу орада кўрғон соқчисининг аввалги қатъияти ва мустаҳкамлиги бўшашганлигини кўриб, хужумни кучайтирди. Еруғ дунёда бирорта қиз рад қилишга қодир бўлмаган жуда таъсири сўзларни ишга сола бошлади. Миноранинг кичик соқчиси ҳаяжондан юзларига қон тепчиб пастга тушди ва титраган қўллари билан эшикни очди. Агар дастлаб маҳрамни бир лаҳза туйнукдан лип этиб кўринган чехра мафтун этгаң бўлса, уни бор бўйи билан кўргандан кейин бутунлай ақл-ҳушини эгаллаб, асир қилди қўйди.

Андалуз коржаси ва энгил либос унинг юмалоқ, диловар, ҳали деярли ёш боланикидай, дарвоқе, балоғатга ета бошлаган тақимига ёпишиб турарди. Меҳр билан фарқ очиб иккига ажратилган ажойиб сочига, одат бўйича яқиндагина узилган атиргул қадалган эди. Тўғри, унинг юзларида жануб қуёши таъсири сезилади, лекин бу буғдойранг тери орасидан шуълаланиб турган нозик қизил рангга соя солиб, қора кўзларининг порлашини яна ҳам бўрттириб кўрсатарди.

Руис де Аларкон буларнинг ҳаммасини бир қарашдаёқ илғади. Вақти жуда зиқ эди. Шошиб-пишиб миннатдорчилик билдирди-да, ўз лочинини излаб, чаққонлик билан айлана нарвон бўйлаб юқорига чиқиб кетди.

Кўп ўтмай қўлида бебош лочин билан қайтиб келди. Қиз залда фаввора ёнида ипакдан нимадир тўқиб ўтирар эди. Маҳрамни кўриши билан ҳаяжонланиб, қўлидаги ипак ўримини тушириб юборди. Маҳрам мулозамат билан югуриб борди-да, юмалаб кетган ипакни олди ва мағрур тиз чўкиб, уни қизга узатди. Қизнинг узатилган қўлини тутиб, унга шундай жўшқин ва самимий бўса муҳрини босдики, шубҳасиз унинг малика қўлидан олган бўсаларидан ҳеч бири бу бўсадан кўра жўшқинроқ ва самимийроқ бўлган эмасди.

— Ave Maria синъор — кутилмаган бу ҳолатдан баттар қизариб қичқириб юборди, у шу чоққача ҳеч кимдан бунақа муомалани кутмаган эди.

---

¹ Ave Maria! — О, художўй Мария! (лотинча.)

Қамтарин маҳрам бунга жавобан минг-минг кечирим сўради ва саройдан чуқур ҳурмат, эҳтиром шу тарзда изҳор этилишини тушунтириб берди.

Унинг ғазаби (агар кўнглида умуман ғазаб уйғонган бўлса) дарҳол босилди-қолди, лекин у ҳеч ўзига келолмас, нима қиларини билмас, қизаргандан қизариб борар, тўқийётган нарчасига бошини эгганча, ипак чигалини ёзмоқчи бўлиб, уни баттар чигаллаштирар эди.

Устомон маҳрам душман лагерида юз бераётган парокандаликни пайқади ва бундан бажонудил фойдаланмоқчи бўларди-ю, лекин тилининг учидан турган шунча ажойиб сўзлар, лабларидан ташқарига чиқолмасди. Мулозамат қилишга уринишлари ҳам жуда уқувсиз ва муваффақиятсиз чиқарди. Кўпни кўрган сарой гўзаллари олдида ўзини шунчалик маҳорат ва мағрурлик билан тутиб муомала қилган жасур маҳрам оддийгина ўн беш ёшли қиз олдида уқувсизлик ҳис қилиб, довдираб турганидан жаҳли чиқар эди.

Ҳақиқатан, содда қизнинг камтарлиги ва бокиралиги ҳушёр ва эҳтиёткор холасининг қулфлари ва занжирларидан кўра ишончлироқ ҳимоя воситаси бўлиб чиқди. Лекин менга айтингчи, биринчи марта ўзига изҳор қилинган муҳаббатни рад қила оладиган аёлнинг юраги борми? Навқирон қиз шунча соддадиллигига қарамасдан, маҳрамнинг узуқ-юлуқ сўзларидан унинг нима демоқчилигини ўзи билмаган ҳолда ҳис қилди ва юракчаси нозик тўлганиб кетди. Чунки ўз умрида биринчи марта оёқлари остида ётган маҳбубни кўрди. Яна қандай маҳбубни денг!..

Маҳрамнинг довдираши қанчалик самимий бўлмасин, бари бир узоқ чўзилмади. Кўп ўтмай ўзининг аслига — сўзамол ва димоғдор ҳолатига қайтди. Тўсатдан қаердандир кучли, юракни ларзага солувчи овоз эшитилди.

— Бу холамнинг овози. Ибодатдан қайтиб келяпти,— чинқириб юборди қўрқиб кетган қиз,— илтимос қиламан, синьор, тезроқ кетинг!

— Фақат сочингизга тақилган атруглини берганингиздан кейин.

— Мана, олинг,— қичқирди қиз, ҳаяжонланган ва қизарган ҳолда,— ёлвораман, кетинг!

Маҳрам атруглини олди ва гул узатган қўлни бўсалар билан ҳўл қилди. Сўнгра атруглини қалпоғига қадади ва лочинни қўлига ўтқазди-да, гўзал Хосинта қалбини ўзи билан олиб, боғ ора-лаб югуриб кетди.

Эҳтиёткор хола минорага кира солиб жиянидаги ўзгаришни ва залдаги тартибсизлик изларини сизди. Лекин бўлиб ўтган

воқеани аниқлаш учун Хосинтанинг бир неча оғиз сўзи кифоя эди.

— Лочин бир қушни қувиб шу ерга кириб қолибди.

— Ё қудратингдан! Лочин минора ичига учиб кирса! Бунақа сурбет лочин дунёда бўлмагандир! Наҳот қафасда ҳам қушга бежавотир бўлмаса.

Ҳушёр Фредеганда ўтакетган эҳтиёткор қари қизлардан эди. Эркак зотига алоқадор ишларнинг ҳаммасидан, ўзи айтгандай, ўтдан қўрққандай қўрқарди. Бу қўрқув унинг кўп йиллик бокира ҳаёти давомида мустаҳкамланиб, борган сари қатъий тус олиб кетганди. Эркаклар макрини ўз тажрибасида кўрган ҳусндор хотинлар каби эмас, мутлақо ундай эмас, табиат ҳар қандай дахл-ҳужумдан энг яхши ҳимоя воситаси қилиб унга ўзига муносиб ташқи кўрениш ато қилади. Аммо шахсан ўзлари учун хавотир олишга ҳеч қандай асос бўлмаган хотинлар, шубҳасиз ўзларининг кўзга яқин жигарларини эҳтиёт қилишга доим тайёр турадилар.

Жияни етимча. Унинг отаси ҳарбий хизматда эди, жанг майдониди ҳалок бўлган. Уни монастирда тарбия қилишаётган эди. Йлоҳий бошпанадан яқиндагина бевосита холаси назорати остига кўчиб ўтган. Холасининг меҳрибонлиги соясида юрган қиз бир чеккада тинчлик ва осойишталик бағрида ўсиб, тиканлар орасида гунчалар тугиб яшнаб очилган атрулга ўхшарди. Ростини айтиш керакки, бу ташбиқ тасодифий ёки ўзбошимчалик билан қилинган ўхшатиш эмас. Холаси гарчанд кўзлардан ниҳон сақласа ҳам аллақачон унинг таровати, гуллаб-яшнаб турган ҳусни одамларни маҳлиё қилиб қўйган эди. Шаҳар атрофида яшовчи деҳқонлар Андалузияликларга хос нафосат билан уни «Ал-Ҳамро атрули» деб атардилар.

Шундай қилиб, сарой аҳли Гранадада истиқомат қилиб тураркан, эҳтиёткор хола кўзга яқин, назокат ва латофатга бой жиянини зийраклик билан эринмай қўриқлашни давом эттирар ва ҳушёрлигим оқибатида ҳеч қандай фалокат юз бермади, деган фикр билан ўзини юпатарди. Тўғри, ёши ўтган бу хотин ойдин кечаларда ўтлоқ томондан, минора этагидан гитара садоси ва ёки муҳаббат ҳақида қўшиқлар эшитилган пайтларда озмунча безовта бўлмади. Бундай ҳолларда жиянига «қулоқларингни беркитиб ол, аҳмоқона қўшиқларни эшитма, бу эркакларнинг соддадил қизларни йўлдан уриб, ўлимга олиб бориш учун ишлатадиган ҳийлаларидан бири»,— деб таъкидларди. Бироқ бокира ва соддадил қиз билан ойдин кечада куйланган севги қўшиғига қарши ўтказилган суҳбатлар қандай муваффақият қозаниши мумкин?

Қирол Филипп Гранадада ўтказаётган вақтихушлигини кутил-

маганда тўхтатиб, бутун аъёнлари билан жўнаб кетди. Эҳтиёткор Фередеганда қирол аъёнлари тушган карвоннинг ўнг дарвозадан чиқишини ва қўйига, шаҳарга элтадиган катта хиёбон бўйлаб кетишини кузатиб турди. Ниҳоят, сўнгги байроқ ҳам узоқлашиб унинг кўзига кўринмай қолгандан кейин кўнглида бир тантана билан (ахир ташвиш ва нотинчлиги тугади-да), уйига, минора томонга қараб йўл олди. Боғ тўсиғи олдида туёғи билан ер тепиниб турган учқур араби от уни ҳайратга солди. Атрғуллар орасида жияни қаршисида тиз чўкиб турган рангбаранг кийимли йигитни кўриб даҳшатга тушди. Унинг қадам товушини эшитиб, қиз билан назокат-ла хайрлашди-да, қамиш ва печакгул тўсиғидан чаққонлик билан сакраб ўтди. Бир сакраб отига минди-ю, кўз очиб юмгунча ғойиб бўлди.

Айрилиқ аламидан ўртанган паричеҳра Хосинга бу ҳолат эҳтиёткор холасининг норозилигини қўзғашини ҳам унутди. Унинг кучоғига ўзини ташлаб, ҳўнграб йиғлаб юборди.

— Энди нима қиламан,— хитоб қилди у,— у кетди! У кетиб қолди! Энди мен уни қайта кўролмайман!

— Кетиб қолди? Ким кетиб қолди? Ким эди оёғингга тиз чўкиб турган йигит?

— Қироличанинг маҳрами эди, холажон. Мен билан хайрлашгани келган экан.

— Қироличанинг маҳрами дейсанми?— деди-да, кейин овозини пасайтириб такрорлади,— қачон таниша қолгандинг қироличанинг маҳрами билан?

— Минорамизга лочин кириб қолган кун. Эрталаб. У қироличанинг севимли лочини экан. Маҳрам ўшани излаб минорамизга келган эди.

— Эҳ, нодон, нодон қизча! Билиб қўйки, ўзига бино қўйган ёш маҳрамлардан кўра хатарлироқ лочин йўқ. Улар сенга ўхшаб, ҳали қаноти чиқмаган қушчаларга уради ўзини, жонгинам.

Ўзи фахрланиб юрадиган шунча эҳтиёткорлигига қарамай, деярли шундоққина кўз олдида навқирон ошиқ-маъшуқлар ўртасида ажойиб севги иплари боғланибди. Хола аввал бундан қаттиқ ғазаблана бошлаган эди. Лекин соддадил жияни қулф ва занжир ҳимоясидан маҳрум бўлиб қолган бўлса ҳам, эркакларнинг ҳийла-ю найранглари каби оғир синовдан зиён-заҳматсиз чиққани аниқлангач, кўнгли жойига тушди. Бу ҳол юксак ахлоқ, поклик ҳақидаги тушунчалари жиянининг қон-қонига сингиб кетгани натижасида юз берган, деган қатъий ишонч билан ўзини овулди.

Хола ўз тарбияси натижасидан хурсанд бўлиб, ғурурланиб роҳатланаркан, жияни маҳрам йигитнинг севги ва садоқат ҳақида жўшиб-ёниб айтган ҳар бир сўзини хаёлида такрорларди.

Ҳеч нарсани ўйламайдиган, беқарор йигитларнинг муҳаббати нима? Йўл-йўлакай дуч келган сени қизга куйиб-ёниб шакаргуфторлик билан муҳаббат изҳор қилиб, кейин яна ўз йўлига кетаверади, соддадил қизлар кўз ёшига гарқ бўлиб қолаверади.

Қуилар, ҳафтадар, ойлар бирин-кетин ўтаверди. Маҳрамдан эса ҳеч бир хабар йўқ. Анорлар пишди, узумлар ширага кириб, ўзини кўз-кўз қила бошлади. Куз ёмғири тоғлардан шалдироқ жилғалар бўлиб оқди. Сьерра Невада чўққиси қор кўрпаси билан қопланди. Ал-Ҳамро залларида қаҳратоннинг изгирилари чийиллар ва увиллар эди. Барибир, маҳрамдан ҳеч қандай хабар йўқ.

Қиш ўтди. Ундан кейин одатдагидай кутилмаганда дилларда қўшиқ уйғотадиган, дарахтларни япроқ ва гуллар билан безаб хушбўй таратувчи илиқ шамол билан юшоқ баҳор келди. Тоғларда қорлар эрий бошлади. Фақат Неваданинг энг баланд чўққиларигина оппоқ қор кўрпасига бурканиб ётар ҳамда серқуёш осмонда кўзларни қамаштириб ялтирарди. Аммо, ҳамон бепарво маҳрамдан ҳеч бир хабар йўқ эди.

Қундан-қун бечора Ҳасинтанинг ранги сарғайиб, ўйин-кулгиларга қўшилмай қўйди. Аввалги машғулоти, хурсандчиликлар кўнглига сиғмай қолди. Ипак ўрами ўз ҳолича ётар, гитараси созланмас, гуллар қаровсиз эди. Хушовоз қушчанинг сайраши қулоғига кирмасди, қачонлардир чарақлаб турган кўзлари пинҳона тўкилган кўз ёшларидан хиралашиб қолган эди. Агар ёлғизлик севги-муҳаббатда бахтсиз бўлган қизларнинг туйғуларини аланга олдириш учун яратилган бўлса, у ҳолда ал-Ҳамрода ҳам нарсасидан назокат ва романтик хаёллар уфуриб турган жойда бу ҳол яна ҳам кучлироқ сезилади. Ал-Ҳамро сенишганлар учун ҳақиқий жаннат, лекин маҳбубинг эсдан чиқариб юборган ва бутунлай ташлаб кетган бўлса, бу жаннатдаги шунчаки ёлғизлик эмас, жуда оғир изтиробдир.

— Э, нодон болам, — деди бир куни ҳамма нарсага ҳушёр қарайдиган бокира Фредеганда жиянини ғамгин ҳолатда кўриб, — эркакларнинг айёрлиги ва маккорлиги тўғрисида сени огоҳлантирмаганмидим? Сен нимага ҳам суянишинг мумкин? Узинг бадавлат ва обрўли одамлар зотидан бўлсанг ҳам, барибир, етимчасан, тутдай тўкилиб камбағал қолган оила фарзандисан. Амин бўлки, агар ўша йигитинг сени ростдан севган тақдирда ҳам, унинг саройдаги энг такаббур аёнларидан бири бўлган отаси, сендай сепсиз қиз билан турмуш қуришига розилик бермаган бўларди. Шўнинг учун ўзингни мард бўлиб қўлга олгин-да, унақа бемаъни хаёлларни каллангдан чиқариб ташла.

Бокира Фредеганданинг сўзлари бечора жиянининг ғам-кулфатини яна ҳам кучайтириб юборди, у шу лаҳзадан бошлаб ўз

туйғусини қатъият билан пинҳон тута бошлади. Бир куни, ёз кечаларидан бирида, вақт анча кеч бўлиб қолганда холаси ўз хонасига кириб кетди, у эса залдаги ганч фаввора олдида ёлғиз қолди. Худди шу ерда маккор маҳрам унинг олдида тиз чўкиб қўлларини ўпган, худди шу ерда бир неча бор севги ва садоқат ҳақидаги оташин сўзларини қайта-қайта айтган эди. Бечора қизалоқнинг юраги шафқатсиз ва шу билан бирга ёқимли хотиралар билан тўлиб кетди: кўзлари жиққа ёшга тўлди ва бу ёшлар аста-секин дона-дона бўлиб фаввора сувига тома бошлади. Шишадай тиниқ сув аста-секин лойқаланиб, унинг устида пуфакчалар пайдо бўла бошлади. Сўнгра қайнаб-биқирлаб кетди ва ниҳоят унда ажойиб мавритан кийими кийган аёл гавдаси пайдо бўлиб, секин юксала бошлади.

Хасинта қўрқиб кетганидан залдан қочиб чиқди ва қайтиб киришга журъат қилолмади. Эртасига эрталаб бутун кўрганларини холасига айтиб берди, лекин бу ажойиб кекса аёл унинг ҳикоясининг толиққан миянинг хаёлотидеб ўйлади. Дарвоқе, у Хасинта фаввора ёнида ухлаб қолган бўлса тушида кўргандир, деган тахминни ҳам айтиб ўтди.

— Сен, эҳтимол, бир замонлар шу минорада истиқомат қилган уч мавритан маликаси ҳақида ўйлагандирсан,— давом этди у,— мана шу ривоят тушингга киргандир.

— Қайси ривоят, холажон? Мен у ривоятни эшитганим йўқ.

— Отаси мана шу минорага қамаб қўйган, уч христиан хуштори билан қочиб кетмоқчи бўлган Саида, Сораида, Сорасаида деган уч малика тўғрисида эшитган бўлсанг керак, албатта. Иккитаси ўз режасини амалга оширган, лекин учинчиси иккиланиб кетмай қолган, айтишларинча, шу минорада ўлган эмиш.

— Ҳа, эсимга тушди, шунга ўхшаш бир нарсани эшитган эдим,— деди Хасинта,— мен ҳатто бечора Сорасаида тақдирини эшитиб, йиғлаб юборган эдим.

— Унинг тақдирига йиғлаш учун асосинг бор эди,— тушунтиришда давом этди хола,— Сорасаиданинг севгилиси сенинг катта буванг эди. Узининг беқийёс мавритан соҳибжамоли ҳақида кўп йиллар ғам чеккан, аммо вақт унинг ғамларини унут қилган ва ниҳоят, сенинг катта буванг испан қизига уйланган.

Бу гаплар Хасинтани ўйлантириб қўйди. «Менга кўринган нарса, хаёлим рўёси бўлиши мумкин эмас,— деди ўзича,— бунга ишончим комил. Агар бу ҳақиқатан ҳам ибולי Сорасаиданинг руҳи бўлса (шу минора атрофида юради деб эшитган эдим), қўрқиб нима қиламан? Бу кеча мен фаввора ёнида соқчилик қиламан, эҳтимол яна келар».

Тун яримдан оғиб, ҳаммаёқ осойишта бўлганда яна фаввора ёнига бориб, ўз жойини эгаллади. Ал-Ҳамронинг у четидаги соқ-

чилик минорасидан ярим кеча бўлганлигини билдирувчи соат бонги янграган заҳоти фаввора суви яна лойқаланиб, кўпик ҳосил бўлди ва биқирлаб қайнай бошлади. Яна аввалги сафаргидай ундан мавритан қизи чиқиб, оҳиста юксала бошлади. У ёш ва гўзал эди. Унинг кийимлари қимматбаҳо тошлар билан зийнатланган, қўлида тоза кумушдан ишланган соз бор эди. Хасинта довдираб қолди ва ҳушдан кетаётганини ҳис қилди, лекин олдида турган руҳнинг мулоим ва нолакор овози ҳамда ғамбода заъфарон юзларидаги ифода унинг йўқолган ҳаловатини ўзига қайтарди.

— О, бечора,— деди мавритан қиз,— нима сени бунчалик қийноққа солди? Нега кўз ёшларинг фавворани лойқалатмоқда? Хўрсиниш ва фиғонларинг нега сокин тун бағрини тилкаламоқда?

— Севгилимнинг хиёнатига аза очдим, ўз ёлғизлигим ва ўткинчи муҳаббатимга мотам тутмоқдаман.

— Кўп қайғурма, изтиробларинг узоқ чўзилмайди. Сен ёнингда ўзингга ўхшаб муҳаббатда ўз толенга эришмаган мавритан маликасини кўриб турибсан. Азамат христиан буванг юрагимни асир қилган ва мени ўз ватанига, католик черкови паноҳига олиб кетмоқчи бўлган эди. Юрагимда христианликни қабул қилиб, чўқинишга ҳам рози эдим, лекин менда имоним билан тенг келадиган даражада журъат йўқ эди. Иккиланиб тезроқ бир қарорга келмадим ва кеч қолдим. Мен ёвуз руҳлар ҳукмидаман, токи бирон-бир христиан қиз мени бу жоду сеҳридай халос қилишга рози бўлмагунча, шу ҳасратда қолавераман. Шу хизматни бажаришга рози бўласанми?

— Рози бўламан,— деди ҳаяжонланганидан титраётган қиз.

— Ундай бўлса қўрқма, яқинроқ кел: кафтинга фаввора сувидан олиб, менга сеп, кейин динингнинг одати бўйича мени чўқинтир. Шундай қилсанг мен сеҳру жодудан халос бўламан. Саргардон арвоҳим осойишталик ва фароғат топган бўлади.

Қиз ҳадиксираб, журъатсизлик билан мавритан маликасига яқинлашди, қўлини фаввора сувига ботириб, бир ҳовуч олди-да, арвоҳнинг заъфарон юзларига сепди.

У беқиёс ибод ва самимият билан очилиб-яшнаб жилмайди, кумуш созини Хасинтанинг оёқлари ёнига қўйди-да қонсиз қўлларини кўкрагига чалиштириб, бир зумда ғойиб бўлди.

Хасинта назарида фавворага челак-челак шабнам томчилари ёғилгандай бўлди.

Хасинта қўрқув ва ҳайрат ичида залдан чиқиб кетди. У тун бўйи деярли ухламади, субҳидамда безовта уйқудан кўзларини очиб, юз берган бутун воқеа тартибсиз бир туш бўлса керак, деб ўйлади. Бироқ залга киргач, бунинг акси эканлигига амин

бўлди. Чунки фаввора ёнида, чиқаётган қуёш нурида ярқираб кумуш соз турарди.

У юз берган воқеадан тезроқ хабардор қилиш, ўз ҳикоясининг ҳақиқат эканлигини исботлаш, кумуш созни кўрсатиш учун холасини чақириб келишга ошиқарди. Агар бу фаройиб аёл шубҳа қиладиган бўлса, мўъжизакор чолғуга Хасинтанинг қўли тегиши билан бутун шубҳалари чипакка чиқиши керак эди, чунки ундан шу қадар сеҳрли оҳанг таралар эдики, ҳатто бокира Фредеганда ҳам бепарқ қололмасди, унинг муз қалбини илтиб, абадий қишга айланган қисмини қувонч оби ҳаёти билан тўлдириб, жўштириб юборишга қодир эди.

Бу чолғунинг сеҳрли қудрати намоён бўлиб, борган сари кучаярди. Йўли минора ёнидан ўтадиган йўловчилар ҳушини олар, улар шодликдан афсунлангандай нафасларини ичига ютиб тўхтаб қолишар эди. Бу музиқани ҳатто қўшлар ҳам ўз қўшиқларини тўхтатиб, яқинроқдаги дарактларга йиғилиб, чуқур сукунат ичра тинглашарди.

Кўп ўтмай бунинг доврўғи бутун шаҳарга тарқалди. Маликалар минорасидан таралаётган илоҳий музиқани эшитиб, ундан лаззатланиш учун бутун Гренада халқи Ал-Ҳамро қасри томон тўда-тўда бўлиб оқиб кела бошлади.

Гўзал созанда қизалоқ бора-бора ўз зоҳидона ёлғизлигини тарк этди. Бадавлат ва баобрў кишилар уни ўз уйларида меҳмон қилиш ва ҳурматлари юксаклигини кўрсатиш, тўғрироғи, унинг кумуш созидан лаззатланиш учун жамиятнинг гули бўлган кишиларни меҳмонхоналарига жалб этиш ниятида бир-бирлари билан мусобақалаша бошладилар. У қаерга бормасин, холаси ҳамиша қўриқчи-дев сингари орқасидан эргашиб борар, Хасинта чалган оҳанглардан мафтун бўлган жўшқин мухлислар даврасига ўзининг ҳозир у нозирлиги билан даҳшат солиб турарди. Унинг сеҳрли сози ҳақидаги овоза шаҳардан шаҳарга ўтиб тарқалиб борарди. Малага, Севилья, Курдоба шаҳарларининг халқи афсонавий чолғу ҳақидаги бир-биридан фаройиб гаплардан ақлини йўқотиб қўйди. Бутун Андалузия аҳли Ал-ҳамролик гўзал созанда қиздан бошқа ҳеч нарса тўғрисида гапиришмас, оғизларидан бол томиб фақат уни мақташарди. Ҳа, музиқани севган ва қадрлай биладиган халқ бўлган андалузларда бундан бошқача бўлиши мумкинмиди? Бундан ташқари, соз сеҳри ва созандани муҳаббат илҳомлантирган бўлса!..

Бутун Андалузия музика жазаваси билан банд бўлган бир вақтда қирол саройида бутунлай бошқа ҳолатдаги кайфият ҳоким эди. Маълумки, Филипп V ожиз ваҳимачи, шу билан бирга ҳар хил фаразларни ўйлаб чиқарувчи одам эди. Кўпинча ҳафталаб тўшакдан турмас, кун-тунларни ўзи ўйлаб чиқарган касал-

ликлардан нолиб, оҳ-воҳ қилиб ўтказарди. У бир неча бор тахтдан воз кечишини қатъиян эълон қилди ва бу билан саройдаги эри ва ҳукмдори жиловини моҳир ва қаттиқ қўлида тутиб туришни жонидан севган насаби олий рафиқаси қалбига қанча ранжу аламлар етказди.

Дарвоқе, қиролнинг инжиқликларига ҳеч нарса музика сингари самарали таъсир кўрсатолмас эди. Шунинг учун қиролича доимо қўл остида ўзининг ажойиб хонанда ва созандалари бўлиши ҳақида куйиб-пишарди. Шунинг учун машҳур италян қўшиқчиси Фаринеллини ўзига хос қирол табиби сифатида саройда сақларди.

Биз ҳикоя қилаётган пайтда ақл-идроки ва қилмишлари билан машҳур бўлган Бурбоннинг калласига аввалги инжиқликларидан ошиб тушадиган ғаройиб бир фикр келди. Фаринеллининг алёрларига ҳам, бутун бир сарой гижжакчилар оркестрининг ҳаракатларига ҳам қарамасдан, ўзи ўйлаб чиқарган дарднинг узоқ жазавасидан кейин ҳукмдорнинг гўё жони узилди ва ўзига ўлган одамга қарагандай қарай бошлади.

Умуман айтганда, ўз-ўзидан маълумки, агар у ўзини ўликларга хос тутганда бу унчалик оғир ташвишга қўймас, ҳатто бу қиролича учун ҳам, сарой аъёнлари учун ҳам яхши бўларди. Бироқ, уларни афсуслантириб, қирол дафн маросими ўтказишни талаб қилди. Ўзини тезроқ дафн этмаётганликлари учун сабрсизлик қилиб, уларни ношукурлик ва ҳурматсизликда айблаб аччиқ нола чека бошлади. Улар нима қилишлари керак эди. Сарой обрўсини сақлаш ва қулларча итоаткорликка ўрганган аъёнлар учун бундан ҳам даҳшатлироқ ҳодиса бўладими? Қиролнинг айтганини бажо келтириш ва тириклай кўмиш, ахир, бу подшога қотиллик қилиш-ку!

Шу даҳшатли савол ҳаммани толиқтириб турган маҳалда бутун Андалузияни эсдан оғдирган, монастирдан чиққан қиз ҳақидаги овоза саройга ҳам етиб келди. Қиролича уни сарой аҳли истиқомат қилиб турган Ильдеронсога тезлик билан олиб келиш учун шу заҳотиёқ чопар юборди.

Бир неча кундан кейин қиролича ўз канизаклари билан, меъморнинг фикрича, ажойиб шийпонлари, хиёбон ва фавворалари билан Версаль шуҳратига соя солиши керак бўлган беқиёс боғ хиёбонида сайр қилиб юрганда, монастирдан чиққан булбулни олиб келишди.

Малика Елизавета бутун дунёни ақлдан оздирган ёшгина озғин қизнинг ҳеч нарсаси билан ажралиб турмайдиган ташқи кўринишини ҳайрат билан кўздан кечирди.

Хасинта ранг-баранг андалуз кийимида, кумуш сози қўлида эди. У қиролича олдида ҳаё ва ибо билан ерга қараб турарди.

Унинг таровати ва одоблиги «Ал-Ҳамро атргули» деган номга жуда мос эди. Одатдагидай эҳтиёткор Фредеганда шубҳасиз унинг ёнида эди: қироличанинг саволига жавобан у қизнинг бутун насл-насаби ҳақида гапириб берди. Агар Хасинтанинг ташқи кўриниши гулчеҳра Елизаветанинг кўнглига хуш келган бўлса, унинг ҳурмати, лекин камбағаллашган кишилар насабидан бўлганлиги, отасининг қироллик учун жангда мардона ҳалок бўлганлиги ҳақидаги хабар яна ҳам катта роҳат бағишлади.

— Агар санъатинг шуҳратингга мос бўлса,— деди у,— агар давлатпаноҳингни қалбига кириб олган ёвуз жинлардан халос қила олсанг, бугундан бошлаб келажакнинг тўғрисида мен гам-ҳўрлик қиламан, сени бойлик ва иззат-ҳурмат кутиб турибди.

Унинг санъати кучини синаб кўриш иштиёқида ёнган қиролича Хасинтани кечиктирмай инжиқ қирол ётоғига олиб борди. Хасинта бошини ҳам қилганча қирол соқчилари ва сарой аъёнлари сафлари оралаб унинг орқасидан борарди. Улар ниҳоят деворларига қора мато қопланган кенг хонага киришди. Кундузи қуёш шуъласи тушмаслиги учун деразалар ҳам беркитиб ташланган, кумуш шамдонларда милдираб ёниб турган сариқ шамлар дафн маросими кайфияти уйғотарди. Гира-ширада мотам либосидаги хизматкорлар шарпаси ва оёқ учиди хизмат қилиб юрган сарой аъёнларининг ташвишли юзлари зўрға кўринарди. Улим тўшагида ёки, аниқроғи, қўллари кўкрагига қўйилган, бурнининг учи зўрға кўриниб, бор бўйи билан оёқлари узатилиб тобутда ётган ҳукмдор дафн этишларини кутарди.

Қиролича индамай хонага кирди ва қоронғи бурчакда турган, оёқ қўйиладиган курсичани кўрсатиб, Хасинтага ўтир ва созингни чал, деб ишора қилди.

Дастлаб Хасинта торларни титроқ қўллари билан черта бошлади, аммо бора-бора шундай ишонч ва илҳом билан чалиб, создан шу қадар нозик самовий уйғунлик оҳангларини тарата бошладики, ўтирганлар бу мусиқанинг ўткинчи дунёники эканлигига ўзларини зўрға ишонтиришарди. Ўзини руҳлар оламига кўчиб ўтганлигига ишонтириб улгурган ҳукмдор эса, ҳеч иккиланмасдан молоикалар қўшиғини ёки жаннат мусиқасини тинглаяпман деган қарорга келди. Дастлаб ранг-баранг мавзуда, кумуш сознинг сеҳрли садолари билан монастрдан чиққан қизнинг мулоим овози уйғунлашиб жаранглади. Қизалоқ ўтмиш ҳақидаги балладалардан бирини ижро эта бошлади, унда Ал-Ҳамронинг қадимий шон-шуҳрати ва маврларнинг у ердан қувилиши ҳақида гап борарди. У қўшиққа бутун юрак меҳрини бериб куйлар, чунки ўзининг бахтсиз муҳаббати ҳам Ал-Ҳамро билан боғлиқ эди. Дафн маросими кайфияти ҳукмронлик қилган хобхона илҳомбаш оҳанг садолари билан тўлиб-тошиб кетди. У қиролнинг

зим-зиё қалбига ҳам кириб борди. Қирол бошини кўтариб атрофга назар ташлади ва ўрнига ўтирди. Кўзлари чарақлаб кетди. Пастга тушди-да, менинг қилич ва қалқонимни келтиринг, деб талаб қилди.

Муסיқа ёки аниқроғи, сеҳрли соз ғалабасини байрам қиларди; ваҳима жин-ажиналари қувиб чиқарилган, мурда яна ҳаётга қайтарилган эди. Ойналар очиб юборилди, испан қуёшининг ёрқин шуьлалари яқиндагина зимистон бўлган хонага ўзини урди. Ҳамманинг нигоҳи паричеҳра сеҳргарга талпинарди, бироқ унинг қўлидан соз тушиб кетди, ўзи деярли ҳушсиз ҳолда ерга кулади. Бир лаҳзадан кейин у Руис де Аларкон оғушида турарди.

Кўп ўтмай икки бахтиёр ёшнинг тўйи тантана билан ўтказилди. «Ал-Ҳамро атргули» қирол жаноб олийлари саройнинг зийнати ва қувончи бўлиб қолди.

— Э-э, тўхтанг, тўхтанг! Нега бунча шошасиз?— норози китобхоннинг хитобини эшитаман,— бунга оёқни қўлга олиб қисса якунига қараб югуриш дейдилар. Биз Руис де Аларкон узоқ парижонхотирлигини Хасинтага қандай тушунтирганини билишни истаймиз.

О, бундан осон нарса борми: асрлар бўйи эъзозланиб, одатга айланиб кетган кечирим сўраш, шуҳратпараст, қайсар отасининг қаршилигини рўкач қилиш билан-да. Бундан ташқари, бир-бирини ҳақиқий муҳаббат билан севган ёшлар қийналмасдан умумий тил топиб, апоқ-чапоқ бўлиб кетишади. Уларга қайта учрашиш насиб қилса, аввал чеккан ҳамма ғам-ҳасратларини дарҳол унутиб юборадилар.

— Шуҳратпараст, қайсар отаси нима бўлди, барибир уларнинг уйланишига рози бўлдимиз?

Унинг қаршилигига келсак, бу қироличанинг бир неча оғиз сўзидан, кейин айниқса бутун қироликнинг мафтункор эркаси бўлган қизга турли унвон ва мукофотлар ёғилиб кетгани учун осонгина ҳал бўлди-қўйди.

Бундан ташқари, Хасинтанинг сози, эсингизда бўлса, сеҳрли кучга эга эди, у энг қайсар каллани ҳам, энг эгилмас юракни ҳам енгишга қодир эди.

— Сеҳрли соз-чи, у нима бўлди?

— О, ҳамма саволлардан бу энг қизиғи. Унинг тақдири ҳикоямнинг ҳақиқатлигига далил бўла олади. Соз анча вақтгача Хасинтанинг қўлида эди, лекин кейинроқ ўғирланган ва тахмин қилинишича, улуғ ва жуда ҳасадгўй хонанда Фаринелли томонидан олиб кетилган. Унинг вафотидан кейин соз Италияда бошқа киши қўлига ўтган. Бироқ, ўзига хос сеҳрли хусусиятидан беҳабар эгаси уни эритиб, қўйма кумушга айлантирган. Торларини эса қадимий Кремен ғижжакларига ишлатган. Бу торлар

ҳозиргача ўзининг сеҳрли кучини сақлаб келмоқда. Қулоғингга бир оғиз сўз айтаман, хайрихоҳ китобхон, лекин бу сўз орамизда қолсин: бу гижжак ҳозир бутун дунёни сеҳрламоқда, бу — Паганини гижжагидир.

МАВР ВАСИЯТИ

Ал-Ҳамрода, қалъа ичкарасида, қирол саройининг шундоққина рўпарасида Ҳовузлар майдони деб аталувчи яйдоқ эспланада¹ ястаниб ётибди. Араблар давридан буён мавжуд бўлган бу ҳовузларнинг усти беркитилиб майдонга айлантирилгани учун шундай деб аталади. Ана шу эспланаданинг бир чеккасида мавритан қудуғи бор. Яланғоч қоядан қазилган бу қудуқ жуда чуқур бўлиб, суви муздек биллурдай тиниқ. Араблар қудуғи, умуман, машҳур. Чунки улар энг тоза булоқ кўзини очиш учун жуда кўп меҳнат сарф қиладилар. Ҳозир биз ҳикоя қиляётган қудуқнинг бутун Гранадаги донғи кетган. Мешкобчилар тонг саҳардан тун қоронғусигача, бировлар кўзасини елкасига қўйиб, бошқалари эшакка ортиб, ал-Ҳамронинг қалин дарахтлари билан қопланган тик хиёбони бўйлаб у ёқдан-бу ёққа тинимсиз қатнашади.

Иссиқ иқлимли мамлакатларда булоқ ва қудуқлар таврот даврларидан буён яқин атрофдаги бекорчи, олди-қочди ишқибозларининг йиғиладиган жойи бўлиб хизмат қилади; бизнинг қудуқ бошида ҳам ўзига хос, уззукун мажлис ўтказадиган клуб бўлиб, унинг аъзолари қалъада яшовчи ҳар хил майиб-мажруҳлар, кампирлар, текин гап пойлайдиган бекорчи ва қаланғи-қасанғилардир. Улар шу ерда, бож олувчини қуёш тифидан ҳимоя қилиш учун қудуқ устига ўрнатилган соябон тагидаги тош курсиларга ўтириб олиб, қалъадаги ғийбатларни чайнашади, бу ерга келувчи мешкобчилардан шаҳар янгиликларини сўрашади, нима кўриб, нима эшитишса, ҳаммасини бир четдан муҳокама қилишади. Кун бўйи бу ерда ношуд бекаларни ва ялқов оқсочларни учратиш мумкин. Улар кўзаларини бошларига қўйганларича ёки қўлида кўтарганларича ғийбатчиларнинг узундан-узоқ сафсаталарини тинглашади.

Қудуққа доимо қатновчи мешкобчилар орасида бир вақтлар бақувват ва елкадор, лекин маймоқ ва бақалоқ одам Педро Хиль, қисқаси, Перехиль алоҳида ажралиб турарди. Барча сув ташувчилар сингари у ҳам гальего, яъни галисиялик эди. Та-

¹ Эспланада — қалъа билан шаҳар ораллигидаги бўш ер.

биат, афтидан турли-туман қора ишлар учун худди ҳайвонлар сингари одамларнинг ҳар турли типларини яратган. Масалан, Францияда барча этик тозаловчилар — савоярлар, меҳмонхоналардаги барча дарвозабонлар — швейцарияликлар, Англияда ҳасамачи ирландияликларгина қотириб яшади. Испанияда ҳам худди шундай мешкобчилар ва ҳаммоллар галисияликлардир. Шунинг учун ҳам ҳеч ким: «ҳаммолни чақиринг» демайди, «гальегони чақиринг» дейди.

Лекин чекиниш ҳам етар. Гальего Перехиль ўз ишини катта сопол кўзада елкасида сув ташишдан бошлади. Лекин вақт ўтиши билан ўзига содиқ ёрдамчи — эшак олганидан кейин унинг ишлари янаям юришиб кетди. У узун қулоқ ёрдамчиси устига махсус кажавода икки кўзани ортиб олиб суви совуқ турсин учун уларнинг устини анжир барги билан ёпиб қўярди. Бутун Гранадада Перехилчалик заҳматкаш ва қувноқ мешкобчи топилмасди. У эшаги орқасидан чопиб бораркан, Испаниянинг барча шаҳарларида машҳур бўлган:

— Кимга сув, муздаккина сув? Кимга сув — Ал-Ҳамро қудуғидан, муздай совуқ, биллурдай тоза, кеп қолинг!» — номли ашулани баралла куйларди. Ташналарга сув тутаркан, у албатта ҳазиллашар, агар у хушрўйгина аёл ёки ёноқларида кулгичи бор қиз бўлса, шўхлик қилиб кўз қисар, тенгсиз жамолини таърифлаб, кўнглини кўтарарди. Шу туфайли, гальего Перехиль бутун Гранадада энг марҳаматли, қувноқ ва бахтли одамлардан бири саналарди. Аммо кимдир баланд овоз билан қўшиқ айтар ва ҳаммадан кўп ҳазиллашар экан, бу унинг ташвиши йўқ экан деган маънони билдирмайди. Гарчи ҳалол Перехиль бахтли одамга ўхшаш кўринса-да, барибир уни ҳам ташвиш ва ғамкулфат кемирар эди. Унинг оиласи катта эди, болалари кийимга ёлчимас, уйга ҳар келганида қалдирғоч полопонларидай аτροφини ўраб олиб чуғурлашар, овқат талаб қилишарди. Бундан ташқари, унинг «хотини ва ёрдамчиси»ни нима деб атаса аташ мумкин у бироқ асло ёрдамчи деб бўлмасди. Эрга чиққунга қадар у қишлоқ гўзали деб ном чиқаргани ва балерога рақс тушиши ва қайроқ тошларни шақиллатишга усталиги билан шуҳрат қозонгани. У одатини турмуш қурганидан кейин ҳам ташламади. Бечора Перехилнинг зўрға топган пулини латта-путтага ва бекорчи нарсаларга сарфлар, бозор ва сон-саноксиз байрам кунлари (бундай байрамлар Испанияда ҳар ҳафтада ҳам кўп эди) эса шаҳарга қатнаб ва кўнгил очиш учун эшакни ҳам олиб эрини ишдан қолдирарди. Бунинг устига бир оз исқирт, танбал, айниқса ўтакетган ғийбатчи бўлиб, қўшнилardan ким биландир тўйгунча чақчақлашиш учун уйдан, бола-чақасидан, дунёдаги бор нарсадан кечишга ҳам тайёр эди.

Аммо гулини ҳидлаган тиконига ҳам чидашни керак, деганларидай, Перехиль ўз ёстикдошининг барча қилиқларига чидашга мажбур эди. Чунки ҳар қанча бўлса ҳам у болаларининг онаси... Болаларини эса Перехиль жон-дилидан яхши кўрарди. Уларнинг ҳаммаси ўзига ўхшаш қийшиқ оёқ, лекин бақувват болалар эди. Перехиль бир оз дам олиш ва бирор мараведис¹ орттириш имконига эга бўлган кунни, гарчи бундай дақиқалар жуда кам бўлса-да, ўзи учун қувонч деб биларди. Ана шундай кунларда у барча болаларини эргаштириб шаҳарга йўл олар ва ўйнатиб келарди. Хотини эса бу пайтда бекорчи дугоналари билан Дорро соҳилида рақсга тушарди.

Ёз туни яримлаб қолган пайт, кўпчилик мешкобчилар кундузги ишларини аллақачон тугатишган. Кундузи жуда иссиқ бўлди, лекин тун жуда ажойиб, салқин келди. Бундай ойдин кечаларда жануб одамлари кундузги иссиқ ва мажбурий бекорчилик учун кўчаларга чиқиб салқин ҳавода мириқиб, ярим тунгача айланишни яхши кўришади. Шунинг учун ҳам сувга талабгорлар етиб ортади. Перехиль ишбилармон ва болажон ота бўлгани учун оч болалари ҳақида қайғурарди. «Қудуқ томонда бир сайр қилиб келсам,— деди у ўзича,— кичкинтойлар учун якшанбалик пучерога² етарли пул ишлайман». У шундай деб Ал-Ҳамронинг тик хиёбони бўйлаб шаҳдам юриб кетди. Йўл-йўлакай, қўшиқ айтар, вақти-вақти билан эшагини уриб қўяр, чунки қўшиқ оҳанги шуни талаб қиларди. Эҳтимол у эшагининг очлигини қондириш учун шундай қилаётгандир, чунки Испанияда юк ташувчи жониворларни одатда озуқа ўрнига калтак билан сийлашади.

Қудуққа келиб у ерда ой ёритиб турган курсида ўтирган араб кийимидаги ёлғиз саёқдан бўлак ҳеч кимни учратмади. Перехиль тўхтади, дарвишга чўчинқираб, ҳайратомуз тикилиб қолди. Араб яқинроқ кел, деб ишора қилди.

— Мен касалман, юришга мажолим йўқ,— деди у,— шаҳарга етиб олишимга ёрдамлаш, сувдан оладиганингни икки барабар қилиб тўлайман.

Мешкобчининг сахий қалби бу илтимосдан ийиб кетди.

— Сендан ҳақ олишга,— деди у,— ёки оддий одамгарчилик бурчим учун мукофот олишга тангри йўл қўймайди.

У арабнинг эшакка минишига ёрдамлашди ва улар Гранадага қараб аста юра бошлашди. Бечора мусулмон шу қадар ҳолсиз эдики, ерга қулаб тушмаслиги учун уни йўл бўйи суюб боришга тўғри келди.

¹ Мараведис — пул, майда испан чақаси.

² Пучеро — гўштли шўрва (исп.)

Ниҳоят, шаҳарга етиб келишгач, мешкобчи арабдан уйи қардалигини сўради.

— Афсус!— шивирлади дарвиш,— мен хорижданман. Менга уйингдан бошпана бер, сени хурсанд қиламан.

Шу тариқа ҳалол Перехиль бошига кутилмаганда мусулмон меҳмон ташвиши тушиб қолди. Лекин у жуда сахий ва меҳрибон эди, шундай ночор аҳволда қолган дарвишга бошпана бермасдан иложи йўқ эди. У арабни уйига бошлаб келди. Эшак дупурини эшитган болалар югуриб чиқишди, лекин бегона кишини, бунинг устига саллал кишини кўришиб, қўрқиб орқага қайтишди ва оналарининг кетига бекинишди. Аёл жўжаларини кучукдан ҳимоя қилаётган курк товукдай болаларини бағрига олиб, дадил олға ташланди.

— Бу тагин қандай басурман!— бақирди у.— Ёки уни шундай маҳалда уйга бошлаб келиб, инквизиция билан танишишни хоҳлаб қолдингми?

— Узингни бос, хотин,— жавоб берди гальего,— кўриб турибсан, касал дарвиш, унинг дўсти ҳам, уйн ҳам йўқ, нима, сенингча, ҳайдаб юборай, кўчада ўлиб кетсинми?

Аёл яна эътироз билдирмоқчи эди, чунки ҳарна бўлса ҳам, ўз уйининг обрўйини ўйларди, лекин бақалоқ мешкобчи бу сафар ўз сўзида қаттиқ туриб олди ва хотинига бўйсуншдан қатъий бош тортиди.

У касал мусулмоннинг қўлтигидан суяб уйга олиб кирди ва салқинроқ хонада қўй териси ва чиптадан жой солиб берди. Тузукроқ кўрпа-тўшак қилиб беришга унинг имкони ҳам йўқ эди.

Орадан бир оз вақт ўтгач, арабнинг касали зўрайди, мешкобчининг ҳар қандай тиббий санъати ҳам фойда бермади. Беморнинг нигоҳи мезбондан чексиз миннатдорлик туйғусини ифодаларди. Қаттиқ талваса орасида бемор Перехилини ёнига чақириб, овозини зўрға чиқариб деди:

— Менинг куним битганга ўхшайди. Қилган яхшилигинг эвазига миннатдорлик тариқасида ушбу қутичани сенга васият қилиб қолдираман.

У шундай деб чопони этагини қайириб, белбоғига қистирилган сандал дарахтидан ясалган мўъжазгина қутичани кўрсатди.

— Тангри мадакдор, биродар,— эътироз билдирди кўнгилчан гальего,— сиз ҳали кўп яшайсиз ва ўз хазинангиздан фойдаланасиз.

Араб бош чайқади, қўлини қутичага қўйиб яна нимадир демоқчи бўлди, лекин дарди баттар зўрайди ва жон берди.

Худди шу пайт жазаваси тутган хотини мешкобчига ёпишди:

— Ана кўрдингми,— деди у,— сенинг аҳмоқона меҳрибонли-

гинг нимага олиб келди. Ҳамиша бировга яхшилиқ қиламан деб бошингни ғалвага қўйиб юрасан. Унинг мурдасини бизнинг уйдан топиб олишса, нима бўлишини биласанми ўзи? Бизни қотил сифатида зиндонга ташлашади. Борди-ю бирор йўл билан ўз ҳаётимизни қутқариб қолсак ҳам, нотариуслар ва альгвасиллар¹ бизни хонавайрон қилишади.

Бечора Перехилнинг боши қотди. У ўзининг одамгарчилигидан афсуслана бошлади. Бирдан унинг миясига келган фикрдан ўзи ҳам қувониб кетди.

— Ҳали тонг отгани йўқ,— деди у,— мен марҳумни шаҳардан четга олиб чиқиб Хениль соҳилидаги бирор ерда қумга кўмиб қўйишим мумкин. Ҳеч ким кўрмади, уйимизга ҳам ҳеч ким келгани йўқ, унинг ўлганини ҳеч ким билмайди.

Шундай қилди ҳам. Хотинининг ёрдамида бахтсиз арабни у жон берган чиптанинг ўзига ўраб, эшагига ортди-да, дарё соҳилига тушиб кетди.

Бахтга қарши мешкобчи уйининг қаршисида Педрильс Педруго исмли бир сартарош яшарди. У ўта синчков, оғзи бўш ва доғули ғийбатчи бўлиб, бу орада унга тенг келадигани топилмасди. Башараси сассиқ кўзанни эслатувчи ўргимчак оёқли бу одам ўта фирибгар, ёлгончи ва пойлоқчиликда донг чиқарганди. Ҳатто машҳур Севилья сартароши ҳам унинг олдида ип эшолмасди. Ғалбирда сув тутиб бўлмагандек, у ҳам ўзида асло сир сақлай олмасди. Айтишларича, у ухлаганида ҳам атрофида бўлаётган воқеаларни кўриш ва эшитиш учун бир кўзини очиб, бир қулоғини динг қилиб ётаркан. Шундайми ёки йўқми, лекин Гранада бекорчилари учун у ўзига хос уйдирмалар уяси эди. Шу сабабли у касбдош биродарларига нисбатан анча кўп мижозларга эга эди.

Ана шу ҳамма ерда ҳозир нозир сартарош Перехилнинг уйига жуда кеч қайтганини, хотини ва болаларининг шовқинини эшитди. У бошини кузатув пункти вазифасини ўтовчи кичик деразадан чиқариб, қўшнисининг араб кийимидаги қандайдир бир одамни бошлаб келганини кўрди. Бу шунчалар катта шов-шувга сабаб бўлиши мумкин бўлган воқеа эдики, Педрильс Педруго бутун тун бўйи мижжа қоқмади. Ҳар беш минутда кузатув дарчасидан бошини чиқариб қўшнисининг эшиги тирқишидан тушиб турган ёруғни кузатиб турди. Ниҳоят тонг олдидан Перехилнинг уйдан чиқиб, ғалати юк ортилган эшагини ҳайдаб кетаётганини кўриб қолди.

Синчков сартарош тинчини йўқотди; шошилиб кийинди-да,

¹ Альгвасил — полиция вакили.

уйдан аста чиқди, мешкобчининг изидан тушиб, уни кузатиб борди. Кейин унинг Хениль соҳилида чуқур ковлаб, унга ўлик жасадга жуда ўхшаб кетадиган нарсани кўмганини аниқ кўрди.

Сартарош шоша-пиша уйга қайтди. Тонг отгунга қадар дўконида ўзини қўярга жой тополмай, ҳаммаёқни ағдар-тўнтар қилиб ташлади. Кейин сартарошлик лаганини қўлтиғига қистириб, ҳар кунги мижози алькальд¹ ҳузурига жўнади.

Алькальд эндигина турган экан. Педрильс Педруго уни курсига ўтқазиб, бўйинини оқ мато билан чирмаб ташлади-да, иссиқ сув солинган лаганини яқинроқ келтириб, бармоқлари билан унинг иягини юмшата бошлади.

— Ё алҳазар! — деди бирваракайига икки ролни — ҳам сартарошлик, ҳам шаҳар даракчиси ролини бажараётган Педруго. — Ё, алҳазар! Уғрилиқ, қотиллик ва дафн — учаласи ҳам бир кечада!

— Нима? Қанақасига? Нима дедингиз? — ажабланди алькальд.

— Мен деяпманки, — жавоб қилди сартарош, совун парчаси билан ҳоким юзини ишқалар экан, — мен деяпманки, гальсо Перехиль арабни тунади, ўлдирди ва кўмди, ҳаммасини бир кечанинг ўзида қилди. Лаънат бўлсин бу кечага!

— Лекин сиз бунни қаердан биласиз? — сўради адькальд.

— Сабр қилинг, синьор, ҳаммасини билиб оласиз, — жавоб берди Педрильо, бармоқлари билан унинг бурни учидан ушлаб, устарани аста юргизар экан. Шундай қилиб у кечаси кўрганларининг ҳаммасини бир четдан гапириб берди.

Аксига олгандек, бу алькальд Гранададаги энг шафқатсиз, очкўз ва диёнатсиз порахўрлардан бири эди. У ҳакамликни ниҳоятда юксак кадрлар, шунинг учун ҳам уни олтин баҳосида пуллар эди. Алькальд, чиндан ҳам қотиллик ва тунаш юз берган экан, шубҳасиз катта ўлжа олинган бўлиши керак деган қарорга келди. Лекин қандай қилиш керакки, ўлжа қонун қўлига тушсин? Агар жиноятчи қўлга олинса, демак у дорга осилади. Борди-ю ўлжа қўлга киритилса, ҳакамни бойинтиши мумкин, қозиликнинг асл мақсади ҳам шу эканига унинг ишончи комил эди. У шу қарорга келиб, ўзининг энг содиқ альгвасилини чақирди. Қотмадан келган, кўрнинишидан очга ўхшаган бу фирибгар ўз лавозимига биноан қадимий испан кийимида эди, попуқли қора шляпа, оқ матодан эски модадаги жимжимадор ёқа, калта қора плашч ва тор қора шим, қўлида ҳукмронлигининг даҳшатли белгиси — ингичка оқ таёқ ушлаб турарди. Бахтсиз меш-

¹ Алькальд — шаҳар ҳокими, ҳакам.

кобчи изидан алькальд борган ана шу изқувар бечора Перехиль уйига қайтиб улгурмасданоқ қўлга тушириб, эшаги билан бирга ҳокимга рўпара қилди.

Алькальд унга еб қўйгудай тикилди.

— Қулоқ сол, ярамас,— у шундай қичқирдики, бечора гальегонинг юраги орқасига тортиб кетди,— қулоқ сол, муттаҳам, жиноятингни яшираман деб овора бўлма, ҳаммасини беш қўлимдек биламан. Қилган ёвузлигинг учун сени дорга осиш керак, лекин мен раҳмдилман, шунинг учун ҳам ўзингни оқлаш учун нима дейишингни эшитишга тайёрман. Сен ўз уйингда ўлдирган одам — араб мусулмон, динимизнинг душмани. Сен, шубҳасиз уни ғазовот йўлида ўлдиргансан. Шу боисдан мен мурувват қилиш тарафдориман. Уғирлаган нарсаларингни қайтариб бер, биз ишни босди-босди қилиб юборамиз.

Бечора мешкобчи барча авлиё анбиёларни гуноҳсизлигига гувоҳликка чақирди. Афсуски, уларнинг ҳеч қайси бири келмади. Дарвоқе, келишганда ҳам барибир алькальд уларга ишонмасди. Мешкобчи арабнинг ўлими ҳақида бошдан-оёқ гапириб берди, лекин фойдаси бўлмади.

— Ғайридиннинг ёнида на олтини, на бирор бойлиги йўқ эди, деб бизни ишқонтирмоқчи бўляпсанми?— сўради ҳакам.— Сенинг нафсингни қўзғаган бирор нарсаси бўлгандир ахир?

— Жонимга қасам ичаман,— жавоб қилди мешкобчи,— сандал қутичани демаса, унинг ёнида ҳеч вақоси йўқ эди. Уни эса менга қилган хизматим эвазига васият қилиб қолдирди.

— Сандал қутича! Сандал қутича!— бақирди алькальд, унинг ичида ётган хазина ҳақидаги фикрдан кўзлари ёниб.— Қаерда ўша қутича? Қаерда? Уни қаёққа қўйдинг?

— Агар буюрсангиз,— деди мешкобчи,— у эшагимдаги кажавалардан бирида ва сиз жаноб олиёларининг ихтиёрингизда.

У шундай дейиши биланоқ зийрак альгвасил хонадан югуриб чиқди ва шу заҳоти қўлида сирли қутича билан қайтди. Алькальд ҳаяжондан титраётган қўллари билан уни очди, ҳамма хазинани кўриб қолиш учун унга ташланди, лекин ҳаммасининг ҳафсаласи пир бўлди, қутичада арабча хат ёзилган пергамент ўрами ва шамдондан бошқа ҳеч вақо йўқ эди.

Агар гуноҳкорни ҳукм қилиш ҳеч қандай фойда бермас экан, адолат — ҳатто испанияда ҳам — одиллик кўрсатишга қодир. Қутичада ростдан ҳам қимматбаҳо ҳеч нарса йўқлигига амин бўлгач, алькальд мешкобчининг тушунтиришларини бепарво тинглади-да, уни озод қилди, ҳатто марҳум араб совғаси—сандал қутичани ичидаги нарсалари билан олиб кетишга рухсат этди, лекин суд харажатлари эвазига унинг эшагини олиб қолди.

Шундай қилиб, бечора гальего яна том маънодаги мешкобчи

бўлиб қолди, у инкиллаб ал-Ҳамрога кўтарилганча қудуққа қатнаб оғир кўзани ўз елкасида таший бошлади.

Бир кун жазирама туш пайти у тоққа кўтарилганда жуда алам қилиб кетди.

— Кўппак алькальд!— бақирди у.— Бу нима деган гап? Одамнинг дунёда биттаю битта яшаш учун воситаси, энг яхши дўсти бўлсаю уни ҳам тортиб олишса!— Қадрдон эшагини эсланганда унинг кўнгли айниқса ийиб кетарди, чунки жонивор унинг барча оғир-енгилига шерик эди-да.— Афсус, азиз эшагим!— хитоб қилди у юқини ерга қўйиб, юзидан терини артаркан.— Афсус, азиз эшагим! Сен ўз эгангни эсдан чиқармаётганингга аминман! Сенга ўз кўзаларинг етишмай турганига аминман, менинг бечора жониворгинам!

Ҳар сафар ишини тугатиб уйига қайтаркан, хотини уни шикоят ва танбеҳлар билан кутиб оларди, аёл, шубҳасиз эрига нисбаман маълум устуликка эга бўлиб олганди. Чунки уни кўнгилсиз меҳмондўстликдан огоҳлантирган эди. Уларнинг бахтсизлиги эса ўша машъум кечадан бошланганди, ақлли ва тажрибали аёл бўла туриб, у ўзининг устувлигини кўрсатиш учун ҳар бир воқеадан фойдаланарди. Агар болалар овқат сўрашса ёки янги кийим талаб қилишса, у заҳархандалик билан жавоб қайтарарди: «Оталарингга боринглар, у ахир Ал-Ҳамро қироли Чиконинг¹ меросхўри, мавр қутичасида сақланаётган хазиналар эгаси-ку!»

Яхшилик қилгани учун шунчалик хўрланган бирор кимса бормикин? Бечора Перехиль бутун руҳи ва вужуди билан азоб чекарди. Лекин барибир хотинининг зуғумига чидаб келарди. Ниҳоят бир кун кечқурун, оғир ва жазирама кундан сўнг, хотини одагдагича уни заҳарханда сўзлари билан узиб-узиб олгач, сабр косаси тўлди. Тўғри, у тортишувга ботинолмади. Лекин унинг газаб тўла нигоҳи қопқоғи очик ҳолда токчада турган қутичага қадалди. қутича унинг азобларидан тиржаяётганга ўхшаб кўринди. Перехиль қутичани токчадан олиб ерга улоқтирди.

— Мен сени машъум бир дамда кўрган эдим,— бақирди у газаб билан, эганга уйимдан бошпана берган эдим!

Қутича ерга текканида унинг қопқоғи очилиб кетди-да, ичидаги пергамент ўрамини учиб тушди.

Перехиль пергаментга бир неча дақиқа маъюс, унсиз қараб турди. Кейин, хаёлини йиғиб, ўйлаб қолди: «Қим билади, балки чиндан ҳам муҳим қўлзмадир: ахир араб уни бекордан-бекор шунча эҳтиётлаб асраб юрмаган-ку». У пергаментни ердан олди

¹ Чико («Жинкина») — лақиб, исмилар Гранаданинг сўнгги султони Муҳаммад Боабдилни шундай аташарди.

ва белига қистирди. Эртаси куні кўчада сув сотиб юриб, бозорда атир, қимматбаҳо буюмлар билан савдо қилувчи танжерлик араб дўкони олдида тўхтади ва ундан қўлёманинг мазмунини тушунтириб беришни илтимос қилди.

Араб пергаментни диққат билан ўқиб чиқди, соқолини силаб кўйди ва жилмайди.

— Бу қўлёмза,— деди у,— афсун бўлиб, унинг ёрдамида сеҳрланган хазинани топиш мумкин. Бу ерда ёзилишича, ушбу афсун шундай қудратли кучга эгаки, у ҳар қандай маҳкам қулфларни ҳам оча олади, унга ҳатто Адамант қоялари пиндмас.

— Ҳо!— деди хуноби ошиб бақалоқ гальего.— Бундан менга нима фойда? Мен афсунгар эмасман, ер остига яширилган хазиналар ҳақида ҳам бош қотирмайман!— Шундай деб кўзасини елкасига ортди-да, қўлёмани маврда қолдириб, шаҳар кўчалари бўйлаб изғиб кетди.

Кун охирлаб, ғира-шира қоронғи тушганда у ал-Ҳамро қудуғига келиб, бу ерга одатда тўпланадиган кўплаб бекорчиларга дуч келди. Уларнинг суҳбати қадимий афсоналар, илоҳий кучлар аралашган ривоятлар ҳақида борарди. Черков сичқонларидек камбағал бўлган бу одамлар ал-Ҳамронинг турли жойларида араблар томонидан бекитилган сеҳрли хазиналар ҳақида кенг тарқалган ҳикоятларни қизишиб муҳокама қилишарди. Айни пайтда улар чуқур ер тагида, етти қаватли минора остида албатта беадад хазина бор деб бир-бирини зўр бериб ишонтиришарди.

Бу ҳикоятлар бечора Перехилга жудаям таъсир қилди. У қоронғи кўчалар билан уйига қайтиб келаркан, араб хазиналаридан бошқа нарсани ўйламасди. «Нима, минорада ростдан ҳам хазина бўлса-чи. Араб қолдириб кетган афсун ёрдамида уни қўлга киритиб бўлмасмикин?» Унинг миёсида шу фикр туғилганидан шундай ҳаяжоңландики, елкасидаги сув тўла кўзани тушириб юборишига сал қолди.

Шу кеча у ухлай олмади, сеҳрли хазина ҳақидаги орзулар билан тонг оттирди. Тонг оқариши билан баққол арабнинг ёнига чопди ва унга орзуларини гапириб берди.

— Сен арабча ўқишни биласан,— деди у.— Юр, минорага бориб, афсунни синаб кўрамиз. Агар фойдаси бўлмаса ҳам биз бирор зарар кўрмаймиз, борди-ю ишимиз юришса, хазинани тенг бўлишиб оламиз.

— Шошмасанг-чи!— хитоб қилди мусулмон,— бу афсуннинг ёлғиз ўзи ҳеч қандай кучга эгамас. Уни ярим кечада, шам ёруғида ўқиш керак. Шам эса алоҳида усул билан, бунинг устига шундай моддалардан ясалиши керакки, уларни топишга менинг

қурбим етмайди. Ана шу шамсия бу дуонинг ҳеч қандай кучи йўқ.

— Жуда соз!— деди гальего.— Менда шундай шам бор. Ҳозир олиб келаман.

У шундай дедию, уйига югурди ва зум ўтмай ўша сандал қутичадан топилган сариқ шам билан етиб келди.

Араб уни қўлига олиб, ҳидлаб кўрди.

— Бу шам,— деди у,— сариқ мумдан тайёрланган ва унга камёб, қимматли муаттар қўшилган. Қўлёмзада худди шу шам айтилган. У ёнаётган пайтда афсунга мустаҳкам деворлар, энг махфий хилватгоҳлар ҳам бўйсунди. Агар кимда-ким бепарволик қилиб уни ўчириб қўйса, шўри қурийдди. Очилган деворлар беркилиб, шўрлик сеҳрланиб қолади ва хазина билан бирга умрбод ўша ерда қолиб кетади.

Улар афсунни шу кечасиёқ синаб кўришга келишиб олишди. Ярим тунда, кўршапалаклардан бошқа ҳамма ухлагач, улар ўрмон орқали ал-Ҳамро тоғига кўтарилишиб, дарахтлар билан қуршалган ва ваҳимали ривоятлар билан машҳур бўлган қўрқинчли минорага яқинлашдилар.

Чироқ ёруғида буталар ва тош уюмлари орасидан ўтиб, минора ертўласи эшигини излаб топишди, юракларини ҳовучлаб, қоядан ўйиб ишланган зинапоёга қадам қўйишди. Улар зинапоё орқали бўш, зах ва тунд бинога киришди, ундан янги зинапоё орқали яна чуқурроқ ертўлага тушишди. Худди шу тариқа улар яна тўртта зинадан тушишди. Уларнинг ҳар бири юқоридигиларга ўхшаш хоналарга олиб тушарди. Тўртинчи хонанинг поли теп-текис, ундан пастга тушиб бўлмасди, ҳолбуки ривоятларда пастда яна учта ертўла борлиги айтиларди. Таъкидлашларича, уларга ўтиб бўлмас, чунки миноранинг бу қисмига ўтиш йўлини сеҳрли куч тўсиб турар эмиш. Бу ертўла зах, совуқ, ва могор босиб ётарди. Чироқ уни зўрга ёритарди. Араб ва гальего бу ерда узоқ кутиб туришди. Ниҳоят соқчилар минораси соатининг занг ургани эшитилди. Тун ярим бўлди. Сўнгги занг тиниши билан улар шамни ёқишди. Хонага хушбўй ҳид таралди.

Араб секин овоз билан афсунни ўқишга тушиб кетди. У ҳали дуони тугатиб улгурмасданоқ, ер остидан гумбурлаш эшитилди. Ер силкиниб, пол иккига ажралди, унинг остидан янги зина кўринди. Қўрқувдан титраб-қақшаб улар пастга тушишди. Чироқ ёруғида ертўла деворлари араб ёзувлари билан тўлдирилганини кўришди. Уртада етгита пўлат ҳалқа билан маҳкамланган катта сандиқ бўлиб, унинг икки томонида тўла қуролланган иккита сеҳрланган араб турарди. Улар ҳайкалдек қотиб турар, чунки жоду таъсирида эдилар. Сандиқ олдида олтин, кумуш ва

рангли тошлар билан тўлдирилган хумлар турарди. Бизнинг хазина изловчиларимиз улардан энг каттасига қўлларини тиқиб, ҳар сафар мавритан олтинидан ясалган тангалар, билагузуклар ва турли-туман олтин тақинчоқлар олиб чиқишарди. Баъзан уларнинг қўлига марварид маржонлар ҳам илинарди. Вужудлари қалтираб, ҳаяжондан нафаслари қисиб ўлжани чўнтақларига тиқар, уларга тикилиб турган икки сеҳрли маврга хавфсираб қараб-қараб қўйишарди. Бирдан уларга қандайдир сирли товуш эшитилгандай бўлди, уларни ваҳима босди, бир-бирини турта-турта зинадан кўтарила бошлашди. Юқори ертўлага чиқишгач, шамини ўчиришди. Шу заҳоти гумбурлаш эшитилди ва пол маҳкам жипслашди.

Қўриқанларидан то минорадан чиқиб, осмонда милтиллаб турган юлдузларга кўзлари тушмагунча югурдилар. Кейин чим устига ўтириб ўлжани баб-баравар бўлиб олишди. Улар ҳозирча хумлардан олинган тилла қўймалар етарли, кейин келиб қолганларини ҳам олиб кетамиз, деган қарорга келишди. Бир-биридан гумон қилмаслик учун улар тилсимни ҳам ўзаро бўлиб олишди, бирига қўлёзма, бошқасига шам тегди. Шундай қилиб, улар анча енгил тортиб, чўнтақлари тўла ҳолда Гранадага йўл олишди. Төгдан тушаётиб эҳтиёткор араб соддадил мешкобчига маслаҳат қилди.

— Биродар Перехиль, — деди у, — бўлган воқеа орамизда қолиши керак. Хазинани хавфсиз жойга яширмагунча уни ҳеч ким билмаслиги лозим. Агар буни алькальд билиб қолса борми, ўлдик деявер.

— Албатта, — жавоб қилди гальего, — бу турган гап.

— Азизим Перехиль — давом этди араб, — сенинг ақлли одамлигингни яхши биламан, бировга гапириб юрмаслигингга ҳам ишонаман, лекин ёлғиз эмассан, хотининг бор.

— Хотиним бу ҳақда ҳеч нарса билмайди, — деди қатъий гальего.

— Бўпти, — деди араб, — сенга ишонаман.

Ҳеч бир ваъда ҳеч қачон бунчалик қатъий ва самимий берилмаган, лекин... афсуски! Эр хотиндан бирор нарсани яшириши мумкинми? Албатта, йўқ. Айниқса мешкобчи Перехиль сингари хотинини севувчи ва ундан қўрқувчи эркак бунинг асло уддасидан чиқа олмайди. Уйга қайтса хотини бурчакка тиқилиб, қовонини солиб ўтирибди.

— Жуда соз! — бақирди у эри кириши билан, — тун бўйи қарларда дайдиб юрибсан. Яна бирор арабни бошлаб келмаганингга ҳайронман!

Кейин ҳўнграб йиғлашга тушди, қўлларини қайириб, кўкрагига муштлай бошлади.

— О, нақадар бахтсизман!— хитоб қилди у, — аҳволим нима кечади! Уйим хонавайрон бўлди, нотариуслар ва альгвасиллар уни талаб бўлишди. Эрим эса ишەқмас, онлани боқиш ўрнига кечаю кундуз гайридинлар билан санқиб юради. О, болаларим! Бечора болаларим! Аҳволимиз нима кечади? Кунимиз тиланчилик қилишга қолди!

Хотинининг ҳасрати бечора Перехилга шу қадар таъсир қилдики, беихтиёр йиғлаб юборди. Унинг қалби ҳам ҳамёни сингари тўлиб кетди, ўзини босиб туролмади. Қўлини чўнтагига солиб, уч-тўртта йирик тилла танга чиқарди-да, хотинининг қўйнига тикди. Бечора аёл ҳайратдан қотиб қолди, бунчалар олтиннинг қаердан келганига тушунолмасди. У ўзига келиб улгурмасидан кичкина гальего яна тилла занжирча чиқариб, хотинига кўз-кўз қилиб, айланиб ўйнай бошлади.

— О, биби Марям, раҳм қил,— ёлворди аёл.— Нима қилиб қўйдинг Перехиль? Йўқ, йўқ. Сен қароқчи ҳам, қотил ҳам эмасан!

Бу даҳшатли фикрдан бечора аёлнинг юраги орқасига тортиб кетди. Унинг кўз ўнгида турма, дор ва унда лопиллаб турган гальего гавдаланди. Аёлни ваҳима босди.

Бечора эр нима ҳам қила оларди? Хотинини тинчлантириш учун қандай қилиб бойиб қолганини гапириб беришдан бошқа иложи қолмаганди. У бўлган воқеани гапириб бериб, буни қатъий сир тутиш тўғрисида ваъда олди.

Аёл қувончининг чеки йўқ эди. У эрини қучоқлаб бўғиб қўйишига сал қолди.

— Энди хотин,— хитоб қилди тантанали вазиятда кичкина гальего,— бечора араб қолдириб кетган мерос ҳақида нима дейсан? Бундан буён бировга ёрдам бермоқчи бўлганимда менга халақит берма.

Гальего қўй терисига чўзилди-да, худди пар тўшакда ётгандай чуқур уйқуга кетди. Хотини бўлса унинг чўнтақларини титиб бор бойликни бир ерга тўплади-да тилла тангаларни санаб чиқди. Маржон ва исирғаларни бир-бир тақиб кўрди. Бойликлардан фойдаланишга рухсат теккач, қай тариқа яسانيб юриш ҳақида ширин хаёл суриб кетди.

Эртаси кун Перехиль йириқроқ тилла тангалардан бирини олиб, заргар дўконига келди ва уни ал-Ҳамро харобаларидан топиб олганини айтди. Заргар тангада арабча ёзувни ўқиб, унинг қизил тилладан ясалганини эътироф этди. Шунга қарамай, танга қимматининг учдан бир қисмини тўлашга рози бўлди. Бу нарх мешкобчига ҳам маъқул тушди. Перехиль болаларига кийим-кечак, ўйинчоқ, ҳар хил ширинликлар сотиб олиб, уйига қайтди ва кичкинтойларни тўплаб, давра қурдирди, ўртага ўзи тушиб

роса ўйин-кулги қилишди. Шу дамда ундан кўра бахтлироқ ота йўқ эди.

Мешкобчининг хотини сир сақлаш тўғрисидаги ваъдасининг устидан чиқди. Бир ярим кун мобайнида ҳеч кимга лом-мим демади. Гийбатчи дугоналар ҳам ундан ҳеч қандай сир олиша олмади. Тўғри, у дугоналари даврасида йиртиқ кўйлаги учун кечирим сўрамасдан иложи йўқ эди. У чеварга янги кўйлак буюрганини айтди, ҳатто эрининг саломатлиги ёмонлашгани сабабли мешкобчиликни ташламоқчи эканини билдириб қўйди. Кейин, ёзда қишлоққа кетишмоқчи эканини, тоғ ҳавоси болаларга фойдали бўлишини, жазирама иссиқда шаҳарда яшаш қийин бўлаётганини ҳам қўшиб қўйди.

Қўшнилари бир-бирларига маъноли қараб олишиб, бечора аёл ақлдан озибди, деган хулосага келишди, уни майна қилишга тушишди.

Гарчи у одамлар орасида ўзини тута билса-да, уйига келгач безанишга эрк берарди. Бўйнига маржонни илиб, қўлига араб билагузукларини тақар, бошига олмос тожини кийиб олиб ўзини синиқ ойнада мириқиб томоша қиларди. У безак ва тақинчоқларга шу қадар берилиб кетардики, дераза олдига келиб ўзини йўловчиларга кўз-кўз қилаётганини ҳам сезмай қоларди.

Тақдир тақозосини қарангки, худди шу пайт ўз дўконида бекорчиликдан пашша қўриб ўтирган маълум ва машҳур сартарош Педрильс Педруга қаршидаги деразадан ялтираб кўринаётган олмосларни сезиб қолди. У дарҳол кузатув пункти ролини бажарувчи дераза олдига югуриб келди-да, мешкобчининг хотинини диққат билан кузатди. Унинг тилла тақинчоқларининг тахминий рўйхатини тузди-да, алькальд ҳузурига югурди. Орадан бир оз вақт ўтиши билан очкўз альгвасил яна из қувиб кетди. Қуёш ботиб улгурмасданоқ Перехиль қўлга туширилиб, ҳакам ҳузурига олиб келинди.

— Бу қанақаси, ярамас! — бақирди алькальд, — уйингда жон берган ғайридин бўш қутичадан бўлак ҳеч нарса қолдирмаган эди, деб қасам ичгандинг-ку! Энди бўлса хотининг олмос-марваридлар тақиб юрганмиш. Утакетган лаънати экансан-ку! Бахтсиз арабдан тортиб олган ўлжани дарҳол қайтариб бер. Узинг эса дорга осилишга тайёрлан. У сени анчадан бери кутиб турибди.

Қўрқиб кетган мешкобчи тиз чўкди ва қандай қилиб бойиганини гапириб берди. Алькальд, альгвасил ва сартарош сеҳрланган мавритан хазинаси ҳақидаги араб ривоятини диққат билан тинглашди. Альгвасилга афсулни ўқиган маври дарҳол топиб келиш буюрилди. Алькальд ҳузурига олиб келинган араб ўзини

қонун гарпийлари¹ қўлида кўриб кўрқувдан эси оғиб қолди. Гуноҳкор қиёфадаги мешкобчига кўзи тушгач, гап нимадалигини англаб олди.

— Жирканч ҳайвон,— деди у мешкобчининг ёнидан ўтаркан, бу ҳақда хотинингга оғиз очма деб тайинламаганмидим?

Араб кўрсатмалари унинг шериги гапларига мос бўлиб чиқди. Лекин алькальд ишонмайман деган қиёфада қамоқ ва азоб бериш билан дўқ қилди.

— Узингизни босинг, жаноб алькальд,— деди мусулмон яна ҳамишаги ҳолига қайтиб.— Тортишиб ўтирмайлик-да, тақдир мукофотидан фойдаланиб қолайлик. Буни бизлардан бошқа ҳеч ким билмайди. Сиримизни маҳкам сақлайлик. Минора хазинаси ҳаммамизга етади. Баравар бўлишиб олсак, ҳаммаси кўнгилдагидек бўлади. Йўқ десангиз, хазина сирлигича қолиб кетаверади.

Алькальд четга чиқиб, альгвасил билан маслаҳатлашди. У пихини ёрган айёр эди.

— Хазина қўлингизга кирмагунча, нима дейишса хўн деяверинг. Унга эга бўлиб олгач, бу иккови норози бўлишса, жодугар ва ғайридин сифатида ўтда куйдираман деб кўрқитасиз.

Алькальд альгвасил маслаҳатини маъқуллади. Маврга ўгирилиб овозини юмшатган ҳолда деди:

— Гапларингизга ишониш қийин, эҳтимол у ростдир. Мен ўз кўзим билан кўришим керак. Бугун кечаси мен ҳам ўша ерда бўламан, сиз афсунни яна ўқиб кўрасиз. Агар минорада сеҳрли хазина бор бўлса, тенг бўлашиб оламиз. Бордию алдасангиз, мендан шафқат кутманг. Ҳозирча турмага борасизлар.

Мавр билан мешкобчи бу шартга кўнишди, чунки синов уларнинг ҳақлигини тасдиқлайди деб ишонишарди.

Тун яримга яқинлашганда алькальд, альгвасил ва сартарош кузатувида, тиш-тирноқларигача қуролланиб уйдан чиқишди. Улар ўз асирлари — араб билан мешкобчини олдиларига солишди. Бир вақтлар кичкина гальегога тегишли бақувват эшакни ҳам олишди. Қўлга тушадиган ўлжани унга ортиб келишмоқчи эдилар-да! Улар ҳеч кимга билдирмай минора ёнига келишди, эшакни занжирга боғлаб қўйишди-да, ертўланинг тўртинчи қаватига тушишди.

Шу ерда шамни ёқишди, араб афсунни ўқишга тушди. Худди ўтган сафаргидай ер силкинди, пол гумбурлаб иккига ажралди-да, пастга элтувчи тор зина кўринди. Алькальд, альгвасил ва сартарош кўрқиб пастга тушишмади. Араб ва мешкобчи

¹ Гарпийлар — юнон афсонасидаги аёл бошли, бургут гавдали, ўт-кир тирноқли йиртқич уч махлуқ.

ертўлага киришиб, сандиқнинг икки томонида қимир этмай турган ўша арабларни кўришди. Улар олтин танга ва қимматбаҳо тошлар билан лиқ тўла икки хумни ўрнидан олишди. Мешкобчи уларни бирин-кетин юқорига кўтариб чиқди. Инқиллаб чиқаркан, эшаги бундан ортинғини кўтаролмаслигига кўзи етди.

— Бугунга етади,— деди араб,— биз шунинг ўзинигина зўрға олиб кета оламиз ва у бизга умр бўйи етади.

— У ерда, яна бирор нарса қолдими?— сўради алькальд.

— Хазинанинг кўпи турибди,— жавоб берди араб,— пўлат ҳалқалар билан маҳкамланган катта сандиқ бор. Унинг ичи марварид ва қимматбаҳо тошлар билан тўла.

— Нима бўлса ҳам сандиқни олишимиз керак,— бақирди очкўз алькальд.

— Мен бошқа тушолмайман,— деди араб,— шу олганимиз етарли, ошиқчасининг нима кераги бор.

— Мен эса бошқа юк кўтармайман, бечора эшагимнинг белини сиңдиришни истамайман.

Дўқ ва пўписалар кор қилмаётганини кўрган алькальд шерикларига юзланди.

— Ёрдамлашиб юборинглар,— деди у.— Сандиқни юқорига олиб чиқайлик, ичидагини тенг бўлашиб оламиз.

Шундай деб у зинадан туша бошлади. Альгвасил билан сартарош ҳам қўрқа-писа унга эргашишди.

Улар анча чуқурга тушишгач, араб шамни пуфлаб ўчирди. Поя гумбурлаб жипслашди. Учала олий насаб синьор ер қаърида қолиб кетди.

Араб жон ҳолатда юқорига отилди. Мешкобчи ҳам унинг орқасидан чошиб чиқди.

— Нима қилиб қўйдинг?— бақирди Перехиль.— Алкальд билан анови иккови ер остида қолиб кетди-ку?!

— Тангрининг иродаси шундай,— деди араб.

— Сен уларни чиқариб юбормайсанми?— сўради гальего.

— Тангри амри бу,— жавоб берди араб соқолини силаркан.— Тақдир китобида ёзилишича, то бирорта хазина изловчи келиб буларни жодудан халос қилмагунча, шу ерда сеҳрланиб ётаверадилар. Уларга худонинг ўзи ёр бўлсин!— Араб шундай деди-да, қўлидаги шам қолдиғини буталар орасига отиб юборди.

Энди уларнинг қўлидан ҳеч нарса келмасди: араб билан мешкобчи ўлжани эшакка ортиб, шаҳарга қараб йўлга тушишди. Бечора Перехиль йўл бўйи ўзининг узун қулоқ дўсти ва хизматчисини қучоқлаб, ўпиб борар, қувончининг чеки йўқ эди. Шу дамда соддадил бу кичкина одам хазинага эга бўлганигами ёки эшагини қайта қўлга киритганигами, нимага хурсанд бўлаётганини айтиш қийин.

Иккаласи ўлжани тенг бўлиб олишди. Чиройли буюмларга ўчроқ бўлган араб марварид ва қимматбаҳо тошлардан кўпроқ олди, мешкобчига эса ҳажми оғирроқ бўлган тилла қуймаларни берди. Гальего бундан жуда хурсанд бўлди. Улар бошларига янги ташвиш тушмасдан бошқа мамлакатга кўчиб кетишга қарор қилишди. Араб Африкага, ўз она шаҳри Танжерга кўчиб кетди. Гальего бўлса хотини, болалари ва эшагини олиб Португалияга жўнаб қолди. Бу ерда у хотинининг кўрсатмаларига амал қилиб обрўли жанобга айланди. У камзул ва пайпоқ кийди, бошига пат тақилган шляпа қўйдирди, шпага тақиб юрадиган бўлди. Шу тариқа ўзининг Перехиль деган лақабини ҳам унутиб, дон Педро Хиль деган жарангдор номга эга бўлди. Болаларни бақувват ва бардам бўлиб ўсишди. Аёли сеньора Хиль эса бошдан-оёғигача бахмалга ўралиб, ўнта бармогининг ҳар бирига ялтироқ узуклар тақиб олиб, олифта исқиртнинг ҳақиқий намунасига айланди.

Алькальд ва унинг шерикларига келганда шуни айтиш керакки, улар ҳозир ҳам Етти қаватли минора ертўласида сеҳрланиб ётишибди. Испанияда ғийбатчи сартарош, йиртқич альгвасил ва порахўр алькальдлар етишмаётгани сезилиб қолган тақдирдагина улар ҳақида эслаб қолишса ажаб эмас. Лекин уларни тилсимдан озод қиладиган бахтли дақиқалар қачон етиб келиши ҳали-бери даргумон.

КОМЕНДАНТ МАНКО ВА АСКАР РИВОЯТИ

Қадим-қадим замонларда Ал-Ҳамро қалъасига «комендант Манко» ёки «Бир қўл» деб ном чиқарган эски шавкатли жангчи ҳокимлик қилар эди. У бир қўлини жангда йўқотганди. Унинг ўзи кўпни кўрган қари жангчи эканлиги билан фахрланарди. Мўйлабини роса ўстириб, кўзларига етгунча бураб олган, узун қайирма қўнжли сафар этиги кийган, узун сихга ўхшаш Толедо усталари ясаган қиличининг дастасига рўмолчасини қистириб олган эди.

Кейинги вақтларда Ал-Ҳамро қалъаси ҳар хил қаланғи-қасанғи саёқлару чайқовчи, ўғрилар маконига айланди, деб аҳоли таъна қиладиган бўлиб қолди. Бундай таъналар ўзига бино қўйган ҳокимнинг жон-жонидан ўтиб кетди. У бундай ярамас аҳволга чек қўйиш учун қалъадан ва атрофдаги қир, тепаликларда тўлиб-тошган ғорлардан барча саёқларни тўда-тўда қилиб ҳайдаб чиқарди. Бундан ташқари, у ҳамма йўллар ва сўқмоқларга соқчи қўйиб, «Сал шубҳали кўринган ҳар бир кишини тутиб ҳузуримга келтиринглар»,— деб буйруқ берди. Ажойиб қушлар-

дан бирида Ҳорун халифа саройи боғининг девори тагида қари капрал, карнайчи ва икки оддий аскардан иборат соқчилар Қуёштоғ йўлини қўриқлаб ўтирган эдилар. Улар олисдан от туёқларининг дупурини ва бир жангчининг қўполроқ бўлса ҳам анча ширадор овоз билан кастильча сафар қўшиғини хиргойи қилиб келаётганини эшитиб қолишди.

Сал ўтмай, пиёда аскарча жулдур кийинган, қорамағиздан келган, жуссали жангчи йигитнинг ўзи ҳам кўринди. Йигит қадимий арабий эгар-жабдуқ урилган чиройли арабий тулпорни етаклаб келарди.

Ҳувиллаган, кимсасиз саҳродай тоғ бағридан от етаклаб тушиб келаётган бу ғалати жангчини кўриб, капрал бир қадам олдинга босди ва сўради:

— Ким келяпти?

— Дўст келяпти.

— Кимсан ўзинг?

— Тўғри урушдан муносиб мукофот: ёрилган бош ва қуруқ ҳамён билан келаётган камбағал жангчиман.

Соқчилар энди жангчини яқинроқдан кўришди. Пешанасидаги қора чандиқ ва оқ оралаган соқоли унинг юзини қандайдир қароқчига ўхшатиб кўрсатар, кўзлари сал ғилай бўлгани учун айёрона кулимсираб турганга ўхшарди.

Соқчиларга жавоб бериб бўлгач, жангчи энди сўраш навбати менга келган бўлса керак деб тушунди.

— Марҳамат қилиб айтинг-чи, ҳов анови тоғ этагида қад кўтарган шаҳар қайси шаҳар?

— Қайси шаҳар?— қичқирди карнайчи.— Кўп қизиқ савоёл бердинг-ку! Сени қара-ю! Қуёштоғдан тушиб келасан-да, буюк Гранада шаҳрини қайси шаҳар деб сўрайсан-а!

— Гранада?! Наҳотки, шу тўғри бўлса!

— Балки нотўғридир,— масхара қилди карнайчи.— Сен балки анови миноралар Ал-Ҳамро қалъаси миноралари эканлигини ҳам билмассан?

— Сен, лаънати карнайчи, устимдан кулма, агар шу чиндан ҳам Ал-Ҳамро бўлса, мен қалъа ҳокимига фаройиб ишлар ҳақида гапириб беришим керак.

— Албатта, албатта, сен шу заҳоти ҳокимни кўрасан,— деди капрал.— Биз сени худди ўша кишининг ҳузурига олиб борамиз.

Шу аснода карнайчи отнинг жиловини олди, икки аскар жангчининг икки қўлини ушлашди. Капрал уларнинг олдига тушиб: «Қани, марш, кетдик!» деб буйруқ берди. Бутун тўда Ал-Ҳамрога қараб йўл олди.

Аскарлар қўриқчилигида келаётган жулдур кийимдаги ғалати жангчи билан гўзал араб тулпори эрта тонгдан қудуқлар

ва булоқлар бўйига тўпланиб олишган, қиладиган ниши йўқ эркаклар ва элакка чиқиб эллик оғиз гапиришадиган қўшни аёлларнинг дārров эътиборини тортди. Капрал ўлжаси билан ўтаётганида қудуқнинг чархи айланишдан тўхтаб, таги ейилиб кетган кавуш кийган чўри қиз кўзасини кўтарганча оғзини очиб анқайиб қолди. Эскорт — тантанали тўданинг орқасидан турлитуман, қурма оломон эргашиб кетаверишди. Оломондагилар бир-бирига маънодор бош чайқаб, кўз қисиб, гумон чамаларини айтишарди. «Қочоқ жангчи» — деди биттаси. «Чайқовчи — контрбандачи», — деди иккинчиси. «Бандалеро», — деди учинчиси. Ниҳоят, яна бир киши «Жасур» капрал билан аскарлари ашаддий қароқчилар шайкасининг бошлиғини қўлга туширипти» — деб эълон қилди. «Эҳ-а, бошлиқми, йўқми, билмайман, — деди бир кампир бошқасига, — аммо қутулиб бўпти, ахир унинг қўли битталиги бежиз эмас-да».

Комендант Манко Ал-Ҳамро қалъасининг ичкарисидаги оромгоҳлардан бирида ўзининг руҳоний отахони шу атрофдаги ибодатхонадан келган францинско мазҳабидаги семиз-бақалоқ монах улфатчилигида эрталабки нонуштасини қилиб, шоколад шарбатини ҳўплаб ўтирар эди. Унга уй эгасининг камтарин қоркўз қизалоғи парвона бўлиб хизмат қилар эди. Одамларнинг мишмишларига қараганда, мана шу камтарин қизалоқ, маккор ва гўзал қари ҳокимнинг темирдай қаттиқ кўнглини эритишнинг йўлини билар, унга тўла-тўқис ҳукмини ўтказар экан. Дарвоқе, бу дунёдаги каттаконларнинг уйдаги ички ишларига аралашини бизга ким қўйипти?

Қалъа атрофида санғиб юрган шубҳали одамни ушлагани, у одам ташқари ҳовлида капрал ва икки аскар қўриқчилигида жаноб олийларининг рухсатини кутиб турганлигини хабар қилишганида комендант ўзининг нақадар каттаконлигини ўйлаб, керилиб, терисига сиғмай қувониб кетди. У қўлидаги шоколадли қадаҳни камтарин қизалоққа узатиб, ўзининг тўқима қинли қиличини талаб қилди. Белига шопшалоғини осиб, мўйловини юқорига бураб, баланд суюнчиқли креслога керилиб ўтириб олди, ўзига шафқатсиз ва даҳшатли тус бериб, асирни олиб киришлар, деб буйруқ қилди. Икки аскар ҳамон қўлларидан маҳкам ушлаганича жангчини олиб киришди. Бироқ асирнинг ўзини бемалол, хотиржам тутиши, комендантнинг тешиб юборгудай ўткир қарашига жавобан мийиғида кулиб туриши савлатли ҳокимга унчалик ёқмади. Ҳоким жангчига қараб бир лаҳза жим қолди.

— Ҳа, муттаҳам, — деди у ниҳоят, — ўзингни оклаш учун нима дея оласан? Ўзинг кимсан?

— Жангчиман, тўғри урушдан келаётибман, жангда фақат чандиқ-ёриқлар ўлжага тушди холос.

— Ҳим-м... жангчман, дегин... Кийимингга қараганда, пиёда жангчи экансан. Айтишларича, гўзал арабий тулпоринг бор экан. Демак, уни ҳам чандиқ-ёриқларингга қўшиб, урушда ўлжага олдиргансан-а?

— Жаноби олийлари манзур кўрсалар, бу отни қандай толганимни ҳикоя қилиб берсам. Тўғриси, бунинг тарихи жуда узоқ. Бундан ташқари, ҳикоям шу қалъанинг, ҳатто бутун Гранаданинг хавфсизлиги масаласига бориб тақалади. Аммо, бу шундай масалаки, уни фақат ёлғиз ўзингизга, ёки ишончингизни қозонган одамлар ўртасидагина гапириш мумкин.

Комендант бир зум ўйланиб қолди. Сўнгра капрални ва аскарларни «эшикнинг орқасида чақиришимни кутиб туринглар» деб чиқариб юборди.

— Мана бу қария эса менинг дилимдагиларни билгувчи руҳоний отахоним бўлади,— деди у,— бу кишининг олдида ҳар қапақ гапингни айтишинг мумкин. Мана бу қизалоқ эса,— деди у атайлаб бир юмуш билан машғул бўлиб, воқеага қизиқиб, қулоғини динг қилиб турган чўрига қараб,— жуда камтарин ва камгап қизча, бу қизчадан яширадиган ҳеч қандай сирим йўқ.

Жангчи сал ғилайроқ кўзлари билан, эҳтимол, сал кўз қисиб камтарин чўри қиз томонга қараб қўйди.

— Бу қизалоқ ҳам шу ерда қолса жуда хурсанд бўламан,— деди аскар.

Бегона одамлар чиқиб кетгач, жангчи ўз ҳикоясини бошлади. У тилнинг суяги йўқ, гапни қийиб-бичадиган оддий жангчига унчалик тўғри келмайдиган даражада сўзамол йигит эди.

— Жаноби олийлари, сизга айтсам,— деб гап бошлади жангчи,— мен оддий аскарликда озмунча хизмат қилмадим. Яқинда, хизмат муддатим битгач, Вальдокидага жойлашган армиядан менга жавоб бериб юборишди. Андалузиядаги қадрдон қишлоғимга қараб пиёда йўл олдим. Кеча кечқурун кун ботган пайтида мен кўҳна Кастилиянинг жазирама чўлларида юрган эдим.

— Тўхта!— хитоб қилди комендант,— нима деб валдираяпсан? Кўҳна Кастилия бу ердан икки юз ёки уч юз миля олинда-ку?

— Гап шунда-да,— парво қилмай жавоб берди жангчи.— Жаноби олийларига айтдим-ку, ғаройиб воқеаларни гапираман деб. Бу ишлар қанчалик ғаройиб бўлмасин, ҳаммаси чин ҳақиқат. Агар эътибор билан тингласалар, жаноби олийларининг ўзлари ҳам бунга ишонч ҳосил қиладилар.

— Гапир, муттаҳам,— деди комендант мўйловини бураб.

— Қуёш ботган пайтида,— ҳикоясини давом эттирди жангчи,— тунашга бирор манзил кўзлаб, у ёққа-бу ёққа аланглаб қарадим. Лекин қанча қарамай, бирор жон зоти яшайдиган парча жой кўринмади. Демак, қуруқ ерда, бошимга сафар хуржунини

қўйиб ухлашга тўғри келади деб ўйладим. Жаноб олийлари, ўзингиз эски жангчисиз, шунинг учун яхши биласиз, оддий аскарга юмшоқми, қаттиқми, қаерда ётишнинг сира аҳамияти йўқ.

Комендант тўғри айтасан, дегандай бош ирғади ва қиличнинг солига қистирилган рўмолчасини чиқариб бурни тагида гингиллаётган пашшани ҳайдаб қўйди.

— Хуллас,— ҳикоясини давом эттирди жангчи,— яна бир неча миля йўлни босиб ўтгач, чуқур жарлик устидаги кўприкка яқинлашдим. Жарлик тубида жазирама иссиқдан қуриб саёзлашиб қолган анҳор буралиб оқарди. Кўприкнинг нариги учида ҳаробага айланган минора бўлиб, унинг тағхонаси бус-бутун сақланиб қолган эди. Қўналга учун ажойиб жой экан, деган фикр кўнглимга келди. Шундай қилиб десангиз, пастга анҳор бўйига тушиб, тўйиб-тўйиб сув ичдим. Сув жуда тиниқ ва мазали эди. Бир ёқда ташналикдан томоғим қуриб қолгани учун сув ичиб жуда роҳатландим. Сўнг, сафар хуржунимни очиб, бир боғ пиёз билан бир неча бурда нон — бор бисотимни ўртага қўйдим, Анҳор лабидаги тошга ўтириб олиб, кечки овқатни паққос тушира бошладим. Шундан кейин миноранинг тағхонасида тунаб қолишни мўлжалладим. Урушдан қайтаётган эски жангчи учун бу ер ажойиб қўналга бўларди-да; эски жангчи бўлгансиз, буни аниқса яхши тушунасиз.

— Вақтида бундан ҳам харобароқ жойларда хурсанд бўлиб тунаганмиз,— деб комендант рўмолчасини яна қиличнинг дастасига қистирди.

— Бамайлихотир қаттиқ нонни кавшаб ўтиргандим,— сўзида давом этди солдат.— Шу пайт бирдан минора тагидан дупур-дупур овоз кела бошлади. Қулоғимни динг қилсам, от туёқларининг дупур-дупурни эшитилди. Кўп ўтмай ер ости дарвозасидан, анҳорнинг шундоққина қирғоғидан гўзал от етаклаган бир одам чиқиб келди. Юлдузлар нурида уни аниқ кўра олмадим. Шундай зулматли кечада минора харобалари ичида, хилват жойларда юрган бу одам менга шубҳали туюлди. Бу киши ўзимга ўхшаган йўловчидир, балки контрабандачи-чайқовчидир, балки бандалеродир, деб ўйладим. Аслида унинг кимлиги мен учун аҳамиятсиз эди. Худо ярлақаб, камбағал бўлганим учун, айриладиган ҳеч нарсам йўқ эди-да. Шунинг учун хотиржам ўтириб, нонимни чайнайвердим.

Бегона киши отини сув бўйига, мен ўтирган жойга олиб келди. Энди уни яқинроқдан кўра олардим. У кишининг арабий либосни, пўлат совут-яроғи ва ялтироқ дубулғасини кўриб ҳайратга тушдим. Ялтироқ пўлат дубулғасида юлдузларнинг акси кўринарди. Ёпқичи, узангиларни ҳам арабча, катта ҳам кенг эди. Ҳали айтганимдай, у киши отини сув бўйига олиб келди. Тулпор

бошини кўзларигача сувга тиқиб, сув ичаверди, ичаверди, жонивор ҳозир ёрилиб кетади деб ўйладим.

— Отинг қониб сув ичяпти, оғайни,— дедим нотаниш кишига.— От тумшугини дадил сувга тикса — бу яхшилик аломати.

— Бўлмасам-чи,— жавоб қилди нотаниш киши арабча лаҳжада,— ахир жониворнинг охирги марта сув ичганига бир йил бўлди.

— Сант-Яго номига онт ичаманки, Африкадаги туялар ҳам бу от олдидан ўтаверсин. Аммо лекин, сен ҳам солдат бўлсанг керак. Балки, бир зум ўтириб, мен билан солдат таомини баҳам кўрарсан.

Тўғрисини айтсам, бунақанги саҳро жойда кофир билан ҳам дўстлашиш гуноҳ эмас. Бунинг устига, жаноби олийларига жуда яхши маълумки, урушсиз, тинч вақтларда солдатнинг ҳамроҳи кофирми, христианми, ҳеч қандай аҳамияти йўқ, тинч вақтларда ҳамма юртларнинг солдатлари дўст бўлишади.

Комендант яна «тўғри айтасан» дегандай бош ирғади.

— Шундай қилиб, десангиз,— ҳикоясини давом эттирди солдат,— мен нотаниш кишини кечлик таомга таклиф қилдим. Солдат таоми унчалик бўлмаса ҳам, оддий меҳмондўстлик одати-га амал қилдим.

— Ейишга ҳам, ичишга ҳам вақтим йўқ,— жавоб қилди нотаниш киши.— Тонггача ҳали жуда узоқ йўл босишим керак.

— Қайси тарафга?— сўрадим мен.

— Андалузияга,— деди у.

— Мен ҳам худди ўша ёққа кетаётгандим,— дедим мен.— Модомики мен билан еб-ичишни хоҳламас экансан, балки отингга мингашиб олишимга рухсат берарсан. Кўриниб турибди, отинг бақувват экан, иккаламизни бемалол кўтаради.

— Майли,— деди отлиқ.

Узиям рад этса яхши бўлмас эди, солдатга ярашмаган иш бўлар эди. Айниқса мен унга солдатча таомни таклиф қилганимдан кейин. Шундай қилиб, у отига минди. Мен орқасига мингашдим.

— Маҳкамроқ ушлаб ол мени,— деди у,— тулпорим шамолдай учади.

— Мендан хавотир олма,— дедим.

Шундай қилиб, у ердан жилдик. Тулпор одимлашдан йўрғалашга ўтди, йўрғалашдан югуришга ўтди, югуришдан қутургандай учиб парвоз қила кетди. Назаримда, ёнимиздан тоғлар, дарахтлар, уйлар қуюндай визиллаб орқага учаётганга ўхшарди.

— Бу қайси шаҳар?— сўрадим у кишидан.

— Сеговия,— деди у.

У гапириб улжурмасидан Сеговия шахрининг миноралари орқада қолди. Биз Гваддарам тоғларидан учиб ўтдик, ундан сўнг, Эскуриал бўйлаб пастга тушдик; Мадрид шахри деворларини ортада қолдириб, Ла-Манч водийсидан ўта бошладик. Шу зайлда иккаламиз қирлар, водийларни, чуқур уйқуга чўмган қалъаю шахарларни, тоғлару текисликларни, юлдузлар ёруғида жимирлаб турган дарёларни ошиб ўтдик.

Қисқаси, жаноби олийларини чарчатиб қўймай яна, қандайдир тоғ ёнбағрида ҳамроҳим отининг жиловини тортди. «Мана, саёҳатимиз ҳам тугади», деди у. Мен теварак-атрофга аланглаб бирор уй-жойни ёки жон асарини кўрмадим. Фақат бир ёрнинг туйнуғи кўринарди. Аланглаб қарасам, мусулмонча кийинган минг-минглаб суворийлар ва пиёдалар, ҳаммаси, дунёнинг ҳар тарафидан шамол учириб келган асаларилардай бу ерга йиғилиб, ёр оғзига ошиқар эдилар. Булар кимлар деб сўрагунимча бўлмай, шеригим арабий узанги нағалини тулпорининг биқини-га ниқтаб, оломонга қўшилиб ёрга шовшди. Биз жуда тик қияликдан пастга, тоғнинг энг қаърига кириб борардик. Биз олдинга силжиганимиз сайин худди тонг отаётгандай онда-сонда ёруғлик тарқала бошлади. Аммо бу ёруғлик қаердан чиқаётганини сира тушунолмадим. Ёруғлик тобора кучайиб, мен тева-рак-атрофни бемолол кўра бошладим. Шундагина мен чап ва ўнг тарафларимизда ҳам ёрларга кириладиган йўлақлар борлигини пайқадим. Бу ерлар худди қандайдир қурол-аслаҳа омборнининг залларига ўхшар эди. Бир хил залларда қалқон, дубулға, совутлар, найза ва қиличлар осилган эди. Бошқа хоналарда ернинг ўзида сафар анжомлари ва жанговар қурол-аслаҳаларнинг жуда катта уюмлари бор эди.

Жаноб олийлари, сиз эски солдат бўлганингиз учун, ўша ерга кириб қолганингизда бунчалик қурол-аслаҳаларни кўриб севиниб кетардингиз. Нарироқда, бошқа ёрларда эса тиш-тирноғигача қуролланган, найзаларини баланд кўтарган ва байроқлари ҳилпираган сувори жангчилар саф-саф бўлиб туришарди. Аммо лекин, уларнинг ҳаммаси эгарда ҳайкалдай қотиб қолишган эди. Яна нарироқдаги залларда сувори жангчилар отларининг ёнгинасида ерда ётишар, пиёдалар эса уймалашиб, саф чекишга тайёр туришарди. Ҳаммалари қадимги арабча либосда ва қурол-яроғда эдилар.

Шундай қилиб, десангиз, жаноби олийлари, лўндасини айтганда, шеригим билан ниҳоятда каттакон ёрга, ёки бошқача айтсак, ер ости қасрига кириб қолдик. Қаср деворлари олтин, луман, гавҳар, ёқут ва бошқа қимматбаҳо тошлар билан нақшланган бўлиб, ярқираб кўзни қамаштиради. Қаср тўридаги баландликда олтин тахтада араб подшоси ўнгу сўлида мулозим-

лари билан ўтирарди. Шоҳнинг пойгоҳида африкалик қора танли гуломлар узун шоп қиличларини яланғочлаб, уни қўриқлаб туришарди. Минг-минглаб кириб келган оломон подшо тахтига яқинлашганида бирма-бир унга салом бериб, таъзим бажо қилиб ўтишарди. Оломон орасида баъзилари инжу, гавҳар қадалган ҳашаматли либосларда, бошқалари сирланган ва зарқалланган қурол-яроғларда, яна баъзилари кир-жулдур кийимда, совут-яроқлари илма-тешик бўлиб, занглаб кетган эди.

Мен шу вақтгача тишимни тишимга қўйиб, индамай келаётган эдим, чунки қизғин пайтда ҳамроҳга ҳадеб савол беравериш солдатга ярашмас эди. Аммо, шу ерга келганда сабрим чидамади.

— Оғайни, бу қандай манзара? — деб сўрадим шеригимдан. — Булар ҳаммаси нимани англатади?

— Сен, буюк ва даҳшатли сирдан огоҳ бўлиб турибсан, эй христиан бандаси, — жавоб берди у. — Сен бу ерда кўриб турганинг Гранаданинг сўнгги қироли Боабдилнинг саройи ва қўшинлари бўлади.

— Нималар деб валдираяпсан? — қичқирдим унга. — Боабдил ўз мулозимлари билан бу мамлакатдан ҳайдаб чиқарилганига юз йилдан ошган, улар ҳаммаси Африкада ўлиб кетишган-ку?

— Сизларнинг сохта тарихларингизда шундай ёзилган, — деди шеригим. — Шунини билиб қўйки, Гранада учун бўлган сўнгги жангда қатнашган Боабдил ва унинг жангчилари қудратли сеҳр кучи билан тоғ остига яширинган. Гранада таслим бўлган куни шаҳарни ташлаб чиққан подшо ҳам, армия ҳам арвоҳлар ва жинлар гуруҳи эди холос. Ҳақиқий подшо ва ҳақиқий қўшин христиан подшоларини алдаш учун ўзлари жангга қатнашмаган эдилар. Сенга яна шунини айтиб қўяйки, дўстим, бутун Испания қудратли сеҳр оғушида қолган мамлакатдир. Мусулмонларнинг гуноҳлари кўлайиб кетганидан кейин худо уларни Испанияга эгалик қилишдан маҳрум этди. Мусулмон жангчилари гуноҳлари ювилгунча барча тоғлардаги ғорларда, барча водийлардаги минораларда, барча тепаликлардаги вайрона қасрларда жон сақлаб, сеҳр-жодудан халос бўладиган муқаддас кунни кутадилар. Ҳар йили, авлиё Хуан кечасида¹ қуёш ботган вақтда тонг отгунча қўшинлар сеҳру жодулардан вақтинча халос бўладилар. Шу вақтда сеҳру жодуга банд бўлган барча мусулмон жангчилари ва ҳукмдорларига садоқат ва ҳур-

---

¹ Вашингтон Ирвинг янглишиб, мусулмон қўшинларининг сеҳру жодудан кутулишини христиан байрами билан боғлаган (*Тарж.*)

мат изҳор қилиш учун бу ерга келиш имконига эга бўладилар. Асалари тўдаларидай бу ерга ошиқаётганлар Испаниянинг барча хилват бурчакларида жон сақлаб турган мусулмон жангчилардир. Менинг ўзим эса боя сен кўрган эски Кастилиядаги кўприк мишораси остида юз йиллардан бери ёз-қишни ўтказаман. Эрта тонгача яна ўша ерга қайтиб улгуришим керак. Қўшни ғорларда сен кўрган, жанговар саф тортишга тайёр турган тўптўп сувори ва пиёда жангчилар эса Гранаданинг сеҳрланган жангчиларидан. Тақдири азал китобида битилганки, сеҳру жолуларнинг кучи тугаши билан Боабдил яна ўз армиясига бош бўлиб Ал-Ҳамродаги тахтига ўтиради. Гранада ҳукмдорлигини яна ўз қўлига олади, Испаниянинг барча ерларидаги сеҳрланган жангчиларни байроғи остига тўплаб, бутун Пиреней ярим оролини қайтадан мусулмонлар тариқатига ўтказди.

— Уша кун қачон келади? — сўрадим шеригимдан.

— Буни ёлғиз оллоҳ билади. Биз ана шу улуг айём яқин қолди деб умид қилган эдик. Аммо, ҳозирги вақтда Ал-Ҳамро қалъасига комендант Манко деган эски солдат бошчилик қиляпти. У ҳамиша хушёр туради. Мана шу жангчи токи Гранаданинг асосий қалъасига бошчилик қилиб, тоғ тарафдан бўладиган ҳужумларни даф этишга тайёр турар экан. Боабдил ва унинг қўшинлари қўлига қурол олиб ҳужум бошлаши амри маҳол.

Бу сўзларни эшитиб, комендант қаддини ростлади, қиличини тўғрилаб, мўйловини тепага бураб қўйди. Солдат эса ҳикоясини давом эттирди.

— Сизни чарчатиб қўймаслик учун жаноби олийлари, лўнда қилиб айта қолай. Шеригим ана шу гапларни айтиб, отидан тушди.

— Шу ерда кутиб, отимга қараб тур, — деди у менга. — Мен шоҳимиз Боабдил қошига бориб, таъзим бажо келтириб қайтажман.

Шу сўзларни айтиб, шеригим тахт томонга талпинаётган оломон орасига қўшилиб кетди.

Ёлғиз қолиб, энди нима қилсам экан, деб ўйладим. Бояги кофир қайтиб келиб, ўзининг арвоҳ тулпорида мени олиб кетишини кутиб турсаммикан? Ёки, бу ерда ўралашиб қолмай, инсу жинслар маконидан тезроқ жуфтакни ростласаммикин? Ҳар қанақа муаммоларни тез ҳал қилишга солдат уста бўлади, жаноби олийлари, буни ўзингиз яхши биласиз. Мана бу тулпор эса бизнинг ашаддий душманамиз — ғайридинга қарашли бўлиб, урушнинг барча қонун-қондаларига кўра менга она сутидан ҳам ҳалол ўлжа бўлиб турган эди. Кўп ўйлаб ўтирмай, отнинг сағрисидан эгарига ўтиб олдим ва жиловни буриб, арабий узанги нағалини тулпорнинг биқинига ниқтаб, келган йўлимиздан ор-

қаға қайтардим. Мусулмон суворилари ҳайкалдай қотиб турган залларнинг ёнидан ўтаётганимда қурол-яроғларнинг жаранг-журунги ва ғовур-ғувурлар қулоғимга чалинди. Узангини яна қаттиқроқ ниқтаб, тезликни оширдим. Ортимда бўроннинг чийиллашига ўхшаш овоз эшитиларди. Минглаб от туёқларицинг дупурини эшита бошладим, сон-саноқсиз суворилар оломонни орқамдан қувиб келарди. У ёғига минглаб суворийлар орасида тикилиб, қисилиб, минглаб руҳларнинг соялари билан бирга гордан отилиб чиқдим. Ташқарида шамол уларни тўрт тарафга учириб кетди.

Мана шу тўс-тўполон орасида отдан улоқтириб ташландим ва ҳушимни йўқотдим. Ҳушимга келиб қарасам, бир дўнгликнинг устида ётибман, ёнгинамда арабий тулпор ўтлаб юрибди. Йиқилаётганимда жилов қайишлари қўлимга ўралашиб қолган экан, шунинг учун от эски Кастилияга қараб учиб кетолмабди.

Жаноби олийлари, атрофига қараб сабур-алойи дарахтларини, ҳинд хурмоларини ва жанубга хос бошқа ўсимликларни кўриб қандай ҳайратланганимни айтинг. Пастликда эса катта шаҳар миноралари, қасрлари, баланд мачити кўринар эди.

Отнинг жиловидан тутиб, секин пастга туша бошладим. Яна бирон фалокат юз бермасин деб, минишга қўрқдим. Баландликдан тушишим билан соқчиларингизга дуч келдим. Бу шаҳар Гранада; сен мусулмонларга даҳшат солувчи шавкатли Манко комендант бўлган Ал-Ҳамро қалъаси олдида турибсан, дейишди соқчиларингиз. Бу гапни эшитишим билан сизга бор воқеаларни баён қилиш учун ҳузурингизга ошиқдим. Атрофингиздаги хавфхатардан сизни огоҳ қилишим керак эди. Токи, сиз ер остида яшириниб ётган қўшинлардан қалъани ва бутун қиролликни ҳимоя қилиш учун шай туришингиз керак.

— Сенинг ўзинг, кўп жангларни кўрган эски солдат, қандай маслаҳат берасан? — сўради комендант. — Фалокатдан сақланишнинг қандай йўли бор?

— Жаноби олийлари, сиздай доно бошлиққа мендай оддий бир солдат нима маслаҳат бера оларди? — камтаринлик билан жавоб берди солдат. — Аммо лекин, менимча, тоғлардаги барча горлар ва тешик-туйнуқларнинг оғзини тош билан беркитиб, суваб ташлаш керак. Токи Боабдил ва унинг қўшинлари абадий ер остидан чиқолмасин. Бунинг устига, — қўшимча қилди солдат монахга таъзим қилиб, — мана бу саховатли отахон тош билан беркитилиб сувалган деворларни дуо билан, хочлар, суяклар билан, азиз-авлиёларнинг оразлари билан мушарраф этсалар, энг ашаддий душманларимиз ҳам жойларидан қимирлаёлмай қоладилар. Тўғрими?

— Ҳа, бўтам, шундоғ қилинса жуда яхши қалқон бўлади,— деди монах.

Шу пайт комендант бир қўлини белига тираб, бир қўли билан қиличининг сопини ушлаб, солдатга қаттиқ тикилганича, бошини сарак қилди.

— Демак, оғайничалиш, — деди у, — сен афсунланган ғорлар ва дуоибад қилинган араблар ҳақидаги аҳмоқона валдирашларинга мени чиндан ҳам ишонади деб ўйлайсанми? Оғзингни юм, ярамас, бирорта сўзингни эшитмай! Сен ростдан ҳам кўпни кўрган солдатдирсан, ammo мен сендан ҳам муғамбирроқман. Эй, соқчилар! Солдатнинг оёқ-қўлига кишан урингла!

Қамтарин қизалоқ хайрихоҳлик билан солдатга ён бермоқчи бўлиб оғиз жуфтлаган эди, комендант унга ўқрайиб қараб жим бўлишга мажбур этди.

Соқчилардан бири солдатнинг қўлларига кишан солаётиб, тасодифан унинг чўнтагидаги пул тўла ҳамённи сезиб қолди. Каттагина чарм халтачининг ичи лиқ тўла эди. Соқчи халтачининг бир бурчидан ушлаб, ичидагиларни комендант олдидаги столга тўкди. Шу вақтгача бирор қароқчининг хуржунидан кўзни қамаштирувчи бунчалик бойликлар тўкилмаган эди. Халтачадан тилла узуклар, гавҳар тизилган тасбеҳлар, бриллиантлар қадалган санамлар — бутлар ва бир уюм қадимий олтин тангалар стол устига ўкилди. Тангалардан бир нечтаси полга жаранглаб тушиб, хона ичига думалаб тарқалди.

Маълум муддатга суд маросими тўхтаб қолди: ҳамма бирдамлик билан ялтираб, ярқираб сочилиб кетган тангаларни қувлашга тушиб кетди.

Биргина комендант испанча такаббуруна салобатини сақлаб, буюк бир совуққонлик билан кузатиб турарди. Тўғри, у охирги танга ва гавҳар халтачага қайтариб солилмагунча ташвиш билан қараб турди.

Монах комендантчалик хотиржам эмас эди; унинг юзи тандирдай ёнар, тасбеҳ ва бутларни кўриб, кўзлари ялтираб чақнар эди.

— Лаънати осий гуноҳкор! — қичқирди у. — Бу муқаддас нарсаларни қайси черков ёки ибодатхонадан ўмариб келдинг?

— Падари бузрукворим, буларни черковдан ҳам, ибодатхонадан ҳам олганим йўқ. Мабодо куфр содир бўлса ҳам бу ўша мусулмоннинг иши. Жаноби олийлари гапимни бўлган вақтларида худди шу воқеани айтмоқчи бўлиб тургандим. Араб суворийсининг отини қўлга туширгач, эгарнинг қошига осифлик чарм хуржунни кўриб қолдим. Уни очиб қарасам, ҳозирги сизлар кўрган нарсалар чиқди. Ўша кофир бу нарсаларни ҳарбий

сафарларда, мамлакатимизни талон-торож қилиш вақтида ўмарган бўлса керак.

— Жуда яхши, энди Қирмизи Минорага бориб, дамингни олиш вақти келди. У ер сен айтгандай жодуланмаган бўлса ҳам, аммо арабларнинг яширин горларидан кўра мустаҳкам-роқ қўриқланади.

— Жаноб олийлари нимани лозим топса, шуни қиладилар,— деди хотиржамлик билан солдат. Қалъанинг исталган бурчидан жой берсангиз хурсанд бўлавераман. Жаноби олийларига маълумки, урушда юрган солдат жой танламайди. Иссиққина қамоқ бўлса, ҳар кунни боқиб турилса, бундан ортиқ яна нима керак? Фақат битта илтимосим бор — мен жаноби олийларининг паноҳида хотиржам яшайвераман, аммо сиз қалъани қўлдан бой бермаслик учун тоғдаги барча тешик-ёриқларни беркитиб суваб ташлаш ҳақидаги таклифимни ўйлаб кўринг.

Шу ерга келганда бу мажоро тамом бўлди. Асир солдатни Қирмизи Минорадаги мустаҳкам зиндонга; арабий тулпорни жаноби олийларининг отхонасига; араб суворийсининг чарм хуржунини эса жаноби олийларининг хазинасига олиб кетишди. Хуржунга келганда, тўғриси, падари бузруквор куфрона ўмарилган муқаддас диний осори-атиқаларни черковда сақланса яхши бўларди деб, журъатсизгина фикр билдирди. Аммо, Ал-Ҳамронинг мустабид ҳокими бу масалада қатъий тургач, монах камтарлик билан баҳсни тўхтатди. Лекин бу ҳақда Гранаданинг руҳоний ҳукмдорларига шикоят қилишни кўнглига тугиб қўйди.

Комендант Манконинг бунчалик қаттиққўллигига сабаб бор эди. Ал-Фуҳарра тоғлари, Гранада атрофи қароқчилар билан тўлиб-тошган, уларга Мануэль Бораско номли атаман бошчилик қиларди. Бу қароқчилар мамлакат бўйлаб изгиб юришар, ҳатто қиёфаларини ўзгартириб шаҳарга киришар, мол ортилган карвонлар ёки чўнтаги қаппайган сайёҳлар қачон йўлга чиқишини билиш учун айроқчилик қилар эдилар. Қароқчилар уларни чўл ва доvonларда, хилват жойларда қўлга туширишарди. Тез-тез бўлиб турган бундай ҳужумлар туфайли соқчилар постларининг бошлиқлари ҳамиша ҳушёр туриш ва сал шубҳали кўринган ҳар қандай одамни тутуш ҳақида буйруқ олган эдилар. Айниқса, комендант Манко қароқчиларни кўргани кўзи йўқ эди, чунки у бошлиқ қалъанинг бу жиҳатдан айниқса путури кетганди. Ҳозир у ана шу қароқчилар тўдасидан энг ашаддий десперадолардан¹ бирини қўлга туширдим, деб оғзи қулоғига етди.

¹ Десперадо — қароқчи, йўлтўсар.

Шу орада бу гаплар қалъадан чиқиб, бутун шаҳарга тарқалди. Мишмишларга кўра, «машҳур қароқчи, Ал-Фаҳарра арслони Мануэль Бораско дунё кўрган комендант Манконинг чангалига тушибди. Қирмизи Минорага банди этилипти». Шундан сўнг таланган барча одамлар тўда-тўда бўлиб, минора олдида ёпирилиб келаверишди. Маълумки, Қирмизи Минора марказий Ал-Ҳамро қалъасидан узоқда, жарликнинг нариги ёғида жойлашган. Асосий йўл эса жарлик тагидан ўтган эди. Минора олди девор билан ўралмаган, аммо ҳамшиша соқчи у ёқдан-бу ёққа юриб турарди. Солдат ўтирган қамоқ деразаси пишиқ темир панжара билан тўсилган дераза олди каттагина майдонча эди. Бу ерга худди ҳайвонот боғидаги ваҳший махлуқни кўргани келгандай, маҳбусни кўргани бутун Гранада аҳолиси тўпланар эди. Аммо ҳеч ким маҳбус солдатни Мануэль Бораскога ўхшатмади. Негаки, қароқчилар бошлиғининг башараси хунук ва кўрқинчли эди. Кўзлари порлаб, кулиб турган солдат сира қароқчига ўхшамасди. Фақат Гренада аҳолиси эмас, балки бутун мамлакат кишилари маҳбусни кўргани келишар, аммо қароқчига ўхшамаслигини кўргач, жодуланган араб қўшинлари ҳақидаги ҳикояда жон бўлса керак, деган фикрга келишди. Боабдил қўшинлари билан ер остига кириб кетганлиги ҳақида чиндан ҳам эски ривоятлар бор эди. Кўпчилик қариялар бу ривоятларни оталаридан эшитган. Кўплар Қуёштоғ, ёки бошқача айтганда, авлиё Елена тоғига бориб, солдат айтган ғорларни излай бошладилар. Одамлар туби кўринмайдиган қоронғи қулукқа, Боабдил ер ости салтанатининг тоғ қаърига элтувчи эшигига ҳам қараб кўришди.

Аста-секин солдат оддий халқ ўртасида машҳур бўлиб кетди. Испания тоғларидаги қароқчиларни бошқа мамлакатларнинг қароқчиларига тенглаштириб бўлмайди. Испаниядаги камбагал кишилар қароқчиларни мардлиги, тантилиги — рицарлиги учун ҳурмат қилишади. Шунингдек, бу ернинг одамлари барча ҳоким ва амалдорларнинг хулқини қоралашдан ҳайиқмасди. Шунинг учун, кўп одамлар комендант Манконинг шафқатсиз чораларини қоралаб, маҳбус қароқчини жафокаш деб улуғлай бошлашди.

Устига-усти, солдат эпчил ва шўх йигит бўлиб, деразасига яқинлашган ҳар бир одам билан ҳазил-мутойиба қила олар, аёлларнинг эса қалбидан жой оладиган гапларни топиб айтар эди. Солдат аллақачондан эски бир гитара топиб олиб, деразаси олдида оқшомлари йиғиладиган қўшни аёлларни баллада ва ишқий қўшиқлар айтиб хурсанд қиладиган бўлди. Йигит-қизлар майдончага тўпланиб, унинг музыкасига испанча рақсларга туша бошлашди. Солдат узун соқолини қириб ташлагач қора-

мағиз юзи яна очилдиб, гўзал қизларнинг оромини буза бошлади. Комендантнинг камтарин чўриси эса «йигитнинг табассумига кўнглим эриб кетяпти» деб очиқ айтди.

Бу юмшоқ кўнгли қизалоқ аввал-бошданоқ солдатнинг қисматига хайрихоҳлик билан қаради. У комендантнинг тошбағрини шунча уриниб, юмшата олмагач, ўзи ҳар хил йўллар билан йигитнинг асирликдаги ҳаётини энгиллатишга интила бошлади. Ҳар кун қизалоқ яширинча комендант дастурхонидан ёки қазноғидан олиб келган тотли таомлар, гоҳида эса ўткир ичимликлар, асл валь-де-пеняс ёки ажойиб «малага» ичимликлари билан йигитни хурсанд қила бошлади.

Қалъанинг нақ юрагида мана шундай жажжи хиёнат уя қуриб турган бир вақтда комендантнинг ташқи душманлари ҳам очиқ уруш бўронини етиштира бошлашди.

Қароқчи деб гумон қилинган йигитдан тортиб олинган олтинлар ва бошқа қимматбаҳо буюмлар ҳақидаги гапларни одамлар яна қўшиб-чатиб, Гранада катталарига етказишди. Комендантнинг шафқатсиз рақиби бўлган губернатор тезлик билан Манконинг ғайриқонуний ишлари масаласини ўртага қўйди. У «асир йигит Ал-Ҳамро қалъасининг ташқарисиди, губернаторга қарашли ерда тутилган, шунинг учун жинойтчини ҳам, унинг ёнидаги барча нарсаларни ҳам ҳузуримга келтиринглар» деб талаб қилди. Падари бузруквор эса асирнинг хуржундаги олтин, гавҳар, санамлар, хочлар-крестлар ва тасбеҳларни оқизмай-томизмай Буюк Инквизиторнинг¹ қулоғига етказди. Буюк Инквизитор «ёвуз жинойтчи муқаддас динимиз душмани экан, у талончилик билан тўплаган нарсаларнинг барчаси черковга берилсин, ўзи эса тезлик билан аутодафега² тортилсин» деб талаб қилди.

Баҳс-мунозара қизиб кетди. Комендант бундан газабланиб, «Асирни ҳеч қачон, ҳеч кимга бермайман, ундан кўра қароқчинини қалъа яқинида изғиб юрган жосус сифатида Ал-Ҳамро деворлари ёнида остираман» деб эълон қилди.

Губернатор солдатлар отрядини юбориб, «асирни Қирмизи Минорадан шаҳарга олиб келтирамиз» деб дўқ қилди. Буюк Инквизитор ҳам комендантга инквизиция судининг бир неча диний фатовларини юборишга қарор қилди. Ярим кечада комендантнинг бу гапларнинг ҳаммасидан огоҳ қилишди.

— Марҳамат, келишаверсин, — деди у. — Аммо, барибир мен

¹ Буюк Инквизитор — энг юқори диний унвонлардан бири (пападан сўнг).

² Аутодафе — даҳрий, кофирларни гулханда ёндириш маросими.

уларни доғда қолдираман. Эски солдатга панд бериш учун жуда вақтли уйғонишга тўғри қолади.

Шундай деб, комендант асирни азонда Ал-Ҳамро қалъасининг ўзидаги зиндонга кўчириш тўғрисида шошилишч буйруқ берди.

— Сен эса, жонгинам,— деди у камтарин қизалоққа,— хўрозлар қичқирмасидан эшигимни қаттиқроқ тақиллатиб, мени уйғотгин, бу ишларнинг бошида ўзим туришим керак.

Тонг отди, хўрозлар қичқирди, аммо комендантнинг эшигини ҳеч ким тақиллатмади. Қуёш тоғ чўққилари устида найза бўйи кўтарилиб, хонани қизита бошлаган вақтда комендант капралнинг тўс-тўполонидан уйғониб кетди. Капралнинг темирдай башарасида даҳшат ифодаси қотиб қолган эди.

— Йўқолибди! Қочибди!— қичқирарди капрал ҳансираб аранг нафас олар экан.

— Ким йўқолибди? Ким қочибди?

— Солдат, қароқчи, шайтоннинг ўзи, менинг ўйлашимча! Зиндон бўм-бўш, аммо эшиги қулфлоглиқ. Қандай қочганига ҳеч кимнинг ақли етмаяпти.

— Асирни охири марта ким кўрган экан?

— Чўри қизингиз кўрган. Асирга кечки овқат элтиб берган.

— Қизалоқни тез чақиринглар бу ёққа!

Шу вақт яна бир нохус хабар ҳаммани гангитиб қўйди. Камтарин қизалоқнинг хонасида ҳеч ким йўқ. Урин-тўшаги гижимланмаган. Шубҳасиз, қиз ўша ярамас билан бирга қочган. Кейинги кунларда қизалоқнинг у билан тез-тез суҳбат қуриб туриши бежиз эмас экан.

Бу хабар қари комендантнинг нақ бағрига пичоқдай санчилди. У ҳушига келмасидан бошига яна бошқа фалокатлар ёғила бошлади. Комендант ўз хонасига кириб, сандиғи ланг очиқлигини кўрди. Сандиқдаги чарм хуржун ҳам, у билан бирга аввалги бир неча халта лиқ тўла дублонлар — олтин тангалар ҳам йўқолган эди.

Аммо, қочоқлар қандай қилиб жуфтакни ростлашган экан? Тоғ йўлининг бўйидаги кулда яшовчи қари деҳқон саҳарга яқин қудратли отнинг дупур-дупурини эшитибди. Тулпор баландга қараб ўрлаётган экан. Деҳқон деразасидан бошини чиқариб, от устида олдига бир қизни мингаштириб олган суворини кўриб қолибди...

— Отхонани қидиринглар,— қичқирди комендант Манко.

Отхонага кириб қарашса, арабий тулпордан бошқа ҳамма отлар ўз охурлари олдида туришибди. Араб тулпорларининг охурига эса катта бир тўқмоқ боғлаб қўйилибди. Тўқмоқ устига «Комендант Манкога шоввоз солдатдан совға» деб ёзилган экан.

МУНДАРИЖА

«Эскизлар китоби»дан

Рип Ван Винкль. <i>Тўрабой Искандаров таржимаси</i>	5
Арвоҳ — куёв. <i>Нурмуҳаммад Холлиев таржимаси</i>	22
Тошқовлининг сири. <i>Маҳкам Маҳмудов таржимаси</i>	36

Хазина изловчилар

Иблис дарвозаси. <i>Тўрабой Искандаров таржимаси</i>	40
Қароқчи Кидд. <i>Тўрабой Искандаров таржимаси</i>	43
Иблис ва Том Уокер. <i>Тўрабой Искандаров таржимаси</i>	48

«Брейсбриж-Холл» китобидан

Аннега Деларбр. <i>Тўрабой Искандаров таржимаси</i>	64
Сирли кема. <i>Баҳодир Аминов таржимаси</i>	83

«Ал-Ҳамро» туркумидан

Уч соҳибжамол ривояти. <i>Нурмуҳаммад Холлиев таржимаси</i>	108
Араб мунажжими ривояти. <i>Маҳкам Маҳмудов таржимаси</i>	126
Шаҳзода Аҳмад-ал-Комил ёки онинг қаландар. <i>Маҳкам Маҳмудов таржимаси</i>	142
«Ал-Ҳамро гули» ёки маҳрам ва лочини қиссаси. <i>Маъруф Жалил таржимаси</i>	169
Мавр васняти. <i>Файзи Шохисмоил таржимаси</i>	184
Комедант Манко ва аскар ривояти. <i>Маҳкам Маҳмудов таржимаси</i>	199

На узбекском языке

ВАШИНГТОН ИРВИНГ
РАССКАЗЫ И ЛЕГЕНДЫ

*Перевод с издания издательства
«Художественная литература», 1974. Москва.*

Редактор К. Қодиров
Рассом Г. Ашимова
Расмлар редактори А. Бобров
Техн. редактор У. Ким
Корректор М. Абдусаломова
ИБ № 744

Босмахонага берилди 2.04.79. Босишга рухсат этилди 15.04.80.
Формати 60×84¹/₈. Босмахона қоғози №3. Адабий гарнитура. Юқори
босма Шартли босма л. 13,5. Нашр л. 13,46. Тиражи 60 000. Заказ № 1271.
Баҳоси 1 с. 30 т. Ғафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.
Тошкент, 700129. Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон ССР Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Дав-
лат комитетининг Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бир-
лашмаси. Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ирвинг, Вашингтон.

Ҳикоя ва афсоналар /М. Маҳмудов ва бошқ. таржимаси.—Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980.—216 б.

Вашингтон Ирвинг (1783—1859) атиги бир неча асри тарихга эга бўлган, ammo шу қисқа давр ичида жаҳонга энг йирик ва машҳур сўз санъаткорлари (Лонгфелло, Уолт Уитмен, Бичер-Стоу, Марк Твен, Жек Лондон, Эрнст Хемингуэй ва бошқалар)ни етиштириб берган Америка адабиётининг биринчи классик ёзувчиси ҳисобланади. У тирикчиликдаёқ «Америка сўз санъатининг отаси» деб шуҳрат топган. Ирвинг асарларини Байрон, Вальтер Скотт ва бошқалар завқ-шавқ билан ўқишган. Адиб ўз асарларида илк пайтларда илғор ўзгаришларни юзага келтирган буржуа жамиятининг инқирозга юз туттишини реалистик акс эттирди. Шарқ халқлари ҳаётига бағишланган романтик руҳдаги афсоналарида эса Вашингтон Ирвинг юксак инсоний идеаллар йўлида, жаҳолат, хурофот, молпарастлик, амалпарастликка қарши курашган мард, заҳматкаш қаҳрамонларни улуғлайди.

Ирвинг, Вашингтон. Рассказы и новеллы.

ББК 84.7А
И (Амер)

И 70304—236
352 (06)—80 110—79—470300000